ТВОЯ КРАЇНА – УКРАЇНА

Енциклопедія
УКРАЇНСЬКОГО
НАРОДОЗНАВСТВА

ШКОЛА
ВИДАВНИЧИЙ ДІМ

ТВОЯ КРАЇНА –
УКРАЇНА

Енциклопедія
УКРАЇНСЬКОГО
НАРОДОЗНАВСТВА

- КАЛЕНДАРНА ОБРЯДОВІСТЬ
- НАРОДНІ ЗНАННЯ, УЯВЛЕННЯ ТА ВІРУВАННЯ
- НАРОДНА ПЕДАГОГІКА
- СІМЕЙНІ ЗВИЧАЇ ТА ОБРЯДИ
- НАЦІОНАЛЬНЕ ВБРАННЯ
- УКРАЇНСЬКІ ПІСНІ

ШКОЛА
ВИДАВНИЧИЙ ДІМ

СКАРБНИЦЯ НАРОДНОЇ МУДРОСТІ

Звичаї народу — це ті прикмети, по яких розпізнається народ не тільки в сучасному, а і в його історичному минулому.
Олекса Воропай

Кожен народ, кожна нація, навіть певна соціальна група мають свої звичаї, духовні засади, що існують століттями й на яких тримається культурний світ суспільства. Дещо з часом стає архаїчним, дещо нераціональним, але основи буття лишаються незмінними. Ясна річ, що поняття культури значно ширше — це продукти матеріальної та духовної життєдіяльності людини, її ставлення до природи, до інших людей та, власне, і до самої себе. Ми не мали на меті дати всеосяжний матеріал про культуру українського народу, зокрема про звичаї, традиції, обряди, народні знання та уявлення про довкілля, — ми лише торкнулися основних аспектів повсякденного життя, маючи на увазі досвід насамперед наших предків, аби перекинути місток розуміння в сьогодення. Народні традиції, звичаї та певні знання передаються з покоління в покоління, мають регіональні особливості, але суть при цьому лишається незмінною. Деякі традиції, так би мовити, осучаснюються, але інколи таке осучаснення викликає явне заперечення (через незнання народних традицій).

Сусідні країни теж мають схожі з нашими свята та обряди, але з певними відмінностями — це й становить культурне надбання народу, його історію, допомагає нам відрізнятися один від одного, тим самим бути цікавими для знайомства та дружби.

Пропонована книжка у стислій формі розповідає про календарні свята та обряди, сімейну обрядовість, народні знання та світоглядні уявлення, давні дайбозькі — або традиційно язичницькі — вірування, правила поведінки в храмі, народну кулінарію тощо. Наші пращури були розумними педагогами,

тому етнопедагогіка (є й такий розділ у книзі) й до сьогодні обслуговує цілі інститути педагогічних новацій.

Традиційні українські свята, як відомо, мають виражений християнський характер, проте в багатьох святах ніби вплетені дохристиянські елементи, і цьому є пояснення. Природу наші предки знали дуже добре, тому дбали про те, як жити в повній злагоді з нею, як будувати доброзичливі стосунки з божествами, що опікувалися, на їхню думку, природою і самою людиною. Це був зародок первісної релігії. Слово *релігія* (лат. *religio*, *religere* — зв'язувати) — зв'язок (з божеством); тож віра — це система зв'язків людини з божеством. Про це ви довідаєтеся з невеликого словника давньоукраїнської міфології. Окремі елементи давньої віри як відгомін століть існують і сьогодні, але це не суперечить християнським традиціям та віровченням.

Останнім часом з'явилося багато книжкової продукції (переважно сусідніх країн) на кшталт «Сонників», «Таємниць нумерології», «Ворожіння» — літератури, яка може розважити, але не наближає нас до витоків рідного, національного. Та чи не менш цікаві українські книги із не менш цікавими розповідями про народну культуру українців, які впродовж століть виробили власне уявлення про довколишній світ і втілили його в народні повір'я, прислів'я, приказки, у символіку писанок, квітів, кольорів, народних вишивок, традиційного українського одягу? Ця книга й призначена тим читачам, які не байдужі до свого, національного духовного багатства.

Сподіваємось, що вам цікаво буде не лише ознайомитися з поданим матеріалом, але й використати дещо з нього практично, бо так у житті ведеться, що кожен із нас так чи інакше є дотичним до всього, про що тут розповідається.

Упорядковуючи книжку, ми виходили з мудрого зауваження Олекси Воропая: «Звичаї — це ті неписані закони, якими керуються в найменших щоденних і найбільших всенаціональних справах», доповнивши іншими, не менш значущими й цікавими розповідями, описами, фактами, довідками. Тож хай вам стане корисною ця книжка на день, на рік та й на цілий вік!

Від редакції

Календарна обрядовість

Січень

Новий рік
(1 січня)

Новий рік — одне з найдавніших і найпопулярніших календарних свят.

У давніх слов'ян, як і в багатьох хліборобських народів Європи, рік розпочинався навесні. Після прийняття християнства за греко-візантійським обрядом початком церковного та громадянського року стало 1 вересня. З 1700 р. Петро I увів у Росії січневе літочислення, проте в Україні під впливом Литви й Польщі, які захопили в XIV—XV ст. більшу частину її території, традиція зустрічі Нового року 1 січня існувала ще з кінця XIV ст., хоч і тривалий час не визнавалася широкими масами.

Разом із зимою приходить до нас і Новий рік. Та не завжди так було. Сучасне його святкування — четверте літочислення нашого народу.

Первісним же святкуванням Нового року вважалася весна. Після зимової сплячки пробуджувалася природа, починало оживати зело. Саме з цією порою дайбожичі пов'язували початок року. Із запровадженням християнства в Київській Русі 988 року церква зажадала змінити дату Нового року. Релігійний календар рекомендував перенести його з весни на осінь. Але зламати віковічні традиції було нелегко.

Митрополит Феогностій 1342 року на вимогу грецьких церковників змушений був розповсюдити суворий циркуляр, згідно з яким усіх слов'ян зобов'язували святкувати Новий рік тільки у вересні.

У Європі під впливом католицизму початком року вважався січень. Російська імперія, до якої входила і значна частина українських земель, була чи не єдиною країною зі старим літочисленням. Щоб якось уникнути цієї розбіжності, Петро I запропонував церковникам перенести Новий рік з вересня на січень.

Проте й ця дата виявилася не остаточною. За радянської влади офіційний початок року змістився на 14 днів уперед, але церковне відзначення не змінилося. Відтак у нас співіснують дві дати початку року: офіційна — 1-го і релігійна — 14-го січня.

Традиційно на січень припадає найбільше свят. Зимовий період дозволяв селянам звільнитися від тяжкої фізичної праці, насамперед хліборобської. Вільний час вони заповнювали різноманітними розвагами.

Протягом усіх різдвяних свят, які тривали два тижні — від Різдва (7 січня) до Водохрещі (19 січня), у кожній господі тричі варили кутю — багату, щедру і голодну.

Про Діда Мороза

Походження. Тут чимало версій: син кельтського бога Бела, господар підземного царства — казковий велет — гном тощо. Для нас особливо приваблива — ніби ім'я Санта Клаус — це неточно вимовлене святий Миколай, тим паче, що обидва люблять робити подарунки-сюрпризи.

Зовнішність. Ще на початку минулого століття його зображення було протилежним тому, до якого ми звикли. Він був чорнявим, високим, худорлявим. Проте 1863 року відомий американський карикатурист Томас Наст створив новий образ, який усім сподобався.

Ім'я. Це у нас він Дід Мороз. А в американців — Санта-Клаус, у французів — Пер-Ноель, італійців — Баббо-

Натале, а в інших країнах і Вайнахтсман, і Ла Бефана, і Кристкиндлі, і Юлетомтс, і Василиця...

Вік. Відверто кажучи, невизначений. Проте вчені стверджують, що згадка про цього улюбленця дітей зустрічається в народних піснях, складених ще у XIII ст.

Характер. Дивіться самі: у нього безліч ворогів. Приміром, французьке духовенство свого часу оголосило Пер-Ноелю війну через те, що, мовляв, різдвяні свята набувають язичницького забарвлення — люди забувають про релігійну суть свята. Відтак його спалили на паперті собору в місті Дижоні. Проте через добу Пер-Ноель воскрес і спокійнісінько роздавав подарунки дітям у міській ратуші.

Сімейний стан. Тут теж немає ясності. Те, що Снігуронька — онука Діда Мороза, не викликає сумніву. А щодо дружини... Дехто вважає, що це невтомна трудівниця Зима. Вона і тче, і шиє, випікає ласощі, майструє гарні іграшки, а її гульвіса-чоловік усе це роздаровує дітям і дорослим. Ще й від свого імені. Та, може, це наклеп. Бо інші стверджують, що Дід Мороз — старий парубок.

Про Новий рік

Найпершими — на 10 годин раніше за нас — зустрічають його мешканці Чукотки.

Між двома островами — Ратманова і Крузенштерна — лише 4 км. Та саме тут проходить міжнародна лінія зміни дат. Тому на Крузенштерні Новий рік зустрічають на добу раніше, ніж на американському континенті.

У Китаї, Кореї, Японії довго користувалися місячним календарем. Тому свято припадало на різні місяці. Календарі змінюються, а звичаї залишаються. Приміром, у Кореї в новорічну ніч обмінюються паперовими свічками із зображенням лелеки, бамбука, персика — символів одвічних людських цінностей. Страви теж мають відповідний підтекст. Тут неодмінно подають локшину. Її довгі нитки символізують довге життя, а червоні боби — достаток.

Про ялинку

Звичай обожнювати дерева — один із найдавніших. Святими вважалися: дуб — у кельтів і слов'ян, ялинка — у німців, кипарис — у греків, сосна — у фрігійців. Деревам приносили жертви у святих гаях, залишали на гілках різні фігурки з дерева і глини, кольорові клаптики тканини. Є така думка, що звичай прикрашати ялинку сягає найдавніших дохристиянських часів. Та все ж найперша згадка про неї з'явилася 1600 року. Йшлося про новорічне свято у французькій провінції Ельзас.

Найпершими прикрасами були паперові троянди. Пізніше — позолочені та посріблені картоплинки (велика рідкість у Європі). Із 1815 року ялинку вперше освітлюють свічками, а 1850 року прикрашають скляними іграшками.

У містах і селах Камбоджі за кілька днів до 12 квітня (це там Новий рік) перед будинками з'являються піщані гірки. Їх насипають підлітки. Скільки піщинок — стільки поганих вчинків зробив той, хто насипав гірку. У бешкетників вони, звісно, найвищі. Але за добровільне визнання своїх провин їх ніхто не карає — адже вони й самі в такий спосіб замислилися над ними.

Готуючись із малюком відвідати святкову ялинку, де будуть різні конкурси (серед них — і читців), ви можете вивчити віршика:

ЯЛИНОНЬКА

(це також гарна пісенька на мотив
відомої російської «В лесу родилась ёлочка»)

І. Нехода

У лісі, в лісі темному,
де ходить хитрий лис,
росла собі ялинонька
і зайчик з нею ріс.

Ой снігу, снігу білого
насипала зима!
Прибіг сховатись заїнько —
ялиноньки нема.

Ішов тим лісом Дід Мороз,
червоний в нього ніс...
Він зайчика-стрибайчика
у торбі нам приніс...

Маленький сірий заїнько,
іди, іди до нас!
Дивись, твоя ялинонька
горить на весь палац!

ПОДАРУНКИ ЗАЙЧИК ВІЗ

А. Музичук

Через поле, через ліс,
З пагорба в долинку
Подарунки зайчик віз
Діткам на ялинку.
Їхав навіть уночі,
Не боявсь нікого —
Бо летіло два сичі
Попереду нього.
І освітлювали путь
Очі їх — вуглинки, —
Подарунки привезуть
Вчасно до ялинки.

ПІСНЯ ПРО ЯЛИНКУ

С. Маршак (переклад Г. Бойка)

На ялинці що росте?
Голочки та шишки.
На ялинці не ростуть
Золоті горішки.
Не ростуть цукерки
В лісі на ялинці,
Півники солодкі,
Для малят гостинці.
Ласощі та прапори
Дід Мороз розвішав,
Щоб цей рік для дітвори
Був ще веселішим.

СІЧЕНЬ

Т. Коломієць

Січень тче полотна білі
Тче, щоб землю одягти.
Стелить з пуху заметілі,
Щоб посіви зберегти.
Одягає шати срібні
Кожній липі і дубку,
Пританцьовуючи дрібно
Од морозу на льодку.

ГНАТ ПОКВАПЛЮЄ ДІВЧАТ
(2 січня)

У народі цей день називають святом «Гната». Легенда стверджує, що за відкрите сповідування Христа Ігнатій був засуджений римським імператором Траяном і відданий на розтерзання левам. Коли він загинув (107 р.), виявилося,

що серце його ціле, а на ньому напис «Ісус Христос». Священномученик Ігнатій був учнем святого апостола і євангеліста Іоанна Богослова. Переказ розповідає, що він був саме тією дитиною, яку Ісус поставив серед учнів Своїх: «По правді кажу вам» (Мт. 18, 3—5).

Щойно відсвяткували офіційний Новий рік, а вже на підході одне з найбільших календарних свят — Різдво. Передсвяткових турбот стає більше: жінкам слід прибрати і помастити в хаті, виправити білизну, чоловікам — заготовити дрова, полагодити гужовий транспорт, бо очікувалися часті гостини. На Ігнатія починали колоти свиней, виготовляти ковбаси, тому казали: «Братія, днесь Ігнатія: хто має свині — хай ріже нині!»

Коротка зимова днина, тому передсвяткові турботи доводилося переносити в оселі.

Молодь не була осторонь цих приготувань. Хлопці, зібравшись окремо, розподіляли між собою ролі для майбутніх вертепних дійств, ладнали костюми, звізду, вчили тексти й пісні. Дівчатам теж вистачало клопоту: крім маланкових гуртів, до яких вони готувалися, потрібно було ще виготовити й хатні прикраси — дідухів, «їжачків» та «павуків». Тож здебільшого робили це на Гната, зібравшись у невеличкі гурти, сховавшись від хлопців, щоб не заважали. Дівчата нарізали з добірних житніх стебел різних розмірів соломинки. Протягуючи через їх порожнини нитку, виготовляли із соломинок різні квадратики й ромби — «павуки». У центрі «павука» розміщували найбільшу фігурку, з боків до неї долучали менші «павучки», бокові (крайні) стебла обмотували різнокольоровим папером або ж кольоровими нитяними пацьорками. Напередодні Різдва «павуків» підвішували на довгій міцній волосині з конячого хвоста до центрального сволока хати. Завдяки циркуляції повітря (відчинилися двері — зайшло холодне повітря, а від печі пашіло гарячим) такий «павук» разом із меншими «павучками» обертався то в один, то в інший бік і викликав захоплення малечі, бо справляв враження

живого. Менш популярними були «їжачки», що їх виготовляли з тіста або глини і сушили на печі. За колючки їм правили невеличкі колоски.

Таке захоплення виготовленням «павуків» відбиває вірування народу, уявлення наших пращурів про довколишній світ. Зокрема, павуків здавна вважали бажаними гостями в людській оселі. За повір'ям, той, хто вб'є павука, накличе на себе та на свою родину велику біду. Жінкам до обіду заборонялося вимітати цих комах із хати, а порушниць чекала кара: вони могли втратити смакові відчуття, а для господині це вкрай не бажано (бо як же тоді готувати страви). І до сьогодні існує повір'я: якщо біля вас спустився павучок, то це віщує якусь новину, і взагалі бачити павучка — це добра прикмета.

Особливого ж значення надається виготовленню дідуха з невеличких кулів соломи або першого зажинкового снопа. У виготовленні цього символу різдвяних свят народ проявляв надзвичайну творчість і винахідливість. Ставили його напередодні багатої куті і свою роль він виконував упродовж усіх різдвяних свят. Називали його дідухом, у якому, як вважали наші предки, перебували духи дідів-прадідів, опікунів чи покровителів дому. Ці духи перебували на ниві, а коли дожинали останній сніп, то вони переселялися у сніп — дідух.

До Насті точи снасті
(4 січня)

Анастасія, як відомо, захисниця вагітних, ув'язнених, їй моляться при пологах, про звільнення від ув'язнення, бо сама вона зазнала тяжких тортур за віру і померла мученицькою смертю: була розтягнута між чотирма стовпами над вогнищем.

Але нині все перебуває в налаштованому ритмі підготовки до величних різдвяних свят: завершують білити оселі, мити двері, вікна, лави, мисники, чепурно розма-

льовують печі, бо до Анастасії оселя, господарські будівлі й подвір'я мають бути повністю прибраними, впорядкованими, дрова на два тижні теж заготовлені, як і їжа для свійської худоби. Через три дні прийдуть три найбільших зимових свята: Різдво, Василя і Водохреща. Саме ці свята і становили основу різдвяно-новорічної обрядовості, тому й з'явилася приказка: «Скоро Настя на помості запросе три празники в гості».

Різдвяні свята після завершення Пилипівського посту ніколи не обходилися без традиційних страв зі свинини, тому жартома останній тиждень перед Різдвом називали «свинячим різдвом», бо щоранку біля осель тільки й чути чоловічі крики та поросячі верески, видно палахкотіння багать і по селу стеляться дими, і витає в повітрі запах смаженини. І досі побутує приказка: «Свиняче щастя забирає Настя».

Святвечір
(6 січня)

Напередодні Різдва (6 січня) кожна родина готувала першу кутю. Її називали багатою, оскільки господиня мала наготувати 12 страв (12 місяців у році, 12 апостолів Христа). Мало бути на столі представлено все із саду-городу. Обов'язковими були: смажена капуста, горох і квасоля, гречана каша, голубці, риба, борщ з вушками (маленькі варенички з грибами), картопля, коржі з маком, узвар, гриби. Усі страви — пісні.

Найголовніша обрядова страва — кутя, її традиційно виготовляли з пшеничного чи ячмінного зерна (на півдні України — з рису). До звареного збіжжя додавали меду, але пам'ятали відоме прислів'я: «Не передай куті меду». В інших регіонах заправляли товченим маком, волоськими горіхами, родзинками та іншими смаковитими приправами. Усе це в деяких місцевостях розводили узваром.

Святвечір, або багата кутя, — суто родинне свято. Його справляли ввечері, коли за обрядовим столом збиралися

лише члени сім'ї: хто ж спізниться, той «цілий рік блукатиме поза хатою». Під скатеркою лежить сіно чи солома, нагадуючи, що новонародженого Христа мати поклала до ясел із сіном, у кожний із чотирьох кутків кладеться зубок часнику, щоб відгонив все зле й нечисте, зверху стелиться білосніжна скатертина. Цілий день ніхто нічого не їв, хіба що маленькі діти.

Вечеряли в урочистій обстановці. Тільки-но спадали перші сутінки, мама запрошувала одного із хлопчиків однести горщик з кутею на покуть. Хлоп'як зодягав виплетені з нагоди свята вовняні рукавиці і, взявши в руки обрядову страву, ніс її, приказуючи:

Несу кутю на покутю,
На зелене сіно, щоб бджоли сіли!

А коли на небосхилі з'являлася перша надвечірня зірка, вся родина сідала за багатий стіл. Живі, пам'ятаючи про померлих родичів, ставили для них кутю та узвар на підвіконні, розкидали варені боби по кутках, залишали немитими ложки на ніч — щоб душі мали поживу. Сідаючи на стілець чи лавку, продували місце, щоб «не привалити душі». Але спершу господар перед образами читає молитву за померлі душі. Дружина і діти, наслідуючи батька, повторюють молитву вголос:

«Просимо Тебе, Боже, щоб і тих душ до вечері допустив, що ми про них не знаємо; що в лісі заблудилися, у водах утопилися, в темних нетрях задушилися. Молимося Тобі, Боже, за тих, що ніхто про них не знає, лягаючи і встаючи, і дорогою йдучи ніхто не згадає. А вони, бідні душі, гірко в пеклі пробувають і цього святого вечора чекають. Від нас у цей вечір молитви йдуть і мертві душі спом'януть!»

Тричі перехрестившись, уся родина читає другу молитву — «за живих» («за себе»):

«Господи, захисти худібку мою від звіра, а мене грішного (ім'я) від віри поганої та від безвір'я — на росах, на водах та на тяжких переходах. Дякуємо Богові Святому, що

допоміг нам дочекатися у мирі і спокої цих Божих свят. Та поможи, Боже, їх у радості відправити і від цих за рік других дочекатись. Амінь».

Після другої молитви господар знову бере на полотнині миску з кутею, де прилаштована свічка, і передає господині зі словами:

«Ми всі, з усього щирого серця і з Божої волі, кличемо праведні і грішні душі на святу вечерю, даємо їм усе, що маємо, — щоб вони на тім світі вечеряли, як ми тут. Ми дбаємо і за ті померлі душі, що на світі погибли і порятунку не мали. Нехай Бог прийме для них цю нашу вечерю. Я їх стільки запрошую і закликаю на цю нашу тайну вечерю, скільки у цім полотні є дірочок та скільки зернин у солодкій куті Божій. Амінь».

Господиня бере кутю, ставить на стіл, і родина починає вечеряти, скуштувавши спершу куті, а потім кожної із 12 страв. Цей вечір називали святвечором, багатим вечором, багатою кутею чи вілією. Господар наповнював ложку зернами куті й тричі підкидав догори: скільки зернят прилипне до стелі, стільки у Новому році буде приплоду, ще й стіжків у полі та роїв у пасіці. Завершувалася вечеря також кутею та узваром.

За столом негоже було голосно розмовляти чи виходити. Кожна дрібниця під час вечері має віще значення, тому стежили і за певними прикметами: неочікуваний гість — до багатства; тінь на стіні, схожа на скирту, — до врожаю, схожа на дерево — садовина вродить; якщо хтось чхне — на щастя; якщо це зробить син — батько дарує йому лоша, бо це знак, що хлопець козаком буде, якщо ж дівчина — батько дарує теля, бо це знак, що дівка в господині збирається.

Запрошували й Мороза. Стукали у віконечко й кликали: «Мороз-мороз, йди до нас вечеряти. Тільки не морозь ні телятка, ні ягнятка, ні малого дитятка».

Після вечері господарі не виходили з дому, лише діти носили вечерю (кутю з узваром) своїм хрещеним батькам,

онуки — дідові-бабі, племінники — до дядька-тітки. При цьому казали: «Просили тато й мама на святу вечерю. І ми просимо». А ті у свою чергу обдаровували хрещеників святковими подарунками.

Менші братики й сестрички, яких не взяли нести вечерю родичам, бавилися вдома: залазили під стіл і там квоктали. Це для того, щоб добре висиджувалися курчата, мама за це кидала їм у солому (або сіно) горішки, цукерки та дрібні гроші.

Ніч перед Різдвом — свята ніч, тому цілу ніч горіло світло в кожному домі, старші не лягали спати, співали колядок, урочисто зустрічаючи народження Божого Сина, який прийшов на землю в образі людини, щоб наблизити людей до Бога і відкупити їх від смерті.

Різдво
(7 січня)

Усі діти з нетерпінням чекали початку колядування. Певно, «коляда» походить від латинської назви «календи» (перший день кожного місяця, зокрема січня, який особливо пишно святкували), може, відтіля прийшли до нас і уривки Сатурналій — обряд, відомий ще з IX ст., який залишився від римлян. Тамтешні хлібороби протягом тижня (з 17 по 23 грудня за старим стилем) гучно відзначали зимові свята, до яких готувалися заздалегідь: відгодовували жертовне порося, готували обрядові страви, відсилали один одному подарунки, організовували різні розваги. Ця обрядодія безпосередньо пов’язана з покровителями врожаю, багатства — богом Сатурном та його дружиною Опс. Але Сатурналіям передували Бруналії (з 24 листопада по 17 грудня — 24 дні — за кількістю літер греко-латинського алфавіту), що символізувало настання зими та завершення хліборобського року.

Першим і найбільшим святом вважається Різдво, котре збігається з 7 січня. За церковним календарем — це

народження Ісуса Христа. А ще раніше наші пращури відзначали уродини Сонця, в яке вони щиро вірували. За дайбозькими уявленнями, це зустріч нового сонячного року, а звідси свято народження Сонця — визначне зимове свято, що об'єднувалося цілою системою обрядодій. Усі вони так чи інакше стосувалися завершення хліборобського циклу, що підтверджують численні ритуальні дійства (кутя, посівання зерном, заготовлення колосків для дідуха).

Народження Божого Сина оспівав наш народ у своїх піснях — колядках та щедрівках. Поруч із колядками, які славили бога Сонця — Коляду, з'явилися нові пісні, які славили Ісуса Христа — сонце християнської віри. Спочатку колядували малі діти, потім ішли старші, а ввечері — парубочі ватаги, до складу яких входили: береза — старший серед колядників, звіздар — носив «звізду» (до речі, «звізда» має складатися з 7 кутів, а не 5 чи 6), міхоноша, дзвонар та інші, але не менше п'яти осіб. Вони колядували в хаті перед образами. Колядники вітали хазяїв, співали колядки. А ті пригощали їх яблуками, горіхами, печивом, цукерками. Були ще й дівочі ватаги, які колядували переважно увечері. Дівчата ходили з ліхтарем, який прив'язували до довгої тички, щоб здалека було видно: дівоча ватага йде. До хати не заходили, а співали під вікнами.

Колядувати починали не всюди в один і той самий день, наприклад, на Покутті діти йдуть колядувати вже на святвечір, на Слобожанщині та Гуцульщині — на перший день Різдва (7 січня), коли в церкві скінчиться богослужіння, а на Поділлі йдуть колядувати вранці на другий день свят.

У день Різдва колись письменні міщани, дяки, школярі та церковні співці ходили по хатах з вертепом — це такий ляльковий похідний будиночок із двома поверхами. На верхньому поверсі відбувалася дія у Вифлеємі, на нижньому — трон царя Ірода. Крім лялькової вистави, поширене

було й таке дійство: вертеп носили від хати до хати два пастушки, які розповідали дивну новину (народження Сина Божого), потім включалися живі герої народних вистав: три царі, які йшли поклонитися Сину Божому, Цар Ірод, Козак, Смерть, Чорт, Ангел. І часто завершувалася така вистава словами:

Дай вам, Христе-Боже, ключі небесні,
Щастя, здоров'я, прибутки чесні
На полі, на броді і на перевозі,
Хай Бог вам поможе удома, в дорозі.
Христос народився!

І мала прозвучати відповідь: «Славі́мо його!» А на Слобожанщині казали: «Сла́вимо його!»

Полазник — так називали першого відвідувача хати на Різдво, Новий рік, Введення тощо. Це пов'язано з так званою «магією першого дня» — вірою людей в щасливу або нещасливу прикмету. Отож, стежили за тим, щоб першою до хати не зайшла жінка чи дівчина: такий візит вважався небажаним. Натомість вірили, що прихід особи чоловічої статі обіцяє щастя й добробут. Часто у ролі полазника виступали свійські тварини (вівця, коза, навіть кінь), яких урочисто заводили до хати й годували.

Від Різдва до Василя (14 січня) не годилося замітати хати та виносити з неї сміття, бо протягом тижня — за уявленнями предків — до оселі повертаються всі добрі духи-покійники, які після святої вечері збираються на покуті біля дідуха, а також на сіні, котрим притрушено долівку. Люди не замітали осель, щоб не викинути разом зі сміттям доброго духа — свого щастя-долі.

Збереглися різдвяні приповідки:

Дми не дми, а вже не до ковбаси, а до яєць іде.

На Різдво обійдеться без паски, а про мак буде й так, а без олії не змлію.

Не дивниця, що на Різдво метелиця.
Краще Різдво тріскуче, ніж пекуче.
Обійдеться на Різдво без свяченого, на Великдень без куті.

На зимові свята (колядки)

ДОБРИЙ ВЕЧІР

Добрий вечір тобі, пане господарю,
радуйся!
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

Застеляйте столи та все килимами,
радуйся!
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

Та кладіть калачі з ярої пшениці,
радуйся!
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

Бо прийдуть до тебе три празники в гості,
радуйся!
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

Ой перший же празник — то Різдво Христове,
радуйся!
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

А другий же празник — Василя святого,
радуйся!
Ой радуйся, земле, Син Божий народився....

А третій же празник — Святе Водохреща,
радуйся!
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

А що перший празник зішле тобі втіху,
радуйся!
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

А що другий празник зішле тобі щастя,
радуйся!
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

А що третій празник зішле всім нам долю,
радуйся!
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

НОВА РАДІСТЬ СТАЛА

Нова радість стала, яка не бувала:
Над вертепом звізда ясна світлом засіяла.

Де Христос родився, з Діви воплотився,
Як чоловік пеленами, убого повився.

Ангели співають, славу й честь звіщають,
На небесі і на землі мир проповідають.

Давид виграває, в гуслі ударяє,
Чудно, дивно і предивно Бога вихваляє.

І ми теж співаймо, Христа прославляймо,
Із Марії рожденного смиренно благаймо:

— Просим тебе, Царю, небесний Владарю,
Даруй літа щасливії сего дому господарю.

Даруй господарю, даруй господині,
Даруй літа щасливії нашій славній Україні.

«Маланка»
(13 січня)

Другу кутю — щедру — готували напередодні Нового року, себто 13 січня. Цей вечір називався Маланками, оскільки за християнським календарем це день преподобної Меланії Римлянки, яка померла 439 року. Коли смеркало, дівчата йшли щедрувати. До хати, як правило,

не заходили: ставши біля вікна і попросивши дозволу, співали пісень, якими вшановували господарів. Цього вечора так само готували кутю й різноманітні страви. Щоправда, вони вже не були пісними — тут і ковбаси, і холодець, і шинка. Від того й називали цей обряд щедрою вечерею. На столі обов'язково ставили пироги. І мало відбутися веселе дійство: велику миску з пирогами ставили на стіл, батько сідав на покуті, прихиливши голову, і запитував дітей, чи вони його бачать. Діти: «Ні, не бачимо, тату!» — «Дай, Боже, щоб і на той рік ви так мене не бачили!»

Перед тим, як сісти за стіл, батьки й діти запрошували до столу Мороза. Виходили на ґанок або визирали у вікно і закликали: «Морозе, Морозе, йди до нас кутю їсти! А коли не йдеш, то не морозь нашого жита-пшениці, всякої пашниці, а йди собі на чужі ліси й нетрища!»

Опівночі, коли вже заступав Новий рік (його в народі називали ще й Василями), батько з сином виходили в сад, підв'язували фруктові дерева зробленими з дідуха перевеслами, а решту соломи спалювали. Потім підходили до яблуні чи груші, котрі погано родили, і хлопчик вилазив на дерево. Батько тим часом розмахував сокирою й погрожував:

— Ти кволо родила торік, тому я зрубаю тебе!

— Не рубай! — імітував голосом деревини хлопець. — Цього разу я вродю краще, ніж торік...

— Не вірю тобі, — не погоджувався тато. — Ти вже двічі підмануло.

— Цього разу я вроджу краще, ніж торік!

— Ні, не вродиш, — наполягав господар. — Я таки зрубаю!

— Прошу, не рубай. Ось побачиш, що вроджу...

— Ну гаразд, — зголошувався нарешті, — ще раз пожалію тебе, але запам'ятай: наступного року неодмінно всічу!

Новорічна ніч вважалася чародійною, в цю ніч «розкривалося небо», тому можна просити все, що завгодно, у Бога і святих. І якщо ти — добра людина, то матимеш добрий знак від Бога.

Удосвіта хлопчики оббігали оселі рідних і сусідів, щоб засіяти їхні домівки зерном і привітати з Новим роком. Юні посівальники виконували в такий спосіб роль традиційних полазників.

Поширеним був традиційний новорічний обряд із використанням масок. Назвою він зобов'язаний св. Меланії, день якої за церковним та юліанським календарем припадав на 31 грудня за старим стилем. За давньою традицією роль головного обрядового персонажа — Маланки — грав хлопець, перевдягнений у жіночий костюм. Інші ролі також виконували парубки. Сценки, які вони розігрували, мали смішний, веселий підтекст: Маланка у їхньому виконанні була незугарною, неохайною господинею із сварливо-веселим характером, що все робить недоладно — б'є посуд, миє піч водою, а лави підмазує глиною, підмітає сміття від порога до середини хати тощо.

Маланкували й дівчата: вибирали з-поміж себе вродливу дівчину, вбирали за «молоду» — стрічки, багато намиста. Інша дівчина вбиралася за «молодого», що зветься Василем, і він відповідно вдягнений — жупан, шаровари, чоботи, шапка... Такою ватагою з «Василем» та «Маланкою» ходили дівчата щедрувати попід вікна, не заходячи в хату.

Обряд, що прийшов від аграрно-магічних звичаїв давніх слов'ян, у XIX ст. трансформувався у громадську святкову забаву, своєрідний сільський карнавал, у якому важливе місце було відведено шлюбним мотивам. Масковані учасники новорічної процесії розігрували кумедні сценки-інтермедії, а інколи виконувався колективний загальносільський танець за участю ряджених, влаштовували ігри біля громадського вогнища, ритуальну боротьбу масок, колективну трапезу.

Традиційні карнавальні образи «Маланки» включали маски тварин: Кози, Ведмедя, Журавля, Бика, Коня, а також маски Діда і Баби та багатьох інших персонажів, яких вигадували самі учасники дійства. Тому й збереглися назви: «водити Маланку» або «водити козу».

Не забували і про прикмети-вгадування: діти клали в один батьків чобіт шматочок хліба, у другий — вуглинку. Вранці батько просив подати правий або лівий чобіт: якщо випадала вуглина, то рік буде голодний, а хлібчик — щедрий на врожай.

А ще переповідають, що в цю ніч дівки-чарівниці збирають зілля для чарів — нечуйвітер. Хто його знайде — стане «нечуваним і небаченим». Росте те зілля взимку по берегах рік та озер, і збирати його можна, починаючи від 13 грудня, а найбільшу силу воно має в ніч проти Нового року. А ще повір'я стверджує, що звичайні зрячі люди його не можуть знайти, а під силу це сліпим, вони це зілля відчувають, бо «нечуйвітер їм очі коле».

Дитячі колядки, щедрівки та засівалки

Щедрик, щедрик, щедрівочка,
Прилетіла ластівочка,
Стала собі щебетати,
Господаря викликати:
— Вийди, вийди, господарю,
Подивися на кошару,
Там овечки покотились,
А ягнички народились.
В тебе товар весь хороший,
Будеш мати мірку грошей.
Хоч не гроші, то полова,
В тебе жінка чорноброва.
Щедрик, щедрик, щедрівочка,
Прилетіла ластівочка.

* * *

Бігла мишка по льоду,
Загубила коляду.
А ти біжи, позбирай —
Буде шишка й коровай!

* * *

Щедрик-ведрик, дайте вареник,
Грудочку масла, кільце ковбаски.
Дайте книш, бо пущу в хату миш,
Дайте ковбасу, бо хату розтрясу,
Дайте ще кишку, з'їм у затишку.

* * *

Я маленький хлопчик,
Зліз на стовпчик,
З мішком походжаю,
Коляду збираю.
Вечір добрий!
Дайте пиріг довгий!

* * *

Колядин-дин,
Колядин,
Я, бабусю, один.
Винеси мені пиріжок
Та положи у мішок.

* * *

Щедрик добрий,
Я не згірший,
Дайте млинця,
Котрий більший!

Що щедрушка —
То пампушка,
Що щедреник —
То вареник.

НА НОВОРІЧНЕ ЗАСІВАННЯ

Сійся, родися,
Жито, пшениця,
Всяка пашниця.
Зверху колосиста,
Зісподу корениста.
Будьте з святом здорові,
З Новим роком!

СВЯТОГО ВАСИЛЯ ВЕЛИКОГО
(14 січня)

Упродовж тисячоліть чотири рази зміщували в часі новолітування: дайбожичі святкували його весною, з прийняттям християнства перенесли на осінь, пізніше на 1 січня за старим стилем (13 січня за новим) і, нарешті, на 1 січня за новим стилем; загальна обрядовість залишилася більш-менш сталою із цікавими особливостями у різних куточках України. Наприклад, на Полтавщині довго побутувало повір'я, що на Новий рік певної властивості (особливо для незрячих) набуває рослина нечуйвітер. Про неї докладніше див: «Маланка», стор. 23. Горяни Карпат по-своєму дотримувалися давніх повір'їв. Господиня опівночі одягала чоловічу шапку, брала в руки порожнє горня та хліб і йшла до джерела. Тричі занурювала посуд у воду, потім наповнювала його вщерть і верталася до хати. Змащувала мокрим хлібним м'якушем чоло всім присутнім і приказувала: «Аби були величні, як святий Василь!» Після цього клала в горнятко срібні монетки, а вдосвіта, коли діти збиралися на посівання,

давала їм умитися цілющою водою, аби водилися гроші протягом року. Оскільки, за євангельським ученням, у цей день Христові зробили обрізання, то не годилося нічого різати.

Святкове богослужіння 14 січня буде присвячене також пам'яті Василя Великого — святого, який залишив помітний слід в історії християнської церкви. Згідно з життєписом він народився в м. Кесарії Каппадокійській 357 року. Будучи надзвичайно обдарованим, він ще в молоді роки став видатною людиною в середовищі вчених мужів — християн. Відомо, що його товаришем був Григорій, названий пізніше Богословом. Після закінчення навчання обидва вирішили присвятити своє життя служінню Богові. Саме тому Василь засновує монастир, де вони й поселяються. Тут святі Василь та Григорій написали «Статут чернечого життя», якого й досі дотримуються ченці, що дістали назву — василіани.

Своє майно святий Василь використовував на бідних, на заснування лікарень та богаділень, а вільний час віддавав для доброчинних справ. Спочатку він був висвячений на пресвітера, а згодом на єпископа Кесарійського. Саме в цьому сані протягом восьми років святий виголошував проповіді, переконуючи мирян у фальшивості аріанської віри (стверджували, що Син Божий не є Бог, а лише творіння його). Помер святитель 14 січня 378 року, тому саме цього дня у храмі відправляється урочиста Літургія пам'яті Василя Великого.

Цей день ще інколи називають старий Новий рік. І зранку всі чекають на посипальників, це годилося робити хлопчикам, хоча на Східній Україні це міг робити і сам господар. А посипальники заходять до хати, щедро розсипають пшеницю, ячмінь, жито, горох, овес і приказують:

А в полі, полі там плужок оре,
А за тим плужком сам Господь ходе,

Діва Марія їсти носила, Бога просила:
«Уроди, Боже, жито, пшеницю,
Жито, пшеницю, усяку пашницю!»

Або ж іще так приказували:

Сійся, родися, жито, пшениця, всяка пашниця,
На щастя, на здоров'я та на Новий рік,
Щоб уродило краще, як торік, —
Коноплі під стелю, а льон по коліна,
Щоб у вас, хрещених, голова не боліла.
Будьте здорові, з Новим роком!

Зерно посипальників збирали і віддавали курям, а горох зберігали аж до весни, коли можна буде годувати маленьких каченят. Обряд новорічного засівання прийшов до нас із дохристиянських часів і вірувань, адже наші далекі предки відзначали новолітування весною — напередодні посіву зернових. Тому переважна більшість символів і дійств досі зберігає прадавнє, дайбозьке коріння.

Подекуди в Україні після вечері дівчата йшли «годувати котів» варениками чи пирогами і стежили: торкнеться лапою пирога — зведеться (тяжко хворітиме дівка, буде не до весілля), понюхає, але не їстиме — йтиметься до весілля, але воно розіб'ється, з'їсть пиріг — та дівка вийде заміж без якихось негараздів.

Удень на Новий рік селом ходили ватаги — на зразок Маланок. Серед них обов'язково був Василь, Маланка, Дід, Баба, Циган тощо. Вони брали з собою козу, коня, плуг чи рало, серп та цурку. Заходячи на подвір'я, починали «орати», «засівати» сніг. Зайшовши до хати, вчиняли жартівливий гармидер: кропили присутніх водою, мастили глиною речі, розмальовували комин, вчиняли «сварки», врешті вимагали від господаря могорич.

Опівночі господар сплітав три в'язанки із соломи та сіна, одну в'язанку ніс до клуні, інші — на подвір'я та в садок і підпалював, сюди ж скидали й сміття з хати. Дим

спрямовували так, щоб він потрапляв на фруктові дерева. Новорічний вогонь віддавна вважався священним — він спопеляв усі торішні злі сили, очищав людські душі від скверни. Крім того, за віруваннями наших пращурів, разом із димом відлітали до сонця Щедрий бог та духи-Лада, що переселялися жити в поля. Цього дня люди намагалися бути чемними, не сваритися, нічого не позичати і веселитися.

Уважно стежили за прикметами, щоб завбачувати врожай на наступний рік:

Якщо ніч проти Нового року тиха і ясна, буде щасливий рік не тільки для людей, а й для худоби.

Якщо сонце весело зійде, весь рік буде щасливий, а особливо доброго урожаю сподіваються від садовини.

Якщо іній рясно вкриває дерева, буде врожай на збіжжя.

Сніг випаде — на щасливий рік.

ТІКАЙ, КУТЯ, З ПОКУТТЯ
(18 січня)

Цього дня — третій святий вечір. Він також «сухий» — усі говіють, постять, аж доки не винесуть «водицю» із церкви.

Вечір (друга кутя, голодний Святвечір, голодна кутя) немовби повторює обряд багатої куті, але дещо в скороченому вигляді. Голодною кутею називали так тому, що вже не закликали вечеряти святих душ та Щедрого бога. Весь день дотримувалися строгого посту. Хіба що дітям дозволяли поїсти, але обов'язково треба було запити минулорічною освяченою водою. А ще зранку хто-небудь із дітей мусив підбавити сіна на покуті, і то особливим способом, несучи сіно, треба було повторювати: кво, кво, кво — квоктати (щоб весною добре сіли квочки).

Надвечір ішли до церкви, де відбувалася святкова служба, що завершувалася освяченням води. Але вже не чекали сходу вечірньої зорі, а сідали до столу святкувати

після того, як вип'ють свяченої води. Принісши цю воду додому, господар кропив нею всіх членів родини, хату, подвір'я, криницю, господарський реманент, свійських тварин. Ця «вечірня вода» вважалася значно кориснішою «від усякого лиха», ніж навіть «йорданська». Аби злякати нечисту силу, було заведено курити ладан або пахуче зілля, малювати крейдою чи олівцем хрести на хатньому начинні, дверях. У багатьох місцевостях протягом усіх Святвечорів господиня збирала по ложці різних страв і, розмішавши їх з борошном та дрібним сіном, віддавала худобі, приказуючи: «Їж святу їжу, здорова будь, як ця весна, що йде до нас, плодюча будь, як земля, і ніяка лиха сила не вчепиться до тебе!»

У деяких регіонах 18 січня ввечері, споживши кутю, горщик виносили до воріт і розбивали. Деінде мисливці робили кілька холостих пострілів. Ці дійства пов'язували із завершенням свят — розстрілювалися або проганялися кутя та мороз. Діти тим часом вибігали на вулицю, стукали макогонами в хатні кутки та тини й декламували: «Геть, кутя, із покутя, А узвар — на базар. А дідух — на теплий дух!» По завершенні обряду «проганяння куті» батьки «підсмалювали чуба» своїм синам, «щоб вовків не боялися». Узявши головешку, торкалися нею до кінчиків волосся. Може, з тих часів залишилася приказка «Ти ще не бачив смаленого вовка»?

ВОДОХРЕЩА
(19 січня)

Це свято на честь хрещення Ісуса Христа в річці Йордані, яке описано євангелістом Марком. Тридцятирічний Ісус Христос прийшов з Назарета на святу річку хреститися від Івана Хрестителя. Коли Ісус увійшов у річку та Іван поклав на голову Христа руки, над ними розчинилося небо, і зійшов Дух Святий в образі білого голуба, а також почувся з неба голос Бога Отця: «Це мій син улюблений, у якому все моє благовоління».

Під час хрещення Ісус Христос оголосив себе як Месія і Спаситель. Це засвідчив сам Отець Небесний голосом із неба, а також Іван Хреститель: «Ось Агнець Божий, який гріхи світу забирає».

Інші назви свята: Хрещення, Водохрещі, Ордань, Ардан, Йордан. Це народне християнське свято Богоявлення. Відзначалося 6 січня за старим стилем і знаменувало собою закінчення 12-денного періоду святок. Свято увібрало в себе багато язичницьких і християнських обрядів, центральне місце серед яких належало обрядам, що пов'язані з водою.

Саме свято відбувалося на річці або біля струмка чи криниці. Напередодні на льоду річки вирубували хрест, пробивали ополонки, з льоду або снігу робили одне або кілька скульптурних зображень хреста, обливали буряковим квасом. На сході України у такий хрест ще вставляли чопик, який виймався з початком освячення води. Його сила була надзвичайною: казали, кому він дістанеться, у того хазяйство вестиметься. Кульмінаційний момент свята — занурення священиком хреста у воду, після чого вона вважається освяченою. Люди вірять, що така вода має чудодійні властивості. До крижаної купелі вдавалися тяжко хворі люди, а іноді й ряджені щедрувальники, змиваючи в такий спосіб «скверну бісівських масок».

Ті дівчата й удовиці, які хочуть цього року вийти заміж, намагаються стати при виході з церкви так, щоб батюшка зачепив їх рясою, або намагалися хоча б за щось ущипнути в приміщенні церкви, виходячи на свято Йордану. Коли святили воду, пасічники забирали із собою ті кілки, якими піднімали і тримали льодяний хрест, бо якщо його застромити в пасіці, то бджіл не заїдатимуть сусідські комахи, гнізд не руйнуватимуть ведмеді. Багаті пасічники навіть наймали людей, щоб вони принесли богоявленської води з інших сіл.

Після свята не вільно було прати на річці 14 днів, бо вода всюди була свяченою і не годилося її бруднити. Але

всі вмивалися на святі, аби змити із себе все недобре. Води набирали до господ на весь рік для вжитку як свяченої води. Прийшовши додому, пучечком сухих васильків кропили все в хаті та господарстві. Випивши освяченої води, сідали до столу обідати.

Цього дня зранку господиня поспішає підлити води в діжку з квашеними буряками, бо квасу поменшало, а підлита цього дня вода, за переконаннями селян, має властивість не псуватися до весни, утворюючи такий квас, який був раніше.

Потім господині намагаються не проґавити, коли почнуть дзвонити в усі дзвони, бо в цей час слід погодувати курей вершком від учорашньої куті: і якщо це зроблено вчасно — кури знесуть надзвичайно багато яєць. Перед обідом місили тісто на пироги й, витягши руки з тіста, не обтирали їх, а йшли до саду й обв'язували яблуневі дерева соломою, примовляючи: «Щоби родили яблука такі добрі і м'які, як тісто».

Найулюбленіша справа, яку люди дозволяли собі в цей день, це — катання на санках. Каталися всі: від малого до великого, від бідного до багатого. По обіді дівчата бігли до річки вмиватися, «щоб були рожеві лиця», а парубки (у деяких регіонах України) сходилися на річці з гуртом парубків із сусіднього села. Влаштовували бій навкулачки, хто перемагав — брали собі «орден»: вирубаний із льоду хрест.

Цим, власне, й завершувалися різдвяно-новорічні святкування. Після цього вже не годилося співати колядок та щедрівок. По Водохрещах уже заступали кількатижневі м'ясниці. В цей час ще можна було співати пісень і справляти весілля. Після м'ясниць наставав найдовший і найсуворіший Великий піст. Про нього казали так: «Великий піст усім прижме хвіст».

Примічали:

Якщо під час освячення води йде сніг — майбутній рік буде врожайним.

Якщо на Водохрещу дерева вкриті інеєм, то навесні сіяти яру пшеницю треба в той день тижня, на який випало свято.

Якщо Йорданів день сонячний — хліба будуть чистими, якщо похмурий — у хлібах буде багато бур'яну.

Коли на Водохреща риба табунами ходить, на рої добре буде.

Тріщи не тріщи, а вже минули Водохрещі.

Ясні зорі на голодну кутю — вродяться білі ягниці.

На Водохрещі день теплий — буде хліб темний.

Якщо хмарно — хліба буде вдосталь.

Йде лапатий сніг — на врожай.

Зоряна ніч — вродяться горіхи і ягоди.

Коли випав повний місяць — буде велика вода.

ПРИЙШОВ ПРЕДТЕЧА І ЗАБРАВ СВЯТА НА ПЛЕЧІ (20 січня)

Своєрідним перехідним днем між розвагами і будніми клопотами було невелике святце Івана Хрестителя (Предтечі), або посвятки, що припадало на другий день після Водохрещ. У давнину в цей день господар брав той хліб-сіль, що лежав під образами ще від «багатої куті», ламав на шматки і роздавав худобі разом із сіном як останні різдвяні дари, щоб здоровою та плідною була.

Від Різдва і до Водохрещ по воду ходили тільки чоловіки і парубки, жінкам це вважалося за гріх. Тому на посвятки жінки ставили чоловікам могорич — за те, що «справно воду носили». Це відбувалося, як правило, у корчмі або шинку. Але це не було пиятикою, скоріше обряд давав привід зібратися, трохи повеселитися та обговорити важливі громадські чи господарські справи, бо за час свят зібралося вже чимало нагальної роботи. Тому й казали: «Після Предтечі хто не робить, того б'ють у плечі».

Пів-Івана ложки полоще
(21 січня)

Перший понеділок після Водохрещі в народі називають Пів-Івана або Різдвяним днем, остання назва пов'язана з тим, що цей день святкують у такий самий день тижня, що й Різдво. Крім того, цей день відомий ще як «виряджання» або «проганяння свят». Наставали вже робочі будні, проте цього дня ще ніхто не працював, бо казали, що «Пів-Івана ложки полоще».

Пишно відзначали це свято жінки: вносили до хати прядьне приладдя, а старші молодиці, прикрасивши гребені, ходили від хати до хати і сповіщали, що сьогодні ввечері будуть «свята проганяти», тобто збиратися на останні складчини. У деяких місцевостях влаштовували застілля для всього села, де проголошувалося безліч тостів, зокрема у цей день годилося сказати таке: «Померлим душам — царство небесне: батькам, матерям, братам, сестрам та діткам маленьким. Нехай легенько згадається і нашим синам, де вони у світі повертаються, а нам пошли, Боже, вік і здоров'я, щоб цей празник одпровадити та в мирі-покої і з вами, здоровими, щастя діждати. Сподоб, Господи, Боже наш, щоб родило жито, пшениця і всяка пашниця, а нам діждати жати, спочивати та людям честь віддавати!»

Що бажаєш іншому — повернеться тобі
(28 січня)

Це невеличке святце, що відоме в народі як Оддання чи Видення, і пов'язують його з провісництвом, чаклунством, знахарством, спрямованим як на лікування людей, так і на завдання їм шкоди. Тому «одданням» називали таке чаклунство, яке може призвести до того, що всередині людини розплодиться всіляке гаддя тощо. Щоб уникнути цього, народ і святкує цей день, і тоді вчаться

давати «дання». Чаклуни це робили таким чином: ішли до того місця, де сходяться три дороги, і здіймали галас; на нього мала приповзти гадюка, яку слід убити. Після того той, хто вчиться, розрізав руку і прикладав до рани часточку крові від гадюки: якщо рана одразу ж заживала, то така людина зможе давати «дання». Люди вчилися від інших або переймали у спадок від своїх рідних всілякі нашепти, молитви. Їм свято вірили, користувалися ними у повсякденному житті, і вони здебільшого допомагали недужому. А замовляння й нашепти — вельми поетичні, що свідчить про високу філологічну культуру наших предків, яка збереглася з дохристиянських часів. Наприклад, на Житомирщині було зафіксовано такий варіант замовляння:

Золотничко, братічко!
Откоти золотим яблучком,
Стань собі коло пупа,
То не буде тобі докуки.
Встань собі, встановись,
Золотим поясом пережись,
Золотими ключами замкнись!

Очевидці стверджують, що подібні нашепти допомагають хворому. Скажімо, якщо хотіли позбавитися «насланої порчі», то казали: «Твоє даннє на моє одданнє», що означало: те, що ти бажаєш іншому, повернеться тобі.

ПОКЛІН ОКОВАМ (ВЕРИГАМ) СВЯТОГО ПЕТРА (29 січня)

29 січня святкується поклін оковам (веригам) святого Петра. За церковним переказом, після звільнення апостола Петра з в'язниці віруючі забрали вериги та залізні ланцюги, в які він був закований, і зберігали їх як святиню — хворі, доторкнувшись до них, зцілювалися. Ва-

жалося, що це останній день зими, і завбачували багато прикмет. Казали так:

З Петра Вериги чекай відлиги.

Якщо напередодні Петра Вериги ніч місячна і на небі видно зорі, літо буде врожайне, а рік — щасливий.

Якщо ніч на Петра понура, то й рік понурий: неврожай, пошесті на худобу.

Якщо домашня птиця, сидячи на снігу, махає крилами — буде відлига.

Гайвороння кряче — буде заметіль.

Опанаса (Танасія) (31 січня)

Цього дня не можна було лише шити-прясти, а так усю роботу виконували. Добре було наприкінці січня заготовити дерево на стовпи чи кілля, бо січневе дерево — здорове і тверде як криця, швидко не прітиме, до того ж у цей час «дереву не болить».

Державні свята, знаменні та пам'ятні дати

1 — Новорічне свято.
7 — Різдво.
20 — День Автономної республіки Крим.
22 — День соборності України.
29 — День пам'яті Крутів.

Стародавня українська кухня

12 страв (на вибір) до різдвяного столу:

Кутя з медом, узвар, вареники з пісною начинкою, голубці, риба, картопля з товченим часником, горох з олією і часником, ячна каша з олією або медом, пшоняна каша,

варена кукурудза, пироги з маком, варені боби, варена квасоля з грибами, пісний борщ з вушками та ін.

Пропонуємо кілька стародавніх рецептів, за якими готували наші далекі предки.

Кутя

2 скл. пшениці, 8 скл. води, 1 скл. меду, жменя родзинок, 0,5 склянки покришених горіхів, мак.

Пшеницю добре висушити, скропити водою, висипати в торбинку, зав'язати і бити її зверху макогоном, аж поки не стане лущитися шкірочка. Можна варити пшеницю в природному стані, але то буде довше варитися. Мак слід ошпарити двічі-тричі окропом, а потім розтерти в макітрі до білого. Мед або цукор закип'ятити з водою, додати горіхи, родзинки. Нині вигадливі господині приправляють кутю ще й цукерками та тертим шоколадом. Усе то добре, та дивіться, «не передайте куті меду».

Узвар

Узяти по 100 г сушених груш, яблук, вишень, слив, родзинок. Помити і налити 2 л кип'яченої води. Накрити покришкою і поставити в нагріту духовку до ранку. Вранці зварити, додавши меду або цукру і поставити в холодне місце. За бажанням можна додати сік з 1 лимона.

Сочевиця з морквою

Сочевицю (300 г) помити, залити гарячою водою, додати 1 моркву, 1 цибулину, сіль і варити до готовності. Дрібно посікти зварену морквину, додати до сочевиці, заправити олією, а цибулину викинути. Посипати дрібно посіченою зеленню.

Щупак тушкований з вином

Рибу (0,8—1 кг) почистити, зняти шкірку і посолити. Потім покласти щупака в ринку (полив'яний горщик, а нині це може замінити чавунна посудина), влити 1

склянку білого вина, вичавити півлимона, додати олії. Тушкувати на легкім вогні. Коли риба розвариться, вийняти, покласти на полумисок, юшку загустити борошном, полити нею щупака і прикрасити зеленню.

Пелюстки (різновид голубців із цілої капустини)

Узяти головку капусти (близько 1 кг), вибрати попсовані пелюстки, покласти в солоний окріп, дати закипіти разів зо два і вийняти. Обережно повідгортати пелюстки, не обламуючи їх. Кожну пелюстку перекласти тонким шаром начинки. Начинка готується із дрібно посічених 400 г м'яса, 200 г нутряного жиру (здору) з додаванням 5 зерен товченого чорного перцю, солі, посічених невеликих 3—4 цибулин і $^3/_4$ скл. холодної води. Притиснувши пелюстки, перев'язати головку капусти ниткою. Покласти в посудину, облити 100 г розтопленого масла, $^1/_2$ скл. юшки, у якій варилася капустина, накрити і обсмажити в духовці. Потім поставити на плиту, додати ще по $^1/_2$ скл. юшки і сметани, накрити, тушкувати, поливаючи тією самою підливою і перевертаючи головку якнайчастіше. Коли пелюстки і начинку легко буде проштрикнути дерев'яною гострою паличкою, тоді викласти на таріль, зняти нитки і полити процідженою і посоленою підливою. Можна додатково прикрасити зеленню.

Кишки з начинкою

Набити свинячі кишки (їх нині можна купити на базарі в м'ясних лавках) пшоняною кашею, добре підсоленою і звареною на молоці, а потім смажити на розтопленому смальці. Так само з гречаною крупою: змити крупу окропом, трохи відварити, додати посічене сало, начинити кишки і смажити на помірному вогні на салі або смальці.

Крученики

Шматок свинини або телятини відбити, посолити, поперчити й потім накласти на нього зверху начинку зі смаженої цибулі, грибів або ж смаженої капусти. М'ясо завити рулетом, зав'язати ниткою, злегка підсмажити на смальці та вкласти в горщик (ринку) або чавунну посудину і тушкувати в м'ясній юшці, сметані чи просто воді зі спеціями на власний смак. Коли буде готовим — вийняти, зняти нитку і можна подати до столу гарячим або охолодженим. Із великого шматка м'яса готують один крученик, або ж беруть кілька шматків і готують з розрахунку на одну людину.

Січневі імена

1 січня — Людмила, Ілля, Тимофій, Боніфатій, Устина, Григорій;
2 — Ігнатій (Гнат), Іван, Георгій, Юрій, Таїсія, Теоніла, Данило;
3 — Петро, Прокіп, Юлій, Платонида, Уляна, Юліана;
4 — Настасія, Федосія, Богдана, Мокій, Федот;
5 — Павло, Неоніла, Геласій, Василь, Наум, Давид, Нифонт;
6 — Євгенія, Клавдія, Агафія, Микола, Пилип, Єлизар, Ярема, Єрофей;
7 — Ісус, Марія;
8 — Костянтин, Наталка, Улита, Юхим;
9 — Степан, Федір, Йосип, Давид, Яків, Федора, Лука, Степанида, Наум, Марта;
10 — Петро, Юхим, Софія, Агафія, Домна, Домнікія, Никанор, Зенон, Дорофій, Теофіл, Гнат, Симон;
11 — Іван, Георгій, Веніамін, Маркел, Тадей, Діонія, Марко, Ольга, Юрій;
12 — Онисія, Філарет, Макар, Калістрат, Антон, Ірина, Федора, Христина;
13 — Яків, Йосип, Петро, Ніна, Давид, Меланія;

14 — Василь, Федот, Петро, Григорій, Емілія, Катерина, Володимир, Клавдія;
15 — Борис, Феоген, Сергій, Сильвестр (Фільвестрій), Серафим, Зоя, Юліанія;
16 — Гордій, Павло, Агафія, Опанас, Анастасія, Марко;
17 — Артем, Денис, Архип, Афанасій, Яків, Марко, Лука, Симон, Йосип, Тадей, Ананій, Прохір, Тит, Онисій, Карпо, Кіндрат, Зінаїда, Килина, Онуфрій, Зосим;
18 — Іван, Григорій, Роман, Аполлінарій, Опанас, Валентина, Феона, Меланія, Юхим;
19 січня — Роман, Настя, Ананій, Панфіл;
20 — Валентина, Меланія, Кіра, Іван, Єфрем, Опанас;
21 — Юліан, Василина, Омелян, Григорій, Ілля, Юрій, Сидір, Євген, Домна, Ярина, Феодосія;
22 — Пилип, Пахом, Петро, Олена, Глафіра, Антоніна;
23 — Григорій, Марко, Феофан, Дарія, Павло, Авлампія, Макар;
24 — Федот, Степан, Клеопатра, Лідія, Клим, Феодосій, Михайло;
25 — Сава, Петро, Макар, Мартин, Тетяна, Євпраксія, Фросина, Галактіон;
26 — Петро, Юхим, Максим, Єлизар, Яків, Лариса, Федора;
27 — Ісай, Остап, Сава, Фива, Ніна, Веніамін, Сергій, Ярема, Павло, Степан;
28 — Павло, Наталка, Прохор, Іван, Олена, Христина, Гаврило;
29 — Петро, Іван, Георгій, Леоніла, Максим;
30 — Антон (Антін), Антоній, Серафима, Євлампія, Онисим;
31 — Оксана (Ксенія), Марко, Дмитро, Маркіян, Опанас, Таїсія, Кирило, Максим.

СВЯТОЛІК-ПРОГНОСТИК

Гната (2). У цей день заборонялося прясти. Жінки робили печиво, а дівчата — «павуки», різдвяні прикраси із соломи, які розвішували перед образами.

Петра, митрополита Київського (3).

Анастасії (4). У народі казали: «Скоро Настя на помості запросить три празники в гості» (йдеться про Різдво, святого Василя, Водохрещу).

Федула (5). «Прийшов Федул — вітер подув» — це до врожаю. Якщо горобці не цвірінькають на деревах — піде сніг без вітру, а якщо дружно цвірінькають — чекай на відлигу. Який Федул — такий і листопад.

Святвечір, багатий вечір, багата кутя, вілія (6). Це одне з найурочистіших християнських свят, відзначають напередодні Різдва.

Різдво (7). Одне з найбільших релігійних свят. З ним пов'язують народження Ісуса Христа. Зоряне небо — кури добре нестимуться і вродить горох. Місячна ніч — урожай на баштани. Ожеледь на деревах — щедрий урожай на горіхи й садовину. Сніг іде — урожай на яблука. Іній на деревах — на мокре літо і недорід зернових. Витягнути з якогось кубельця соломину чи сінину: якщо довга, то рік буде врожайним, а коротка — на недорід.

Собор Пресвятої Богородиці, Богородиця (8). Вважалося, що це свято для жіноцтва важливіше, ніж Різдво, оскільки пов'язане з Матір'ю Божою, покровителькою всіх жінок, матерів. Якщо ворони кричать — до метелиці. Синички зранку пищать — чекай морозу вночі. Щоб вродили коноплі, жінкам не треба спати всю ніч.

Степана (Стефана) (9). Має бути морозний день, а тому казали: «Прийшов Степан — на ньому червоний жупан».

Онисії (12). День, як правило, холодний. Цього дня ріжуть гусей, варять свинячі шлунки і по нутрощах ворожать на зиму. Якщо печінка та селезінка рівні й гладкі — чекай суворої зими. Якщо до спини печінка товща — великі морози будуть наприкінці зими.

Меланки (Меланії), щедрий вечір, щедра кутя (13). Якщо під Новий рік добрий сніг — сій гречку. Який перший день у Новому році, таким буде і рік. Багато пухнастого інею на деревах — до врожаю зернових і доброго медозбору. Якщо вночі дме вітер з півдня — рік буде теплим, із заходу — молока буде достатньо, зі сходу — урожай на фрукти; на Меланку зоряно — добре нестимуться кури; тепла погода — літо буде дощовим. «Яка Меланка, такі Петро з Павлом (12 липня)».

Обрізання Господнє, Старий Новий рік, Василя Великого, Василі (14). Василь вважався покровителем хліборобства. «Василів вечір додає дня на курячу ніжку», «На Василів вечір відьми місяць крадуть», «На Новий рік погода — буде в полі урода», «Старий рік у ноги — новий у пороги».

Сильвестра, Серафима (15). Куряче свято. У цей день селяни чистили курники, щоб птиця добре росла, та обкурювали стіни, використовуючи для цього смолу з травою, що має назву омона. Якщо в цей день на травах иній — рік буде мокрим.

Феоктиста, Ахіли («бабин вечір») (17). Кропили хату свяченою водою, «щоб упирі і всяка нечиста сила не мала сили». Якщо цієї ночі на небі повний місяць — на сильний паводок, вродять вишні та гарбузи.

Надвечір'я Богоявлення (Хрещенський Святвечір), голодна кутя, голодний Святвечір (18). Готували третю й останню кутю різдвяно-новорічних свят. Називається вона «голодною» через те, що з цієї пори і до наступного ранку люди говіли, тобто не їли.

Святе Богоявлення, Водохреща, Водохрещі, Йордана (19). Це — третє, найбільше і завершальне свято. З ним пов'язують хрещення на Йордані Христа. Святять воду на річках. Коли на Водохреща риба табунами ходить, на рої добре буде. «Тріщи не тріщи, а вже минули Водохрещі», «На Водохреща день теплий — буде хліб темний». Якщо похмуро — хліба буде вдосталь; іде лапатий сніг — на

врожай; коли на Водохреща випав повний місяць — бути великій біді; зоряна ніч — вродять горіхи і ягоди; випав іній — у відповідний день треба сіяти пшеницю.

Івана Предтечі, Хрестителя (20). У цей день виносили з хати хліб, сіль, що лежали на покуті від багатої куті, і, розламавши на шматочки, годували тварин.

Омеляна, Григорія, Пів-Івана, Посвятки, Різдвяний день (21). Святкують переважно жінки, бо кажуть: «Пів-Івана полоще ложки». Ще казали: «Який Омелько — таке й літенько». Якщо вітер повіє зі сходу, то літо буде сухим, а з півдня — грозовим. У цей день шумить ліс — чекай відлиги; падає сніг — літо буде дощовим.

Маркіяна, Григорія (23). Його ще називали «Грицем-літозазивачем». «Який день — таке й літо». Іній на стіжках — на мокре літо. Якщо сильний південний вітер, то влітку гримітимуть сильні грози, вродять кукурудза і гриби.

Феодосія Великого, Федоса (24). Часто цей день буває теплим, якщо це так, то до весни рукою подати. Якщо морозно — ярові посієш пізно. «Федосіївське тепло — на ранню весну пішло».

Тетяни (25). Якщо вигляне сонце, то рано прилетять птахи із вирію, а коли сніжно, то дощитиме влітку. Сонячно — щедрий урожай визріє слив, полуниць, моркви.

Петра (26). Якщо в цей день вітер, то літо буде мокрим.

Петра Вериги (29). Якщо місяць уночі обгородився хмарами — на вітер; пес качається на снігу — потепління кличе в гості; мороз віщує літню спеку. «На Петра Вериги половина снігу, половина криги», «На Петра Вериги розбиваються криги».

Антона (30). Хитрий Антон з усіх боків: опівдні сонце пригріє, відлига, а вже під вечір мороз за вуха хапає. Антон-перезимник обнадіє, зігріє, а потім обдурить — усе морозом стягне.

Опанаса (Афанасія і Кирила) (31). Переважно цей день буває холодним, а тому казали: «З Панасовими морозами

жарти лихі», «На Панаса-ломиноса бережи носа». Якщо опівдні вигляне сонце — на ранню весну; якщо до вечора не з'являться на небі хмари — морози триватимуть і далі.

На кожне сільце — своє слівце

Січень снігом січе, а мороз вогнем пече.

Січень січе та морозить, а хазяїн з лісу дрова возить.

Січень без снігу — літо без хліба.

У січні вночі панують сови і сичі.

У січневу холодну добу пам'ятай про худобу.

У січні сніг січе з вітрами, а пияк трясе зубами.

Січень наступає — мороз людей обнімає.

Січень не так січе, як вуха пече.

Січень січиться, а ти до печі тулися.

Січень з груднем прощається, а на лютий очі косує.

Січню морози, а лютому — хурделиці.

Якщо січень найгостріший, буде рочок найплідніший.

Якщо в січні росте трава, влітку в господаря болить голова.

На Різдво обійдеться без паски, а про мак буде й так, а без олії не зімлію.

Господарі на святвечір до вечері сідають, а воли в сараї їх обмовляють.

Повір'я про січень

У ніч перед Новим роком треба спати без подушок, бо болітиме голова цілий рік.

На Новий рік не можна плакати, бо весь рік плакатимеш.

На Новий рік не можна стукати, бо град вибиватиме городину.

На другий святий вечір (18 січня) води не можна пити, бо дуже хотітиметься води в жнива.

Як посіє посівальник, то треба зібрати те зерно і віддати худобі, щоб вона не хворіла.

Дівчина перед Новим роком кладе собі під голову подушку, а під подушку гребінець, нову сорочку і цілушку хліба. І хто їй присниться, той буде її чоловік.

Коли процесія йшла на річку святити воду (на Водохрещу), то старі люди помічали: якщо перед хоругвами пролетять горобці — нещасливий рік для дітей; граки — для молодих людей.

Попіл після різдвяних свят не можна було зберігати ні в хаті, ні в дворі. Його ввечері на Водохрещу виносили до річки й висипали на лід.

Коли під час освячення води священик занурює хрест у воду, то звідти вискакують усі чорти. І вони назад не повернуться доти, поки якась жінка не прийде до річки прати білизну.

ЛЮТИЙ

День закоханих
(а також день авторитетів)
(14 лютого)

Не так давно в Україні з'явилося ще одне свято, яке було не в стародавніх українських традиціях, а прийшло з Європи, де відзначається католицькою церквою як день святого Валентина. У цей день молоді люди в усьому світі освідчуються в коханні, дарують сердечка-«валентинки» із найніжнішими словами. Католики вважають святого Валентина покровителем закоханих. А коли йдеться про такі красиві почуття, то для сучасної молоді не дуже важить належність до певної конфесії, а про те, що це — день авторитетів — тим паче.

Існує красива легенда про походження цього свята. Згідно з нею святий Валентин був проповідником і лі-

карем. Хоча в ті часи християни в Римі зазнавали переслідувань, він став священиком. Достеменно відомо, що єпископ Валентин жив за часів імператора Клавдія II, який не тільки жорстоко переслідував християн, а майже все життя присвятив загарбницьким війнам. Коли у Клавдія виникли проблеми з набором нових солдат в армію, він вирішив, що причина цьому — прив'язаність чоловіків до сім'ї і своїх дружин. Тому скасував весілля і заручини. Валентин продовжував молитися за здоров'я своїх парафіян і таємно вінчав закоханих.

Кажуть, що якось Валентин зцілив дочку одного римського сановника від сліпоти, після чого сім'я останнього перейшла у християнство. Це викликало гнів імператора, який наказав відтяти непокірному єпископові голову. Це сталося 14 лютого 269 року. Ось така історія... А як вона трансформувалася до сьогодні — сказати важко. Та суть нині не в пошуках історичної правди, а в іншому — юнаки і дівчата мають нагоду сказати й почути у відповідь найпотаємніші, найбажаніші слова... А також відкрити своє серце тому, про кого мріють, кого кохають.

Стрітення
(15 лютого)

Наші предки у цей день колись святкували Громницю. Бо саме цього дня починався поворот сонця на літо, тобто зима стрічається з літом. Справляли обряд із свічками, що знаменували світлу силу, яка мала оберігати людей від літнього грому.

За християнським віруванням, 15 лютого — Стрітення Господнє, пов'язане із праведним старцем Симеоном, якому було сповіщено, що він не помре, поки не зустріне Спасителя. За тодішніми законами на сороковий день після народження дитини батьки мусили принести свого первістка в храм на посвячення Богові. І коли Марія та Йосип принесли Ісуса в храм, там вони зустріли Симеона,

який узяв немовля на руки і промовив: «Нині відпускаєш у спокої раба Твого, Владико, як і сказав Ти, бо побачили очі мої спасіння Твоє, що приготував Ти всім людям світ на просвіту народів і славу людей Твоїх, Ізраїля». Напередодні свята жінки випікали «жайворонків», давали дітям, щоб ті закликали весну, допомогли їй збороти зиму, але виносити їх можна було лише у двір.

Інші назви свята: Зимобор, Громниця. Чому Зимобор — зрозуміло, бо зима бореться за свої права, а ось друга — трохи дивна. Вона пов'язана з обрядом освячення свічок літніми громами. У цей день відбувалася урочиста служба, після якої святили воду і свічки. Стрітенська свічка, за віруваннями наших предків, мала дуже велику магічну силу і допомагала відігнати злі сили. Тому, ставлячи свічку під образами, люди зверталися до Божої Матері з проханням допомогти людям. А ще кажуть, що свічка, освячена на Стрітення, оберігає оселю від пожежі та грому. Тому таку свічку називають громничною (громівниця, громиха). Така свічка, запалена під образами, вважається, допомагає відвернути весняну повінь. Біда, якої здавна боялися люди, — це коли мороз дерева «б'є» за те, що забули кутею пригостити. Саме така свічка відвертає й цю біду. Ще одна традиція — святити воду, якій також приписували велику силу зцілення. А найкраще ця вода лікує хвороби від протягу. Такою водою ще худобу напували та вулики кропили. Мала вона ще назву «козацької», бо за повір'ям має дві козацькі сили. Перша сила оберігає від кулі козака на полі бою. Друга сила оберігає чумаків у дорозі.

Про ворожіння в цей час. Найпершим ворожінням літніх людей вважалося виставити на ніч на поріг зерно. Якщо вранці на нього впаде роса — буде врожайний рік.

А в молоді перше ворожіння було інше: наливали повні ночви води і вкидали туди дев'ять шкаралупин від горіхів. Якщо дев'ять молодих людей (по черзі) за один подих зможуть розігнати цю «флотилію», то буде гарний урожай у саду.

Друге ворожіння таке: якщо дев'ять чоловіків по черзі зможуть накапати щонайбільше крапель у відро з наперстка води, то буде гарний збір меду.

Селяни пильно стежили за погодою на Стрітення, найзавбачливіші навіть вели прогностик на кожну годину.

Якщо під вечір потепліло, то перемагало літо. Коли ж траплялося навпаки, припікав морозець, то зима ще не поступалася своїми правами.

Якщо на Стрітення півень води нап'ється на порозі, то на Явдохи (14 березня) віл напасеться на дорозі.

Коли на Громницю півень нап'ється водиці, то на Юрія (6 травня) кінь напасеться травиці.

Якщо на Стрітення мороз буває, то ведмідь свою буду розбиває.

Якщо на Стрітення метіль дорогу перемітає, то корм відмітає.

На дахах довгі бурульки — стільки ще випаде снігу.

Стежили за розмірами бурульок протягом дня. Якщо ввечері вони короткі — до весни снігу випаде небагато, а якщо довгі, то треба сподіватися на рясні заметілі.

Пасічники завважували: як капатиме зі стріх водичка, так і мед прибуватиме до вуликів.

Коли на Стрітення иній, зародить добра гречка, картопля.

Громниці проснулися — зима минулася.

Коли на Стрітення дощ іде — ґазду у році скрута жде.

Коли на Стрітення вода зі стріх тече — зима скоро не втече.

На Громниці кінець санниці.

Прийшли Громниці — прощай вечорниці.

Прийшли Громниці — збудили землицю.

Якщо на Стрітення десь тріщить лід — рік буде багатим на мед.

За повір'ям, Стрітення — найкраща пора для зустрічей, гостин, змовин. Чумаки в цей день оглядали упряж, змащували вози, перевіряли реманент. Традиційно вперше

цього дня співають веснянки й востаннє звучать колядки та щедрівки. З інших пісень співаються чумацькі, козацькі та стрілецькі.

ПРИЙШОВ ВЛАС — ІЗ ПЕЧІ ЗЛАЗЬ 24 (лютого)

У цей день святкували Власія (раніше, на думку деяких дослідників, це було свято давньослов'янського Велеса — духа родючості, плодючості й достатку, покровителя домашнього господарства), що знаменувало закінчення зими. Із провадженням християнства це святце стало називатися днем святого мученика Власа. Одна з легенд розповідає, що Влас жив у IV столітті. Він постійно допомагав і лісовим звірам, і бідним людям. Коли в однієї вдови ненажерливий вовк викрав останнього кабанця, святий заступник одразу ж повернув покражу.

Господарі, в котрих було чимало худоби, спеціально замовляли молебень, після якого з іконою та святою водою йшли до корівника, щоб благословити тварин. Під час церковної служби освячували й свічку, якою потім лікували хвороби горла.

Особливо шанують цей день гуцули, називаючи його святом «від ласиці-кіточки»: ласиця може заподіяти шкоди вівцям, а тому особливо слід дбати про овечок, ягнят і стежити за їхнім станом.

На Херсонщині довгий час зберігався так званий «бабський празник». Під обід молодиці йшли до шинку і «замочували корів, щоб були лагідними». Повернувшись додому, днищами для прядіння «били» своїх чоловіків, «аби вони були ласкавими до дружин» та волів, «щоб слухали господарів».

Особливо урочисто відзначали це свято в церквах святого Власа. Там відбувалася урочиста служба, на яку парафіяни приносили продукти тваринного походження, зокрема масло, і складали біля ікон святого. З того часу

лишилася поговірка: «У Власа і борода в маслі». Ще в цей день чоловіки нагадували жінкам: «Дивіться, молодиці, щоб завтра принесли раненько водиці із криниці!» Цією водою наповнювали пляшечку, вкидали туди шматочок воску зі страсної свічки і ставили на покуть, де вона мала стояти три дні. За цей час Влас начебто освячував її, частину води виливали в криницю, а рештою кропили тварин.

Після Власа вже наставав піст, а отже, й закінчувалися весілля. З цього приводу казали: «Після Власа Олеся на заміж не лася». Із цим святом пов'язували і закінчення зими: «Прийшов Влас — з печі злазь», «Святий Влас збиває ріг із зими», бо із цим днем пов'язували останні потуги зими і ще казали: «Пролив Улас олії на дороги — пора зимі забирати ноги».

ПРО КАСІЯНА (29 ЛЮТОГО)

Раз на 4 роки (у високосний рік) випадає день святого Касіяна. За народним повір'ям, Касіян має владу над чортом. Він тримає його біля себе і б'є молотком по голові, щоб лукавий не мав часу обдумувати хитрі плани проти людей. Триває це три роки, а на четвертий, у день своїх іменин, Касіян іде до церкви, щоб помолитися Богу. Чорт на той час звільняється з-під нагляду і вільно швендяє по землі. Усе, що стикається з ним, зазнає лиха. Від його погляду здихає худоба, птиця, помирають люди, всихають рослини. Повернувшись із церкви, Касіян знову береться за нечистого. Тому в цей день не радили виходити затемна чи вирушати в дорогу, а коли вже конче потрібно було, то для цього треба мати при собі якесь «протизлодушне» зілля, аби чорт не міг приступитися.

Вважалося: усі тварини і люди, що народилися в цей день, мають складну натуру і дивляться на світ похмуро, і саме з таких людей виростали найчастіше (за народним

повір'ям) обманщики, кривдники та підступні брехуни. Тому батьки часто при хрещенні дитини просили «призначити» святого заступника, щоб «виправити» характер своєї дитини.

Масляна (Масниці)

Упродовж останніх десятиліть в Україні широко відзначається і пропагується Масляна з млинцями — так звані «проводи російської зими». Українська Масляна має виразний національний характер. Останній тиждень м'ясниць мав кілька назв — Масляна, сиропусний тиждень, пущення, загальниця, ніжкові заговини, колодій та ін. Основною обрядовою стравою Масляної (Масниці, Маслянці) були вареники із сиром, які вживалися з маслом чи сметаною. Загалом же Масляна вважалася жіночим та молодіжним святом, хоч у ньому брали участь і чоловіки. Масляна триває тиждень: від м'ясопусної неділі до жилавого понеділка. Упродовж цього тижня віддають належне таким традиціям: дню шанування тещі, дню шанування свекрухи, дню шанування чоловікової сестри, дню осудження матерів, які не одружили дітей, а також вшановують окремо кожен день тижня.

Протягом усього тижня перед Великим постом у кожній хаті готують вареники. Вареник є жертва (за язичницькими віруваннями) Сонцю. Цим самим його закликають скоріше послати на землю тепло й життєдайність. У ці дні зовсім не вживають м'яса, але можна їсти сир, молочні продукти, яйця, масло, рибу.

Кожний день тижня мав своє символічне значення:

Неділя м'ясопусна, або її ще називали днем ніжкових заговин, — це був початок тижня прощання із скоромною їжею. Саме у цей день із холодцю, який готують із курячих або свинячих ніжок, вибирали кісточки для ворожіння у наступний понеділок. А ще додатково готували гречані

млинці зі смальцем. Бо за давньою традицією гречані млинці є символом-жертвою Сонцю, яке вже не вміщається в пелюшках (у хмарах) і ось має вийти з них на світ Божий. У народі казали, що Масляна допомагає Сонечку пелюшки скидати та силу набирати.

У ***понеділок*** жінки збиралися в гурти і святкували «початок Масляної». Понеділок пеленальний, бо кажуть, що понеділок — переломний день у житті Сонця, бо після понеділка воно починає зростати і з хмар на землю поглядати. У цей день відправляли зранку на цілий день невістку до батьків, а увечері й свекор зі свекрухою вирушали в гості до сватів. За столом у гостях і домовлялися, як провести час, кого й коли кликати в гості. Влаштовували також снігові гори та крижані фортеці.

У ***вівторок*** знову жіночі гурти святкували, влаштовуючи забави та розігруючи різні сцени, свекрухи до невісток ходили в гості, дарували полотно «на пелюшки», вихваляли вареники, якими їх невістки пригощали. Свекрухи ніби влаштовували своєрідні змагання у красномовстві, вихваляючи здібності своїх невісток. У багатих людей у дворі брати влаштовували своїм сестрам снігові гори для катання.

У ***середу*** особливих обрядодій не відбувалося, люди частувалися млинцями, пригощали сусідів.

Четвер — день гулянь на селі — прощання із зимою, його ще називали «широким», бо гуляння охоплювало всіх. Балагани, крижані гори, гойдалки, катання на санчатах, кулачні бої — ось традиційні розваги, а ще це останній день вихваляння зими, бо наступного дня її будуть проганяти.

П'ятниця, від якої залежатиме щастя та злагода в кожному домі. Так проголошує народна мудрість. «Вареники та коржі поховали до хліба ножі»? А ще: «Вареники та млинці доведуть, що й хліба не дадуть»? У п'ятницю зяті ходили до тещі в гості, урочисто запрошувалися й інші члени сім'ї. За столом не обходилося без жартівливих тостів: «Пийте, люди добрі, по повній чарці, щоб у моєї тещі горло не пе-

ресихало». Це був натяк, якщо теща була сварливою. У цей день проганяли холод і зиму, а тепло закликали.

У суботу — «проводи», позбувалися всякого сміття, пилу та бруду, закликаючи добрі сили послати до людей сонце й тепло. За традицією посуд, дійсно, вимивається та вичищається від усього масного, брудного для того, щоб радісно та святково зустріти сонце й порадувати його чистотою і блиском. А виставляли посуд на плоті саме в неділю. Годилося також відвідати своїх рідних.

У суботній день існували два способи загадування щастя. Перший: влучити від порога сніжкою в коло, намальоване на воротах. Другий: влучити від порога сніжкою в білу пелюшку, яка висить на воротах, стоячи спиною до них. Хто впорався з таким завданням — той, вважалося, матиме в цьому році щастя. А в переході з неділі сиропусної на понеділок жилавий дівчата кидали кісточки, зібрані від холодцю в неділю м’ясопусну. Хто від порога перекине через ворота — вийде заміж, а не докине до воріт — вважалося, помре.

«Проводи Масляної» супроводжувалися різними обрядами: спалення опудала, жартівливі поїзди, співання пісень. Гуляння закінчується, залишається попросити прощення у ближніх за вчинені проти них гріхи, попрощатися з друзями і знайомими, щоб заговітися на весь Великий піст, перейти з млинців і м’ясних страв «на хрін та редьку і білу капусту».

Неділя сиропусна (або «прощена неділя»). Востаннє дозволялося наїстися вареників із сиром, смальцем та сметаною — тому й сиропусна. За традицією люди очищалися не тільки від бруду, а й від своїх гріхів. У понеділок уже було пізно свої гріхи спокутувати: тому саме в неділю люди каялися, просили прощення за кривди. На Полтавщині обходили сусідів і просили прощення за образи. Вважалося, що саме в цей день має відбутися страшний суд, тому годилося «помиритися з тими, хто на цьому світі», і тричі зверталися із словами: «Прости мені!», на

що отримували відповідь: «Бог простить...» Після такого діалогу люди цілувалися, а якщо й ні, то все ж вважали, що заподіяна кривда втрачала гріховну суть. У такий спосіб народна звичаєва структура сприяла полагодженню конфліктів між людьми, як зараз кажуть, розряджала стресогенну атмосферу, може, тому ще й так казали: «Не вічно ж носити камінь за пазухою». Увечері влаштовували обряд «полоскання зубів». Із цього приводу Брокгауз і Єфрон до свого знаменитого енциклопедичного словника ввели таке пояснення: «У Малоросії Масляна закінчується полосканням зубів тому, що існує повір'я, буцімто чорти щоночі потрохи можуть витягати сир, котрий залишився між зубами, доки самі усього не витягнуть із зубами...» Із цим обрядом пов'язували багато різних прикмет і повір'їв. У неділю ввечері, коли вже закінчувалось пущення, годилося вичистити із зубів залишки сиру. Якщо його зав'язати в полотнинку і носити під пахвою до Великодньої всеношної, то, як вважали старі люди, можна побачити в церкві всіх сільських відьом.

Прощалися з Масляною такими словами: «Прощай, чесна Масляна, широка бояриня, перепілочки кісточки, цукрові твої уста, солодка твоя мова! Ти ж моя Масляна, червона краса, русява коса, тридцяти братів сестра, сорока бабусь онука, трьох матерів дочка, квіточка-ясочка, ти ж моя перепілочка!»

Якщо люди все робили правильно, то рано-вранці мало вийти ясне сонце. Люди раділи цій прикметі і казали: якщо сонце рано вийде — то весна буде рання, гарна та гожа (отже — зуміли задобрити сонце). А ще люди казали: яка погода на сиропусну — така буде й на Великдень. Дуже доброю ознакою була відлига надворі. Якщо курка води нап'ється — весна засміється. Якщо довгі бурулі — багато меду в дідулі.

І, за традицією, скрині матері-землі відчинялися на Благовіщення. У цей день ви справді можете спостері-

гати, як сім рослин вийдуть із землі, ніби з відкритої скрині. Цим днем починається життя у природі. А за християнськими віруваннями в цей день Бог приходить на землю — і все починає буяти.

З Масляною пов'язано багато прикмет і повір'їв. Наприклад: якщо півень на Стрітення з калюжі води нап'ється, то господар у цьому році біди набереться. Тобто якщо на Масляну відлига, то ще будуть заморозки. Або: якщо на Стрітення до вечора стане тепліше, весна перемогла зиму, отже, невдовзі зимі кінець, якщо ж стане холодніше, — зима взяла гору, морози ще триматимуться. Яка сиропусна неділя — такий і Великдень.

На Масляну, як і на безліч інших свят, люди ходили до церкви, святили воду, ставили свічки. Вважалося, що свічка, освячена на Стрітення і поставлена перед образами, має велику магічну силу. Таку саму силу приписували й освяченій у цей день воді. Нею лікували різноманітні хвороби.

На Масляну дівчата ворожили на свою долю. А ще за допомогою ворожінь господарі дізнавалися, яким — врожайним чи ні — буде цей рік.

Це свято також поєднує в собі дві традиції: християнську (народження Ісуса Христа) та язичницьку (народження нового Сонця). Далі люди готувалися до найдовшого, найсуворішого з усіх попередніх — Великого посту, а тому казали: «Масляна, Масляна, яка ти мала, — якби ж тебе сім неділь, а посту одна». Та що ж поробиш, коли, як стверджує інший афоризм: «Не завжди котові Масляна».

У понеділок жилавий люди запрошували сонце кинути на землю ключі, якими відчиняються скрині землі-матінки. І, бажаючи задобрити сили природи, ходили на могили і зверталися до померлих, просили в них пробачення за похибки в житті. Це було духовне очищення. А через фізичне очищення — через піст, який починався з понеділка жилавого, — люди чекали повернення на зем-

лю тепла. Перший день посту починався дуже гострими стравами — і то тільки після полудня: їли буряк із хроном до картоплі в кожушках, терту підсолену редьку, горілку пили та закусували лише капустою, а з мучного їли тільки пісні коржі круглої форми з житнього борошна, які називалися жиланики (жиленики, жилованики), — звідси назва другого понеділка — жиланний (Жилавий, тобто Пісний).

Пасхалія на 2007—2014 рр.
Масляна (за н. ст.)

2007 — 12 лютого
2008 — 3 березня
2009 — 23 лютого
2010 — 8 лютого
2011 — 28 лютого
2012 — 20 лютого
2013 — 11 березня
2014 — 24 лютого

Що ми знаємо про пости?

Багатьом із нас відомо тільки те, що піст — це утримування від скоромної, тобто м'ясної, молочної їжі за приписом церкви. Хоча значення його набагато ширше — це спосіб зміцнення духу, морального очищення і відновлення.

Тепер про самі пости. Спочатку — про багатоденні. До них належить Великий піст (триває шість тижнів). До Великого посту примикає Страсний тиждень (Седмиця). Загальна тривалість цих постів сім тижнів — до Великодня. До Великого посту люди готувалися заздалегідь, запасаючи продукти, котрі за своєю калорійністю ніскільки не поступалися скоромним стравам. Це передусім квашена капуста й огірки, сушені ягоди й фрукти, в'ялена, копчена й солена риба, гриби, олія тощо, з яких можна було при-

готувати багато смачних і поживних страв, або ж уживати в чистому вигляді.

Надходила середина посту. Четвертий тиждень іменується середохрестя або середопістя. Особливе пошанування віддавали хрестовій середі. У цей день випікали пісне обрядове печиво — хрести або хрестці. Їх виготовляли стільки, скільки членів було в родині, а один — найбільший. Його виносили в комору, занурювали в посівне зерно й тримали там до першого виїзду в поле. Потім господар брав хрестця із собою, клав посеред ниви і, засіявши її, розламував на стільки часток, скільки було сівачів у полі. Решту привозив додому і пригощав усіх хатніх.

П'ятий тиждень посту — похвальний, бо на ньому «віддавали хвалу Господу». Починалися польові роботи, тому селяни, вирушаючи в поле, щиро молилися, кропили коней свяченою водою. Вважалося, що «На похвалу сорока яйцем похвалиться», бо «Хвалилася похвала, що вже зима розтала».

Передостанній тиждень називався вербним (шутковим, білим). У суботу зносили до церкви вербні галузки, щоб у неділю їх посвятити.

Завершувався Великий піст чистим четвергом та Страсною суботою. Люди вже посилено готувалися до свята — пекли паски, фарбували яйця, виготовляли писанки.

Через вісім тижнів після Пасхи починається Петрів піст, котрий закінчується напередодні Петра і Павла (12 липня). 14 серпня настає Успенський піст до 28 серпня. Останній з багатоденних постів починається з дня пам'яті апостола Пилипа (пилипівки) — 28 листопада — і закінчується на Різдво Христове — 7 січня.

Православна церква приписує дотримуватися одноденних постів щосереди й щоп'ятниці протягом року, за винятком суцільних седмиць і святок (7—17 січня). Пісними днями вважаються 11 вересня — Усікновення голови Івана Хрестителя і 27 вересня — Воздвиження Хреста Господнього.

За церковним статутом на свята Різдва Христового і Хрещення, коли вони випадають у середу і п’ятницю, посту немає. Строгий піст 6 і 18 січня перед великими святами Різдва і Хрещення. Під час постів не споживають м’ясну, молочну їжу, сир, яйця, рибу.

Церква не примушує всіх поститися, вона лише пропонує віруючим випробувати силу волі, відмовитися від злих помислів, відкрити своє серце для добра і любові — до Бога і до людей.

Міжнародні, державні свята, знаменні та пам'ятні дати

15 — День вшанування учасників бойових дій на території інших держав.
21 — Міжнародний день рідної мови.
22 — Міжнародний день підтримки жертв злочинів.
23 — День захисника Вітчизни.

Стародавня українська кухня

Дзема

Перемити і зварити 1 скл. квасолі, 1 скл. бобів, 3—4 картоплини в 3—4 л води. Зцідити юшку, посолити (за бажанням можна додати меленого чорного перцю) і покришити до неї звичайного хліба. З квасолі, картоплі та бобів готують звичайну змішану товченку. Споживають як дві страви.

Огірчанка

Покришити квашені огірки невеликими шматочками і зварити. Кількість води регулюється залежно від того, якій огірчанці надається перевага, — солоній чи помірно солоній, і кількості порцій. Заправити кукурудзяним

борошном за бажанням, щоб була густою або рідкою, додати запашної олії.

Юшка грибна

Сполоснути і ретельно почистити рижики або печериці (шампіньйони) (200—250 г), великі порізати на кілька шматків. Варити з 1 великою цибулиною 5—7 хв. Потім гриби відцідити, залити свіжим окропом і зварити, додавши по півкорінця (невеликих) петрушки, моркви, селери, посолити. Коли гриби вже м'які, додати підсмаженого борошна на олії. Подавати разом із галушками, звареними на першому вариві.

Другий спосіб: узяти сушених грибів (по 3—4 на особу), попарити, почистити, покласти в окріп, як розм'якнуть, додати коріння (моркву, петрушку, селеру), 2 цибулини і варити. Потім цибулю, коріння, гриби вийняти, юшку посолити додати оцту до смаку. Зробити засмажку з олії та борошна, засмажити юшку, додати дрібно посічених грибів. Далі засипати галушечками із житнього борошна на воді.

Юшка кукурудзяна

0,5 кг кукурудзяної крупи зварити у 2 л розсолу (будь-якого овочевого відвару). Посолити, додати зарум'янену на олії цибулю, розтовчений зубок часнику.

Таратута

Узяти маленьких 5—6 столових буряків, почистити, порізати на кружальця і зварити, потім вийняти. Покришити 4—5 солоних невеличких огірків, змішати з тертим хроном (за смаком), посіченими 3—4 цибулинами та запашною олією. Усе це залити огірковим розсолом, змішаним наполовину з буряковим відваром, і поставити в холод на 1 добу. Через добу можна подавати до столу.

Каша з жита або пшениці

Нині це — делікатесна і надзвичайно корисна страва. Коли жито або пшениця достигає, але зерно ще недозріло, зжати два снопи, зрізати колоски, кинути їх на кілька хвилин в окріп, потім вибрати зерна, висушити їх у печі або духовці, змолоти на крупу і варити у воді з сіллю та маслом. Особливо часто такою кашею наші предки годували хворих дітей та ослаблених старих.

Киселиця

Узяти 1 пригорщу сушених слив, помити, відварити в 2 л води, вийняти їх, дістати кісточки. Тоді знову варити в цій самій воді, щоб аж розварилися. Додати 1—2 жмені кукурудзяної крупи, заздалегідь перемитої, зварити ще раз і подати до столу.

Цю страву вживали в такому вигляді або ж підсолювали чи додавали цукру (меду) — кому що було до смаку. Замість слив брали інші сушені фрукти: яблука, малину, чорнослив, солодкі груші тощо.

Кулеша з праженого борошна

До півлітра окропу додати 1 ложку олії, 1 ложку солі, за бажанням — 1 ложку цукру. Окремо в сковорідці підсмажити 1 л банку кукурудзяного борошна. Борошно слід добре вимішувати, аби не підгоріло. Коли спражиться, залити окропом і знов старанно вимішати, щоб не було грудочок, при потребі — долити ще води. Поставити на 10—15 хв у духовку.

Путря

Давно забута страва, що була особливо популярною в XVI—XVII ст., готувалася з неподрібненої ячмінної крупи (нинішньої перловки). Спершу крупу слід зварити, висипати у дерев’яну діжечку або емальовану посудину, обсипати житнім солодовим борошном (див. Червень. Стародавня українська кухня. Солод), перемішати, залити

водою навпіл із сирівцем або солодким квасом і поставити у тепле місце на 1 добу. Після вкисання винести на холод і споживати за потребою. Таку страву готували переважно у Великий піст.

Росівниця

Узяти трохи квашеної капусти і зварити з капустяним розсолом та водою (кількість рідини регулюється кількістю їдоків у сім'ї). Оскільки квашена капуста вариться довго (1—1,5 год) і вода випаровується, то час від часу слід підливати окропу. Додати рису і звареного м'якого кукурудзяного зерна, розрідити тертим маком або маковим молоком. Кількість сипких продуктів залежить від того, якій страві надається перевага, — рідкій чи густій.

Тетеря

Узяти гречаного борошна, розколотити, як на млинці. Вимити пшона стільки ж, як і борошна, і зварити в горщику, посоливши і поклавши масла або олії. Усе це змішати, нагріти, щоб закипіло. Засмачувати страву слід олією із цибулею (можна підсмаженою) й часником. Пісну тетерю можна заправляти хроном із буряковим квасом, не позбавляючи часнику. (Ця страва була колись популярна в козацькому побуті.)

Яблука в тісті

Яблука вимити, обсушити, порізати на шматки, обмочувати в негустому тісті та смажити в олії. Подавати гарячими з цукром.

Лютневі імена

1 — Марко, Макар, Антон, Арсен, Милентій, Єфросинія, Феодор (Федір), Сава;
2 — Овсій, Євтихій, Захар, Інна, Римма, Румуальда, Євтух (Явтух), Юхим;

3 — Анастасій (Анастас), Ірина, Агнія, Євгенія, Євген, Валеріан, Максим;
4 — Петро, Леонтій, Гаврило, Тимофій, Харитина, Марта, Юрій, Еммануїл, Марко, Макар, Іван;
5 — Агатангел, Климент, Феоктист, Федір, Алла, Онисія, Геннадій;
6 — Агафена, Тимофій, Оксана (Ксенія), Герасим, Діонісій, Іван, Павло, Агапій, Зосим;
7 — Григорій, Володимир, Фелікс, Анастасія, Пилип, Олександр, Віталій;
8 — Марія, Варвара, Давид, Аркадій, Петро, Федір, Йосип;
9 — Іван, Йосип, Петро, Дмитро, Прокіп;
10 — Юхим, Василина, Феодосій, Георгій, Єфрем, Ісак, Володимир;
11 — Лаврентій, Мокій, Юліан, Ігнатій (Гнат), Галина, Євгенія, Роман, Яків, Лука;
12 — Григорій, Іполит, Петро, Стефан, Василь, Євлампія, Сидір, Зенон, Федір;
13 — Віктор, Нечипір, Микита, Іван, Опанас, Богдан, Євдокія, Афанасія;
14 — Трифон, Тимофій, Семен, Давид, Петро, Філіцитата;
15 — Гаврило, Зінаїда, Єфросинія;
16 — Анна, Влас, Семен, Адріан, Тимофій, Роман, Симон;
17 — Сидір, Євпраксія, Микола, Домна, Кирило, Григорій, Авраам, Йосип;
18 — Агафія, Василина, Макар, Феодосій, Антон (Антін);
19 — Фотій, Іван, Максим, Христина, Марта, Марія;
20 — Парфеній, Лука, Глафіра, Клим, Петро;
21 — Федір, Захар, Степан, Прохор, Сава, Глафіра;
22 — Геннадій, Никифор, Інокентій, Нечипір, Панкратій, Гликерія, Петро, Олександр;
23 — Харлампій, Павло, Галина, Валентина, Ганна, Прохір, Лука, Григорій, Антон (Антін), Василь, Симон;
24 — Влас, Юрій, Дмитро, Захар, Всеволод, Федора;
25 — Олексій, Марія, Антон (Антін), Мелетій, Євген;
26 — Світлана, Зоя, Стефан, Семен, Артем, Лука, Симон;

27 — Кирило, Ісак, Михайло, Федір, Юрій, Авраам, Минодора, Авксентій;

28 — Онисим, Євген, Опанас, Пафнутій, Параскева, Єфросинія, Мотрона;

29 — Павло, Ілля, Ярема, Данило, Роман, Касян.

Святолік-прогностик

Макара (1). Яка у цей день погода, такий і весь лютий. «Який Макар — такий і товар», «Якщо погода ясна — і весна буде красна». Якщо опівдні розгуляється завірюха, то сніг лежатиме довго; у цей день завірюха — всю масляну буде хурделити.

Юхима (2). За переказами, він мав ремінний хрест, що зцілював людей. Сонячно — буде гарна весна, хмарно — чекай пізніх хуртовин; якщо увечері сонце в червоних хмарах — чекай нестійкої погоди без сильних морозів, але із завірюхами.

Тимофія-Напівзимника (4). Опівдні видно сонце — весна буде рання; якщо схопиться хурделиця, то увесь тиждень буде негожий. «Якщо Напівзимниця дорогу перемете, то корінь підмете». Що більше цього дня випаде снігу, то багатшим буде врожай зенових.

Оксани, Дороти (6). За цим днем прогнозували весну. Яка Оксана, така й весна. Коли день ясний та тихий — весна буде гожою. «В лютім Дорота заповідає сніги та болота».

Григорія (7) — який день з ранку до обіду — така перша половина наступної зими, а з обіду до вечора — друга половина. Висаджували капусту на розсаду.

Ксенофонта (8) — якщо вітряно, буде дощовим рік; який день — така весна. З цього дня худобу не забивають.

Охріма (10) — якщо вітряно, то літо буде мокрим з щедрим урожаєм огірків, вишень, смородини. «Охрім приніс вітер на сире літо».

Ігнатія (11). Синиці починають пищати зранку — наступна ніч буде морозною; ховаються під стріху — чекай хуртовини.

Трьох святителів (12). Червоний місяць — на великий вітер весною; вітер звечора — до вологої весни і щедрого врожаю цибулі, часнику, томатів, груш, слив. У цей день не можна прясти, щоб не було наривів.

Трифона (Трохима) (14). Якщо вітряно, то літо буде мокрим і огірки, помідори слід саджати на пагорбах. На небі багато зірок (14) — зима буде довгою, а весна пізньою.

Стрітення, Громниці, Зимобор (15). Вважалося, що в цей день зустрічаються зима з літом. Яка погода, такою виявиться й весна: якщо тепла, то й березень має бути теплим, а якщо морозна, то зима ще довго протримається.

Холодний Микола (17). День вважався одним із найхолодніших у лютому. Настає час звіриних весіль.

Агафії (18). Агафія-коровниця — заступниця домашньої худоби, вона оберігає корів від хвороб.

Вакула-телятник (19). На Вакулу — початок весняного отелення корів.

Парфенія (20). На цей день припадав давній і високогуманний обряд вшанування пращурів «зимові діди» (починалися вони на другому тижні перед Великим постом).

Захар Серповидець (21) — що холодніший останній тиждень лютого, то тепліше в березні.

Заговини (м'ясопусний тиждень) (21). Останній тиждень, що передує Великому посту. У цей день діставали серпи, оглядали і кропили свяченою водою.

Прохора і Харлампія (23). До Прохора баба охала: «Ой, холодно». А прийшли Прохір і Влас: «Вже весна у нас!» Це свято робочої худоби, тому святять воду і кроплять нею худобу, при цьому селяни обіцяли, що шануватимуть свою худобу і добре поводитимуться з нею під час роботи в полі. Що холодніший останній тиждень лютого, то тепліше в березні.

Власа (24). Святий Улас, як і Юрій, вважається захисником і покровителем свійських тварин. Якщо в цей день відлига — морозів більше не буде. «Прийшов Влас — з печі злазь». «Пролив Влас олії на дороги — пора зимі вбирати ноги», «Влас весняну силу має — зимі роги збиває».

Мелетія (27). За цим днем визначають, яким буде літо: погожим, теплим чи навпаки — холодним і дощовим. Добра погода — будуть морози і хуртовини.

Касіяна (29). Він припадає раз на чотири роки, тобто на високосний, і вважається нещасливим днем. На Касіяна не можна виходити з дому до схід сонця, бо біда трапиться.

На кожне сільце — своє слівце

Питає лютий, чи добре взутий, бо прийде марець і вхопить за палець.

У лютім сонце йде на літо, а зима на мороз.

Вже лютий геть підгриз — кидай сани й бери віз.

У лютому зима вперше з весною зустрічається.

Лютий воду відпускає, а березень підбирає.

Лютий виганяє ковалів з гути.

Лютий гостро кутий.

Лютнева негода — для літа вигода.

Лютий пнеться, дметься, а прийдуть Громниці — водою розіллється.

Лютий додає до весни охоти, але ти взувай ще добрі чоботи.

Лютий — місяць вітрів і кривих шляхів.

Лютневий сніг весною пахне.

Лютий ведмедю в барлозі бік пригріває.

Якби мені та сила, що в січні, то я бику-третяку б роги вломив.

Лютий зиму видуває, а березень її ламає.

Ще рано лютому до березня в свати ходити.

Як лютий не лютуй, а на зиму брів не хмур.

Січню морози, а лютому хуртовина.
Лютневий сніг — мов з рукава.
Лютий од злості proймає до кості.
Лютий лютує, та весну чує.
Лютневі прикмети — метелиці та замети.

Березень

На Обретіння птиця до гнізда обертається (9 березня)

За церковним календарем це Віднайдення (Обретіння) Чесної Голови святого Іоанна (Івана) Хрестителя (Предтечі). Основні дійства, які влаштовували селяни на Обретіння, стосувалися птахів, котрі першими поверталися з вирію. Згодом обряд «зустрічі птахів» об'єднався з «накликанням весни», що його відзначали на Сорок святих (22 березня). Про цей день існує багато цікавих легенд та переказів. Першими, саме на Обретіння, коли з полів ще не зійшов сніг, прилітають у рідні краї жайворонки. Цих благовісників весни особливо шанували в Україні. Потім з'являються граки і несамовито б'ються за місця гніздування. Хоч цей птах не заслужив особливої уваги у селян, вони все ж вважають, що граки є «найнадійнішими сповісниками весни». До перших весняних благовісників належать також журавлі та лелеки. Та все ж лелеки мали найбільшу пошану. Ці птахи здавна вважалися боголюбними, бо селилися поруч з людськими житлами. Слід зауважити, що всі березневі свята тим чи іншим чином були пов'язані з різними видами птахів.

Як зазначено в одному з давніх рукописів, «на Обретіння святий Іван чудом своєї голови повертає їх, птахів, назад додому». Щоб не накликати звороту, жінки остерігалися в цей день прати білизну, але чоловікам можна було молоти зерно на борошно. Цього дня дітям давали їсти багато хліба. У народі говорили: «На Обретіння птиця повертається до гнізда, діти до хліба, а чоловік до жінки та до роботи».

У цей день птахи починають паруватися.

Давно колись, особливо на Гуцульщині, у цей час відзначали Дідівну — задушну (за душу) суботу, коли люди збиралися на цвинтарі, лагодили їжу на гробках, роздавали невеличкі хлібці, молилися за душі померлих, а ті, вважалося, на тім світі молилися за живих. І треба було з великою шаною поставитися до цих обрядів, бо ні живі, ні померлі не матимуть спокою. Певне, тут слід шукати тлумачені по-своєму і біополя, і двобічні зв'язки з душами померлих.

НА ЯВДОХИ ВОДИ ПО БОКИ
(14 березня)

Це одне зі свят, що символізує прихід весни. За церковним календарем день преподобної мучениці Євдокії припадає на 14 березня, за старим стилем це першопочаток весняного місяця, оскільки у березні починається весняне рівнодення, бо рік в українців, як і в інших слов'янських народів, складався із двох циклів, відповідно і новоріччя святкувалося двічі. Відтак аж до XV ст. весняне новоріччя розпочинали зустрічати саме в цей день на Явдохи. Це ймення означало буквально «життєславна» і асоціювалося із заступництвом земної природи, що знаменує пробудження життєвої сили землі.

Селяни уважно стежили за поведінкою тварин у цей день. Вважалося, що в пообідню пору, коли пригріє сонце, має обов'язково прокинутися байбак, вилізти з нірки

й тричі просвистіти, а потім лягти на другий бік аж до Благовіщення. А ховрах тільки перевертається на другий бік. Отож люди виходили в поле, особливо в степовій Україні, щоб почути той свист. На Явдохи прилітають із вирію ластівки, які на своїх крилах приносять весну: «Ластівки прилітають — погоду обіцяють». Матері повчали дітей, що, побачивши першу ластівку, слід узяти жменю землі й кинути їй услід, приказуючи: «На тобі, ластівко, на гніздо!» — щоб скоріше весна приходила. Городники цього дня сіють розсаду, бо вважається, що вона не боятиметься холоду, садівники обрізають гілля в саду.

На Близькому Сході й досі в березні святкують Новий рік. На його честь городяни влаштовували «вітконошення», тобто зносили на майдани пальмове листя. Ідентичні обряди були в балтійських та скандинавських народів. Так, шведи у ці дні влаштовували жертвоприношення, масові ігри та торги. Єгиптяни організовували похорон Озирисові — богові сонця. У Стародавньому Римі широко відзначали Кібелу, де жерці оплакували Аттіса — Сонце, що повертає на весну. Натомість індійці у березні святкували народини богині Дурги, а на осіннє рівнодення (у вересні) продовжували цю урочистість.

Подібні обрядодії за середньовіччя відбувалися і в країнах Західної Європи. У чехів і частково у німців Явдоха вважалася початком весни та першим днем світобудови. З цим періодом пов’язана спільна обрядова поминальна тризна, яка добре була відома персам та давнім слов’янам, зокрема нашим пращурам. Окрім поминок на честь предків, дайбожичі організовували й проводи зими — виготовляли солом’яне опудало і з ритуальними діяствами спалювали його. У поляків на сьомий день березня схоже опудало — Маржану — несли до річки і топили у воді. Згодом подібні дійства — солом’яна лялька — перейшли і до купальських свят, а тризна — поминання пращурів — до великодніх проводів на гробках.

Зрештою, за птахами вгадували і погоду: «стелеться» ластівка по землі — скоро потеплішає і можна буде сіяти овес, а якщо «боїться» ластівка землі — ще буде негода. При цьому мала значення і кількість птахів: «Одна ластівка весни не робить».

З Явдохами пов'язано безліч завбачень. Городники вважали, якщо під Явдоху висіяти на розсаду капусту, то вона не боятиметься морозів. Те ж саме стосувалося і рільників, бо «Одова Явдоха виходить за плугом». Садівники обрізали віття в саду. Існувало безліч поговірок: «Явдоха з водою, Юрій з травою», «На Явдохи води по боки», «Прийшли Євдокії — дядькові затії: плуга чинити, борону точити».

Завбачення погоди на Явдохи:

Явдоха хвостом крутить — буде пізня весна.

Як вода капає зі стріх, то ще довго буде холодно.

Який вітер на Явдохи, такий буде й до Покрови.

Якщо на Явдохи вітер теплий — на мокре літо, вітер з півночі — на холодне, крутитиме млини — так крутитиме снопи в полі; якщо повіє від Дніпра (із заходу), то добре ловитиметься риба, зі сходу — роїтимуться бджоли, з півдня — врожай на хліб.

Повний місяць з дощем — буде мокрим літо.

Якщо ранок ясний — сій ранню пшеницю, в обід ясно — розраховуй на пізній засів.

Якщо день сонячний — вродить пшениця, а похмурий — просо і гречка.

Якщо біля порога калюжі води, то пасічники купатимуться в меду.

На Кононовій днині город сниться господині (18 березня)

У тварин є багато заступників, але серед багатьох інших покровителів тварин чільне місце посів святий Конон.

Його день — 18 березня. У різних місцях він відзначався по-різному, але загальний зміст скрізь зводився до того, що святий Конон завжди справно доглядає і шанує коней. Саме за це Ілля-громовик, їдучи колісницею, брав його за погонича, «бо він опікун усіх коней і конюхів». Коли гримів грім, то люди казали: «То святий Ілля через небесний місток калачі везе, а святий Конон кіньми править».

Селяни відзначали цей день у шинку, пили горілку, «щоб коні були здоровими та робочими й не брикались». Але водночас остерігалися перебрати міру, «бо хто буде п'яний, того коні поносять під час жнив». Цього дня намагалися задобрити й домовика. Як відомо, люди вірили, що в кожному дворі живуть добрі духи й оберігають родину, усе господарство від злої сили. Здебільшого домовики оселялися біля свійських тварин, зокрема коней — стежили за ними, заплітали гриви тощо. Хоча багато домовиків жило і в оселі, проте боялися розгнівати домовика, який нібито біля коней живе, бо він може помститися і «заїздити» коня.

Тим часом господині передивлялися городнє насіння. «На Кононовій днині, — казали, — город сниться господині».

Сорок святих сорок лопат снігу кинуть (22 березня)

Звідки взялося це свято Сорока святих великомучеників, що припадає на 22 березня, існує чимало пояснень. Очевидно, в давнину цей обряд був пов'язаний з весняним рівноденням, яке суголосне із сонячною активністю. Ми знаємо, що дайбожичі особливо поклонялися сонцю — головному своєму богові. Під цю пору весна вже мусила остаточно перемогти зиму, мали повернутися з вирію шпаки та жайворонки, хоча у природі нерідко бували й винятки, оскільки «Сорок святих ще принесуть

сорок морозів», бо «У весни жіночий характер: зранку засміється, а надвечір заплаче». Казали, що сорока кладе на своє гніздо сорок прутиків, а з вирію прилітає сорок жайворонків. Якщо прилітали жайворонки — до тепла, а якщо зяблики — ще буде холодно.

Як би там не було, але люди вже жили весною. Напередодні або рано вранці матері готували «жайворонків» та «голубків» (не менше сорока) — і віддавали дітям, «щоб птиця водилась». По-різному виконувався обряд: печиво виносили в сад і підвішували до дерев, дарували сусідам («щоб велося домашнє птаство і висиджувалися яйця»), ходили селом, високо піднявши над головою і проголошуючи заклички весни.

У давнину до цього дня жіноцтву треба було виткати полотно. Тому справжні господині вранці виходили з новими скатертинами в поле, кланялися на всі сторони й примовляли до схід-сонця: «Ось тобі, мати-весно, нова обнова!» Розіславши на землі полотнину, клали на неї пиріг і верталися назад із надією, що цього року буде щедрим урожай на льон та коноплі.

Вірили, що коли господиня на цей день порахує яйця, то матиме на Великдень 40 яєць на писанки і паску. На Сорок святих вибирають усяке зерно на насіння і кажуть, що із кожного зерна уродиться сорок зерен.

«На Сорок святих сорока — іменинниця», — казали в народі, адже за повір'ям саме в цей день її охрестили та дали таке ім'я. Оскільки сорока полюбляє жити поруч людей і вештатися по господарству, то й маємо різні спостережні приповідки: «Живе так, як сорока на плоті: хто йде — сполохне», «Дивись, а то сорока вкраде!», «Вістку сорока на хвості принесла». Якщо дитина слабує, бо її зурочили, то казали, побачивши сороку: «Уроки на сороки, а пристріт на їх діти!»

Подекуди в Україні був такий звичай (переважно Київщина): юнки варили 40 вареників із сиром і частували хлопців, «щоб мороз любистку не побив» — найшанова-

нішого дівчатами обрядового зілля. Школярі приносили своєму вчителеві 40 бубликів «за мудру науку».

Хоча нібито й весна прийшла, але люди все ж більше довіряли прикметам:

Якщо в цей день тепло, то стільки ж днів утримається гожа днина, а холодно — бути сорока морозам.

Коли хмарно і мороз, то скоро буде тепло і можна сіяти.

Раптово тане сніг — на активну повінь та буйні трави.

На Олексія кидай сани, бери віз (30 березня)

Межа, коли тепло остаточно перемагає холод, — це був день святого Олексія — чоловіка Божого, що припадає на 30 березня. Найчастіше в народі це свято називали Теплим Олексою. Цього дня чекали з особливим нетерпінням. Селяни зранку, зодягнувшись у святкове вбрання, вітали одне одного з весною й теплом. Бо саме із цього дня починалася справжня весна. Хоч особливих релігійних урочистостей і не відзначалося, більшість селян, проте, остерігалися працювати, «аби не розгнівити весну». Виняток був лише для пасічників. Вони керувалися давньою примовкою: «На Теплого Олексу діставай вулики». І ця дія супроводжувалася багатьма обрядами, численними молитвами і заклинаннями, які передавалися від діда-прадіда. Наприклад, освячуючи вулики іконами Зосима і Саватія, вони примовляли: «Нуте, бджоли, готуйтеся: прийшла весна, ідіть та не лінуйтеся. Приносьте густі меди, рівні воски та часті рої Богу на славу, а мені, хазяїнові, на пожиток».

Крім пасічників, свято Олекси відзначали й рибалки. Вони рано-вранці йшли до річки і спостерігали, бо ж «на Теплого Олекси щука-риба лід хвостом розбиває». За повір'ям, усі хижаки у цей день дуже кволі, їх можна голіруч упіймати, але хто це зробить, «тому весь рік не бачити лову», хоча цей день шанували й мисливці, бо на

Теплого Олексу ведмеді вилазять зі свого лігва, а лисиці переселяються зі старих нір у нові. Протягом трьох днів ці звірі ходять як глухі, і мисливці сподіваються легко вполювати ведмедя або лисицю.

В одному із прислів'їв мовиться: «На святого Олексія крук купається». За повір'ям, ця птаха, скупавши своїх діточок, відпускає їх у самостійне життя, благословляючи, щоб вони чесно жили, щоб «Крук крукові очі не довбав».

Окрім того, цього дня вшановували приліт журавлів. Їх намагалися різними засобами затримати, щоб птахи оселялися в селі, бо це добра ознака. Дітвора, помітивши журавлиний ключ, кидала додолу червоного пояса, приспівуючи: «Колесом, колесом, над червоним поясом!» Вірили, що птахи, зробивши кілька кругів, далі не полетять. Подекуди, особливо дівчата, дотримувалися такого: побачивши журавлів, треба сказати: «Веселик, веселик!», щоб бути веселою весь рік аж до наступної весни. А якщо сказати: «Журавель, журавель!», то будеш весь рік журитися. Цього дня, за повір'ям, вівсянка свище свою першу пісеньку: «Телегіз, телегіз, кидай сани, бери віз!»

Стародавній «Громник»

Достеменно невідомо, коли вперше люди почали передвіщувати грозу. Однак ще давнім багатьом народам були відомі так звані «Громники» — збірники різноманітних прикмет, пов'язаних із грозою (громом). У XVI—XVII століттях вони були надзвичайно популярними серед населення, бо за ними прогнозували погоду на сезон, урожай у цьому році, події за місцем і часом першого грому, звідки його чути, у якому місяці перший грім, якого дня тижня, числа, час доби тощо.

Багато цих прикмет сягають дохристиянських часів і стосуються долі людини, а для завбачення погоди вони й досі побутують серед людей сільської місцевості. Ось деякі найпоширеніші:

Грім ранньої весни — буде літо холодним.

Грім у вересні — осінь буде теплою.

Вранці чути грім — увечері буде дощ.

Загримів грім у квітні — чекай ранньої весни.

Перший грім при північному вітрі — холодна весна; при східному — суха й тепла; при південному — тепла; при східному — мокра.

Мурашки ховаються — чекай сильного дощу з грозою.

Блискавка на заході — скоро буде дощ.

Вода ніби темнішає в річках — перед сильною бурею з грозою.

Грім гримить безперервно — напевно буде град.

Грім гримить довго й не різко — на негоду, поривчасто й недовго — невдовзі буде ясно.

Грім гримить влітку за холодної дощової погоди — довго буде прохолодна погода, часто з наступним зниженням температури.

Міжнародні, державні свята, знаменні та пам'ятні дати

8 — Міжнародний жіночий день.

10 — День землевпорядника.

18 — День працівників житлово-комунального господарства і побутового обслуговування населення.

21 — Міжнародний день ліквідації расової дискримінації. Всесвітній день поезії.

22 — Всесвітній день водних ресурсів.

23 — Всеукраїнський день працівників культури та аматорів народного мистецтва.

24 — Всесвітній день боротьби із захворюванням на туберкульоз.

25 — День Служби безпеки України.

26 — День внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України.

27 — Міжнародний день театру.

Стародавня українська кухня

Гречаники (млинці)

Тісто для млинців слід приготувати з хлібною закваскою (як на нинішній час — із дріжджами), додаючи не менше чверті житнього або пшеничного борошна, яйця і сироватку (можна молоко, воду). Дати йому добре зійти і підсмажити великі — на всю сковороду — гречаники. Споживати зі шкварками, молоком, кисляком, сметаною, ряжанкою (на свій смак) або просто так.

Жиленики

Замісити з пшеничного борошна з водою звичайне прісне тісто, зробити корж і спекти. Подавати до тертого хрону з буряковим квасом.

Затірка

Дуже круте, підсолене пшеничне на яйцях (інколи просто на воді) тісто розтирали з борошном у дерев’яних ночовках дерев’яною ложкою доти, поки не утворяться кульки розміром із горошину. Варити слід в окропі або молоці, іноді у м’ясній юшці. Споживати з олією, маслом, смальцем або з юшкою, у якій варилася затірка.

Зубці

Давно забута страва, яку годі сьогодні за звичайних умов важко приготувати, але, можливо, «Енеїда» Івана Котляревського надихне читачів знайти відповідні складники цієї страви і потішити себе тим, чим частувалися Еней зі своїми троянцями-козаками.

Готували їх із пророщеного ячменю (паростки 1—2 мм), який швидко висушували, підсмажували до золотавого відтінку, товкли, очищали й варили, як звичайну кашу (один раз має закипіти у воді, воду злити і доварити в молоці з конопляного сім’я). Молоко з коноплі готують так само, як і з маку (див. Грудень. Каша з пшона і маку). Готові зубці мають солодкуватий смак і вважалися ласощами.

Жайворонки

Жайворонки (сороки) — печиво, що випікалося на свято Сорока святих (19 березня за ст. ст.). У цей день у кожному господарстві хазяйка робила 40 книшиків, калачиків, бубликів або булочок, схожих за формою на пташок. Для цього з маленького шматочка тіста робили качалочку, зав'язували її вузликом, розплескували кінці, наче гребінчик і хвостик, і запікали. Цих жайворонків їли протягом усього дня, причому обов'язково діти, тому вони ходили по хатах і їх пригощали жайворонками. Діти бігали селом, піднімали вгору «пташок» і приспівували нехитрі заклички.

Березневі імена

1 — Федора, Ніна, Самійло, Ярема, Данило, Ілля, Павло, Феодосій, Роман;
2 — Федір, Роман, Мар'яна, Христина, Пилип, Мина;
3 — Кузьма, Лев, Віктор, Василь, Агапіт;
4 — Макар, Богдан, Максим, Микита, Архип, Филимон, Февронія, Раїса;
5 — Корнилій (Корній), Лев, Ярослав, Агафон, Тимофій, Захар, Ольга, Нонна, Георгій;
6 — Маврикій, Остап, Тимофій, Юрій, Захар, Іван, Наталка, Платонида;
7 — Петро, Опанас, Пилип, Федір, Павло, Кирило, Анфіса, Антоніна;
8 — Іван, Дем'ян, Олександр, Полікарп, Мусій, Капітоліна, Роман, Лазар;
9 — Іларіон, Еразм, Тарас, Влас, Регіна;
10 — Антон, Євген, Федір, Конкордія, Христодул, Порфирій;
11 — Степанида, Стефан, Севастян, Микола, Іван;
12 — Василь, Марина, Прокіп, Тит, Степан, Макар, Яків;
13 — Нестор, Ігнатій, Микола, Арсен, Кіра, Марфа, Самсон;
14 — Євдокія, Антон, Антоніна, Домна, Нестор, Агапій;

15 — Федот, Богдан, Арсен, Йосип, Агафон, Миронія, Сава;
16 — Юстина (Устина), Василь, Севастян, Зиновій, Зенон;
17 — Павло, В'ячеслав, Яків, Юлія, Данило, Григорій, Василь;
18 — Конон, Іраїда, Кіра, Андрій, Кирило, Марко, Федір, Давид, Костянтин;
19 — Аркадій, Максим, Федір, Олена, Клавдія, Каліcтрат, Меланія;
20 — Євген, Нестор, Василь, Єфрем, Юліана, Капітон, Павло;
21 — Опанас, Ярема, Феодосій, Єпистина, Федір, Лазар;
22 — Клавдія, Агафія, Леонтій, Тарас, Валерій, Ілля, Микола;
23 — Леонід, Денис, Кіндрат, Павло, Віктор, Михайло, Ніна, Василина, Галина, Анастасія;
24 — Іван, Георгій, Софрон, Юхим, Піонія, Юрій;
25 — Марія, Семен, Феофан, Григорій, Симон;
26 — Нечипір, Олександр, Терентій (Терешко), Никифор, Африкан, Христина, Тихон;
27 — Ростислав, Михайло, Феодосій, Феогнот, Євникія, Бенедикт;
28 — Денис, Олександр, Олена, Никанор, Еммануїл;
29 — Олександр, Зиновія, Іван, Роман, Трохим;
30 — Олексій, Марина, Зосим, Макар, Віктор, Парфеній, Марко, Павло;
31 — Ісидора, Данило, Кирило, Трохим, Пантелеймон.

Святолік-прогностик

Архипа, Казимира (4) — нестійка погода. «У Казимира непевна віра». Якщо в цей день гарна погода, то «буде на картоплю урода». Якщо в цей день повиганяти різними засобами мишей і пацюків із комори чи хліва, то вони більше не повернуться.

День Преподобного Лева (5). Коли в цей день хтось побачить падаючу зірку, то невдовзі помре.

Тимора, Хоми, Весногрія (6) — весна прийшла до дверей. «Тимошеве тепло віє — старого гріє».

Обертіння, Івана Предтечі, Іванів день (9). У цей день птахи повертаються з вирію, шукають місця для гнізд.

Тарас Безсонний (10). Після цього дня не можна спати вдень, бо нападе лихоманка; хто спатиме — проспить роботу і не матиме запасу на зиму.

Василя-плаксивця, Теплого Василя (13) — сонце в колах — до урожаю; якщо в цей день дощ, то літо дасть щедрий урожай хліба; якщо звисають довгі бурульки зі стріх — на урожай льону. «Василь зі стріхи капає — землю поквапує», «Від Теплого Василя близько вже до солов'я». В цей день весна повністю забирає своє право від зими.

Євдокії, Явдохи-плющихи (14) — ясна погода — добрий урожай хліба, трав. Теплий вітер — тепле літо, холодний — холодне. «Якщо Явдоха хвостом крутить — зима ще довго полем блудить», «Яка Явдошка — таке і літо». За старим стилем це перший день весни, а отже, має прокинутися байбак. «Явдоха з водою, а Юрій з травою», «Євдокія ясна, то й весна красна», «На Явдохи води по боки», «Прийшла Євдокія — селянинові надія», «У Явдохи сила — весь поділ замочила». Кажуть, у цей день прилітають ластівки. Забачивши їх, треба було кинути грудку землі вслід, примовляючи: «Ластівко, ластівко, на тобі веснянки, дай мені білянки!» Потім бігли вмиватися теплою водою, щоб не було ластовиння.

Федота (15) — покрито все снігом — довго не буде трави; якщо повіє теплий вітер, слід чекати довге і вологе літо. «Федот кошматий — трави не мати», «Який Федот — такий і Юрій».

Герасима (17). Якщо в цей день прилітають граки і поселяються у своїх минулорічних гніздах — весна буде дружна.

Конона (18) — «На Кононовій днині город сниться господині». Святкували переважно власники коней, оскільки

Конон вважався покровителем цих тварин. Якщо в цей день гарна погода, то літо буде погідним і без частих громів.

Костянтина (19). Якщо в цей день віє вітер — весна ще довго затримається в дорозі.

Феофіла (21). Якщо цього дня гримить і блискає — чекай літом на посуху.

Сорок святих або Сорок мучеників (22). Вважається, що з цього дня має розпочатися справжня весна. Якщо рання весна — починали сіяти горох. «Сорок святих ще можуть сорок лопат снігу кинути», «На Сорок святих погода, то на гречку урода».

Григорія, Феофана (25) — вранці туман — на врожай льону і конопель; якщо цього дня захворіє кінь, то буде хворіти все літо.

Тимоша, Хоми. Весногрія (29) — «Прийде Хома, то не страшна зима», «Прийшов Хома — вважай, що зими нема», «Тимошеве тепло віє — старого гріє».

Теплого Олексія (Олекси) (30). Якщо на Олексія тепло, то й весна буде теплою. Цей день вважався уже весняним — скресала крига, починались повені. «На Олексія кидай сани — готуй воза».

Кирила (31) — квітне мати-й-мачуха — буде тепло. «Минув Олексій. Кирило каже: “Ще не сій!”» У цей час часто псується дорога і бувають заморозки. «Після Кирила святого ще морозу буває много».

На кожне сільце — своє слівце

Березневе сонце на літо повертає.

Березневі морози — на травневі грози.

Зимову злість март скоро з'їсть.

У березні кожух і без ґудзиків теплий.

Березень березовим віником зиму вимітає, а весну в гості запрошує.

Березень часом снігом сіє, часом сонцем гріє.

У березні кожух і без ґудзиків теплий.

Березень у зими кожуха купив, а на третій день продав.

Ще березень далеко, а він уже вигляда лелеків.

У березні день з ніччю зустрічається.

У березні ячмінь каже: «Кидай мене в болото — буду як золото, товчи мене у грязь — буду як князь!»

Від березневих дощів земля квітне.

Місяць березень за один день сімох жінок міняє.

Ні в березні води, ні в квітні трави.

Сухий березень, теплий квітень, мокрий май — буде хліба урожай.

У березні зі стріх капле, а в квітні травицею пахне.

Березень сухий, а мокрий май — буде каша й коровай.

Трапляється в березні год, що в ньому сім погод.

Буває март — за всі місяці варт. У марті курка з калюжі нап'ється.

Март з водою, квітень з травою, а май — з квітами.

Мартове тепло, як мачушине добро.

Март невірен: то сміється, то плаче.

Прийшов марець — відморозив палець.

Прийшов марець — кіт, як старець: вдома не ночує, бо весну чує.

Прийшов марець — задер голову не один старець.

КВІТЕНЬ

ДЕНЬ СМІХУ
(1 квітня)

Перше квітня — День сміху. Звичай обманювати в цей день існує майже в усій Європі та Азії, а початок цього губиться десь у глибинах віків.

В Індії в цей день у давні часи святкували народження божества, якого вони «умиротворювали» виставами-обма-

нами. Римський філософ Апулей першоквітневий обман виводив з римського свята на честь божества сміху: «Забави, які ми кожного року влаштовуємо на честь Сміху, завжди мають яку-небудь нову вигадку. Ми — єдиний з усіх народів, що уласкавлюємо забавами, веселощами та жартами божество, яке називається Сміхом».

У Великій Британії 1 квітня — це «день усіх дурнів», а обманутий у цей день називається «квітневим дурнем». У французів обман у цей день називається «квітневою рибою», а в Шотландії обдурити — «ганяти шуліку». У німців був звичай 1 квітня посилати хлопця до сусідів попросити те, чого не можна взяти: голосу якогось птаха, свисту рака тощо. Цей звичай називався у них «послати у квітень».

Деякі дослідники вважають, що корені цього звичаю треба шукати в дохристиянських часах, і погоджуються з тим, що обманювати 1 квітня — дайбозький звичай, що лишився в християнській традиції. У нас же цей звичай став поширюватися лише у XX столітті.

Середопістя
(4 квітня)

Скільки від пущення до середопістя, стільки від середопістя до Великодня. Від цього дня починають сповідатися, аби очищати душу до Великодня.

Благовіщення
(7 квітня)

7 квітня відзначається Благовіщення Пресвятої Богородиці. Це одне з найбільших весняних свят. Селяни з особливою пошаною ставилися до нього, оскільки вважали, «що Бог у цей день благословляє всі рослини», а тому вважалося великим гріхом братися за будь-яку роботу, нічого не можна було садити в землю. Особливо

застерігали вагітних жінок, «бо неодмінно відріже ніжку своїй дитині».

Старі люди казали, що на Благовіщення навіть птиця не в'є собі гнізда. Існує повір'я — зозуля тому не має свого гнізда й підкидає яйця в чужі, «що колись на свято вила гніздо і Бог відібрав їй пам'ять». Більше того, старі люди вірили, що все народжене в цей день має ґандж: «Від благовісного теляти добра не ждати», а «знесене яйце буде бовтливе». Але вірили, що надзвичайно чудодійну силу цього дня має пролісок. Якщо його зірвати і носити в кишені коло серця до Великодня, а потім покласти в хаті до ікони, то можна в долі випросити щастя собі і родині.

Уважалося за гріх позичати вогонь у цей день. А щоб град обійшов стороною під час жнив, то треба на Благовіщення закопати в кінці посіву проскурку, яку спеціально освячували в церкві. Особливі надії із цим святом пов'язували й пасічники. Дехто розмішував із медом проскурку й підгодовував бджіл, «щоб зубастими були», інші до медового стільника додавали червоного перцю і ставили на лотки вовчі пащі — «бджола, котра пролізе через неї, зуміє відгризтися від чужаків». Або ж розстеляли перед вуликом червону тканину: «нехай зляться на напасників».

Щоб корови давали багато молока, ввечері напередодні Благовіщення господині наповнювали відра і дійниці водою, а щоб відьми не доїли їх, обсівали хлів маком-самосієм, спалювали якісь старі речі (постоли, капелюхи) і попелом підгодовували корів. Дехто не пускав до своїх осель жінок і дівчат, «щоб не приносили лиха», але й саме жіноцтво, аби мати добрі стосунки з сусідами, не намагалося ходити в гості.

Здавна в Україні, особливо в містах, був звичай випускати на Благовіщення пташок. Городяни спеціально для цього купляли кліточки з пернатими і, повернувшись із церковної відправи, випускали на волю «менших братів». А селяни виганяли з хат котів, спускали собак і виганяли худобу, щоб «чули весну й самі про себе дбали».

Добре було б відродити ще один обряд цього дня, який у народі називали Вдовиним плугом. Ця високогуманна форма суспільних взаємин свідчить про добродійство народної моралі і шляхетність стосунків серед простого народу. Саме в цей день сільські громади, зібравшись на свої віча, вирішували, хто і коли буде обробляти ниви вдовам та сиротам. Адже здавна в Україні існував звичай першу весняну оранку починати в тих родинах, де не було господаря. Виконували цю важливу роботу за допомогою толоки (колективно) і без оплати. Вважалося аморальним, якщо хтось із односельців, знехтувавши звичаєм, раніше від вдів починав орати своє поле.

І звичайно ж, уважно стежили за погодою.

Яка погода на Благовіщення, така й на Великдень.

Якщо на Благовіщення лежить сніг — літо неврожайне.

На Благовіщення птиця гнізда не в'є.

Благовіщення без ластівок — холодна весна.

На Благовіщення чорногуз прилітає і ведмідь встає.

Коли на Благовіщення дощ, то вродиться жито й гриби, а коли мороз — огірки.

Коли досвіт на Благовіщення без вітру й тепла — буде гарний урожай.

Збереглося чимало й мудрих приповідок:

До Благовіщення земля спочиває, на літо сил набирає.

До Благовіщення зими не лай і саней не ховай.

По Благовіщенню птиці вже гнізда не в'ють, а яйця несуть.

Скільки до Благовіщення зорати, стільки після Благовіщення чекати.

Хоч на Благовіщення земля й гола, та зиму поборола.

АБИ ГАВРИЛО ХАТИ НЕ СПАЛИВ
(8 квітня)

Цей день — Собор Архангела Гавриїла (по-народному — Гаврила) Благовісника. Серед людей цей святий сприймався, всупереч християнському вченню, як володар блискавок. За народними уявленнями, небесний грім — то звуки колісниці, на якій святі полюють на чортів, а блискавки — постріли в нечестивців. Якщо вогненна стріла влучала в чиюсь будівлю або людину, то це була «божа кара» тим, «хто согрішив на цьому світі». Щоб убезпечити або відвернути зловісну силу, люди запалювали страсні свічки, обкурювали свяченим зіллям та водою будівлі, викидали на подвір'я кочергу або лопату, якою саджають хліб, читали молитви і заклинання.

З приходом Благовісника можна було щодня чекати грому та блискавок. Здавна вважалося, що вони пробуджують землю. Тому селяни в цей день несли насіння зернових до церкви на посвяту, а потім перемішували освячене з рештою збіжжя. Це вже був час ранньої сівби зокрема ячменю та вівса.

Тож найбільше в цей день пошановували Благовісника як володаря блискавок. Щоб застерегтися від його кари, намагалися не працювати, а тому, хто знехтує такою застоpогою, казали: «Не гріши, бо Гаврило хату підпалить».

НА РУФА ВСЕ ІЗ ЗЕМЛІ РУШИТЬСЯ
(21 квітня)

За визначенням В. Скуратівського, серед свят річного циклу день Руфа — найбільш загадкове. Давні дайбозькі обряди, що пов'язані з ним, християнство не змогло ні знівелювати, ні ув'язати зі своїми святками. Воно залишилося «недоторканним у своїй первісності».

За народними переказами та повір'ями, 21 квітня виходять із землі загадкові Руфи — якісь невизначені істоти. Проте найбільше легенд пов'язано з гадюками. Загалом у

цей день сонце зустрічається з місяцем, і присвячений він ушануванню диких звірів, зокрема плазунів. Начебто на Руфа вилазить із землі всяке гаддя, але його в цей день не можна вбивати, «бо хто побачить гадюку і вб'є її, то сонце три дні буде плакати». Помітивши плазуна, треба сказати: «Гадина, гадина! Не кажи ти гадові, що я тебе бачила, і я не буду нікому казати...» Люди вірили, що в цей день не можна ходити в ліс, — там усюди повзають гади, і вони дуже кусючі, бо це їхній день і не можна їх турбувати. До речі, таким самим днем вважалося і Воздвиження (27 вересня), коли святкувались осінні «іменини плазунів».

Вважалося також, що на Руфа все із землі рушиться: і трава, і всяка зелень, і все, що посіяно і посаджено в цей день, піде рости вгору. І всяка гадина полізе із землі, а птиця полетить з вирію.

Дівчата, почувши грім, бігли вмиватися і втиратися червоною полотнинкою, «щоб на щоках рум'янець був», а чоловіки та хлопці притулялися до дерева (краще до дуба), «аби не боліла спина під час жнив».

Вітай бджолу на Зосима, то будуть рої і вощина
(30 квітня)

Свято Зосима особливо шанували бортники. У цей день на кожній пасіці вивішували ікони захисника бджіл, біля них читали молитви, влаштовували різноманітні обряди. На Київщині віщуни-пасічники напередодні свята клали в горщик мед, трохи дріжджів і закопували його під лавкою під покуття, приказуючи: «Як у сей святий вечір збираються до вечері великі й малі, багаті й убогі і бувають ситими й задоволеними, так щоб у моїй пасіці всі бджоли збиралися і по вуликах сідали!» І в перший день Світлого Христового Воскресіння господар відкопував горщик, обмазував (точніше — позначав) тією рідиною всі вулики, вважаючи, що з цього часу бджоли будуть краще

роїтися й не втікатимуть із пасіки. Крім того, у побуті було багато пасічницьких молитов та заклинань од злодіїв, хижаків, мору тощо. У цей день власники бджіл тричі обходили пасіки зі страсною свічкою та свяченою водою, скроплювали нею вулики, а біля входу прибивали вовчу пащу, «щоб комахи могли одгризатися від напасників» (фактично повторювали обряд, якого дехто дотримувався на Благовіщення).

Що б там не було, але святий Зосим міцно перебрав покровительство над «божими мухами» — бджолами до своїх рук, і пасічники віддавали йому свою хвалу. Про це говорить і давнє прислів'я: «Вітай бджолу на Зосима, то будуть рої і вощина».

Зважаючи на те, що бортництво ще з княжих часів посіло визначне місце в житті наших предків і як продукт харчування, і як промисел, і як товар для продажу, йому (тепер уже пасічництву) належить і нині важлива роль в житті українців. На жаль, деякі моменти використання меду або забуті, або втрачені.

Ще за часів княжої України майже всі угоди, які скріплював княжий двір, завершувалися обов'язковим частуванням знаменитим руським медовим трунком. Його вважали за велику честь придбати торгівці, які пливли «з варяг у греки», настільки цей напій був неперевершеним. Володимир Великий видав навіть указ, за яким при дворі був зорганізований прошарок службовців — медоварів, які за особливими рецептами (деякі з них навіть тримали в таємниці) варили напої з меду. Питний мед вистоювали в льохах від кількох до декількох десятків років, щоб він набув свого неповторного смаку. Суспільне становище медоварів було досить високим — вони посідали четверту сходинку в ієрархії придворних службовців.

А з прийняттям християнства пасічництво набуло особливого розвитку, бо мед і особливо віск стали невід'ємною частиною церковних дійств; у бортних людей (пасічників) з'явилися свої опікуни — Зосим і Саватій.

Кожен пасічник вважав за обов'язок мати на пасіці ікону захисника бджіл Зосима, а також з молитвою звертатися до святого про допомогу. У давніші часи в Україні майже кожна сім'я в селі мала свою пасіку, бо мати її означало мати досить високий суспільний статус. Своєю пасікою дуже пишався Богдан Хмельницький; Іван Сірко мав велику пасіку й останні роки доживав саме там, біля «божих комах». Тож і не дивно, що наш славетний учений П. І. Прокопович став відомим усьому світові, винайшовши рамкового вулика, який і донині з успіхом використовують сучасні бджолярі.

Бджоляреві на замітку

Ранній виліт бджіл — буде гарна весна.

Якщо бджоли рано-вранці майнули за взятком — день буде добрим.

Раді люди літу, а бджоли світлу.

Якщо влітку дощ рідко буває, то у вулики мед прибуває.

Сире літо — нема меду.

Літо з квітами — вулик з медом.

Бджоли сидять купкою на стінках вуликів — буде спека.

Раннє припинення літання бджіл ввечері — на гарну погоду, пізнє — на погану.

Вранці бджоли не летять в поле, а сидять у вуликах і гудуть — чекай дощу.

Бджоли летять до пасіки великою зграєю — на грозу.

Бджоли обліпили акацію — буде дощ.

Перед посухою бджоли стають злішими і жалять.

Восени бджоли щільніше лоток воском заліплюють — на холодну зиму, залишають відкритим — на теплу.

Урожай гречки — буде мед.

Коли бджоли вранці «грають» — день буде ясним.

Підготовка до великого свята — Великодня

За тиждень до Великодня, у *вербну (лозову) неділю,* в усіх церквах відбувається урочистий обряд освячення ритуальних галузочок, що після цього набувають магічної сили. Першими намагалися взяти гілочки діти, адже, кому дістанеться найбільша, «той буде найщасливішим». При цьому годилося проковтнути пухнастого котика, «щоб горло не боліло». Із церкви приносили освячену вербу й легенько шмагали нею всіх членів сім'ї і худобу; пізніше цією гілкою перший раз виганяли корову в череду. Або ж саджали її на городі: коли виросте — захищатиме город від граду. Коли в сім'ї була дівчина на виданні, то їй ще й приказували: «Аби собі хлопця знайшла і скоріше заміж пішла». Хлопці намагалися ще біля церкви доторкнутися вербовою гілочкою до дівчини, яка подобалася, бо вірили: хто першим доторкнеться, той буде її нареченим.

Після вербної неділі нерідко поверталося похолодання, про це нагадують прислів'я: «Прийде тиждень вербовий — бери віз дубовий», «Дме вербич — кожух теребич», «Прийшла вербниця — назад зима вернеться».

Останній тиждень Великоднього посту склався у побуті українців так, що кожен день тижня мав своє особливе значення.

У **понеділок** матері раненько будили дівчат, нагадуючи, що «недалечко красне яєчко», а тому треба «помити хату». І починалося прибирання в оселі: мастили стіни, вимивали лаву, стіл, мисник, двері й підвіконня. Потім ішли на город, щоб посіяти все насіння до чистого четверга.

У **вівторок** жінки займалися пранням, готували святковий одяг. Чоловіки рубали дрова для випікання пасок.

У **середу** під вечір годилося впоратися з городом і час був починати вчиняти тісто на паски. Дівчата готувалися писати писанки, а хлопці прибирали подвір'я.

Із **четвергом** пов'язано чи не найбільше обрядів. На *страсний (чистий) четвер* кожна господиня намагалась

принести з церкви запалену свічку. Нею випалювали хрести на стелі й дверях, сподіваючись захистити свій дім від злих сил. У чистий четвер годилося готувати сирні баби — паски. Звичайні паски мали свою технологію приготування і випікання. Крім жовтих пасок, в Україні відомі й інші сорти — білі (випікаються у п'ятницю) і чорні — у суботу. Жовті паски вчиняли з пшеничного борошна і жовтків, вони призначалися сонцю і небу. Білі — покійникам і повітрю, «щоб не приносили лиха», чорні — господарям і родючій землі.

Випікаючи паски, дотримувалися різних обрядодій. Особливо стежили, щоб не порушити звичаєвих форм, коли саджали паски у піч. Усіх, хто був у хаті, просили вийти надвір, «щоб не потривожити пасок» та «щоб вони не опали». Саджаючи паски, господиня читала спеціальну молитву:

«Свята пасочко, будь велична і красна, як сонце, бо сонцю тебе печемо. Хай усі (перелічуються родичі й члени родини), коли живі, будуть здорові. Щоб діти так швидко й красно росли, як ростеш ти. Світи нам, паско, як світить сонце ясне, щоб хліб на ниві був такий багатий, величний, як ти велична...»

Звичайно, що це текст умовний, бо кожна господиня висловлювала його залежно від свого вміння й поетичних уподобань, але головна умова — у словах має звучати світлість і шаноба до людей і природи.

Годилося також купати в цей день дітей, аби від них усі хвороби відійшли. А нині вже й дорослі вважають за обов'язкове скупатися цього вечора.

У Великодню **п'ятницю** родинне життя набувало особливого настрою: розмовляли розважливо, ніхто не дратувався, не кричав, не сварився. Увечері йшли до церкви на плащаницю. П'ятниця — велике і карне свято, не годилося нічого робити в цей день, особливо пускати кров з худоби, птиці. Цього дня був строгий піст.

Надходила Велика **субота**, яка завершувала чистий тиждень. Готували кошики, фарбували крашанки, у печі

готувалося смажене й варене їство (на Великдень це робити — гріх). Якщо не вдалися жовті паски у четвер, то їх повторно випікають у суботу. Непомітно спливає день, і вже родинами вирушають на всеношну до церкви.

Для освячення на Великдень традиційно готують кошик, у якому мали бути: паска, сир, крашанки, печене порося, масло, сало, ковбаса, хліб, сіль. А нині ще й зелень можна покласти. Не забуваймо, що невеликих пасочок має бути декілька: щоб залишити в церкві, обмінятися зі знайомими, дати комусь по дорозі, хто не мав змоги бути в церкві на освяченні.

Великдень

Великдень — найзначніше християнське свято на честь воскресіння Ісуса Христа. Відзначається у першу неділю після весняного рівнодення і повного місяця, окремо від іудейської Пасхи.

У народному побуті українців Великдень чітко утримував елементи язичницьких весняних ритуалів: випікання обрядового печива, фарбування яєць, ігри, танці й розваги молоді, вшанування предків, виконання аграрно-магічних, очисних обрядів тощо. Наприклад, на Східній Україні, як тільки над селом вранці пролунає подзвін під час хресного ходу навколо церкви, зараз же по хатах будили хлопчиків, які негайно вирушали «христосатися». Вони переходили по кілька чоловік з однієї хати в іншу, подібно до того, як ходять на Новий рік «посипати», і проказували:

Христос воскрес, Христос воскрес,
Нам радість вознес!
Сиз голуб кує —
Весь мир празникує!

За це вітання «христосувальникам» давали крашанки або спеціально для цього спечені калачики (або кренде-

лики). А зранку водили маленьких діток до родичів, до сусідів, які промовляли простенькі привітання:

Христос воскрес!
Христос воскрес!
Маленький хлопчик
Зліз на стовпчик,
У дудочку грає,
Христа забавляє.

З поверненням із церкви з освяченими пасками, крашанками (писанками, мальованками, дряпанками, крапанками), салом, сіллю, зеленню та ін. зараз же починають «розговини», до того ж строго стежать, щоб не впустити під стіл крихти яєць чи паски; по-перше, це гріх — недбале ставлення до святині, а по-друге, може призвести до збільшення кількості кажанів, до яких традиційно в Україні ставляться з огидою.

Про Великдень створено чимало прислів'їв та приказок:

Обійдемося на Великдень без гречаної паски.
Дороге яєчко до Великодня.
Де той у Бога Великдень, а він уже з крашанками.
На Великдень перший раз закує зозуля.

Великодні ігри

Багатим був репертуар традиційних великодніх ігор. Діти залюбки грали у *цокання* — биття крашанок: той, кому вдавалося розбити яйце суперника, забирав його собі.

Парубочі ігри *(бити лупака, піп, чорт, харлай, шила бити, кашу варити, довгої лози* та ін.) являли собою змагання у спритності, швидкості і силі. Популярною була гра в «козаків», яка нагадувала гру «гилка» (сучасний бейсбол). Закінчивши цю гру, парубки бралися за іншу (особливо якщо такі розваги влаштовували біля церкви) — «довгу березу». Кілька хлопців, розмістившись один за одним на

відстані 10 кроків, ставали на одне коліно і пригинали голову. Той, що ззаду, перестрибував передніх і також ставав у таку саму позу. Гра закінчувалася тоді, коли «довга береза» обходила довкола церкви.

Дівочі гурти полюбляли грати в «жучка»: ставши парами, обличчям одна до одної, схрещували обидві руки. По них (як по місточку) проходила маленька дитина. По обидва боки ходили дві найвищі дівчини й тримали за руку хлопчика (або дівчинку), щоб дитина не оступилася і не впала. Пара, по чиїх руках пройшов «жучок», одразу ж перебігала наперед. При цьому годилося приспівувати:

Ходить жучок по ручині,
А жучиха по долині,
Грай, жучку, грай!

Гра закінчувалася після того, як таким чином «жучок» оббігав церкву. У дівочих іграх *(шум, жельман, кострубонька, мак, кривий танець, вербова дощечка* та ін.) випробовувалися художні здібності учасниць — вміння танцювати, співати, перевтілюватися у певний образ. Недарма великодні ігрища вважалися справжніми ярмарками наречених.

Писанки

Писанки *(крашанки, галунки)* — фарбовані або орнаментовані курячі яйця, що здавна використовувались як обрядові атрибути, оскільки яйце вважалося символом життя. За легендою, найперше яйце мало всередині не жовток з білком, а зародок цілого світу. Розписували їх наші предки напередодні свята весни. Це не було заняттям розцяцькувати яйце, щоб око звеселити. Це була магія символів, що їх кожна сім’я вкладала в ці писанки, залежно від кількості членів родини, їхнього здоров’я, господарства тощо. На жаль, сьогодні ми вже не вміємо «читати» писанки, як це робили дайбожичі, але традиція їх виготовлення збережена на свято Великодня. Про пи-

санку існує багато легенд і повір'їв. Наприклад: квіти — це обличчя ненароджених дітей, тому бездітна жінка має розписати квітами багато писанок і роздати їх дітям.

Як відомо з біблійних легенд, культ яйця в християнстві бере початок з часу, коли Марія Магдалина піднесла римському імператору Тиберію червоне яйце як символ страждання і вознесіння Ісуса Христа.

Сьогодні на всіх континентах налічується півтора мільярда християн, і абсолютна більшість із них на свято Воскресіння Христового готує лише крашанки без будь-яких орнаментів. Українські ж прадавні писанки органічно стали невід'ємною частиною Великоднього свята нашої землі.

Кожен регіон України має свою писанку. Вони різняться і фарбами, і орнаментом. Поділля — червоно-чорні писанки, Чернігівщина — вишукані білі, коли спершу наноситься кольоровий орнамент, а вільні місця знебарвлюються міцним капустяним розсолом і стають надзвичайно білими, і вже на цьому тлі майстрині малюють квіти і листочки. Київська писанка — рожево-чорна, жовта на темно-бордовому, коричневому або зеленому.

Колись кожна писанкарка сама готувала фарби. Коричневу — з лушпиння цибулі чи дубової кори, жовту — з кори молодих яблуневих гілок, чорну — з підсоленого відвару молодої вільхи, а також із сажі.

Символіка фарб така:

Чорний, коричневий — земля, її родючість.

Червоний — радість життя, надія на кохання і одруження.

Жовтий — урожай, небесні світила.

Блакитний, синій — вода, небо, повітря.

Зелений — весна, воскресіння природи, багатство рослинного світу.

Чорний з білим — знак пошани до душ померлих предків, подяка їм за охорону від злих сил.

Чорно-білі писанки — обереги.

ПОЛИВАЛЬНИЙ ПОНЕДІЛОК

Тиждень по Великодні називають Світлим. А на Слобожанщині цей день називали Богородиці. У понеділок його ще називають волочівним або поливавним (поливальним). Звичай очищатися водою іде з глибини століть, тому на Полтавщині, наприклад, після Великодня під час першого весняного дощу цілими родинами виходили на подвір'я під дощ, «щоб покропив і оживив». А на літні дощі дітей навіть силоміць виставляли під небесну купіль (особливо хворобливих), «щоб росли, як гриби, та були здорові».

Подекуди парубки обливали дівчат водою, і вони мали обдарувати їх писанками. Бувало, що ловлять дівку і тягнуть до води — «волочать», аби дістати писанку, як вона не хоче дарувати її. У такому вигляді, ясна річ, чітко вгадується язичницьке коріння, проти чого дуже активно виступала церква, і згодом «волочіння» перетворилося на ходження з хати до хати з «свяченим». Найчастіше це робили в переважній більшості регіонів України хлопчики 8—12 років, які зранку обходили дідусів, бабусь, хрещених, бабусь-повитух, учителів. Мати клала в миску три великодні калачі, писанки чи крашанки і все зав'язувалося навхрест у хустку і називалося «нести калача» або «волочебне», а діти відповідно називалися «волочебниками» або «христосувальниками». Заходячи в оселю, діти вітали: «Христос воскрес! Будьте здорові, з празником! Тато й мама просили взяти калач...» Їм відповідали: «Воістину воскрес! Спасибі татові, мамі і вам, діточки! Поздоровляємо вас, ростіть великі та здорові!» І приймали «волочебне», а натомість клали свої віддарунки — свячені ласощі. Це певною мірою нагадує носіння різдвяної вечері.

ПРОВОДИ

Спливли великодні свята, але в кожній родині збереглися крашанки, їх тримали до наступної неділі, яку в народі називають провідною, або проводи.

Кілька разів на рік наші пращури, вважалося, пошановували членів свого роду, це відбувалося на Зелені свята, Спаса, святвечір (напередодні Різдва) та чистий четвер. У народі вони відомі як «вечеря для дідів». Проте найурочистіше їх ушановували на проводи, бо від четверга до неділі вони провідують свою рідню, а на проводи їх треба відряджати «до вирію (ірію)», а ті, хто помер неприродною смертю або нехрещений, відправлялися в скелі, ліси та води.

Люди заздалегідь готувалися до цього обряду, і відбувався він у різних регіонах України не в один день, а в понеділок або вівторок. Зранку на провідний день могилки олюднювалися: приходили, приїжджали до своїх померлих родичів. Люди розмовляли між собою, згадували про доброчинні справи тих, «хто навічно відійшов із цього світу». З'являвся священик із півчою і обходили могилки, на яких на розстелених скатерочках були паски, крашанки, ласощі. На Полтавщині, наприклад, обов'язково мав бути ще хлібний квас, яким пригощали кожного, хто підходив до могилки. Процесія обходила довкіл могилок, а потім кожен наймав панахиди. По закінченні відправ усі сідали за колективну поминальну трапезу. На розісланих скатертинах розкладалися наїдки та ставилися напої. Обов'язковим мало бути колово (коливо) — поминальна страва — зварена пшенична кутя, полита медовою ситою або підсолодженою водою. На сході України переважно — відварений рис з узваром. Помолившись і скуштувавши колова, люди наповнювали чарки, але не стукалися, і приказували: «Їм царство небесне, а нам дай, Боже, прожити на цьому світі і спом'янути їх».

Вважається, що на четвертий тиждень після Великодня вже можна було купатися в річках.

Пасхалія на 2007—2014 рр.
Великдень (за н. стилем)

2007 — 8 квітня
2008 — 27 квітня
2009 — 19 квітня
2010 — 4 квітня
2011 — 24 квітня
2012 — 15 квітня
2013 — 5 травня
2014 — 20 квітня

Міжнародні, державні свята, знаменні та пам'ятні дати

1 — День сміху. День геолога. Міжнародний день птахів.
7 — Всесвітній день здоров'я.
11 — Міжнародний день визволення в'язнів фашистських концтаборів.
12 — День працівників ракетно-космічної галузі. Всесвітній день авіації і космонавтики.
18 — День пам'яток історії та культури. Міжнародний день пам'яток і визначних місць. Дні заповідників і національних парків (18—22).
21 — День довкілля.
22 — Всесвітній день землі.
23 — Всесвітній день книги і авторського права.
26 — День чорнобильської трагедії.
28 — Всесвітній день поріднених міст.

Стародавня українська кухня

Паска житня

28 жовтків і 400 г цукру розтерти набіло, додати 2 яйця, всипати 200 г не дуже дрібно потовченого мигдалю, 200 г просіяного борошна з житніх сухарів, трохи гвоздики,

кориці, апельсинової цедри, покласти шуму з 28 білків і поставити в гарячу піч на 1 годину.

Паска козацька

3 скл. борошна запарити 2 скл. сметанки (вершків), розмішати запару так, щоб не було грудочок. Збити 50 жовтків, щоб побіліли, і з посудиною поставити у теплу воду. Узяти 100 г дріжджів, розпустити в $^3/_4$ скл. молока і додати до жовтків. Усе це перелити в запару, добре підбити і дати зійти. Потім насипати 1 ложечку солі, 3 скл. борошна і місити півгодини, далі влити 1 скл. топленого масла, 1 скл. цукру, якогось коріння для запаху, і місити, поки не візьметься пухирцями. Накладати тіста менше, ніж до половини. Як зійде — садовити у піч (духовку) на 1 годину.

Паска (папушник) столітня

8 скл. борошна запарити 2 скл. молока, розтерти. Щойно прохолоне, влити півтори скл. (100 г) дріжджів густих, як вершки, вимішати і поставити, щоб зійшло. Потім улити 30 жовтків, добре розтертих, додати 15 збитих яєць, 8 скл. борошна. Місити, доки не відлипатиме від рук. Всипати 3 скл. цукру, 3 скл. теплого масла, 1 ложечку солі, чогось для запаху і ще місити. Потім покласти солодкого мигдалю 600 г і 100 г гіркого, дрібно посіченого, 400 г родзинок, 2 скл. дрібно посічених цукатів з апельсинів. Добре вимісити й дати зійти. Виклавши на $^1/_3$ у форми, почекати, поки зійде на $^3/_4$ форми і поставити у піч (духовку) на 1 год. 15 хв.

Паска сирна

І варіант. Протерти на сито 5 зварених круто жовтків, додати 200 г масла і розтирати разом півгодини. Покласти 400 г протертого на сито сиру, ще розтирати, потім додати $^1/_4$ скл. густих вершків, 100 г цукру, ванілі, розтерти все разом, покласти у форму і винести на 3 дні на холод.

II варіант. 1,6 кг сиру протерти на сито, покласти 1 скл. сметани, 800 г цукру, 9 яєць, 200 г масла, 200 г родзинок, 100 г посіченого мигдалю. Нагріти на плиті, щоб було гаряче, але щоб не кипіло. Викласти форму для сирних пасок серветкою, вилити сир, закрити серветкою, покласти дощечку, злегка нагнітити, поставити на 1 добу на холод.

Монастирський мед

4 л меду і 8 л води повільно варити 3 години. Тоді вкинути мішечок з двома жменями хмелю і варити ще 1 годину, після чого хміль вийняти. Потім долити стільки перевареної води, скільки википіло, відцідити все те в бутель, прев'язати шийку і лишити до ферментації в теплі. Перед тим, як розливати мед у пляшки, запарити 1 ложечку чаю 1 склянкою окропу і влити до бутля. Зливати мед через марлю і при потребі проціджувати двічі, а то й тричі. Пляшки міцно закоркувати. Пити не раніше, ніж через 6 місяців, бо що довше такий мед стоїть, то він ліпший на смак.

Квітневі імена

1 — Христант, Інокентій, Клавдій, Дарина, Софія, Маріанна, Клавдія, Дмитро;
2 — Світлана, Олександра, Марія, Параскева (Параска), Федосія, Сергій, Микита;
3 — Яків, Хома, Агнія, Серафима, Єлизавета (Лисавета), Зоя, Мартин, Кирило;
4 — Василь, Василина, Ісак, Сергій, Клавдій, Таїсія;
5 — Пилип, Марія, Лідія, Македон, Явдоха, Никон, Пархом, Василь;
6 — Захар, Сидір, Артем, Стефан, Яків, Глафіра, Петро;
7 — Марія, Йосип, Тихон, Сава;
8 — Гаврило, Сила, Кіндрат, Василь, Алла, Ганна, Лариса;

9 — Еммануїл (Мануїл, Мануйло), Мефодій, Домна, Феодосій, Павло, Мотрона (Мотря), Ананій;
10 — Марина, Сава, Іларіон, Боян, Степан;
11 — Юстина (Устина), Марко, Остап, Іван, Кирило, Прокіп;
12 — Іван, Дарина, Софрон, Пантелеймон, Захар, Зосим;
13 — Веніамін, Інокентій, Іпатій, Ігнат (Гнат), Йосип, Ганна;
14 — Марія, Юхим, Макарій (Макар), Аврам, Марко;
15 — Полікарп (Карпо), Анастас, Юхим, Домна, Тит, Григорій;
16 — Феодосія, Іван, Микита, Ісидор;
17 — Георгій, Зосим, Йосип, Марія, Юрій, Феона;
18 — Федора, Агафія (Гапка), Феодула, Марко, Платон;
19 — Євтихій (Явтух), Ярема, Мефодій, Фросина, Платоніда, Григорій;
20 — Юрій, Георгій, Килина, Ніл, Данило;
21 — Іларіон (Ларіон), Родіон, Іван, Юлія;
22 — Овдій, Вадим, Антон (Антін);
23 — Терентій, Олександр, Віра, Яків, Максим, Григорій;
24 — Антип, Мартин, Харитон;
25 — Давид, Іван, Анфіса, Афанасія, Василь, Агафія (Гапка), Зенон, Опанас (Панас);
26 — Артем, Дмитро;
27 — Мартин, Агнія, Антон (Антін), Остап, Іван, Алевтина;
28 — Аристарх, Трохим, Сава, Анастасія, Василина, Мстислав;
29 — Леонід, Михайло, Агафія (Гапка), Галина, Ірина, Василина, Ніка, Ярина, Харитина (Харитя);
30 — Семен, Андрій, Олександр, Акакій, Анастасія, Ананій, Зосим.

СВЯТОЛІК-ПРОГНОСТИК

Дарини, Хрисанфа (1) — яка погода сьогодні — така й 1 жовтня; погода тепла — будуть врожаї. «Як Хрисанф погідний — буде рік дорідний».

Хоми (3). «Прийшов Хома — зими нема».

Василя Теплого, Ісаака (4) — уважно спостерігали за сонцем: якщо утворилося гало (німб) навколо сонця — цей рік обіцяє бути урожайним; якщо заквакають жаби, а до вечора замовкнуть, то найближчим часом настане холодна погода.

Никона (5) — грім — на тепле літо.

Захарії і Якова (6) — яка ніч — така весна; ніч тепла — весна буде дружна. «На Захарії і Якова весна бува ніякова».

Благовіщення (7) — вітер, іній і туман — рік буде урожайний. «Мокре Благовіщення — грибний рік». «На Благовіщення весна зиму остаточно переборола», «Богослов зиму руйнує», «На Благовіщення зими не лай, а саней не ховай».

Благовісника. Архангела Гавриїла (8) — яка погода цього дня — така буде і 8 жовтня; зазеленіла черемха — час саджати картоплю. Архангел Гавриїл вважався володарем блискавок, а тому намагалися відповідно вшановувати свого покровителя.

Мотрони (9) — Завершувався приліт ранніх птахів. «Мотря вийшла з хати пташок зустрічати». Колись у цей день готували ріпу до висаджування.

Івана Лествичника (12) — буде дощ — на урожай вівса.

Марії Єгипетської (14) — якщо на цей день повінь, то буде густа трава, якщо ні — то літо буде холодне й дощове.

Феодула (Федула) (18) — якщо в яругах залишилися плями снігу «з корову», то можна орати й культивувати в полі. «Федул ще не раз мороз добув», «Прийшов Федул — тепло роздув». До цього дня намагалися не виставляти подвійних вікон.

День тихий (19) — урожай ранніх ярових.

Акилини (20) — дощ — ярові неврожайні, а калина добра.

Родіона Руфа (21) — гарна погода — погоже літо; якщо сльотава — холодне й дощове; коли наступного дня погода

не встановиться, то рік буде сухим. Період, коли сонце зустрічається з місяцем.

Вадима, День землі (22). Якщо до цього дня квітнева погода не встановилася — рік буде посушливим; якщо в цей день не неслися кури — не вродить хліб, городина, груші. Обливали худобу водою — не буде хворіти.

Терентія (Терешка) (23) — сонце в туманному полі — рік буде хлібним. До цього часу мають стужавіти дороги і завершується найбільше бездоріжжя.

Антипа, Якова (24) — випаде сніг — неврожай озимих. «На Якова весна пригріє всякого».

Зенонів день, Василя-Весногрія (25). Весна землю парить. «Прийшов Весногрій — полетів у поле рій».

Мартина (27) — якщо жаби кричать, а після цього дня замовкають — обов'язково похолодає. Цей день — «свято галки», вважалося, що птахи відпускають своїх дітей на окреме гніздо. Чоловікам дозволялося допізна посидіти в шинку.

На кожне сільце — своє слівце

Апрільський сніг такий, як жіночий плач.

Де ластівка не літає, а в квітні додому прилітає.

Квітень з водою, а травень — з травою.

Квітень з водою, а жовтень — з їдою.

Квітневий день рік годує.

Квітневої роботи на май не відкладай.

Сон на зиму відклади, а діло в квітні зроби.

Сухий березень, теплий квітень, а мокрий май — буде в полі урожай.

Сухий квітень — голодний рік.

У березні поскачи, а в квітні пограй, то дідька їстимеш коровай.

У квітні ластівка день починає, а соловей кінчає.

У квітні погода один день блисне, а сім днів кисне.

Хто в квітні не сіє, той у вересні не віє.

Як терен квітнем забіліє — селянин ячмінь сіє.

ТРАВЕНЬ

ПРАЧІ* Б'ЮТЬ — ІВАНА ЧУТЬ
(2 травня)

У давнину виготовлення полотна було важливою частиною господарського життя українців. Займалися цим переважно в лютому та березні, щоб до початку польових робіт упоратися з цією важкою роботою. З настанням теплих сонячних днів — а це було переважно в травні — починали вибілювання. Найкращим днем для початку вважалося свято Івана Старопечерника, яке припадає на 2 травня. Зранку господині виносили сувої полотна до річок та ставків, супроводжуючи обряд піснею. Змочене водою полотно збивали праниками (прачами), розстеляли на траві, щоб його вибілювало сонце та вітер. Коли ж виріб просихав, його знову скроплювали водою. Цей процес тривав доти, поки тканина не ставала білою і м'якою; нерідко сувої тримали на сонці протягом тижня і більше.

Найважливіша обрядодія була така: на розісланий сувій клали спеціально випечений житній пиріг. Жінки ставали довкола нього, промовляли різні наклички, у яких дякували весні, що посприяла вчасному завершенню роботи. Вони запрошували її посмакувати пиріжком, сподіваючись, що наступного року весна віддячить за це щедрим урожаєм льону та коноплі. Вважалося, що Іван Старопечерник неодмінно має принести тепло і парке сонце. Ось чому пасічники подейкували: «Погодуй бджолу до Івана, то вона нарядить тебе, як пана». А жінки казали: «Прачі б'ють — Івана чуть».

---

* Прач (праник) — невелика товста дощечка з ручкою, якою вибивали бруд із білизни під час прання на річці.

Дочекалися Луки: ні хліба, ні муки
(5 травня)

Це день святого апостола Луки, а в народі цей день був колись відомим за дайбозьких часів під назвою «Червона гірка» або «Ляля». По обіді на сільській леваді збиралися хороводи, обиралася найвродливіша дівчина — Ляля, яку прикрашали віночками, стрічками і саджали на символічний трон. Біля її трону ставили глечик з молоком, сир, масло та інші молочні продукти. Кожна дівчина клала щойно сплетений віночок. Молодь розважалася, співала пісень, а їхня обранка пригощала всіх їством та кидала віночки. Дівчата ловили ці віночки і зберігали аж до наступної весни. Можливо, що колись це було свято покровителів родинного життя Леля та Лелі.

Прямого зв'язку зі святим Лукою цей обряд не мав, але й на це свято народ відгукнувся дотепними прислів'ями: «Сьогодні в нас Луки — нема хліба і муки», «До весняного Луки нема хліба і муки, а прийшов осінній Лука — з'явились хліб і мука». Ці примовки яскраво відображають той період, коли в селян уже вичерпувалися припаси. Один із них нагадував господарям, що незабаром прийде день, коли доведеться затягнути пасок до нового врожаю: «Дочекалися Луки: ні хліба, ні муки». Але саме з цього дня можна починати дбати про наступний рік: час, коли вже висаджували цибулю.

Юрієва роса краща від вівса
(6 травня)

Юрія (Юра) — стародавнє свято хліборобського календаря, що відзначалося 23 квітня за ст. ст. У народній свідомості св. Юрій (Георгій) був покровителем диких звірів і охоронцем свійських тварин. Цього дня зранку виганяли худобу в поле «на Юрову росу», яка, за повір'ям, мала чудодійну силу. На Закарпатті, виганяючи корів, одягали на них вінки з квітів, «щоб корова була парадна

для Юрія». Господарі ворожили про здоров'я худоби, запалювали на ніч у хлівах свічки, осипали корів свяченим маком, виконували інші магічні церемонії, щоб захистити їх від нечистої сили, а також від хижаків.

За звичаєвим правом, до Юрія можна було вільно випасати тварин у будь-якому місці, але з його приходом заборонялося робити це на сінокосах й озимині. Із цього приводу говорили: «До Юрія в житах і травах б'ють тільки дурня, а після Юрія наб'ють і умного». Про Юріїві свята залишилися приповідки: «У кожному році два Юр'ї і обидва дурні: один голодний, а другий холодний», «Треба добре дбати, щоб не купувати: сіно до одного Юрія, а хліб до другого Юрія».

У цей день дорослі люди говіли. Не мав права їсти й пастух, доки не вижене череду на пасовище. Для нього кожна господиня готувала ситну їжу (яйця, масло, сир, сало, ковбаси), загортала її у новий рушник чи новеньку полотнину, супроводжуючи це молитвою. Подекуди це свято було ще урочистішим: ударяли церковні дзвони, і батюшка з процесією теж вирушали на пасовисько. На вигоні ставили стіл, накривши білою скатеркою, далі — новенька ряднина для дарунків пастухові, поруч відра з водою. Після молитовного обходу присутні обливали водою і священика, і пастухів — «на дощ, на очищення, на розродження і щастя».

Дійств, пов'язаних із вигоном худоби, було безліч, не кажучи про те, що майже в кожному селі варіювались ті самі обряди. Наприклад, поширеним дійством було таке: перед тим, як вигонити худобу з двору, стелити їй під ноги червону крайку або полотнину. Якщо вона не зачіпала її ногами, то на весь сезон убезпечувала себе від хвороб. Дехто перегонив тварин через замкнутий замок, «щоб ні звір, ні дурне око не відняло тварини».

А в лісостеповій зоні робили ще так: брали кілька глечиків із вушками, протягували між ними ланцюг і замикали колодкою; якщо тварина переступить через посуд, «то її

не зачепить ні звір дикий, ні злодій». На півночі України (Полісся) корів проганяли через розстелений вовною догори кожух, на який клали кілька крашанок (для цього їх зберігали від Великодня). На Лівобережжі проганяли корів через тліючі головешки і обкурювали при цьому сухим, освяченим у церкві зіллям. У Карпатах цього дня ґаздині плели віночки з живих квітів і вішали коровам на роги, як оберіг від хижаків, і це дійство супроводжувалося піснями (ладканками); розводили курне багаття з глоду і сміття, переганяли через нього худобу, приказуючи: «Дай, Боже, стільки маржини, кілько має бути тут попелу із цього курища!»

В уявленнях українців Юрій виступав також продавцем весняної вологи, необхідної для зростання посівів, оберігачем полів та врожаю, бджіл і медоносів. Цього дня співали спеціальних пісень, у яких звертались до святого з проханням узяти ключі й відімкнути землю, щоб випустити теплу росу, тепле літо. Святий Юрій був заступником молодих жінок і дівчат, які вважали: якщо йому молитися, то він неодмінно зробить подружнє життя щасливим.

Юрієва роса вважалася надзвичайно цілющою не тільки для худоби, а й для людей. Батьки змушували дітей ходити по росі босоніж, «щоб не нападали парші та не боліли ноги»; дівчата вмивали нею обличчя, «аби красивим та рум'яним було». А в деяких регіонах України були особливі обряди, пов'язані зі збиранням роси. На межі городів розстеляли білі скатертини, клали на них сніданок, а господар, поклавши на рушник хліб-сіль, запрошував усіх тричі обійти ниву. Після цього батьки долонями збирали росу з озимини і зливали в спеціальні пляшечки, бо вона була «вельми помічна». При потребі нею змащували рани, кропили дітей, лікували очі. Після цього роззувалися, ходили босоніж, оббризкували одне одного росою і примовляли: «З роси вам!» (Певно з цього народилося побажання для ювілярів: «З роси і води вам!» Згодом, бажаючи чогось доброго в житті, стали казати:

«З роси і води вам, і з усякої лободи!») А коли сходило сонце, сідали снідати.

Господарі стежили за кіньми: якщо кінь не качався у росі — це було ознакою старіння чи хвороби: «Коли кінь у росу — ти його в шлею, а коли без роси — фельдшера проси». Про корів: «Хочеш масла — треба, щоб корова з росою паслась».

Свято Юрія багате не лише обрядами, а й прикметами, прислів'ями, приказками:

На Юрія роса — не треба коню і вівса.

Святий Юрій по полю ходить, хліб-жито родить.

Як на Юрія буря, то буде мокре літо.

Святий Юрій корів запасає, а Микола — коней.

Юрій на поріг весну приволік.

На Юрія землиця — іменинниця.

І в дурня стане сіна до Юрія, а в розумного — до Миколи (22 травня).

На святого Єгорія пливуть люди до моря.

Сіно до Юрка, а хліб до Ілька (2 серпня).

З Юрія — хороводи, а з Дмитра (8 листопада) — вечорниці.

Юрій з теплом, а Микола (22 травня) з кормом.

Юрій з водою, а Микола з травою.

Як піде дощ на Юрія, то буде хліб і в дурня.

На Юрія (6 травня) починає співати соловей.

Якщо на Юрія (6 травня) ворона в житі сховається, то буде врожайне літо, а якщо воно горобцеві по коліна — на погане.

Роса-росяничко, умий моє личко!

З росою пов'язаний і стародавній дохристиянський обряд, присвячений місяцю й родючості. На повний місяць на галявинах, що поросли високою травою, далеко від сторонніх очей молоді жінки «купалися» в росі, аби скоро завагітніти, легко народити, щоб чоловік був вірним.

Роса вважалася прообразом «живої води», бо вона вбирає в себе силу живої рослини, силу землі, на якій ця

рослина виросла. Тому росу, зібрану з польових квітів, застосовували при нестачі життєвих сил, до того ж збирали обов'язково на сході сонця. Роса, зібрана в цей самий час із листя кропиви, застосовувалася тільки для зміцнення волосся. Покропити цією росою волосся — означало надійно захистити честь дівчини, уберегтися від наклепів.

Роса із конюшини вважалася чудовим засобом від сварливого характеру. Бувало, що деякі чоловіки таємно підмішували дружинам таку росу в питво або у воду для вмивання. Роса ж, зібрана після повного місяця з хмелю, слугувала приворотним зіллям. Слід було таємно напоїти свого обранця цією росою, підмішавши її у воду, або покропити його одяг.

Роса, зібрана до сходу сонця з полину або чортополоху, здатна знімати пристріт, відганяти злих духів. А росою з ароматних квітів умивалися дівчата та жінки для збереження краси.

День матері
(має випадати на неділю)

Історична довідка: День матері відзначають у травні, бо це місяць Пречистої Діви Марії, яка благословила у хресну путь свого сина — Ісуса Христа. Тому люди висловлюють подяку материнській самопожертві і відзначають День матері.

Уперше організувала День матері американка із Філадельфії Анна Джарвіс 1910 року. Після Першої світової війни це свято стали відзначати у Швеції, Норвегії, Данії, Німеччині, Чехії, Словаччині.

Серед української громади День матері вперше влаштував Союз українок Канади в 1928 році. Наступного року це свято відзначалося вже й у Львові. Ініціатором була редактор тижневика «Жіноча доля» Олена Кісилевська. Відтоді у другу неділю травня День матері відзначали дуже широко мало не по всій Україні. З приходом радянської

влади ця традиція була скасована примусовим шляхом і лише зараз відроджується.

Народна скарбниця мудрості — прислів’я та приказки — зберігають мудрі настанови та повчання для наступних поколінь:

Дитина плаче, а матері боляче.

До людей — по розум, до матері — по серце.

Дружина для совіту, теща для привіту, матінка рідна краще всього світу.

Кожній матері своя дитина найкраща.

Материн гнів, як весняний сніг: рясно випаде, та скоро розтане.

Материнська молитва і з дна моря підійме.

Матері кожної дитини жаль, бо котрого пальця не вріж, то все болить.

Матері ні купити, ні заслужити.

Мене мати цілий вік дурила. Казала: «Битиму», та й не била.

На сонці тепло, а біля матері добре.

Нема того краму, щоб купити тата й маму.

Рідна мати високо замахує, та помалу б’є.

Хто батька-матір зневажає, той добра не знає.

НА БОРИСА І ГЛІБА НАЙПІЗНІША СІВБА (15 травня)

Для кожного зела були свої строки посіву тих чи інших культур. Наприклад, посів озимини слід було завершити до Семена (14 вересня). Кожний окремий вид ярини мав свої терміни сівби. Морозостійкі культури можна було висівати досить рано — тільки-но розмерзалася земля. Насамперед це стосувалося ячменю: «Топчи мене в грязь — будеш як князь, кидай мене у болото, буду як золото, сій мене в холод, не знатимеш, що таке голод». Однак з ярими колосковими намагалися впоратися до дня благовірних князів Бориса і Гліба (Борисів день), що

припадає на 15 травня. Про того, хто не впорався у ці терміни, говорили, кепкуючи: «Який з нього хазяїн, коли він на Бориса-Гліба сподівається хліба». Борисів день називали ще в народі солов'їним і стежили за прикметами: співає соловейко всю ніч — на гарний сонячний день; багато хрущів — урожай на просо.

Для торговців колись це теж було певне свято, вони називали його поміж собою «бариш-днем», бо кожен із них за будь-яку ціну намагався збути свій товар, «щоб увесь рік добре торгувалось», і влаштувати пишний обід.

Але найбільше Борисового дня пильнували хлібороби. Хоч і мовиться, що «Борис і Гліб сіють хліб», проте всі добре пам'ятали, що «на Бориса і Гліба найпізніша сівба», тому пильнували завершення робіт.

ВЕСНЯНИЙ МИКОЛА
(22 травня)

За церковним календарем — це день перенесення мощів святого Миколи Чудотворця з Лікії до італійського міста Бар. У народі його ще йменують весняним Миколою. Згідно з повір'ям святий Микола — покровитель мореплавців, тому його особливо шанували козаки, коли вирушали у морський похід. Він оберігає людей від усіх стихійних негараздів, допомагає їм, весь час перебуваючи на землі. За давнім народним розумінням, здоров'я і силу людина бере безпосередньо від землі, мудрість — від неба. Звідси звичай у день весняного Миколи влаштовувати заздоровні обіди, що звуться микільщиною. Обіди ці відзначаються достатком та розмаїттям, основною обрядовою стравою вважаються млинці та вареники і сягають сивої давнини, коли наші пращури вшановували бога тваринництва — Велеса. Про це свідчить і той факт, що саме в цей день відбувається перший вигін коней на пасовиська. Популяризація Миколи Угодника має завдячувати печерському ченцеві Єфрему, який, обіймаючи посаду митрополита

переяславського, в XI ст. ввів до церковного календаря це свято. До речі, будівництво першого шпиталю в Україні — то теж його заслуга.

Але найпишніше відзначали та й донині святкують гуцули, які влаштовували полонинський хід — перегін худоби на високогір'я. До нього горяни готувалися як до великого весняного свята. Зранку святково вдягнені люди вигонили корів до сільської левади, попереду йшов голова пастухів і два його помічники з трембітами. За ними — череда, а потім дорослі й діти. На околиці села жінки й діти поверталися додому, а чоловіки супроводжували худобу до пасовиськ, що були за кілька десятків кілометрів у горах. На полонині старший чабан кресалом розпалював «живий вогонь», який мав горіти до кінця сезону — до глибокої осені, коли полонинський хід повернеться додому. І було надзвичайно поганою ознакою, якщо з якоїсь причини переставав горіти цей вогонь.

Микола знаменує завершення та початок певних польових робіт, що залишилося в мудрих приповідках. Але були й такі, що стосувалися певних спостережень:

По Миколі не сій вівса ніколи.

До Миколи не сій гречки й не стрижи овечки.

До весняного Миколи не можна купатися ніколи.

Прийшов Миколай — коней випасай.

До Миколи нема добра ніколи.

Як не побачиш до Миколи колосу, то буде плачу й голосу.

Не хвались на Юрія посівом, а хвались на Миколи травою.

Після Миколи не пускай на сіножать коней ніколи.

Від Миколи до літа дванадцять приморозків.

Зілот Симон оре, а Спаситель сіє — нехай приймається, а я зілля зірву — хай помагається!
(23 травня)

День апостола Симона Зілота (прізвисько, дане одному з дванадцяти апостолів — Симону, на відміну від іншого апостола Симона-Петра) називають ще «Симено зело», він визначений нашими предками для збирання в полях і лісах різних цілющих трав. Наприклад, на Сході України обов'язково збирають кмин — у його відварі купають дітей, що страждають «жовтяницями»; кульбабу — цією травою парять глечики для сметани, вважалося, що від того сметани буде більше.

Є кілька свят, котрі так чи інакше пов'язані з цілющими травами. Це свята Юрія, Миколи, Онуфрія Великого, Купала тощо. Але серед них особливо виділяється Симон Зілот, бо це свято має загадкові моменти. Наприклад, чому святий апостол Зілот так прислужився у збиранні зілля, адже церква завжди виступала проти травознавства? Очевидно, що в дайбожичів був опікун зела, як, приміром, Онуфрій — опікун квітів. Не останню роль відіграє також етимологія слова: незрозуміле чуже ім'я Зілот могло асоціюватися в народній уяві зі словами «зілля» і «золото», а звідси — цілющі трави й скарби, бо ж цього дня не тільки збирають зілля, а й шукають скарби. У народній традиції це найсприятливіший день для збирання лікарських рослин. Симона Зілота називають Миколиним батьком. Цього дня жінки ходять до лісу, збираючи різні трави. На Миколу і особливо на Симона Зілота традиційно купаються у воді з цілющими й пахучими травами.

Зільницький обряд пов'язаний із збиранням лікувальних трав (*зілля)* і приурочувався до дня Симона Зілота. Участь у ньому брали лише старі жінки й молодиці. Зібравшись в одній хаті напередодні, жінки смажили яєчню, варили вареники, готували інші страви та гуртом йшли до лісу збирати цілющі квіти і трави: золототисячник, череду,

ромашку, ведмеже вухо, полин, деревій, п'ятилисник тощо.

Зілля намагалися збирати до схід сонця, коли ще не впала роса, у таких місцях, «де півня не чути і куди не доноситься собачий гавкіт», і обов'язково потай від чужого ока, промовляючи магічні формули: «Святий Авраам на це зілля орав, а Бог садив, а Спас родив, Мати Божа поливала і на поміч це зілля давала» та ін. Наприклад, відшукавши потрібну рослинку, ставали обличчям на схід, хрестились і, помолившись, поверталися на захід. Зриваючи чи викопуючи її, нашіптували:

Трава-травиця, красна дівиця,
Не я тебе садила, не я поливала:
Господь тебе садив,
Господь і поливав —
Всякому християнину на поміч давав!

У кожному регіоні це відбувалося по-різному, але об'єднувало те, що при збиранні зела годилося бути чистим, у свіжій чистій білизні й одязі. В одних випадках трави зривали голіруч, в інших — тільки за допомогою ганчірки-полотнинки, «щоб не сполохати цілющого духу». До кожного зела приказували: «Пресвята Діва Марія ходила по святій горі, зіллячко копала, Симона Зілота споминала: "Стань на поміч нам!"»

На Полтавщині деякі жінки збирали зілля, роздягнувшись догола, бо «як нарвеш в одежі, то не буде домагати од всякої хвороби». На Київщині жінки брали з собою чимало їства і після завершення роботи сідали до гурту, їли, випивали, співали, після чого перекидали й розбивали тарілки, «щоб не нести порожніми додому».

Закінчивши збирання трав (ромашка, цвіт брата-й-сестри, п'ятилисник, матошник), у лісі ж улаштовували колективну трапезу, узявши з собою з дому яєчню, рибу, вареники, ряжанку. Або її влаштовували, повернувшись із лісу із зіллям.

У деяких місцевостях жінки вибирали поміж себе вдову, яку називали «Симониха». Її першою купали у великій діжі, підливаючи туди відвар свіжих лікувальних трав. Потім цю церемонію по черзі повторювали й з усіма іншими. Завершення обряду відзначали спільним застіллям у садку та виконанням «зільницьких» пісень. Як бачимо, цей обряд мало має спільного з християнством.

Мокій червоний — літо грозове
(24 травня)

Уважно завбачували погоду на свята: Різдво, старий Новий рік, Водохреща, Великдень. Але й це невеличке святце не було винятком — за ним завбачували погоду на літо. У народі Мокія вважали «царем граду». Градобій завжди завдавав лиха селянам. З цього приводу люди казали: «Якщо сонце не випече, то град висіче». Він нерідко повністю знищував посіви, залишаючи селян у великій скруті, адже пересіяти збіжжя чи засадити городину далеко не завжди було можливо. Катаклізми у природі нерідко призводили до неврожайних, а то й голодних років.

У народі існувало чимало форм відвороту граду. Переважна їх більшість пов'язана із замовляннями, молитвами й шептами (шептаннями). Окрім замовлянь, люди вдавалися до інших дійств. Наприклад, як насувала чорна хмара, жінки брали лопату, якою саджають хліб у піч, й тричі оббігали посів або ж викидали її на поріг або за поріг; під час грози запалювали громничну свічку, посвячену в чистий четвер. Дехто, — «щоб град зупинився», — викидав з хати свячену вербу. Але найбільше вірили у силу «царя граду» — Мокія. Щоб його задобрити, цього дня не працювали, молились. Винятком була лише праця на городі. Вважалося: «Хто на Мокія поле грядки — матиме добрий пожиток». Особливо пильнували за тим, щоб у день святого Мокія висіяти соняшникове насіння. Святий Мокій вважався надійним провісником літньої погоди:

«Якщо сонце в цей день сходить червоно, то літо буде грозове й пожарне», передбачалося, що може бути багато пожеж і на полі, і в господарствах.

Лукерія прилетіла й припала до тіла
(26 травня)

Найкращим періодом для засівання гречки вважався кінець травня. Переважно це робили на Лукерію (Ликерію, Гликерію), яку називали Гречкосійкою. Віддавна гречка була в Україні однією з найпопулярніших культур. Гречаний мед вважався найціннішим як за смаковими, так і лікувальними властивостями. Солома, а особливо гречана полова, — незамінний поживний кормовий продукт у відгодівлі худоби. Але найбільше уславилась у народі гречана крупа, з якої виготовляли різноманітні традиційні, делікатесні й дієтичні страви — юшки (супи), каші, випікали гречаники, робили начинки тощо.

Дотримувалися певних обрядів у Придністров'ї, на Поділлі під час висівання гречки. Але для всіх обрядів майже незмінним було — додати жменю зерна з обжинкового вінка або ж те збіжжя, яким засівали в хаті господаря на Новий рік.

Варто згадати відомий усім вислів. Його, щоправда, нині вживають як саркастичний, щодо тих, хто зрадив свою дружину, кажуть: «Він у гречку вскочив». У давніші часи це був цікавий, пов'язаний з аграрною магією, обряд. Для того, щоб краще зародила нива, наші пращури вважали за необхідне «покохати на ній свою дружину». Для цього вибирали теплу пору року, здебільшого тоді, коли сіяли гречку. Ось звідси, очевидно, і тягнеться коріння відомого всім вислову. Під цю пору ночі стають паркими, починають з'являтися й комарі. Про це нагадує народне прислів'я: «Лукерія прилетіла й припала до тіла».

Вознесіння

До свят, які не тримаються числа, а тримаються дня, належить і Вознесіння (Знесіння, Вшестя, Шестя). Сорокового дня по Великодню відзначається свято, що знаменує вознесіння Ісуса Христа на небо. У давньому світогляді числу сорок надавалося особливого значення. На ньому ґрунтується чимало обрядових дій. Зокрема, поминки, похрестини. Числом сорок окреслюється також Пилипів піст — один із основних у церковному календарі.

Ісус Христос, як істинний Бог, по смерті тричі з'являється перед учнями. Перший раз — у день воскресіння, тобто на третій день після смерті. Удруге — на дев'ятий, утретє — на сороковий день. Оскільки це припало на четвер, то в народі залишилася приказка: «Не приходиться вшестя в середу, а все у четвер».

До цього дня випікають калачі на зразок великодніх, печиво у вигляді драбинок (щоб Ісусові легше було на небо збиратися) і варять крашанки. Але фарбують здебільшого в жовтий колір (найкраще це робити у відварі з молодих яблуневих гілок), на відміну від великоднього червоного. Обрядове печиво відносили на могилки предків, поминали їх. Окрім «драбинок» у деяких регіонах випікали тоненькі пшоняні млинці, які називали «божими онучами», або ж просто — звичайні коржики, які популярні в даній місцевості.

Вознесіння кладе край сівбі і садінню. За народними віруваннями, на Вшестя найактивніше проростає зело, все рослинне пнеться вгору. Щоб не заважати його буйному росту, селяни в цей день не працювали, «не заважали зелу рости», а тільки молилися, звертаючись до Господа. А в церквах у переддень Вознесіння ховають плащаницю, і з цього дня вже не віталися «Христос воскрес», як це робили впродовж 40 днів. На цей день по селах знімали великодню гойдалку.

Міжнародні, державні свята, знаменні та пам'ятні дати

1—2 — День міжнародної солідарності трудящих.
3 — Всесвітній день свободи преси. День сонця.
8 — День Червоного Хреста і Червоного Півмісяця.
9 — День перемоги.
13 (неділя) — День матері.
15 — Міжнародний день сім’ї.
17 — Всесвітній день телекомунікацій.
18 — Міжнародний день музеїв. День пам’яті жертв депортації (1944) кримськотатарського народу.
19 — День Європи. День науки.
20 — День банківських працівників.
21 — Всесвітній день культурної різноманітності в ім’я діалогу і розвитку.
22 — День перепоховання Т. Г. Шевченка на Чернечій горі поблизу Канева.
24 — День слов’янської писемності і культури. Європейський день парків.
26 — День працівників видавництв, поліграфії і книгорозповсюдження.
27 — День хіміка.
28 — День прикордонника.
29 — Міжнародний день миротворців ООН.
31 — Міжнародний день боротьби з тютюнопалінням.

Стародавня українська кухня

Ляпуни (млинці)

Напередодні зварити на воді з 400 г пшона густу кашу, уварити, щоб була м’якою, прохолодити і протерти через сито. За 4 години до обіду взяти неповну склянку гречаного борошна, облити окропом, щоб тісто вийшло дуже густе, мішати, доки не прохолоне, додати 35 г розведених водою дріжджів і дати зійти. Тоді скласти всю протерту

кашу, 3 скл. гречаного борошна, додати ледь теплої води, добре вимішати, додати солі і ще води стільки, скільки треба на млинці, розмішати, дати знову зійти і випікати як звичайно.

Ріп'яник

Відварити картоплі в підсоленій воді, добре потовкти як на негусту товченку, додати 2 яйця, всипати кукурудзяного борошна, старанно вимішати. Зробити корж, спекти, можна вживати замість хліба.

Мнишки

Узяти однакову кількість сиру, вареної тертої картоплі, додати кілька яєць, трохи молока — усе це добре розтерти. Виробити кульки, смажити в маслі на сковороді. За бажанням можна додати або солі, або цукру.

Натина

Узяти садової лободи (а раніше і звичайну лободу використовували), посікти її, зварити, відцідити, додати кукурудзяного борошна, трохи масла, дрібно посіченого сала або сметани і підсмажити на сковороді як звичайні млинці.

Перепічки

Робиться з кислого тіста, приготовленого на хліб. Беруть з діжі тісто, роблять корж, кладуть на сковороду, намащену салом або маслом, штрикають ножем і печуть.

Пизи

Частину (400 г) борошна розчинити 1 скл. молока і 2 ложками розведених дріжджів. Як зійде, додати 2 ложки розтопленого масла, досипати борошна, додати 4 збиті яйця, 1 ложку цукру і трохи солі. Коли знов зійде, виробити кругленькі кульки. Відварити їх, додати часнику та олії і подати до столу. Можна зверху посипати січеною зеленню.

Пірники

2 кг борошна, 200 г масла, 200 г цукру, по 5 г кардамону і цинамону (кориці) та 200 г родзинок. З кардамону і родзинок вибрати насіння, перетовкти з цукром. Замісити на яйцях, маслі і молоці. Вирізані пірники натирати цукром, потовченим з кардамоном і пекти в печі.

Марципани

Почистити 400 г мигдалю, висушити, потовкти, підлити півсклянки трояндової води (нині можна додати харчової есенції), скласти в рондель (або чавунний посуд), усипати 400 г цукру, мішати на вогні, доки не загусне. Пильнувати, щоб не підгоріло. Знявши з вогню, виробити довгасту булку, обсипати борошном, прохолодити, розкачати і виробити коржики будь-якої форми і пекти в негарячій печі (духовці).

Мандрики з ягодами

Узяти 2 сирих яйця, 2 зварених жовтки, 100 г масла, 2 ложки цукру, півсклянки сметани, півложечки соди і борошна стільки, щоб замісити густе тісто. Вимісивши добре, порізати на однакові частини, розкачати на тоненькі коржики і накласти ягід з варення. Коли ж класти свіжі ягоди, то їх краще раніш потушкувати і, зливши сік, додати до смаку цукру. Коржики з країв защипувати в середину. Можна випікати мандрики без ягід як звичайні коржики.

Макорженики

800 г борошна, 2 яйця, 2 ложки олії, півсклянки цукру, 30 г дріжджів, розпущених у півсклянці води, півложечки соди. Покласти маку до смаку і виробити коржики. Випікати як звичайні коржики.

Травневі імена

1 — Віктор, Кузьма, Северин, Параскева (Параска), Зенон, Юхим, Авксентій;
2 — Христофор, Никифор, Георгій, Іван, Трифон, Феона, Антін, Ничипір, Юрій;
3 — Гаврило, Григорій, Платонида, Олександр, Федір, Марія, Іванна, Анастасія;
4 — Денис, Пилип, Євтихій (Явтух), Онуфрій, Ісак, Кіндрат, Олександра;
5 — Феодор (Федір), Климентій, Фівен, Віталій, Всеволод, Гаврило;
6 — Юрій, Олександра, Анатолій, Валерій;
7 — Сава, Олексій, Леонтій, Федот, Єлизавета, Хома, Валентин, Лука, Микола;
8 — Марко, Юстинія (Устина), Сильвестр, Ярослав, Хома;
9 — Степан, Василь, Глафіра, Меланія (Меланка);
10 — Симеон (Семен), Степан, Стефан, Лідія;
11 — Зенон, Севастян, Максим, Кирило, Фаїна, Віталій, Овсій, Аврам;
12 — Артем, Богдан, Филимон, Юлія, Фіва, Федот, Василь;
13 — Яків, Ігнатій (Гнат), Любов, Максим, Євгенія, Микита;
14 — Юхим, Герасим, Домна, Тамара, Марко, Єремій (Ярема), Макар, Ігнатій (Гнат);
15 — Феодул, Панас, Роман, Марфа, Іванна, Зоя, Опанас, Борис, Гліб;
16 — Тимофій, Мавра, Феодосій, Петро;
17 — Ісак, Никифор, Пелагія, Марія, Єлизавета, Кирило, Микита, Ничипір;
18 — Ірина (Ярина), Яків, Михайло (Михаль), Сергій;
19 — Іов, Варвара, Діонісій (Денис), Тамара;
20 — Акакій, Антонида, Тадей, Стефан, Ісидор (Сидір), Давид, Зиновій, Йосип;
21 — Іван, Арсеній, Зінаїда, Харитина (Харитя), Пимін;

22 — Микола, Христина, Христофор, Агафія (Гапка);
23 — Симон, Килина, Онисія, Ісидора, Таїсія, Симеон (Семен);
24 — Мефодій, Кирило, Мокій, Варвара, Никодим, Костянтин, Ростислав;
25 — Єпифаній (Єпіфан), Васса, Діонісій (Денис), Герман;
26 — Олександр, Юрій, Гликерія, Ірина (Ярина), Гаврило, Марко;
27 — Леонтій, Іван, Сидір, Максим, Марко, Микита;
28 — Пархом, Антоніна, Модест, Дмитро, Єфросинія;
29 — Касян, Олександр, Лаврентій, Федір, Муза, Юрій, Модест, Петро, Микола, Єфрем;
30 — Андрон, Степан, Єфросинія, Євдокія;
31 — Ісак, Симон, Андрій, Павло, Павлина, Петро, Христина, Олександра, Євпраксія, Клавдія, Мотря, Фаїна, Юлія.

Святолік-прогностик

Кузьми (1) — зранку дощ — вродить жито. Цей день вважався святом свійської худоби; сіяли моркву та буряки.

Івана Старопечерника (2) — починали вибілювати полотно, бо раннє травневе сонце парке, сприятливе для такої роботи: «Прачі б'ють — Івана чуть».

Луки (5) — день для висаджування цибулі.

Георгія, Юрія (6) — у цей день мороз і через тиждень повториться — буде тепла осінь. Юрія шанували як захисника свійських тварин, особливо корів. Цього дня виганяли худобу на пасовиська. Посіяти в цей день редьку — буде, як кулак; буде мороз — уродиться овес; закує зозуля до цього дня — на поганий рік. «Коли на Юру дощ і грім, то буде радість людям всім», «На святого Юра висохне баюра*», «На Юрія сіна коню скинь та вила

* Баюра — глибока калюжа.

викинь», «Що перед Юрієм виросте, то після Якова (13 травня) висохне».

Сави (7). Незалежно, яка погода на Сави, може бути 12 морозів. Але якщо в цей день «на дорозі грязь — овес у році буде князь».

Марка (8) — не зацвіли яблуні — буде неврожай. «На Марка небо ярке — на вулиці парко, а в хаті бабі жарко».

Стефана (10). «Як на Стефана ясно — осінь буде красна».

Тепла і зоряна ніч (11) — урожайне літо.

Руфа (дев'яти мучеників) (12). День холодний — прохолодне літо.

Якова (13) — теплий вечір і зоряна ніч — літо буде посушливим; якщо погода несприятлива — зима буде холодною; ясний схід сонця — на погоже літо. «На Якова трава ніякова», «На святого Якова понасієм усякого».

Єремії (Яреми) (14) — день теплий і ясний — на косовицю не буде дощів. «Єремій, Єремій, про посіви розумій» (йдеться про те, що не годиться вранці довго спати). Якщо в цей день негода — зима буде холодною і морозною.

Бориса і Гліба, Борисів день («солов'їний день») (15) — заспівав соловей — очікуй похолодання на три тижні, береза листочки випустила, вода почала спадати, можна саджати картоплю; не заспівав соловей — не сій гречки і не стрижи овечки; багато хрущів — урожай на просо; співає соловей усю ніч — на гарний сонячний день. «На Бориса і Гліба найпізніша сівба», «Соловей співає, доки ячмінь колоса не має, а з'явився колос — пропав голос», «На Бориса і Гліба вже мало хліба, зате соловей співає — літа прибуває».

Тимофія (16). Сонячно й тепло, таким буде й кінець місяця. «На Тимофія велика надія». Жінкам годилося обов'язково приготувати зелений борщ.

Ірини (Ярини) (18) — «Прийшла Ярина — не зачиняй сіни» (можна ходити в гості). З цього дня жінки починали висаджувати розсаду капусти: «З Яриною в город іди — капусту сади». Найкращий день для боротьби з бур'янами.

Іови («огірковий день») (19) — велика роса, а вдень ясна погода — урожай огірків та бобових. З цього дня закінчували сіяти пізні огірки, сіяли боби та горох.

Івана Довгого (21) — слід сіяти огірки: виростуть великими.

Миколи (22). Весняного Миколая, як правило, не святкують по всій Україні, лише в деяких регіонах. «Якщо не посіяв проса до Миколи, то не сій його ніколи», «До Миколи не сій гречки і не стрижи овечки», «Держи сіно до Миколи — не побоїшся зими ніколи», «До Миколи не буде літа ніколи». Після Миколи масово висаджують розсаду томатів, баклажанів, солодкого та гіркого перцю. Велика милість Божа, якщо в цей день піде дощ.

Симона (Семена) Зілота, Семенове зіло, Миколин батько (23). В цей день жінки збирали лікарські трави, котрі мали неабияку лікувальну силу. «Хто збирає травневі трави й квіти, той рік не буде хворіти».

Мокія (24) — завбачували, яка погода буде влітку: піде дощ — усе літо дощове (буде 40 днів падати); якщо схід сонця в червоних хмарах — літо буде з грозами та пожежами. Вважали, що Мокій — цар граду, тому намагалися задобрити його щирими молитвами.

Єпіфана (25). Останній день, коли могли бути приморозки. «Якщо Єпіфан вранці зодяг червоний жупан, то все літо буде сухе і жарке». Годилося жінкам більше попрацювати біля картоплі — урожай буде кращим. А чоловікам слід оглянути кущі смородини та аґрусу.

Вознесіння, вшестя. Це свято не тримається числа, але переважно припадає на травень.

Гликерії, Лукерії Гречкосійки (26) — мало комарів — вівса і трави не буде; багато хрущів — на засуху. З цього часу ночі ставали паркими, отже, з'являлися комарі; у цей день слід висівати гречку.

Ісидора (Сидора) (27) — день холодний — огірковий рік голодний. «Теплий Сидор — тепле літо»; прилетить ластівка під стріху — на щедрий і дорідний рік.

Пархома Теплогрія (28) — теплий день — усе літо буде теплим. «Прийшов Пархом — тішся теплом».

На Федота (31) дуб шапку вдягнув (кучерява верхівка, опушена) — на врожай вівса: «шапка з опушкою — будемо міряти овес діжкою». «Дуб одягається — худоба наїдається», «Прийде Федот — останній листочок розверне».

На кожне сільце — своє слівце

Травневий дощ, як з грибами борщ.

Як травень дощі сіє — жито половіє.

Як у травні дощ надворі, то восени хліб у коморі.

Як у травні дощ не впаде, то і золотий плуг не виоре.

Як випадуть у травні три добрі дощі, то вродить хліба на три роки.

Дощ у травні — врожай справний.

Травневий дощ хліба на ноги піднімає.

У травні пня вбери, то красним буде.

Травень ліс прибирає — літо в гості накликає.

Травень ліси одягає — літа в гості чекає.

Травень багатий на квіти, а хліб у жовтня позичає.

Хто в травні звінчається, той буде вік маятися.

У травні оженився, то вік журився.

За мокрим травнем іде жаркий червень.

Дощ у маю — хліб у сім'ю.

Квітучий май — то справжній рай.

Майська роса краще вівса.

Май холодний — рік хлібородний.

Сухий марець, мокрий май — буде жито, як той гай.

Як у травні болів живіт, а у червні спина, то в липні ковтай слину.

Якщо багато в маю птиць, то не буде гусениць.

Якщо в травні на півночі блискавки — вітер близький, а з півдня поверне — задощить напевне.

Два добрих дощі — на май, то й без агронома — рай.

ЧЕРВЕНЬ

ОЛЕНА З КОСТЯНТИНОМ ЛЬОН СІЮТЬ
(3 червня)

Народ дотримувався весняного календаря і визначав посів яровини за окремими святцями. Кожне з них призначалося для того чи іншого виду зернових або городніх культур. Старі люди знали напам'ять такі свята і чітко дотримувалися традиції. Навіть за радянських часів, коли сіяли в колгоспах за розпорядженням райкому комуністичної партії, турботливі голови колгоспів зверталися до літніх людей за мудрою порадою: коли краще сіяти. Довголітній досвід підтверджує, що ці строки були найоптимальнішими, вони убезпечували весняні посіви від приморозків. До таких святець належить і день Костянтина та його матері Олени, що у народі називався «Льоносійка», «Олена Льоносійка». Це був найкращий день для висівання льону, проса, огірків. Вважалося, що огірки треба сіяти натщесерце, щоб не виросли гіркими. Але не можна було ні орати, ні копати, бо «цар Костянтин обов'язково виб'є градом посів на таку відстань, куди дістанеться окрик погонича». І ніколи не починали сівбу льону раніше, бо пам'ятали, що саме «Олена з Костянтином льон сіють».

ІВАН ГОЛОВАТИЙ КАПУСТУ СВЯТИТЬ
(7 червня)

Цей день (святце — третє віднайдення голови Івана Предтечі) безпосередньо пов'язаний із висаджуванням у ґрунт капустяної розсади, і в народі цей день називали Іваном Головатим. Вважалося, що якщо посадити капусту саме в цей день, то виросте капуста як голова завбільшки.

Висаджування розсади супроводжували різними приповідками: «Дай же, Боже, час добрий, щоб моя капуста прийнялась і в головки складалась!», «Щоб не росла висока, а росла широка!» та ін. Перед тим, як висаджувати, подекуди на грядках приживляли кущ кропиви, «аби мошка на капусту не напала». Були й інші обрядодії: притрушували попелом від спаленого на Новий рік дідуха, обкладали татарським зіллям чи купальськими віночками. Або, наприклад на Поділлі, перший кущ накривали горщиком, а останній пов'язували білою хусткою, кінці якої прикладали камінцями. Дійство супроводжувалось побажанням: «Щоб моя капуста була така велика, як горщик, а біла, як хустка, і тверда, як камінь!» Були й інші побажання (Київщина): «Щоб моя капусточка була з кореня коренаста, а із листу головаста» (при цьому бралися обома руками за голову та били долонями по стегнах). Присівши на одне коліно, продовжували: «Щоб була туга як коліно!» На Поліссі примовляли так: «Не будь голена — будь пузата, не будь красна — будь смачна, не будь стара — будь молода, не будь мала — будь висока!»

Готуючи розсаду, примовляли: «Іван Головатий капусту святить».

НА ОНУФРІЯ СОЛОВЕЙ КОЛОСКОМ ВДАВИВСЯ (25 червня)

На кінець червня припадає літнє сонцестояння. Дні удвічі довші за ночі. Тому й кажуть «Оноприй — небо підіпри». Ім'я це згадано у приказці не випадково, річ у тім, що 25 червня — свято преподобного Онуфрія Великого, якого в народі йменують Онуприєм (або Оноприєм). У природі — буяння різнобарвних квітів ніби на честь вшанування свого покровителя — святого Онуфрія.

Колись давно дівчата в обідню пору вирушали на околицю сіл, щоб нарвати букетики польових квітів. Ця традиція сягає ще дайбозьких часів. Нині збереглися лише

легенди про те, як Онуфрій просив Мороза не морозити квітів. Щоб захистити квіти, він відважився на відчайдушний крок: ударив Мороза по голові так, що той аж кволим став. Тому 25 червня вважається днем захисника квітів. У цей час заморозків, як правило, не буває, але на ознаку доброчинства Онуфрія селяни в цей день не косили трави, незважаючи на розпал сіножаті, «щоб не розгнівити преподобного захисника квітів».

У деяких регіонах України це був останній термін посіву гречки, після чого надходив час розпочинати косовицю раннього ячменю. У гаях не чути пташиних переспівів, тому й казали: «На Онуфрія соловей ячмінним колосом вдавився». Чому ячмінним? Може, тому що в ячменю остюки найдовші.

Зав'ю вінки на всі святки

Останній напередодні Трійці тиждень мав назву Зелений, або Клечальний. У цей час починають квітувати жита і, за народними віруваннями, оживають душі тих, хто помер не своєю смертю — утопився, народився мертвим або похований нехрещеним. Тому, щоб убезпечити свої оселі та посіви від «буйної сили», люди клечали свої дворища, оселі зеленню — гілками дерев, пахучим зіллям. А в багатьох місцевостях дівчата плели оберегові віночки, завивали їх і на живостоях (живих деревах), переважно на березі та вербі. За традицією це робили в четвер напередодні П’ятидесятниці. Вирушали гуртами до лісу, прихопивши їжу та напої (мед, пиво). Після обрядодій розстеляли на галявині скатертину і пригощалися принесеним частуванням. Від четверга вінки зберігалися до першого дня Зелених свят. А в неділю юнки йшли до лісу, щоб розвинути вінки на деревах. До того ж дівчата придивлялися до своїх вінків, чи не зав’янув чий-небудь (це віщувало лиху долю).

Зелена неділя

Зелена неділя (Свята неділя); за церковним календарем — Трійця, яку святкують через сім тижнів після Великодня. За народними уявленнями, у цей час весна з літом зустрічається, а тому проводи весни й зустріч літа є основним лейтмотивом обрядовості Зелених свят. Це свято, тісно пов'язане з природою, бо вся сукупність дійств — завивання вінків, Клечальна субота, П'ятидесятниця (Клечальна неділя), Русалії, «Похорон Ярила» і поминання предків — суголосні з природою, яка для наших пращурів була найвищим духовним самоочищенням.

Невід'ємні атрибути Зелених свят — обряди найменування (хрещення) і постригу — відрізання пучечка волосся. Звідси й назва зрізаної в цей період зелені — клечання. Клечати — означає робити мітки, позначки. Для цього брали гілки клена, ясена, липи, явора, осики, а також татарське зілля (лепеху, аїр), чебрець, м'яту, любисток, полин, півники, братки, первоцвіт та ін. Застеляли ними долівку, прикрашали вікна, двері, ворота. У неділю йшли на цвинтар, застеляли могили скатертинами, клечанням і починали поминальну трапезу.

У давнину це свято тривало 6 днів, а церковний календар осягає лише 3 дні. Здебільшого свята починалися в п'ятницю. Жінки до схід сонця йшли до лісу, щоб заготовити лікарські трави. Дехто намагався нарвати трави на 9 межах і дати корові, «щоб було багато молока». У цей день збирали також росу, якою лікували очі.

У понеділок після Зеленої неділі — день Святого Духа, або Русалчин Великдень. Власне, весь тиждень після Трійці є поминальним — поминають утоплеників, померлих нехрещених дітей. За повір'ям по смерті вони перетворюються на мавок, лоскотавок, русалок і живуть на землі раз на рік, упродовж цього тижня — розважаються, танцюють на берегах річок, у житах, у лісі. Тому в понеділок не ходять у поле, в ліс, не купаються, щоб не залоскотали лоскотавки.

Третій — Богодухів день — завершував трійчанські свята. У кожному регіоні його відзначали по-своєму: на Полтавщині «водили тополю», на Чернігівщині «водили вербу», на Поліссі «водили куста». У цей день був також звичай освячувати криниці (вважалося, що саме в них переховуються русалки). Після літургії селяни йшли хресним ходом до колодязів, щоб скропити їх свяченою водою. Господарі, які хотіли позбутися «нечистої сили» в оселі, виставляли біля воріт стіл, накривали скатертиною, клали хліб-сіль і священик, побачивши це, обходив усі будівлі на обійсті, скроплюючи їх водою, «щоб русалки не тривожили».

ПАСХАЛІЯ НА 2007—2014 рр.
ТРІЙЦЯ (за н. ст.)

2007 — 27 травня
2008 — 15 червня
2009 — 7 червня
2010 — 23 травня
2011 — 12 червня
2012 — 3 червня
2013 — 23 червня
2014 — 8 червня

ПЕТРІВКА

Із 29 червня по 12 липня настає двотижневий Петрівський піст. Традиційно в Україні з Петрівкою пов’язані цікаві обряди. Оскільки в цей період настає певний перепочинок од нагальних робіт для жінок, вони бралися за рукоділля. А для чоловіків — час сінокосу. Для дівчат це був період вибілювання полотна і тіпання конопель. Щоправда, цю роботу вони починали в травні, коли зацвітали сади. Але як тільки закрасувалося жито, її припиняли. Вважалося, що, б’ючи праниками по полотні й тіпаючи коноплі, тим самим завдають шкоди житові.

Жінки, у свою чергу, збиралися на *почухрини*. На таких колективних сходках вони микали вовну, робили з неї куделі й пряли. Для доброго настрою співали пісень, які називалися *петрівочками*.

Не стій, вербо, над водою,
Бо холодна вода під тобою!
Та стань, вербице, на улиці,
Де челядонька збирається,
Де рута-м'ята кохається,
Де хрещатий барвіночок
Та де запашний василечок!

З Петрівкою збігаються найкоротші ночі. З цього приводу казали: «Мала нічка-петрівочка, не виспалась наша дівочка», «У Петрівку день як рік», побутувало також чимало прислів'їв та приказок:

Хто в Петрівку сіна не косить, той зимою і в собаки їсти просить.

У Петрівку мухи роблять на панів, а в Спасівку (19 серпня) — на себе.

Тепер не Петрівка, щоб казати разів кілька, а зима — сказав та й нема.

Петрівка — на хліб голодівка.

Колись у перші дні Петрівки освячували броди, оскільки люди вважали, що ними опікуються водяники — інколи вони бувають добрими, а подеколи й злими. Щоб ці сили не завдавали лиха, за християнським звичаєм броди освячували, а по селах чистили копанки, криниці, оскільки здавна наші предки з пошаною ставилися до води.

Надзвичайні властивості води

Українці здавна шанували воду за її цілющі та незвичайні властивості у багатьох складних випадках. Наші предки вірили (а нинішні екстрасенси в цьому переконані), що вода має пам'ять, здатна запам'ятовувати слова і думки і

може поширювати інформацію. Ось кілька порад давніх знахарів:

Якщо ви захворіли, візьміть склянку з водою в ліву руку, а правою робіть над нею кругові рухи і просіть її позбавити вас від хвороби. Випийте цю воду вранці наступного дня і ви відчуєте значне полегшення.

Якщо до вас має прийти неприємна людина або ви чимось знервовані, роздратовані, поставте біля себе склянку з водою. Ввечері вилийте її — стурбованість і нервозність зникнуть. Але тільки ненароком не випийте її: у вас може виникнути отруєння.

Відганяйте від себе погані думки, коли готуєте їсти, п'єте чай або вино. Вода запам'ятовує слова прокляття або гніву, і вони повернуться до вас.

Існує старовинний спосіб, як відігнати поганий сон: перекажіть його вголос перед струмочком води (а в нинішніх умовах можна просто відкрити кран з водою), і він ніколи не справдиться.

Коли ви спілкувалися з людиною і розмова з нею залишила неприємне відчуття, просто прийміть душ. Вода змиє всі прикрощі.

Міжнародні, державні свята, знаменні та пам'ятні дати

1 — Міжнародний день захисту дітей.
3 — День працівників водного господарства.
4 — Міжнародний день безневинних дітей — жертв агресії.
5 — Всесвітній день охорони навколишнього середовища.
6 — День журналіста.
10 — День працівників легкої промисловості.
17 — День медичного працівника. Всесвітній день боротьби з опустелюванням і засухами.
20 — Всесвітній день біженців.

22 — День скорботи і вшановування пам’яті жертв війн в Україні.
23 — День державної служби ООН. День державної служби.
24 — День молоді.
25 — День Митної служби України.
26 — Міжнародний день підтримки жертв тортур. Міжнародний день боротьби зі зловживанням наркотиками та їх незаконним розповсюдженням.
28 — День Конституції України.

СТАРОДАВНЯ УКРАЇНСЬКА КУХНЯ

Солод

Беруть ціле непошкоджене зерно жита і висипають у теплу воду, через п’ять хвилин воду зливають, а зерно тонким шаром розсипають на ряднині (або якійсь іншій полотнині) в теплому і світлому приміщенні. Один раз на добу його зволожують, доки воно не проросте (паростки мають бути 4—5 мм). Після цього його старанно труть у макітрі і — солод готовий. Так само готують солод із ячменю. Іноді роблять запас: пророщене зерно висушують, розмелюють, зберігають таке борошно в сухому закритому посуді.

Пиво запорозьке

Узяти 3 скл. цукру і 100 г подрібненого хмелю, розтертого добре з борошном, всипати все це в гостроверху торбину. Тримати торбинку під краном з окропом, а під гострий кінець поставити барильце (можна емальоване відро). Треба, щоб помірно стекло 6 л окропу, далі рідину прохолодити до літньої температури води. Тоді влити 2 скл. темної доброї патоки і $^{1}/_{2}$ скл. найкращих дріжджів. Коли пиво перешумує, розлити по пляшках, закоркувати і до споживання тримати на холоді.

червневі імена

1 — Параскева (Параска), Іван, Корнелій (Корній), Сергій;
2 — Фіва, Іван, Йосип, Раїса, Микита, Тимофій, Олексій (Олекса);
3 — Костянтин, Олена, Михайло, Федір, Касян;
4 — Василиськ, Гананія; 5 — Михайло, Леонтій, Фросина;
6 — Євпраксія, Мілентій, Стефан (Степан), Федора, Микита;
7 — Капітоліна, Іван, Євстолія;
8 — Аверкій, Юрій, Олександр, Олена, Андрій, Карпо, Макар;
9 — Ферапонт, Федора, Фетій;
10 — Микита, Єликонида, Ігнатій (Гнат);
11 — Федосія, Іван, Мотрона (Мотря), Іполит;
12 — Ісак, Онисим, Марта, Кіра, Максим;
13 — Єремій (Ярема), Лукія;
14 — Харитина, Валеріян, Юстин, Харитон;
15 — Дмитро, Горпина, Олександр, Ничипір;
16 — Алла, Діонисій (Денис), Клавдія, Павло, Дмитро;
17 — Митрофан, Симон, Северин, Марта, Марія, Софія, Мефодій;
18 — Дорофій, Анна, Аполлон, Анастасія, Федора, Феодор (Федір), Петро, Ігор;
19 — Сусанна, Фекла (Векла), Іларіон (Ларіон);
20 — Мавр, Федот, Марія;
21 — Василина, Федір, Єфрем, Агафія (Гапка), Зосим;
22 — Олександр, Кирило, Фекла (Векла), Марта, Марія;
23 — Феофан, Олександра, Антоніна, Тимофій;
24 — Варфоломій, Афанасія, Аркадій, Єфрем;
25 — Степан, Анна, Онуфрій, Петро, Арсен;
26 — Килина, Антоніда, Андроник, Сава;
27 — Алевтина, Мефодій, Мстислав;
28 — Аріада, Модест, Григорій, Касян,
29 — Дорофея, Євлампій, Тихон;
30 — Домна (Домаха), Йосип, Климент, Кирило, Микита, Ничипір.

Святолік-прогностик

Патрикія, Івана Довгого (благовісного книжника) (1) — перші два дні дощ — весь місяць сухий. Якщо в цей день посіяти огірки — виростуть довгими. «Не проси у Бога літа довгого, а проси літа теплого та врожайного».

Фалалія (Талалія, Талагея) (2). З ним пов'язаний період сіяння огірків і прогнозування урожаю овочевих культур: «На Фалалія велика надія». Якщо вітер з півночі — щедрого врожаю не чекай; добра прикмета, коли випадав дрібний дощик і була похмура погода.

Олени і Костянтина, Олени Льоносійки (3) — Олена «радить» сіяти льон, просо, огірки та пізню пшеницю. «Після Олени царствує зелений» (про буйнотрав'я), «Після Олени — на луках сінокіс зелений»; яким буде день — така осінь; якщо зацвіла горобина — вродить льон.

Василіска (4). У цей день радили утримуватися від садово-городніх робіт, бо «сьогодні хто садить та сіє, у того поле бур'яном зарясніє!»

Леонтія (5) — багато оводів — на урожай огірків; на небі жодної хмаринки — час заготовляти лікарські трави; горобина обсипана квітами — на урожай коноплі.

Семена, Микити (6). Починала буйно квітувати шипшина. У давні часи до таких квітучих кущів ще до схід сонця приходили люди (особливо молодиці), щоб розповісти квітам про свої негаразди та надії, розвіяти своє горе, вгамувати ревнощі.

Івана Головатого (7) — сильна роса — добрий урожай; день висаджування капусти. «Іван Головатий капусту святить». До цього дня, за традицією, пасічники підгодовували бджіл: «Годуй бджолу до Івана, одягне тебе як пана».

Карпа (8). Якщо в цей день дощить — буде дощовим увесь місяць. Якщо сонечко — місяць буде посушливим. Вважали, що в цей день павуки розбігаються — на добру погоду; якщо скупати півня — піде дощ, а людині купатися не можна, бо втопиться.

Микити (10). Тихий день — чекають доброго врожаю; дме північно-західний вітер — на сире, вологе літо.

Феодосії (11) — сухий туман — недорід зернових; хороший колос у жита — буде багато грибів восени. «Прийшла Федося й дивиться на колосся», «Прийшла Федосія й дивиться, хто як сіє». Починають колоситися зернові.

Ісаакія, поминальна субота, Діди (12). Цього дня вітри — на сувору зиму. Обряди, пов’язані з поминанням предків.

Юстини, Харитона (14) — гожий ранок — добрий налив жита; йтиме дощ, то до кінця місяця, якщо сонячно — на гарний налив колосся; сприятливий день для збирання огірків. «Юстина тягне догори коноплі, а Харитон — льон».

Луки, Клавдії (16) — дощ весь день — багато буде грибів; вітер з півдня — зернові вродять, з півночі — на сире літо, зі сходу — на хвороби. Добрий день для заготівлі щавлю на зиму.

Митрофана (17) — жаби виповзають на стежку — на дощ, на сильний вітер Цього дня знахарі перед заходом сонця заготовляли цілющі трави. На Поліссі сіяли гречку й льон. Починали вивозити перегній на парове поле.

Дорофея (18). Погода тепла і ясна — зерно буде добірним, великим.

Іларіона (19) — Починали прополювати льон, просо. «Прийшов Іларіон — бур’ян з поля вон».

Стратилата (21) «Стратилат грозами багат».

Кирила (22). Астрономічний початок літа. Зацвіла липа — на тепле й сонячне літо, щедрим буде медозбір; сприятливий день для косовиці трав. На Кирила сонце віддає землі всю силу.

Варфоломія й Варвари (24) — «Варфоломій і Варвара дня украли, а до ночі доточили» (починає коротшати день). Продовжували заготовляти на зиму сіно: «Якщо косар гуляє, то сіно пропадає».

Онопрія, Онуфрія (25) — день літнього сонцестояння, закінчувалася перша косовиця сіна, починалася косовиця раннього ячменю; змовкають пташині співи: «На Онопрія

соловей ячмінним колосом удавився», «Хто косить, той дощу напросить».

Акилини, Килини (26) — «Килини — останні посіви». Завершення сівби зернових, зокрема проса і гречки. Після Килини селяни традиційно готували їжу переважно надворі, вечеряли теж надворі.

Мефодія (27) — дощовий день обіцяє сім тижнів негоди. Петрівка. Початок Петрівського посту.

Амоса (28). «Амос прийшов — овес у ріст пішов».

Тихін (29) стишує не тільки спів птахів (перестає кувати зозуля), а й плин сонця. Перестає кувати зозуля, «бо мандрикою вдавилася». «Прийшов Тихін до гаю — пташини замовкають».

Мануїла (30) — якщо погода дощова, то й зима буде сніжною.

На кожне сільце — своє слівце

Червень — рум'янець року.

У червні на полі густо, а в коморі пусто.

Червневе тепло ліпше від кожуха.

Хто в червні байдикує, той узимку голодує.

У червні люди раді літу, а бджоли цвіту.

Як сіно косять, то дощів не просять.

Червень каже: «Коси, коса, допоки роса, бо сонце пригріє — косар упріє, а коли роса додолу, то косар додому».

Якщо в червні рідкий дощ буває, то у вулику мед прибуває.

Коли червень сухий — купуй бджілку, а мокрий — корівку.

Червень літо зарум'янив, а липень громами розпік.

Не хвалися травою, а хвалися сіном. Червень з косою, а серпень з серпом.

Червень — рум'янець, липень — громовик, а серпень — на копи багатий.

У червні таке сіно, що й сама попадя, посоливши, в середу з'їла б.

Що влітку вродить, то взимі пригодиться.

Липень

В Україні ростуть два види липи — широколиста й дрібнолиста. Перша починає цвісти в середині червня, а в південнослов'янських країнах іще раніше. Від того шостий місяць у сербів і хорватів має назву «липень», у словенців — «липан». Дехто вважає, що назва в нашій мові походить од дрібнолистої липи, цвітіння якої переважно збігається з початком місяця. Це дерево у нас було дуже популярним. Крім цвіту, що має лікувальні властивості, цінувалася деревина. З неї виготовляли музичні інструменти, різьбили статуетки, іконостаси, дитячі іграшки. Вправні бондарі робили спеціальні діжечки із стовбурів дерева, у них тримали мед, який називали «липцем».

Були у вжитку й народні назви. Давні календарі подають регіональне *білень* — від пори, коли найкраще вибілювалося полотно, *грозовик* і *дощовик* — від періоду активних гроз і злив. Крім того, липень ще називають полуднем літа. Так воно і є: день Кузьми й Дем'яна вважається маківкою найтеплішої пори року. З цього приводу найвідоміше прислів'я мовить: «Кузьма і Дем'ян згубили жупан» — себто настигає найгарячіша пора року.

Горпини Купальської
(6 липня)

Цей день — Горпини Купальської. Свято в народі вважалося так само сприятливим для збирання лікарських рослин, як навесні день Симона Зілота. Зібраним напередодні Івана Купала зіллям лікували найтяжчі хвороби, а також використовували для привороту кохання. Дівчата збирали барвінок — щоб хлопці до них стелилися, як барвінок стелиться, любисток — щоб їх любили, руту — аби довго не старитися. Вважалося, що зібрані в цей день трави мають найбільшу силу, але допомагали тільки тоді, коли добра людина і з добрими помислами збирала зілля.

Івана Купала
(7 липня)

В Україні Івана Купала святкували майже повсюдно. Первісно Купалою, очевидно, називали ляльку або опудало, яких *купали* — топили у воді, заривали у землю, спалювали. Назва ж «Івана Купала» походить від народного найменння Івана Хрестителя, вшануванням якого православна церква намагалася подолати дохристиянські традиції.

Свято мало певні регіональні відмінності, але збереглося головне: всюди сплітали вінки і пускали їх на воду, стрибали через вогонь, прикрашали купальське деревце, танцювали, співали обрядових пісень. В основі купальських обрядів лежить культ вогню, води і рослинності. Вогонь виступає символом сонячного світла, яке в ніч на Івана Купала досягає своєї зрілості і набуває найбільшої життєвої сили. Наші предки вважали, що цієї ночі відбувається весілля бога літнього сонцестояння (Семиярила, або Сімаргла) з богинею води Даною.

Вінки плели з назбираних до схід сонця городніх і польових квітів. Крім чебрецю, любистку, чорнобривців, сокирок, волошок, у вінки вплітали кропиву й полин — як обереги від нечистої сили.

Для обрядового дерева брали найчастіше вербу, подекуди вишню; на Поліссі — сосну або березу, на Полтавщині — чорноклен. Різними були й назви: Купайло, Купайлиця, верба, Марена, гільце, вільце. На Чернігівщині, Сумщині, Полтавщині, крім обрядового деревця, робили ще й солом’яне (інколи глиняне) опудало — Купало, яке спалювали або топили по завершенні свята.

Прибирали купальське деревце стрічками, вінками, квітами. На Звенигородщині купайлицю-дерево прикрашали маленькими віночками з вишень. На Поділлі вербу також розцяцьковували вишнями і пригощалися біля неї варениками з вишнями.

Купала святкувала переважно молодь у *купальську (іванівську) ніч*. Свято поєднувало елементи культу Сон-

ця, аграрної магії, очисних та еротичних обрядів. Увечері хлопці та дівчата збиралися біля обрядового дерева, співали пісень — про кохання, жартівливих, дражливих. Напередодні парубки розкладали великі купи хмизу на пагорбах, берегах річок, озер тощо. Запалити ці *купальські вогні* доручали дідам, які повинні були до вечірньої зорі добути примітивним способом *новий вогонь.* Вірили, що, стрибаючи через багаття, можна позбутися хвороб, злих чарів, безплідності. Виходячи з того, вдалим чи невдалим виявився стрибок через вогонь, дівчата й парубки ворожили про своє майбутнє, ранній чи пізній шлюб. За повір'ям, якщо хлопець і дівчина, стрибаючи разом, не роз'єднали над вогнем рук, — це віщувало їм щасливе одруження. Якщо ж хто одяг обпалив — вважали те недоброю ознакою для майбутнього подружнього життя. На Сумщині, Чернігівщині стрибали через купу кропиви і будяків, які теж виконували очисну функцію, а потім її спалювали.

Важливу роль у купальських обрядах відігравали колесо як символ сонця та вода — ці стихії порівнювалися з братом і сестрою.

Марена і Купало — основні дійові особи обряду. Напередодні — 6 липня — дівчата збиралися в лісі чи на луці і виготовляли потай опудало — Марену. Ляльку у зріст людини плели із соломи і вбирали у жіночий одяг та прикрашали шию намистом, на ноги взували сап'янці. А на Київщині за Марену слугувала велика гілка вишні з трьома сучками: один для голови, а два для рук. Цю гілку прикрашали квітами, віночками, стрічками, намистом і виносили на вигін, вправляли в купу принесеного жовтого піску. Довкола опудала-ляльки молодь водила хороводи, співала пісень. На Полтавщині Марену звали Марою. Біля неї клали жмут кропиви й босоніж перестрибували через неї. Наприкінці дійства Мару несли до річки й топили, а віночки розвішували на деревах.

Парубки у свою чергу готували інше опудало — Купала. Це теж була лялька із соломи зростом як людина,

зодягнена як чоловік. Вчинивши «самосуд» над Мареною, гуртом ішли до Купала, який мав стояти неподалік на пагорбові та спостерігати за діями. Біля нього лежав хмиз. Розпалити багаття годилося найміцнішому юнакові, котрого поважали в селі. Це була одна з найкульмінаційніших дій. Розгорявся вогонь, хлопці й дівчата бралися за руки, ходили за сонцем навколо Купала. Після хороводу організовували ігри. Ловили дівчат, тягли їх до води, обливали. Не відставали від хлопців і дівчата, бо «негоже бути сухому на Купала».

Згодом починалися ігри біля вогнищ. Спочатку хлопці стрибали (попарно й поодинці), дотримуючись старшинства, потім, коли багаття трохи пригасало, стрибали дівчата. Вважалося за честь кожному очиститися вогнем — тричі перестрибнути через нього. Якщо якийсь парубок стрибнув якнайвище, це віщувало гарний урожай на батьківському полі; найспритніше — прибуде здоров'я, а якщо скочить у вогонь — трапиться якесь нещастя впродовж року; зачепить ногою — накличе на родину якісь негаразди. Коли ж вдало перестрибнуть хлопець із дівчиною, то невдовзі поберуться і вік проживуть щасливо. Тому цим іграм, у яких, крім молоді, брали участь чоловіки та жінки, надавалося великого значення.

Традиційно на свято сходилося все село. Найменші учасники також розпалювали невеличкі вогнища або зносили на купу кропиву й перестрибували. У деяких селах молодиці приносили вареники, а чоловіки й парубки — напої. Розділившись на кілька гуртів, розстеляли скатертини й частувалися.

Непомітно надходила північ, догоряли вогнища, і хлопці, перш ніж погасити їх, мали під супровід жалісливих пісень втопити або спалити Купала. Залишки вогню заливали водою, а вугілля й попіл розмітали навсібіч, бо то все — «амулети для чарів». Якщо вовкулаки, відьми чи упирі вихоплять вуглинку з вогнища, то завдадуть якійсь людині лихо, а поза вогнищем такий «амулет» не має сили,

тому й розкидали далеко від місця, де було вогнище. Дехто, повертаючись пізно додому, брав із собою попіл у вузлика, щоб не наздогнала відьма. Це робили переважно ті, хто приходив на свято з хуторів чи віддалених кутків села.

По цьому дівчата пускали віночки на воду. Як правило, дівчата виплітали два віночки — для себе й судженого. Запалювали свічечки на віночках і спрямовували їх за течією. Якщо віночки пливли в парі, то цього року молоді поберуться, коли ж розходилися — не судилося бути разом (або рік ще треба зачекати). Хлопці спостерігали за діями дівчат з іншого берега та кидали камінці у воду, щоб віночки пливли поруч. А деякі чекали, коли вони пристануть до берега, щоб узяти віночок собі на пам'ять. Таких щасливців називали переємцями.

Невдовзі наставала глибока купальська ніч. Тільки найсміливіші хлопці не полишали левади, вирішуючи, куди ж податися, щоб побачити, як цвіте папороть, і зірвати цю таємничу квітку. За повір'ям, той, хто це зробить, обов'язково знайде скарб і йому відкриються таємниці провісництва, а руки, які торкнулися квітки, матимуть чудодійну силу. Але найсміливіші юнки теж ходили до лісу, шукаючи чарівну квітку кохання — тирлич-зілля.

На Іванову ніч мало хто лягав спати. За народними уявленнями цієї ночі все оживає і бенкетує, з'являються на світ добрі й злі духи — домовики, мавки (нявки), русалки, потерчата, упирі, мольфари, водяники, лісовики, польовики, мерці. А відьми збираються на Лисій горі, щоб заховати місяць, який вони напередодні викрали. Тому господарі ще з вечора обтикали свої обійстя пучечками полину, осиковими гілками чи кілочками, щоб убезпечити появу нечистої сили. А дівчата, вирушаючи на гулі, прив'язували до пояса зубок часнику, бо нечиста сила дуже його боїться.

Цієї ночі можна було зустрітися і з Ладом — опікуном господарства й роду, почути розмову дерев, трави, струмка. Вважалося, що цілюще зілля цієї ночі має надзвичайно

сильні властивості, тому цей день був найкращим для заготівлі лікарських трав. А зранку всією родиною виходили босоніж і ходили по росяній траві, «щоб змити всілякі хвороби».

І до сьогоднішніх днів збереглося чимало повір'їв, пов'язаних із святом Купала:

Купальську вербу кидають по грядках огірків на городі — щоб рясно родили.

Побачиш на Купала досвіткове яскраве сонце — матимеш статки протягом року.

Якщо купальські вогні враз спалахують — село обминуть хвороби, а коли полум'я женеться вгору — на високий урожай.

Якщо дівчина перша набере води в громадській криниці і подивиться на себе — хлопці її любитимуть; до сходу сонця накопає тирлича і змиє ним волосся — вийде заміж за свого любого.

Лагідно проведеш увесь день — цілий рік матимеш добрих друзів.

Якщо матуся з купальських квітів приготує купелю для свого маляти, то воно ростиме здоровим, розумним, його любитимуть і воно ніколи не хворітиме.

Купальська ніч зоряна — вродять гриби.

День на Купала дощовий — буде неврожай.

Приказували:

До Івана Купала діти просять дощу, а після Купала він сам ітиме.

На Івана Купала баба борошна не мала, а на святого Петра пирогів напекла.

Після Купала не треба жупана.

Магія цілющих купальських трав

Від дня Купала до свята Петра й Павла (7—12 липня) зілля має магічну силу і саме тепер його треба збирати. Якщо цвіт липи потовкти в ступі, просіяти через ситечко,

додати трохи квасу чи сироватки і протерти обличчя цим своєрідним гелем, шкіра навіть після кількох таких процедур стане пружною і набуде матовості.

Подібні властивості має в ці дні ще одна рослина — шавлія. Саме цвітом шавлії у давнину чарували хлопців, у ці дні вона тішить око яскравими вінчиками по ярах та пагорбах.

Ще одна квітка кличе до себе в ці дні — волошка. Голубі пелюстки знімуть напруження після роботи за комп'ютером. Для цього треба обірвати синій вінчик, покласти тонким шаром на бинтик, прикрити вільним кінцем марлі, залити окропом на блюдечку, ще теплим прикласти до повік і так полежати кілька хвилин.

Чоловікам і жінкам, які дбають про активні інтимні стосунки, варто не пропустити цвітіння кипрею (іван-чаю). У самій назві наш народ зашифрував його призначення. Традиційні любовні магічні напої обов'язково включають у себе іван-чай. Кілька столових ложок зілля досить для того, щоб чоловік відчув себе розкутим, сильним і невтомним. На цьому зіллі готують знамениту медовуху, прадавні українські купальські напої теж його мали у своєму складі.

Для тих, хто хворий на печінку, саме час зібрати підмаренник, його квіти пахнуть, мов мед, і його слід постійно додавати в чай. Саме час заготовити мелісу, яка потрібна кожній сім'ї, а особливо ж матусям, які мають немовлят, — якщо виникли проблеми, кілька днів пити чай з меліси, і всі негаразди владнаються, та ще й малюк матиме спокійний сон.

Святий Петро за плугом ходить
(12 липня)

12 липня — Петра і Павла. До цього свята готувалися заздалегідь. Жінки білили хати, прикрашали рушниками стіни та ікони, святково споряджали подвір'я та виготовляли обрядове печиво. Розговлялися після Петрівчаного

посту. Жінки пекли коржі з сиром (і не лише з ним) — у центральних районах України їх називали «мандриками». Із цього приводу побутувало прислів'я: «На Петра зозуля мандрикою вдавилася». Цей день символізував початок жнив, тому годилося зжати хоча б один сніп, адже «як зажнеться, так і обжнеться». Особливо шанували Петра як покровителя жнив на півдні України, де початок жнив наставав трохи раніше.

Дотримувалися табу на польові роботи. Від Купала починалися жнива, з якими пов'язано багато звичаїв, обрядових дій. Молодь уже не збиралася на вулиці та колодках. Не справляли весіль. Усі сили були спрямовані на збирання врожаю. Народ просто і мудро це сказав у прислів'ї: «Хто в Петрівку п'є горілку, той зимою — без чобіт».

До зажинків готувалися заздалегідь і починали вдосвіта: ішли в поле і поки не зійшло сонце, слід було зробити почин — зрізати обрядовий сніп. Дотримувалися також і певних етичних правил: не можна було сваритися, сердитися, навіть на тварину не можна було підвищувати голосу.

Перед початком роботи на узбіччі розстеляли білу скатертину, клали хліб-сіль, свячену великодню цілушку від паски та інші страви. Ставали обличчям до сходу і господар з молитвою звертався: «Сонце праведне, святі Петре, Юрію, наші святі душечки, виростили ви хлібець Божий на ниві, внесіть його в наші руки. Докотись, хлібцю святий, житечко наше, у наші клуні-стодоли. Хмари дощові, буряні, громові-блискавиці, і ти, граде б'ючий, — обходьте ниву нашу стороною і до нас не наближайтеся». Присідали довкола скатертини, а після хвилинного мовчання підводилися, ставали обличчям до лану, а господар, статечно вклонившись, промовляв: «Боже, благослови!» Зажинок починав господар або найстарша жінка. Нажавши дві жмені збіжжя, складали їх навхрест, що символізувало початок жнивної пори. Далі готували непарну кількість сно-

пів, ставили їх у коло колоссям догори і клали посередині ще один зажинковий хрест, потім сідали їсти. Дорослим годилося випити по чарці, добрим словом згадати минулі жнива, пом'янути померлих батьків та родичів. Після їжі дорослі лягали на землю, потягалися, «щоб під час жнив спина не боліла».

Повертаючись із ниви, брали або кілька колосків, або кілька снопиків збіжжя. Якщо є дівчина на виданні, то із цього зерна пекли коровай або воно ставало початком осіннього засіву.

Цього дня більше ніякої роботи не починали і всією родиною ходили аж до вечора у святковому одязі. Майже по всій території України існував звичай закруток-оберегів: господиня ще до сходу сонця, щоб ніхто не бачив, всліпу робила на своєму полі химерне плетиво із стебел збіжжя, нашіптуючи різні наклички, які мали вберегти ниву «від бурі, граду та злих очей». Але були ще й закрутки-напасниці, особливо ж коли сім'ї ворогували між собою, то могли вдатися і до таких закруток на чужому полі. Якщо помічали їх, то чимдуж намагалися їх позбутися, бо така закрутка могла спричинити багато лиха для членів родини чи господарства. Такі закрутки скошували косами і, не торкаючись руками, одразу ж спалювали.

Про цей день збереглося чимало прислів'їв та приказок:

Бабине літо до Петра тілько.

До Петра молочка відерце, а по Петрові глек, і той неповний.

До Петра не сподівайся тепла, а по Петрові та й по теплові.

Від Петра красне літо.

Зозуля тільки до Петра, а потім галушкою вдавиться.

По Петрові на дворі пусто, а в полі густо.

Коли на Петра сльота, то буде в літі багато болота.

Полупетра
(13 липня)

Цей день називають Полупетра. Одні вважали, що це свято Петрового батька, інші пов'язували з тим, що свято «наполовину менше». На Полтавщині, Черкащині святкували цього дня, відзначаючи Полупетра. На Слобожанщині з цього приводу різали трьох півників і готували борщ у трьох горщечках на ознаку того, що Петро тричі відрікся від Хреста. Але як би там не було, але у цей день вшановували пастухів та худобу. Сільським пастушатам дозволялося не пасти худобу, тому казали: «На Полупетра щаслива дітвора».

Прокіп нав'язав сім кіп
(21 липня)

Свято Прокопа — кульмінація жнивної пори: «На Прокопа жита копа». Якщо «Петро жито зажинає», то «Прокіп нав'язав сім кіп». Жнива для селянина — це все: статок у господарстві, затишок у родині, щаслива пісня й веселе свято. Здається, жодна сількогосподарська діяльність людини не позначена такою багатющістю обрядових дій та фольклорної творчості, як жнива. Якою б тяжкою не була праця в полі, її неодмінно супроводжували піснями. І цілком зрозуміло, що хліб завжди ототожнювався зі святістю в домі, був одвічним мірилом добробуту й неперервності сімейних традицій.

Узвичаєна була ще одна традиція. Упоравшись зі своїм збіжжям, господарі домовлялися між собою про «вдовині жнива», право на яке мали лише сироти, вдови, сім'ї рекрутів та немічні. Толокувати йшли без попереднього узгодження з господарем. Працювали без винагороди і на власних харчах.

Хоч Прокопів день у народі практично не святкувався, але люди з пошаною ставилися до нього: зодягалися в чистий білий одяг, а жінки випікали свіжі перепічки з

нового врожаю. З цієї нагоди казали так: «Добрий Прокіп приніс у хату новий хліб».

Міжнародні, державні свята, знаменні та пам'ятні дати

1 — Всесвітній день архітектури. День працівників морського та річкового флоту. День військ протиповітряної оборони України. День архітектури України.
2 — День працівника Державної податкової служби України.
7 — Міжнародний день кооперації.
8 — День рибалки.
11 — Всесвітній день народонаселення.
15 — День металурга.
16 — День бухгалтера.
29 — День працівників торгівлі.

Стародавня українська кухня

Гайдамацький квас

Розпустити 1,2 кг цукру у 10 л окропу, покласти 8 лимонів, порізаних начетверо, без кісточок. Як прохолоне, влити 100 г дріжджів і 1 пляшку живого пива. Процідити, розлити по пляшках, добре закоркувати і винести на холод. На третій день можна пити.

Квас із меду

800 г меду залити 4 л окропу, добре розмішати і охолодити. Тоді додати 25 г сухих дріжджів, сік із 3—4 лимонів, цедру з 1—2 лимонів і залишити в теплому місці для бродіння на 12 годин. Після цього квас процідити, розлити в пляшки, закоркувати і поставити в холод.

Квас із яблук

1 кг вимитих яблук порізати на чвертки, вибрати насінники, залити водою і варити на слабкому вогні, доки добре не закиплять. Тоді відвар охолодити, процідити, розвести кип'яченою водою до 4 л, додати 100 г цукру, 30 г сухих дріжджів, 1 склянку розтопленого меду, 1 ложку подрібненого цинамону (кориці) і залишити в теплому місці на 12 годин для бродіння. Після цього квас знову процідити, розлити в пляшки, закоркувати і поставити в холодне місце.

Мотронинський квас

4 лимони порізати на кружальця, повиймати кісточки, пересипати 200 г цукру і поставити на ніч. На другий день узяти 50 г дріжджів, 15 л окропу. Дріжджі з лимонами спарити окропом, додати 1,4 кг цукру, накрити і залишити на 1 добу. Після цього розлити по пляшках і в кожну пляшку вкинути кілька маленьких шматочків лимона без шкірки і кісточок і 2—4 родзинки. Закоркувати добре і тримати в хаті, доки квас у пляшках добре не візьметься пухирцями. Тоді винести на лід (холод). Днів за 2—3 квас буде готовий.

Лимонний квас

400 г родзинок, 1,4 кг цукру, 6 лимонів, порізаних начетверо без кісточок, спарити 10 л окропу. Як прохолоне, додати 80 г дріжджів і залишити до ранку. Уранці процідити, дати трохи постояти, розлити по пляшках і винести на лід (холод). Через 3—4 дні квас буде готовий.

Липневі імена

1 липня — Іпатій, Марина, Домна (Домаха), Леонтій, Федул, Євгенія;
2 — Варлам, Юда, Паїсій, Євнікія, Зосим, Сидір, Марія;
3 — Гурій, Афанасій (Опанас), Інна, Римма, Мефодій, Гліб, Наум;

4 — Юліан, Юлій, Микита, Максим, Іраїда, Терентій (Терешко);
5 — Овсій, Зенон, Зінаїда, Юлія, Галактіон;
6 — Агрипина (Горпина), Євстахій, Артем, Герман;
7 — Іван, Петро, Глафіра, Антоній, Антон, Яків, Логвин;
8 — Давид, Никон, Леонід, Февронія, Єфросинія, Петро, Симон (Семен);
9 — Іван, Денис, Давид, Фавил, Анфія, Тихін;
10 — Самсон, Юрій, Валентин, Мартин, Никифор, Іванна, Валентина, Зиновія;
11 — Онися, Іван, Герман, Ксенофонт, Павло, Сергій, Килина;
12 — Петро, Павло, Агафія (Гапка);
13 — Андрій, Яків, Петро, Пилип, Хома, Матвій, Симон, Михайло, Софрон;
14 — Кузьма, Дем'ян, Никодим, Ангеліна, Мелитина, Петро;
15 — Кирило, Фотій, Ювеналій, Любов;
16 — Никодим, Марко, Пилип, Олександра, Анатолій, Василь, Костянтин;
17 — Федір, Андрій, Марфа, Ольга, Тетяна, Марія;
18 — Анна (Ганна), Єлизавета, Кирило, Сергій, Опанас, Онисим, Миронія;
19 — Меланія (Мелашка), Антоній (Антон), Валентина, Василь, Юліана (Уляна), Євдокія, Марина, Руфина;
20 — Євангел, Герман, Єфросинія, Хома;
21 — Анастасія, Прокіп;
22 — Олександра, Кирило, Федір, Панкрат, Гаврило;
23 — Антон (Антін), Данило, Леонтій, Касиня;
24 — Никодим, Олена, Ольга, Єфимія, Іполит;
25 — Михайло, Іларій, Арсен, Гаврило, Неоніла, Федір, Вероніка, Марія;
26 — Мар'ян, Гаврило, Серапіон, Юліан, Маркіян, Христина, Степан;
27 — Харитина (Харитя), Онисим, Стефан (Степан), Феофіл, Февронія;

28 — Володимир, Василь, Дмитро, Улита, Олена, Нонна, Максим;
29 — Павло, Валентина, Юлія, Алевтина, Феонія;
30 — Лазар, Леонід, Магдалина, Маргарита, Марина;
31 — Ольга, Нонна, Іван, Емілій.

СВЯТОЛІК-ПРОГНОСТИК

Федула, Леонтія (1). Якщо «Федул у двір заглянув — час серпи зубрити», готуватися до жнив; «Леонтій до жнив серпи й коси поточив».

Зосима і Саватія (2), які є покровителями бджіл.

Мефодія (3). Дощ — може потім іти сорок днів з деякими перервами. Після цього дня бджоли заготовляють мед на зимівлю.

Горпина Купальська (6) — найкращий день для заготівлі лікарських трав, заборонялося заготовляти трави «нечистим» жінкам.

Купайла, Івана Купала, Івандень, Русалія (7). Давнє язичницьке свято краси, молодості й самоочищення. Сильна роса — буде урожай огірків та горіхів; зоряна ніч — вродять гриби; дощовий день — на неврожай; гроза — не буде горіхів або вони будуть порожні. Якщо напередодні призахідне сонце не ховається за хмари, а день ясний, то й рік буде веселим; якщо вода протягом дня тепла, то ще йтимуть дощі на добрий урожай.

Із цього дня (8) очікується ще 40 спекотних днів.

Тихвинська (9). На Тихвинську лісова суниця достигає, красних дівиць до лісу закликає.

Самсона (10) — якщо в цей день дощі, то будуть аж до «молодого» бабиного літа; іде дощ — через 7 тижнів (28 серпня) повториться; цей день ще називають сіногній. «На Самсона бійся мусона».

Петра і Павла (12). Маківка літа, переддень жнив. Коли зозуля перестане співати задовго до Петра і Павла (12 липня), то буде осінь холодна, а як після Петра, то — те-

пла; якщо на Петра дощ, то буде гнити картопля; якщо сльота — то влітку буде багато болота; як на Петра спека, то на Різдво — мороз. «Петро з Павлом завітали — по листку в саду зірвали», «На Петра літо ламається, осені вклоняється», «Прийшов Петро — вирвав листок, прийшов Ілля — вирвав два, прийшов Спас (19.08) — бери рукавиці про запас, прийшла Пречиста (21.09) — на дереві чисто, а прийшла Покрова (14.10) — на дереві голо».

Полупетра, або Петрового батька (13). На ці свята вшановували пастухів та тварин.

Кузьми та Дем'яна (14) — початок літньої спеки, полудень літа; сіно косили ближче до сходу сонця. «Прийшов Дем'ян — вирвав з грядок бур'ян» (грядки прополюють, виривають кореневі овочі). «Кузьма й Дем'ян загубили жупан», «На Кузьму й Дем'яна жати не рано». За старим календарем — полудень літа; «Вітер на Кузьму-Дем'яна — зима буде тверда і рана».

Фотія (15) — ранні жовті листочки — рання осінь і зима; початок підготовки до жнив. Закінчували косовицю сіна. Вранці трава сильно пахне — буде дощ.

Афанасія (16). Якщо вночі місяць, сходячи грає, — на врожай.

Андрія (17). «На Андрія овес половіє».

Кирила й Афанасія (Панасів день — «місяцеве свято», бо повний місяць) (18) — місяць яскравий — щедрий урожай зернових, накритий жовтими хмарами — чекай дощу або грози з блискавками та сильним вітром. Погода тепла і сонячна — зерно буде добірним. Початок найкоротших горобиних ночей (по 26 липня).

Хоми і Єфросини (20). Дощ цього дня погано впливає на врожай, бо, як правило, затяжний. День переважно дощовий, — бджоли стали злішими — на спеку; якщо йде дощ — початок негоди. «Якщо зібрав сіно, то не страшна Єфросина».

Прокопа, Казанська літня (21) — якщо день дощовий, то хліб у копах може прорости. «На Прокопи думають про

копи» (жито вже дозріло). «На Прокопа приготуй плечі для снопа» (початок жнив). «На Прокопа — коси жито, в'яжи снопа», «На Прокопа — поле в снопах (копах)». Традиційний початок жнив. Пасічники збирали рої тільки до цього дня, бо нові сім'ї не встигнуть запастися на зиму.

Панкратія (22). Вважали: якщо в когось зрізати пасмо з чуба, то виросте густе пишне волосся.

Антонія (23) — якщо в цей день гримить і блискає, неодмінно буде пожежа в полі; сприятливий день для порання на городі.

Ольгин (Ольжин) день (24) — почуєш глухий грім — на дощ, грім з гулом, гуркотом — на зливу.

Прокла (25). Це день найбільшої роси; ніч без роси — чекай негоди. «На Прокла все промокло». Роса цього дня лікує порчу.

Архангела Гавриїла (26) — цього дня суха погода — гарною буде осінь; якщо сильна злива — осінь буде дощовою; день початку збору перших помідорів; вечеряли надворі, запрошуючи сусідів «похвалити помідори».

Афіногена (29). «Птахи вмовкають, Бога про сонце прохають» (розпал жнив). Літо переступає спеку.

Івана Багатостраждальника (31). Цього дня ніхто не збирав лікарських трав. А жінки, покинуті чоловіками, замовляли службу Божу в церкві, вірячи, що зрадливі чоловіки повернуться.

На кожне сільце — своє слівце

Липень — не тільки полудень літа, а й року.

Липень — вершина літа.

У липні в коморі пусто, зате в полі густо.

Хто в липні спеки боїться, той взимку не має чим погріться.

У липні хоч роздінься, а в грудні тепло одінься.

Чого липень і серпень не доварять, того і вересень не досмажить.

У липні сонце йде на зиму, а літо — на спеку.
У липні день одбуває, а жара прибуває.
Липень-пеклиця на зиму робить, а зима з'їдає.
Липень казати звик: «Я — грозовик».
У липні літо маківкою повито.
У липні — ліси мало грибні.
Липень, братку, — пора медовзятку.
Липень — трудар: сінозбирач і жнивар.
Літо робить запас, а зима витрачає на нас.
Сонце пригріє — усе доспіє.
Хто влітку скаче, той взимку плаче.
Літо пролежиш — взимку до сусідів побіжиш.
Літо селянинові батько і мати.
Що літо приробить — зима переводить.
Тільки до Петра косарі.
Коса любить брусок і сала кусок.

Серпень

Навряд чи в кого виникне питання щодо походження назви останнього літнього місяця. Серп — це знаряддя, за допомогою якого жали колись зернові культури. Про це нагадує і приказка: «У серпні серпи гріють, а вода холодить».

На Гуцульщині народна назва мала інший відтінок. Місяць збирання зернових називали *копень*. У цей час на полях уже густо рясніли житні копи. На Закарпатті відомі й такі назви: *кивень* та *ґедзень*. Оскільки влітку чимало надокучливих мух та ґедзів, то коні постійно кивають головами, відганяючи їх.

Деінде були в повсякденному обігові й такі назви: *густир* (від густого врожаю на полях та городах і садах), *хлібочол* (випікання хліба з нового врожаю), *жнивець*, *зоряничник* (від зорепаду), *городник*, *прибериха-припасиха* тощо.

Серед регіональних назв трапляються й такі, як *спасівець* та *барильник*. Перша йде від того, що саме настає Спасівський піст. Слово ж «барильник» суголосне з пристроєм, який використовували для транспортування води.

Як бачимо, останній місяць безпосередньо пов'язаний із жнивами, про що свідчать численні народні назви. Це підтверджує й відоме прислів'я: «Серпень серпи зубрить».

Святий Петро жито зажинає, а Ілля в копи складає (2 серпня)

У цей день святкується день пророка Іллі, його ім'я дослівно означає «мій Бог — Яхве». Пророк був узятий на небо живим у огненній колісниці, він весь в ореолі таїни і легенд. Зовнішність Іллі вражала з першого погляду: смагляве обличчя, космата грива волосся, власяниця, рухи поривчасті.

А за язичницькою міфологією — це свято Перуна, тому й оспівувався він як сівач озимого посіву. Зі святом Іллі пов'язано багато прикмет, легенд, приказок: «Після Ілля купається тільки свиня». Найперше припиняли купатися в річках старі люди й удовиці, бо вважали, що душі їхні дуже грішні, тому Ілля-громовержець, який саме в цей день убиває нечисть на землі й у воді, може ненароком влучити і в них. Купалися ще дівки, діти та парубки, які ще не пили горілки і не палили цигарки.

Розповідають, що начебто в цей день Ілля бере під свою опіку воду і дозволяє раювати в ній праведним душам. До того ж він відає дощами та зливами: «Як прийде Ілля — наробить гнилля» — під цю пору припадає найбільше дощів та горобиних ночей. Він же розпоряджався громами та блискавками, тому в народі ще його називали Громовержцем. А ще Ілля є опікуном кіп та збіжжя, також

найосновнішим оберігачем усіх трьох етапів жнив — зажинок, жнив та обжинків, тому казали: «На Іллі новий хліб на столі», «Святий Петро жито зажинає, святий Ілля в копи складає». Цим новим хлібом найчастіше були пундики з капустою та цибулею, а випікали їх 12 або 15.

Традиційно обжинки завершувалися поетичним дійством — в'язанням «бороди», задобрюючи святого Іллю. В кінці лану залишали пучок незжатого колосся — так звану «спасову бороду», або «кубельце для птахів». Це було своєрідне вшанування бога врожаю й віддяка птахам, що не клювали зерна. Стебла пов'язували червоною стрічкою, а вершечок надламували. До підніжжя клали окраєць хліба й дрібку солі, жінки вклонялися на чотири сторони і примовляли: «Роди, Боже, і на той рік для бідного і багатого, а найщедріше — вдовиці та сиротині».

Останній зжатий сніп — якщо роботу починали толокою — несли до господаревої оселі. І цей сніп мав стояти до Різдва. Під час свята він виконував роль дідуха. Подекуди такого дідуха ще одного складали, прикрашали волошками й залишали край поля для пташок. Вважалося, якщо протягом тижня птахи склюють зерно, то наступного року буде щедрий урожай. У деяких селах з колосся плели вінок і одягали на дівчинку, котру несли на руках до власника ниви. За це господар мусив почастувати женчиків — учасників жниварської толоки.

Саме на Іллю сплітали оберіг-семиколос. Колоски для цього різали в купальську ніч і в потаємному місці тримали до Іллі. Напередодні кропили зілля непочатою або свяченою водою і для кожного члена сім'ї виплітали віночок — сім разів по сім колосочків. Знавці обряду брали цей оберіг до храму на Маковія, щоб освятити разом із цілющим зіллям. Якщо в родині були старі або немічні люди, то, повернувшись із церкви, клали семиколос їм на подушки, примовляючи при цьому побажання здоров'я. Якщо такий оберіг полежить тиждень у ліжку хворого чи немічного — він обов'язково одужає. Семи-

колос використовували й тоді, коли вважали, що в дитини пристріт*, його тримали біля ліжка вагітних, найчастіше вішали над вхідними дверима так, щоб він колосочками був повернутий у бік двору.

На Іллю жінки до схід сонця йшли на городи в самій сорочці й стискали голівки капусти, приказуючи: «Святий Ілля, складай головки тугі та білі так, як я». У цей день дехто не випускав у поле тварин, не вживав картоплі. На початку серпня спостерігається найактивніший зорепад. Якщо на Іллю зірка падає і згорає, то одні вважають, що то «відьма підхопила її і сховала у глечик», а інші стверджують, що то «Україна втрачає дівчину».

Якщо цього дня зібрати солому на зжатому пшеничному полі і розіслати під яблунями або грушами товстим шаром, а восени закидати землею напередодні якого-небудь свята, то буде великий врожай, і смак плодів буде дивовижно приємним, вони будуть солодшими і духмянішими.

За народними віруваннями, сьогодні — перший день осені, і дощ «ходить зі своїми вітрами», тобто куди заманеться. На цей час припадають і «горобині» ночі — нічні буревії з блискавками та громами, що й «птахи заснути не можуть».

З Іллею, який завершував жнива на основній території України, пов'язано багато прислів'їв та приказок:

Прийшов Ілля — холодніє земля.

Жнива кінчаються — осінь починається.

Якщо на Іллю гримить — буде врожай лісових горіхів.

Як збереш кукурудзу до Іллі, то будеш у млині.

Ілля на полі копи лічить.

* Пристріт — дитяча хвороба, що проявлялася в раптовому підвищенні температури, інколи супроводжувалася судомами.

НА ПАЛИКОПА ПИЛЬНУЙ СНОПА
(9 серпня)

Паликопа (Палія) припадає на 9 серпня. Це день святого Пантелеймона, який здавна вважається охоронцем людей і збіжжя від вогню, спричиненого блискавками. Такі пожежі люди пов'язували з Божою карою: «Як Бог запалить, то чоловік не погасить». А тому загасити пожежу можна лише за допомогою покровительської ікони святого Пантелеймона та Смоленської Божої Матері, яку відзначають днем пізніше, тобто 10 серпня. При цьому гасити вогнище годилося кисломолочними продуктами. У давніші часи, коли збіжжя зберігалося у копах та стіжках, блискавки часто влучали в них. Люди вірили, що це трапляється тоді, коли господарі не дотримуються святих приписів — працюють на великі свята, порушують обітницю під час постів. А тому святий Пантелеймон у такий спосіб карає грішників (звідси й народна назва святого — Паликопа, Палій). Щоб не розгнівати Паликопу, люди намагалися вшанувати його — запалювали перед іконою свічку і не працювали, особливо не звозили збіжжя. На свято Пантелеймона знахарі заготовляли лікарські трави, якими зцілювали свійських тварин.

МАКОВІЯ
(Перший Спас — медовий)
(14 серпня)

Сьогодні — Маковій (по-церковному «Сім мучеників Маккавеїв (Маковеїв)» та «Походження «Чесного древа»). Існує чимало оповідок про сім святих мучеників — братів Маковеїв та їхню матір Соломію. Всі вони з її благословення загинули за свою віру. А ще цей день називали Перший Спас, Спас на воді, бо у церквах святять воду, мак та квіти (переважно васильки, нагідки, чорнобривці).

Напередодні свята виготовляли «маковійську квітку» переважно з городніх і частково лісових квітів. На Маковія

збирають люди геть усяку городину: мак, кріп, цибулю, часник, моркву, соняшник, редьку, буряк, житні та пшеничні колоски, соняшник, петрів батіг й інше зілля та квіти. Обв'язують рушничком чи стрічкою, і той пучечок понесуть до церкви і освятять.

Кожне зілля мало свій символ: рута-м'ята мала оберігати від усякої напасті і додавати здоров'я, ласкавці — щоб у родині була ласка, згода, кудрявці — аби у хлопців в'юнилися кучері і їх любили дівчата, маточник освячував плодовитість бджіл, а сонях уособлював небесне світило, щоб воно завжди було ласкавим до людей і свійських тварин. Мали бути ще чебрець, чорнобривці, настурції, м'ята, васильки, нагідки, сокирки, материнка. При різних недугах це освячене зілля буде вельми помічним. Освячений у церкві мак, особливо дикий (видюк), використовували для охорони житла, худоби, двору від усякої нечистої сили. У церкві обов'язково святили також воду.

Це раніше була чи не єдина церковна відправа, участь у якій переважно брали підлітки, вони навіть несли хреста і хоругви при обході храму. Після недовгої молитви священик виголошував світсько-повчальну проповідь для дітей, щоб були чемними, шанували батьків, не лихословили, були охайними тощо.

Маковея — давнє козацьке свято. У Києві колись цього дня чоловіки, які приходили святити воду, були обв'язково в козацькому вбранні.

На Маковія неодмінно печуть пироги і коржі з маком, але страви пісні, бо в цей день починався Успенський піст. Крім усього іншого, колись був обряд освячення криниць у кожному селі. Цей день вважався святом дівчат і дітей, інколи його ще називали святом квітів. Цього дня підлітки гралися на луках у різноманітні ігри: «Стукалки», «Гусей і вовка», «Кота і мишки», «Короля», «Завіяло» тощо. А молодь тим часом збиралася в лісі, щоб повеселитися та поспівати (оскільки починався піст, то в селі церква забороняла це робити).

Селяни чотири рази на рік освячували всі громадські криниці та колодязі: водохрещенський — очищення для людей, юріївський — для тварин, купалівський — для жнив і маковійський — знову для людини. Найурочистіше це робили саме на Маковія. І до цього дня готувалися заздалегідь: чистили колодязі, дно криниць, кидали у воду лепеху та любисток, щоб вигнати злих духів і дати можливість поселитися добрим. А напередодні походу в центрі села збиралося все населення і під супровід троїстих музик та сопілок ішли до криниці, попереду із дзвіночками бігли діти, а весь похід супроводжувався церковними дзвонами. Це була дуже урочиста і святочна подія для села.

Біля криниці вже стояли два столи: на святкових скатертинах — хліб-сіль і запалена свічка, а на другому — свічка, свячена вода і кутя. Ця обрядова страва призначалася для добрих духів та предків. Після посвяти хлопці обсаджували джерело деревами, а коли не було потреби, то просто обтикували зеленими галузками.

ПРИЙШОВ ДРУГИЙ СПАС — ПІШЛО ЛІТО ВІД НАС (19 серпня)

Спас — свято православної церкви, встановлене на честь Преображення Господнього. У цей день Ісус Христос разом зі своїми учнями піднявся на маківку гори. Посеред ночі довкола нараз спалахнуло дивовижне світло: їхнього учителя осяяло світло. Усі почули голос Всевишнього. Саме це й переконало присутніх у надприродній місії Ісуса Христа, звідси й назва свята — Преображення Господнє.

У народі цей день був ніби апофеозом радості селянина з плодів своєї діяльності.

На Другого Спаса (яблучного) несуть до церкви святити яблука та груші, мед у стільниках, віночки, «китички» із колосків пшениці, жита, проса (готують їх у час обжин-

ків). Кожен вид освяченого зілля мав своє призначення. Васильками лікувалися від падучої, запою, внутрішнього жару, з них робили підстилку в труні, подушечку для небіжчика, вінки для померлих дівчат. Відвар сон-трави пили від безсоння тощо. Великим гріхом вважалося їсти яблука і груші до Спаса. Цієї заборони особливо суворо дотримувалися батьки, які втратили дітей, та діти, у яких померли батьки.

На Спаса неодмінно печуть пиріжки з яблуками й медом.

Прислів’я цього дня:

Спасівка — ласівка, а Петрівка — голодівка.
Прийшов Спас — яблук та груш натряс.
По Спасу в полях — уже по жнивах.
У Спаса в запасі і дощ, і вітер, і погода й сіропогоддя.
Прийшов Спас — готуй рукавиці про запас.
Прийшов Другий Спас — пішло літо від нас.
Минув Спас — бери кожуха про запас.
Спас грушок натряс, узяв міхи — пішов по горіхи.
Спас іде — мисливця за собою веде.

ПЕРША ПРЕЧИСТА ЖИТО ЗАСІВАЄ (28 серпня)

Цей день — Першої Пречистої (по-церковному Успіння пресв. Богородиці) — день смерті Божої Матері. За переказами, попрощавшись із усіма апостолами, Діва Марія помолилася і тихо спочила, ніби заснула. Тому свято називають «Успіням». Потім з’явився Ісус Христос і взяв її душу, як маленьку дівчинку, на руки.

До цього дня годилося закінчити всі польові роботи. Якщо ж хтось із певних причин не встиг цього зробити, організовували громадські толоки. Від Першої Пречистої починали сіяти озимину і завершували до Семена (14 вересня). Початок засіву був урочистим, у ньому брала участь уся родина. Жінка готувала чоловікові особливий

полуденок, там мали бути: варені яйця, сир зі сметаною, коржик з маком, овочі, хлібина з дрібкою солі, окраєць свяченої паски та великодня писанка чи крашанка. Ще одна цікава обрядодія: колективне ходіння по калину. Це теж зрозуміло, бо свято Першої Пречистої — то кінець Спасівки, або Успенського посту. З цього дня церковний закон дозволяє вже вінчання. Збереглися приказки: «Прийшла Пречиста, стала дівка речиста: навкруги озирається, старостів сподівається», «Прийшла Пречиста — в дівки повна шия намиста». У цей період відбувалися зговори, оглядини, заручини, яких з нетерпінням чекали дівчата. А хліборобові нагадування: час сіяти озимину. Після Успіння вже починається «молоде» бабине літо, що триває до 11 вересня.

Слід пам'ятати: Перша Пречиста — 28 серпня; Друга Пречиста — 21 вересня; Третя Пречиста — 4 грудня.

Міжнародні, державні свята, знаменні та пам'ятні дати

1 — День військово-морських сил України.
2 — День аеромобільних військ.
6 — Всесвітній день боротьби за заборону ядерної зброї.
8 — День військ зв'язку.
9 — Міжнародний день корінних народів світу.
12 — Міжнародний день молоді. День будівельника. День працівників ветеринарної медицини.
19 — День пасічника.
23 — Міжнародний день пам'яті жертв работоргівлі та її ліквідації.
24 — День незалежності України.
25 — День авіації.
26 — День шахтаря.

СТАРОДАВНЯ УКРАЇНСЬКА КУХНЯ

Корж із маком

150 г масла посікти з 250 г борошна, додати 50 г цукру і замісити тісто на кількох ложках сметани. Поставити його в холодне місце на 1 годину, після чого розкачати корж і впродовж 20 хв пекти його в гарячій духовці. Спечений корж покрити білковою піною, збитою з цукром, посипати запареним і перетертим маком і знову поставити на кілька хвилин у духовку, щоб піна підсохла.

Маківник тертий

50 г дріжджів розвести в 2 склянках теплого молока з 1 ложкою цукру і поставити, аби почало бродити. Розтерти 200 г масла з 100 г цукру, додаючи по одному жовтки з 6 яєць. У цю масу влити розведені дріжджі, посолити, всипати 1 кг просіяного борошна і замісити пухке тісто. Накрити його і поставити, щоб підійшло. Тісто поділити на 4 частини, тонко розкачати, викласти на кожну приготовлену начинку і скрутити рулети.

Начинка готується так: $^{1}/_{2}$ кг маку кілька разів запарюється окропом, відціджується, добре розтирається, додається 150 г цукру, вимішується і викладається в ринку (каструльку) з 50 г розтопленого масла і 2 ложками меду. Уся ця маса ставиться на вогонь, підігрівається, вимішується з 2 білками та 200 г посічених горіхів.

Маківники печуться в гарячій духовці на змащеному маслом листі впродовж 35—40 хв. Не забути змастити збитим яйцем.

Книшик

Беруть житнє, рідше пшеничне борошно тонкого помелу і готують звичайне дріжджове тісто. Зліплюють невелику кругленьку паляничку і, вмочивши в олію ложку, нарізають нею по краю хлібини «пелюстки» (5—7 і більше), які витягують, загинають до середини хлібини,

защіпують і притискають ложкою. Під «пелюстками» книші інколи начиняли смаженою цибулею. Готували цю страву переважно на свята, які випадали у піст (святий вечір, Благовіщення), поминки, проводи.

Книшик гуцульський

Варену картоплю чистять, товчуть, перемішують з борошном, розплескують і накладають усередину бринзи, змішаної з чебрецем, петрушкою, часником. І, загорнувши це у тісто, кладуть зверху овечого масла або солонини і так випікають.

Серпневі імена

1 — Роман, Серафим, Степан, Марина;
2 — Ілля, Опанас, Севастян, Іон;
3 — Серафима, Симон (Семен), Іван, Онисим, Онуфрій, Анна;
4 — Марія, Магдалина, Фокій (Фока), Корнелій (Корній);
5 — Аполлінарій, Трохим, Феофіл;
6 — Борис, Гліб, Соломія, Опанас, Христина, Полікарп;
7 — Анна (Ганна), Марко, Макар, Христофор, Євпраксія, Олімпіада;
8 — Мойсей (Мусій), Параскева (Параска), Степанида, Єрмолай (Ярмола);
9 — Пантелеймон, Герман, Анфіса, Софія, Христодул, Климентій, Микола;
10 — Никанор, Прохор, Серафим, Фаїна, Ірина (Ярина), Остап;
11 — Михайло, Костянтин, Кузьма, Богдана, Серафима;
12 — Андроник, Максим, Анатолій, Валентин, Федора, Михайло, Лука;
13 — Євдоким, Яким, Улита, Пелагея, Веніамін, Сергій, Іполит;
14 — Антоніна, Гурій, Соломія, Маркел, Леонтій, Олександр;

15 — Никодим, Степан, Христина, Василь, Ніна;
16 — Антон (Антін), Соломія, Кузьма;
17 — Антоніна, Євдокія (Явдоха), Денис, Іван, Максиміліан;
18 — Наталка, Нонна, Григорій, Іов, Євстигній;
19 — Іов, Митрофан, Неоніла, Надія;
20 — Дементій, Антон, Митрофан, Пимон (Пимін), Марина;
21 — Зосим, Саватій (Сава), Омелян, Григорій, Мирон, Степанида;
22 — Северин, Матвій, Олексій, Ірина (Ярина), Ольга, Дмитро, Маркіян, Марія, Петро, Макар;
23 — Роман, Агапій, Фелікс, Лаврентій, Лідія;
24 — Олександр, Максим, Федір, Лариса, Василь, Сусанна;
25 — Панфіл, Фотій, Капітон, Олександр, Юстина (Устина);
26 — Іполит, Тихін, Оксана, Конкордія, Максим;
27 — Федос, Михей, Олімпіада, Леонела, Маркел, Аркадій;
28 — Марія, Таїсія, Вікула (Вакула);
29 — Демид, Никодим, Касиня;
30 — Уляна, Людмила, Мирон, Павло, Лев, Стратон, Пилип;
31 — Омелян, Лавр, Макар, Флор, Іларіон, Варвара, Юрій, Марко.

Святолік-прогностик

Мокрини (1) — за цим днем прогнозували погоду на осінь; якщо мокро весь день, то такою самою буде й осінь; дощ піде надвечір, то буде з дощем кінець осені; дощовий день застерігав: наступного року вродять жита, але літо буде мокрим. Саме до цього дня намагалися скосити збіжжя і скласти в копи. «Як на Мокрини дощ, то горіхи повимокають, а як сухо — бджоли повилітають».

Іллі (2). Свято грому, або «громове свято»; якщо зранку хмарно, то посіви мають бути ранніми з наступним добрим урожаєм; якщо жито дозріває до Іллі, то воно найкраще для насіння; гримить у цей день — буде врожай лісових

горіхів; на Іллю сухо — 6 тижнів буде суха погода; до Іллі дощ ходить за і проти вітру — як накаже пророк, а після Іллі — лише за вітром. «Як прийде Ілля, то наробить у полі гнилля», «Тільки до Іллі добрі рої, а по Іллі — повісь роя на гіллі», «До Іллі мужик купається, а після Іллі з рікою прощається», «До Іллі сіно і під кущем сушать, а після Іллі на кущі не сохне».

Онисима (3). У цей день горобці збираються зграями і дуже кричать: «На Ониська горобці збираються в табунці».

Марії Магдалини (4) — її вважають заступницею від холери; прогримить гроза — сіна буде вдосталь; велика роса — льон буде сірий; найкращий день для збирання лісових ягід.

Бориса і Гліба (6) — день збирання грибів. «Борис і Гліб сіють ранній хліб», «Прийшов Борис і Гліб — вистигай у полі хліб», «На Бориса і Гліба берися до хліба», «Борис і Гліб — достиг хліб».

Анни (Ганни) (7) — За цим днем прогнозували зиму; якщо цей день холодний, то й зима буде такою; яка погода до обіду — така зима до грудня; яка по обіді — така після грудня; якщо йде дощ — то взимку випадатимуть глибокі сніги.

Пантелеймона, Паликопа, Палія (9). Вважалося, що Паликоп спалить блискавкою снопи, якщо цього дня працювати. «Без Паликопи пожежу не погасиш, хлопе».

Смоленської ікони Божої Матері (10). Це свято пов'язане із заступництвом від пожеж. «Палій пале, а Смоленська смаже». Аби вберегтися від пожежі, клали біля скирт і кіп шкаралупи від свячених крашанок.

Каленика (Калиника) (11) — туман цього дня — вродить багато ячменю і вівса; стане прохолодно — на початку вересня можливі заморозки.

Андроника, Сили, Івана-воїна (12) — якщо в ці дні погода похмура, то дощу не буде; якщо задушно і важко дихати — чекай дощу. З цього дня можна сіяти озимину.

Маковія, або Перший Спас (медовий) (14). Перше осіннє свято, з яким пов'язують закінчення літа. Двотижневий Спасівський піст, що припадає на кінець літа. «Перший Спас із водою йде до нас»: хворі на пропасницю купалися, сподіваючись на одужання, у церкві святили максамосійку (дикий мак), що мав чарівну силу. З Першого Спаса — холодні роси.

Стефана (15). Який Стефан — такий і вересень; починали косити отаву: «З'явилася отава — для сіна прибава». Цього дня годилося також у відро кинути срібну монету і напоїти з нього коня — тоді він буде покірним та працьовитим.

Антонія (Антона) (16) — вітер з півдня — м'яка дощова зима; вітер з вихором — на сніжну зиму. «Антон на жовтень дивиться». За цим днем прогнозували погоду у жовтні. Закінчували збирати лісову малину.

Явдохи Сіногнийки (17) — сильний вітер — сніжна зима; день погідний — листопад пригожий; у цей день солили огірки.

Євстигнія Житника (18) — яка погода в цей день — таким буде грудень.

Спас Другий (Великий Спас — яблучний), Преображення Господнє (19). Одне з найбільших хліборобних свят. Називали святом врожаю. День поминання померлих родичів. Сухий день — буде суха осінь, мокрий — дощова, ясний — сувора зима. «Як прийде Спас, комахам урветься бас, а прийде Пречиста (28 серпня) — забере їх нечиста», «Кусючий, як муха у Спасівку».

Пимена (20) — лелеки готуються до відльоту — осінь буде холодною.

Еміляна (Омеляна) (21) — яка погода в цей день — таким буде січень; ранній іній — на врожай наступного літа; цього дня часто здіймався сильний вітер. «Мирони-вітрогони пилюку шляхами гонять, за красним літом стогнуть», «Вітри-вітрогони погнали білим світом, заридали за красним літом».

Лаврентія (23). Сіє дощ — осінь буде сприятливою; цього дня ходили дивитися на воду в ставках та озерах, щоб передбачити погоду на осінь: якщо цього дня в ставках вода тиха, то й осінь буде спокійною. Немає вітру — осінь буде сухою і теплою, а зима без метелиць і заметів. «Якщо на Лаврентія погода гарна, то й молоді вина будуть смачні».

Клавдія (24). Коров'яче масло, виготовлене цього дня, має чарівні властивості. Його не тільки споживали, але також клали в жито-пшеницю, щоб шкідники не завелися.

Фотія (25) — цього дня, якщо випадали дощі, годилося аж до сутінок сіяти озимину, вважалося, що вона виросте міцною, з тугим колоссям. Свято вогню у гуцулів.

Міхея, Феодосія (27) — тихесенький вітер — погідна осінь, але дощовий вересень; якщо журавлі вилетіли у вирій, то в середині жовтня вдарять морози, а ні — то зима розпочнеться відлигами та дощами; якщо буде буря — вересень із холодними дощами.

Велика Пречиста, Перша Пречиста, або Успіння Пресвятої Богородиці (28) — початок молодого бабиного літа, якщо воно сонячне — чекай негоди на старе; яка Пречиста — така й осінь. «Прийшла Пречиста — стає дівка речиста» (бо немає вже роботи), «Перша Пречиста жито засіває, друга — дощем поливає, а третя — снігом покриває».

Третій Спас (хлібний, горіховий), або післясвято Успення (29). Починається відліт пташок, готували хліб з нового урожаю. Якщо у вирій зібрались журавлі — буде рання зима. «Післяуспіння прийшло — сонце на осінь пішло», «Перший Спас на воді стоїть, Другий Спас яблука їсть, Третій Спас коноплі мочить і тре на клоччя».

Мирона-вітрогона (30) — ранком туман і роса — буде хороша погода.

Флора і Лавра (Лавріна) (31) — дивляться корені полину: якщо товсті — наступний рік буде врожайним. Відлітають птахи: стрижі, ластівки, зозулі, іволги, чайки.

На кожне сільце — своє слівце

Той, хто шукає в серпні холоду, натерпиться взимку голоду.

У серпні серпи гріють, а вода холодить.

У серпні спина мліє, а зерно спіє.

Як у серпні погода стала — зима буде довготривала.

У серпні є що діяти: косити, орати, сіяти.

Принеси нам, серпне, стільки кіпок, як у небі зірок.

Серпневі роси вже кусають ноги босі.

У серпні рибку ловив та й урожай загубив — зимою нічого їсти.

Як у серпні дбаєм — так зимою маєм.

Серпень — багач і про запас збирач.

Серпень виймає серпа зі стріхи, а вересень його ховає.

Серпневого дня зимовим тижнем не заміниш.

Змарнуєш на жнивах хвилину — втратиш не одну зернину.

От діждали літа та нажали жита, поставили в копки та вдарили в гопки.

Якщо серпень густий на роси — льон буде сірий і косий.

Зяб глибокий — овес високий.

Серпень грозовий — на довгу осінь.

Стій, сніп, на сто кіп — що хіп, то й сніп, що колосок, то й мішок.

Люди дякують дощеві, а подорожній лає.

Хмари зачепилися за гай — буде грибів урожай.

Вересень

Загримів Головосік — тепла прибавить рік (11 вересня)

У народі це свято відоме насамперед як Головосік (Всічення, Усікновення). У церковному ж календарі воно має назву Усікновення голови святого Пророка Предтечі й Хрестителя Господнього Івана. Хоч за релігійними канонами цьому святу не надають особливої уваги, в народі воно має магічну силу. В давнину це був єдиний день, коли остерігалися варити борщ. Ця заборона пов’язана з тим, що ця страва готується з капусти й буряків, а на Усікновення не годилося вживати будь-який овоч круглої або овальної форми, що нагадує людську голову.

На Головосіка вранці всім чоловікам і дітям треба мити голови і гладенько причесати. День пісний, але одруженим жінкам і чоловікам до обіду взагалі не можна їсти. Де бували церковні престольні свята, ніхто не брався за роботу, окрім того, що годував худобу; якщо храмового свята не було, то виїздили в сусідні села чи на ярмарок. У цей день чоловіки не стриглися, не голилися, навіть не бралися за голову, остерігалися зазирати в люстерко і доторкатися до всього круглого.

Певно в дохристиянські часи це було, очевидно, окреме свято дозрівання овочів. До того ж цього дня існувала заборона ходити до лісу, бо лісове гаддя активно шукає собі прихистку на зиму і всюди плазує (хоча основне свято плазунів — 27 вересня).

За народними віруваннями, день Головосіка є останньою межею гроз. Грім у це свято віщував довгу й теплу осінь. Звідси й приповідка: «Загримів Головосік — тепла прибавить рік».

Івана-воїна
(12 вересня)

Це малопомітне святце, здається, навіть не занесене до церковного календаря. Тим часом у побутовому житті селяни пов'язували з ним конкретні обрядові дійства. Йдеться про Івана-воїна, що припадає на 12 вересня. У цей день за допомогою різноманітних молитов і провидців намагалися «розшукати злодіїв й повернути потрату». В цьому начебто допомагав сам Іван-воїн.

Якою б високою не була традиційна народна мораль, все ж траплялися непоодинокі випадки крадіжок. Особливо це стосувалося викрадання коней та видирання бджолиних гнізд. Такі вчинки вважалися тяжким злочином і відповідно каралися як звичаєвим правом, так і офіційним судочинством. До речі, звичаєве право було не менш суворе, ніж офіційне. Присуд виносила сільська община. Є чимало джерелознавчих свідчень про покарання злодіїв, які для них нерідко закінчувалися трагічно.

Найвідоміші форми самосуду в давнину — водити злодія через усе село, зв'язавши руки й прив'язавши до шиї колодку та покражу, його змушували ходити вулицями села під ганьбливі окрики; нерідко і сам крадій сповіщав односельців про свій вчинок. Ще й сьогодні відомі випадки по селах Харківщини, коли такий крадій стояв серед натовпу і просив у людей вибачення: «Простіть мене, а іншим нехай буде в науку — не можна красти». Або ж водили по селу, начепивши крадієві на шию те, що він украв, при цьому супроводжували його кілька людей, які голосно калатали у порожні відра. Оскільки не завжди щастило виявити злодія, то люди зверталися до різноманітних молитов й обрядодій, які з допомогою Івана-воїна начебто могли убезпечити від крадіжки.

Симеона (Семена) Стовпника
(14 вересня)

Мабуть, жодне свято не позначене стількома цікавими і різноманітними обрядовими діями, як Семена Стовпника (Странника), котре за церковним календарем іменується святом преподобного Симеона Стовпника і матері його Марфи. За християнським календарем — це перший день осені, а в давнину — і початок Нового року, хоча наші пращури відзначали його навесні, бо саме ця пора відповідала початку біологічного циклу — оживала природа, з вирію поверталися птахи, тож на думку дайбожичів, і мав наставати Новий рік. Врешті під силою законів та анафем людність України прийняла умову святкування новоріччя у вересні. Уже в XVII ст. в Києві пишно проходило «весілля свічки», яке ще називали святом свічки: на Контрактовому майдані збиралися члени братств та цеховики, кожні зі своїми знаменами, гімнами, свічками і відбувалися дійства за весільним сценарієм «женити свічку». Це був своєрідний і красивий карнавал вогнів. До речі, про це створено прекрасну драму І. Кочерги «Свіччине весілля».

Традиційно до Семена годилося обсіятися озиминою. «Як посієш мене до Семена, — казало жито, — то все будеш мати з мене, а як посієш по Покрові (14 жовтня), то будеш виводити по крові» (йдеться про те, що корові не буде вистачати паші* і її доведеться продати). Господарі (особливо на Поліссі) влаштовували обряд «женіння комина» (як алегорія київської «свічки»), на яку готувалася святкова вечеря та запрошувалися сусіди.

У цей день годилося також зробити «засиджини». Влаштовували їх переважно майстрові люди — шевці, кравці, стельмахи, бондарі, ковалі тощо. Вони вносили свій інструментарій і на півгодини бралися до роботи — «засиджували місце», щоб не дрімалося при роботі. Цікаві дійства із «женінням комина» (лучника, свічки, каганця),

* Паша — корм для худоби.

коли готувалася обрядова весільна їжа, урочисто запалювалася свічка, гості частувалися, танцювали під супровід качалки та рубля. Наступного дня свічку несли в іншу оселю, і свято тривало цілий тиждень. Оскільки за народною уявою святий Семен опікувався вогнем, птахами та погодою, то на Лівобережжі в цей день господарі ввечері виганяли з хати мух і бліх.

Були ще й такі дійства, які пов'язані з «пострижинами», «посадженням на коня». А тим, хто захоплювався надмірним святкуванням, нагадували: «Любив на Семена мед-пиво пити — не лінуйся і робити!»

Коли на цей час хлоп'яті виповнювалося 5—6 років, його стригли. Із цієї нагоди батьки готували святковий обід, на який запрошували родичів і сусідів. Перед тим, як мали прийти гості, посеред хати ставили широкий стільчик, на якому влаштовували пікну діжу і покривали її вивернутим назовні кожухом. Коли ж усі збиралися, винуватця урочистості садовили на діжу і, піднявши з чотирьох боків, гутали (гойдали вгору-вниз). Потім дідусь чи батько скроплював малюка юр'ївською водою, відрізав пасмо волосся, загортав його в хусточку і відносив у комору. Після цього хтось із умільців робив пострижини «по-козацьки».

Наступне постригання (постриг пастушка) відбувалося через 1—2 роки, а третє — перед шлюбом — ідеться не про охайність зачіски, а про обряд постригання, що передбачає дотримуватися певних ритуалів.

З пострижинами був тісно пов'язаний обряд «посадження на коня» (вони або об'єднувалися, або виконувалися окремо).

Народна обрядова дія мала утвердити «парубоцьке дозрівання»: парубок на коні — рівноправний член воєнного братства, а в князівських родинах — надання синові певної князівської влади і перехід сина до військового стану.

Цей день ще пов'язувався із дайбозькими віруваннями щодо відльоту ластівок та покарання горобців. Легенди,

що збереглися до наших часів, вельми поетичні. Наші предки вважали, що на Семена збираються всі ластівки, щоб обрати вожака. Тут птахи пригадують, хто протягом минулого літа шкодив їм: відбирав і руйнував гнізда, заважав годувати діточок. Найбільше скарг припадало на горобців, які силоміць захоплювали їхні житла. Ці скарги передавалися святому Семенові. Водночас вони скаржилися і на нечемних дітей, котрі поводилися інколи гірше від горобців, хвалили тих, хто піклувався про них.

Восени по селах не чистили криниць, бо вважалося, що не можна заважати ластівкам через криницю і підземне царство добиратися до Ірію (Вирію) — країни, де завжди тепло і де вічно живуть душі праведників.

Від Семенового дня починалося масове копання картоплі. Із цього дня бере початок і «старе» бабине літо, яке закінчується на Другу Пречисту (21 вересня).

Друга Пречиста часто дощиста (21 вересня)

Наші предки вимірювали осінній час від Першої до Другої Пречистої (від 28 серпня до 21 вересня). До речі, і заготовляти калину та інші цілющі зілля слід було саме в цей період. Цей день — свято Другої Пречистої, яке в християнській традиції називається Різдвом Пресвятої Діви Марії (Богородиці) — день її народження. Відомо, що вона народилася в місті Галілеї у побожної пари Іоакима й Анни, котрі отримали цей дар Божий за свої щирі молитви.

Є ще й Третя Пречиста — так звана «зимова» (4 грудня). З Другою Пречистою (її ще називають «осениною») безпосередньо пов’язана давня обрядова дія — день Рожаниць, або свято Роду-Рожаниць, — що збереглася ще з дохристиянських часів. Цей обряд пов’язаний з молінням до Богородиці, аби вона посприяла бездітним жінкам обзавестись немовлям. З цієї нагоди замовлялася служба

Божа в церкві, після якої жінки запрошували до своїх осель на обід бідних людей, «щоб молилися Богородиці за їхніх дітей». У цьому вбачається жертвоприношення Берегині — покровительці роду. Деякі дослідники вважають, що свято Роду-Рожаниць пов'язане з дайбозькими віруваннями — подякою «польним духам» (опікунам нив та врожаю, дідам-ладам). У давнину в цей день готували кутю з медом та маком і виставляли на вікнах.

Це свято — кінцевий термін заготівлі чарівного зілля, коли відбуваються останні походи по калину та барвінок. Після Пречистої жінки тіпають коноплі, очищаючи волокно від костриці, готують до прядіння. А весь процес виготовлення полотна на посаг тривав цілий рік. Вже можна було засилати сватів до дівчат. «Прийшла Пречиста — принесла старостів нечиста». Для пасічників це був останній термін підготовки (утеплення) вуликів на зиму, а власники овець удруге завершували їхню стрижку. Під цю пору помітно псується погода, частіше гостять похмурі дні. У народі побутують приказки, пов'язані з Пречистою:

Прийшла Перша Пречиста — одягла природа намисто, прийшла Друга Пречиста — взяла комара нечиста, прийшла Третя Пречиста — стала діброва безлиста.

Пречиста — картопля чиста. (Треба було до цього дня викопати картоплю і засіяти пухку землю житом, бо «Перша Пречиста засіває, а друга — дощем поливає»).

Прийшла Пречиста — на дереві чисто, а прийде Покрова — на дереві голо.

Внесе нечиста — не винесе й Пречиста.

Здвиження
(27 вересня)

За церковним календарем — Воздвиження Животворящого і Чесного Хреста Господнього. Із цим святом народна традиція пов'язує процеси, що відбуваються в природі: зсув землі з літа на зиму. Тому птахи мають від-

летіти у вирій, а все лісове гаддя збирається на останню раду, на якій кожен має відзвітувати за свої вчинки. Ті, що не порушили обітниці, спочиватимуть до наступного Руфа (21 квітня), а ті, хто жалили людей, їли пташенят, не мають права на відпочинок, їх засуджують на смерть і проганяють геть. І вони є особливо небезпечними — нападають на людей, кидаються під колеса, під ноги тощо. Подібні суди відбувалися і серед птахів, особливо це стосувалося зозуль, і тому вони мусили останніми вирушати до вирію.

За церковними приписами на Здвиження не було особливих обрядів. Щоправда, богомільні люди не вживали скоромної їжі, не виконували важкої роботи, пов'язаної з деревом — не рубали і не кололи дрова, не стругали дощок. У цю пору чоловіки домолочують хліб на відкритих токах, а в клунях молотьба триватиме аж до зими. Починаються осінні поминки предків, які пов'язані з проводами життя, що завмирає на зиму. На Закарпатті Здвиження було останнім днем заготівлі горіхів — «бо залишилися лише не червиві» — та яблук, котрі тримали на зиму.

Зі святом пов'язані й іменні прислів'я: «Хто не обсіявся до Чесного Хреста, той не варт собачого хвоста», «Свитку на Здвиження скидай, а кожух одівай».

Міжнародні, державні свята, знаменні та пам'ятні дати

1 — День знань.
2 — День підприємця.
8 — Міжнародний день солідарності журналістів. Міжнародний день грамотності. День фізичної культури і спорту. День українського кіно.
9 — День танкістів. День працівників нафтової, газової та нафтопереробної промисловості.
15 — День винахідника та раціоналізатора. День фармацевтичного працівника.

16 — Міжнародний день охорони озонового шару. День працівника лісу.
17 — День працівників цивільного захисту.
21 — Міжнародний день миру.
22 — День партизанської слави.
23 — День машинобудівника.
27 — День туризму.
30 — Всесвітній день моря. Всеукраїнський день бібліотек.

Стародавня українська кухня

Морква із сушеними абрикосами (курагою)

2 морквини середнього розміру почистити, порізати, залити 1 ложкою води, скласти в рондель або каструлю, накрити і поставити на вогонь. Коли тушкована морква прохолоне, змішати її з порізаними розмоченими м'якими абрикосами (курагою), додати 1 ложку цукру, за бажанням можна заправити сметаною.

Морква з хроном

Сиру моркву (500—600 г) натерти на тертці, додати сік з 1 лимона, дрібно посічені 1—2 цибулини, тертий хрін (1 ложку), сіль, порізану петрушку (1 невеликий пучок) і заправити запашною олією (або сметаною з гірчицею). За бажанням можна додати товчених горіхів.

Салат із червонокачанної капусти з хроном

500 г капусти нашаткувати тонкою соломкою, опустити на 1—2 хв в окріп, відкинути на сито, хай стече вода. Перемішати 150 г сметани з 1 ложкою тертого хрону, 1 ложкою соку лимона; сіль, цукор і перець додати за смаком. Усім цим полити капусту і перемішати, охолодити і подати до столу.

Вересневі імена

1 — Фекла (Векла), Агапій, Питирим, Андрій, Тимофій;
2 — Серафима, Нонна, Самійло, Северіан (Северин);
3 — Корнелій (Корній), Дорофій, Тадей, Петро, Аврамій, Васса;
4 — Агафон, Ісак, Афанасій, Неофіт, Євдокія (Явдоха), Ісидора;
5 — Єлизавета, Арсен, Юрій, Флор;
6 — Клавдія, Петро, Арсен, Георгій, Євтихій (Явтух);
7 — Ніна, Мина, Варфоломій, Тит;
8 — Андріан, Зіновія, Наталія;
9 — Анфіса, Сава, Пимон (Пимін);
10 — Анна (Ганна), Веніамін, Захар, Мойсей (Мусій), Сава, Меланія (Мелашка), Панас, Зенон, Лаврентій, Євгенія;
11 — Іван, Юліана (Уляна);
12 — Христофор, Гаврило, Олександр, Данило, Ліда, Павло, Кіра;
13 — Клавдія, Геннадій, Купріян;
14 — Килина, Варвара, Калістрат, Дарія (Дарка), Марта, Марфа, Семен;
15 — Олексій, Іван, Антон, Афанасія, Федот, Руфина;
16 — Єфимій (Юхим), Феоктист, Дорофей, Петро, Домна, Зенон, Василина;
17 — Мойсей (Мусій), Юлій, Митрофан, Федір;
18 — Максим, Федір, Захар, Раїса, Єлизавета (Лисавета), Гліб;
19 — Василина, Михайло, Кирило, Архип, Андрій, Михайлина, Євдокія, Зенон, Роман;
20 — Іван, Глафіра, Макар, Лука;
21 — Марія, Лук’ян, Алевтина;
22 — Анна (Ганна), Яким, Йосип, Микита, Харитон, Феофан, Федосія;
23 — Німфодора, Минодора, Андрій, Клементій, Петро, Павло;
24 — Герман, Ія, Дмитро, Леонтій, Сергій, Федора;
25 — Агрипина (Горпина), Юліан, Федір, Василина, Семен;

26 — Килина, Корнелій (Корній), Валер'ян, Гордій, Петро, Ілля;
27 — Калістрат, Іван, Алла, Макар;
28 — Порфирій, Богдан, Дмитро, Микита, Аріадна, Степан, Максим;
29 — Єфимія, Людмила, Йосип, Купріян, Віктор, Прокіп;
30 — Віра, Надія, Любов, Софія, Ілля, Нил, Зенон.

Святолік-прогностик

Андрія Стратилата (1) — якщо місяць «ліг на спину» (перша чверть), то погода буде сонячною і теплою кілька днів, а може, й увесь місяць. Цей день мав бути теплим, хоча й казали: «День жаркий, але дихає осінню». Цього дня починали копати буряки.

Самійлів день (2) — якщо напередодні випали дощі, то ще до сходу сонця можна вирушати до лісу збирати перші опеньки. Раніше жінки, а особливо дівчата, у цей день ходили до церкви, щоб «випросити» в молитві собі люблячого та роботящого чоловіка.

Фадея (Тадея) (3) — ясний день передбачає ще чотири тижні гарної погоди. «На Тадея селянин не журився — в хаті хлібець завівся».

Опанаса, Боголіпа (4) — мало павутиння — до сухої осені; якщо павутиння прилипає до рослин — на тепло; час перших осінніх морозів. Готували токи для обмолочування хліба.

Луппи (Брусничника) (5) — журавлі на південь летять — на ранню зиму; дозріває брусниця, стигне льон, осипається листя з осики. Перші заморозки: «На свято Луппи овес морозом лупить». На Гуцульщині — свято вовків.

Євтихія (6). Цей день переважно погожий, без вітру чи дощу, якщо день випадає дощовий — буде осінь погожа і щедрий урожай у наступному році; якщо віє сильний південний вітер, остерігалися, щоб наступної весни вітер не вивіяв із землі посіяне зерно.

Варфоломія і Тита (7) — «Прийшов Варфоломій — жито на зиму сій», «Суша на Варфоломія — на теплу зиму надія»; закінчується пора білих грибів — «Тит-листопадник останній гриб ростить, але гриби грибами, а молотьба не за горами». На токах починали обмолочувати овес.

Мусія (10) — якщо листя ще міцно тримається на деревах, то зима буде лютою — з морозами і снігами. Пора завершення збирання конопель, початок золотого падолисту.

Усікновення голови Івана Хрестителя, Головосіки (Івана Предтечі, Іван Пісний) (11) — якщо чути грім, то має бути довга й тепла осінь. «Іван Предтеча жене птицю за море далеко», «Іван Пісний настав — літо красне забрав», «Іван Пісний — осені батько хрещений».

Купріяна (13). Починається відліт журавлів, кажуть, що у цей день журавлі збираються на болотах, тримають раду, яким шляхом-дорогою вирушати на теплі вводи у чужі землі.

Семена, Симона Стовпника (14). Початок справжньої осені — із цього дня і до 21 вересня — «старе» бабине літо; якщо ясно й тепло — осінь і зима будуть погожими й теплими; теплий день — теплим буде бабине літо. «До Семена-дня не прибрав колосових — вважай, пропали»; у цей день справляли свято свічки. Наприклад, посів озимини слід було завершити до Семена (14 вересня). «Любив на Семена мед-пиво пити — не лінуйся і робити!»

Домни (16). Жінки у цей день викидали з хати всілякий мотлох.

Вавила (17), ікони «Неопалима купина». Іконі приписували чудодійну властивість захищати од пожежі. Для цього її тричі треба було обнести навколо вогню. «На Вавила вила святкують, лежать без діла». Цього дня — відпочинок для косарів, а жінкам годилося прибрати в хаті.

Захарія та Єлизавети (Лисавети) (18) — пожовкло листя на горобині — рання осінь і рання зима; який день — така зима.

Михайла Чудотворця (19) — почало осипатися листя — незабаром приморозки. Від Михайла починали святкувати храмові свята, варити питні меди. З'явилися перші михайлівські приморозки.

Луки (20). Починають продавати цибулю. Про цілющі властивості цієї рослини: «Цибуля та баня все поправлять».

Друга Пречиста (Різдво Богородиці) (21). «Друга Пречиста часто буває дощиста», «Друга Пречиста ступає — дощем поливає».

Минодори (23) — якщо віє північно-західний вітер, то буде люта зима, якщо ж південно-східний, — тепла. Багато вродило горобини — осінь заплаче дощами, зима — снігами. Можна було збирати горобину, підвішувати під стріху, щоб ягоди були солодкими.

Федори (24) — осіннє рівнодення, початок затяжних дощів; бджоли дружно вилітають з вулика — чекай теплої і тривалої осені; день теплий — на ранню весну; цього дня журавлі вилетіли у вирій — до Покрови вже можуть бути морози, а якщо ні — зима запізниться.

Автонома (25). Із цього дня починали копати пізні сорти картоплі: «Автоном пройшов по полю, сказав брати бараболю». Якщо цей день погідний — «старе» бабине літо буде теплим.

Корнелія Сотника (26) — «Як Корнелій скаже, так зима покаже». Із Сотника ніяке коріння не росте в городі, тому його слід було до цього дня прибрати.

Воздвиження, Здвиження («Чесного Хреста») (27) — останні птахи відлітають у вирій. «Хто не обсіявся до Чесного Хреста, той не варт собачого хвоста», «Свитку на Здвиження скидай, а кожух надівай». Вважалося, що лісове гаддя збирається до своїх зимових сховків.

Віри, Надії, Любові та їхньої матері Софії (30). Жінки не починали будь-якої важливої роботи. Увечері дівчата та молодиці збиралися у кого-небудь і запрошували бабусю-знахарку, яка ворожила на майбутнього чоловіка. Уникали спілкування з хлопцями.

На кожне сільце — своє слівце

Вересень у міхи сипле горіхи.

Вересень — без перевесла.

Діти стрічають вересень не в полі, а в школі.

Садок у вересні, що кожух у січні.

Вересень весіллями багатий.

Вересень каже: «Посієш жито на поспіх — воно вродить на посміх».

Хто цілий рік байдикує, той навіть у вересні голодує.

Вересень лінивцем буває — руки в кишені всаджає.

Верещить вересень, що вже осінь.

Від вересня вогонь і в полі, і в хаті.

Вересень студений, але ситий.

Як вересніє, то й дощик сіє.

У вересні одна ягода — і та гірка горобина.

Серпень страву готує, а вересень подає її до столу.

У вересні хліб хоч і глевкий, але м'який, нехай і ніздрюватий, аби на столі йому лежати.

Весною горшки порожніють, а восени повніють.

Восени грибина, а взимку — свинина.

Осінь на строкатому коні їздить.

Ластівка весну починає, а осінь покидає.

Всякому літові кінець, а осені — початок.

Вересень слухає погоду січня.

Вересень студений, але ситий.

Вересень часто хмуриться й за хмари тулиться.

Дощ у вересні — півголоду, а посуха цілий голод робить.

Летять у вересні гуси — зиму на хвості несуть.

У вересні дощ зі сходу зазирає й тікає, а південний свою справу знає.

У вересні ложка води робить два болота.

У вересні ліс рідкіший, а пташиний спів тихіший.

У вересні й плід на дереві не тримається — додолу зривається.

У вересні тяжко плечам, та легко на серці.

Який у вересні початок, такий буде і остаток.

Жовтень

Куди Трохим, то й воно за ним
(2 жовтня)

У церковному календарі цей день не позначений особливими урочистостями, лишень подаються імена кількох мучеників, серед яких Трохим, Саватій та Зосим-пустельник. Саме вони в народній уяві так чи інакше відповідали, точніше опікали конкретні види господарського життя. З особливим нетерпінням чекали цього дня пасічники. Адже віддавна Зосим і Саватій були оберігачами «мухи Божої». Практично на кожній пасіці висіли ікони цих духовних наставників найпоширенішого промислу, який чи не єдиний мав стільки різноманітних повір'їв, прикмет, застережних дій. У цей день всі пасічницькі родини одягалися у святковий одяг, скроплювали омшаник свяченою водою, виносили ікону, запалювали біля неї трійцю, помолившись, починали вносити бджіл на зимівлю. Воду годилося набрати напередодні з трьох криниць (а ще краще з трьох джерел), злити в одне відро, примовляючи: «Як цю воду очищає святий Зосим і ніхто не в змозі її обернути на свій обичай, так щоб мої бджоли дочекалися весни, а я — першої взятки. Щоб у свій час вільно рої одходили і сідали в моїй пасіці, з новими матками і всіма пожитками». Уважно також придивлялися до чарунок: якщо вони старанно заліплені воском та прополісом — зима буде суворою.

На 2 жовтня припадає також день Трохима (здебільшого так і називають це святце). Воно знаменне насамперед тим, що хлопці й дівчата «обирали одне одного». За традицією між заручинами і шлюбом обов'язково мало пройти не менше місяця. Це пов'язано з моральними канонами: за цей час засватана дівчина та її батьки ще могли відмовитися від весілля. Це був своєрідний термін роздумів і водночас достатній час, щоб підготуватися до весілля.

Ось чому на Трохима хлопці й дівчата мали остаточно з'ясувати, чи будуть вони братися в цьому році, чи й далі ходитимуть на вечорниці та досвітки. Звідси й поговірка: «На Трохима не проходить щастя мимо — куди Трохим, то й воно за ним».

На Предтечі тулися до печі
(6 жовтня)

Чоловіки уже відсвяткували своє свято майстрів на Семена (14 вересня), тепер черга за жіноцтвом. Таким святом для них стало Зачаття пророка Івана (Іоанна) Предтечі, котре припадає на 6 жовтня. З цього часу в сільських оселях мали з'явитися прядки, гребені, веретена та інше похідне причандалля. Треба було до початку весни напрясти ниток і виткати полотно. Під цю пору коротка осіння днина скликала господинь на стелища, де вилежувалася льоносолома, та до ставків і копанок, у яких вимочували конопляні стебла. Потім їх сушили, м'яли на терницях, тіпали, вичісували й микали на мички. Відтак дівчата й молодиці, зібравшись у гурти чи поодинці, пряли нитки. Та найбільшою радістю для сім'ї було, коли закінчували останню губку полотна. Зібравшись наче на свято, розкручували сувій, розглядали виріб, хвалили наймайстерніших ткаль і гудили тих, хто допускав похибки. Цікавим був і жіночий обряд «засиджування гребеня», по суті схожий на чоловіче «засиджування місця». Після символічної роботи сідали до столу і пускали по колу символічний келишок, коли кожна учасниця виголошувала тост — щоб гребінь не ламався, не спадали шнурки в коноворотці, міцно сукалися нитки чи легко крутилося веретено. Дівчата та юнки також збиралися разом, прихопивши полотно для вишивання, згодом приходили парубки з музикою і розпочиналися танці, співи. На цьому дозвілля скінчувалося, бо холоднеча й робота зганяли всіх у хати.

Фарбування в старовину

Сьогодні практично всі барвники штучні, себто хімічного походження. А колись люди все необхідне для одержання яскравих різнокольорових тканин, фарб для ікон, розписів храмів та хат, забарвлення ниток для вишивання сорочок, рушників брали у природи. Шукали і знаходили все необхідне в лісі, в полі.

Жовту фарбу одержували з черемхового листя, а також з листя берези, осики, чорної смородини. Усе залежало від того, який був потрібний відтінок.

Вишневий (малиновий) колір давала кора верби або берези з додаванням попелу.

Соковиту коричневу фарбу одержували, виварюючи дубову або вільхову кору, яку збирали навесні.

Квіти волошок дарували людям блакитний, м'ята й вероніка — зелений, чорниці — червоний колір.

Неодмінна умова виготовлення: використовували не свіжі квіти чи трави, а висушені.

Важкою, довгою й копіткою роботою було виготовлення чорнила. Зате зберігалося все написане дуже довго. Літописи, книги тисячолітньої давності й сьогодні читаються. Для цього брали дубову кору, довго настоювали її, квасили, потім варили, доливали соки ягід і рослин, ще й вишневу смолу, на додачу кидали у розчин залізячки. Через місяць-другий чорнило готове.

ПОКРОВА ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ (14 жовтня)

14 жовтня велике осіннє свято — Покрова святої Богородиці, запроваджене у Візантії (X ст.) на згадку про чудесне визволення Константинополя від сарацинів. Оточивши місто, вони намагалися поневолити городян. Цього дня константинопольці зібралися на всеношну відправу до Влахернської церкви. Під час служби святий Андрій Юродивий та його учень Єпіфаній побачили у горішній

частині храму образ Божої Матері, яка в оточенні святих тримала над віруючими християнами омофор (покров, звідси Покрова) і молилася. Це додало грекам упевненості у своїх силах, і вони відстояли свою незалежність. Чужинці відступили, а свято Покрови стало всенародним.

Серед українців, які постійно страждали від чужоземних набігів, ця легенда набула особливої популярності. Божу Матір (її називали, зокрема, й Покровою) вважали своєю покровителькою запорозькі козаки, вона ж вважалася покровителькою України. Уперше національний культ Богородиці увічнив Ярослав Мудрий під час будівництва святої Софії та церкви Благовіщення на Золотих Воротах у Києві. Своєрідним символом національної опіки є велична запрестольна мозаїка Матері Божої Оранти в Софії, на якій Марія, звівши руки вгору, просить благословення своєму народові. У конусі над нею багатомовний напис: «Бог посеред неї і не порушиться, помагає їй день-у-день».

Після цього дня вже ніхто не сіяв. До Покрови добрі господарі закінчували в полі всяку роботу. У таких господарів і господині були дбайливі і щасливі, тож про них казали: «Як прийшла косовиця, то й жінка кородиться; як прийшли жнива — жінка як нежива; а прийшла Покрова, то й жінка здорова». На Покрову годували худобу соломою з обжинкового снопа й більше не виганяли на пастівень. Це свято знаменувало завершення дбання про господарство і початок про духовне дбання: після Покрови починалися весілля — творення нових родин. Казали так: «Прийшла Пречиста — несе старостів нечиста, прийшла Покрова — заревіла дівка, як корова». Дівчата, певно, чекали найбільше цього свята, нашіптуючи прохання: «Покровонько, Покровонько, покрий мою головоньку».

На Покрову завбачували погоду на майбутнє, зауважували мудрі настанови:

Минула Покрова — зоставайся здорова.
Прийшла Покрова — готуй дрова.

Прийшла Покрова — сиди, чумак, дома.

По Покрові — то й по теплові.

Хто лежить до Покрови, той продасть усі корови.

До Покрови давали молоко корови, а після Покрови пішло молоко в роги корові.

До Покрови думай про пашу корові.

Прийшла Покрова — всохла діброва.

Хто сіє по Покрові, той не має що дати корові.

Прийшов осінній Лука — з'явилися хліб і мука (31 жовтня)

Окрім осіннього Луки (31 жовтня), є ще весняний Лука (5 травня). Їх відмінність досить чітко відображає відоме прислів'я: «До весняного Луки ані хліба, ані муки, а прийшов осінній Лука — з'явились хліб і мука». Віддавна вважалося, що вінець хліборобського року наставав не тоді, коли хліб скошено і пов'язано в копи, а лишень з часу його перевезення до двору і обмолоту. Обмолот здійснювався переважно в стодолах та на токах. Молотили збіжжя, особливо для посіву, лише в певні дні тижня або місяця. Це так звані «ялові» й «повні» дні. Остерігалися це робити, коли в домі був покійник. У визначений день господар вставав рано, викидав на тік кілька снопків, скроплював свяченою водою або купальською росою і, розчинивши навстіж брами, «запрошував сонце» та «польових духів», примовляючи спеціальну молитву. А ще казали: «Не хвались, нажавши, а хвались, намолотивши».

Таким чином, хоч осінній Лука і не вельми показний обрядовими та релігійними дійствами, він слугував селянинові орієнтиром закінчення всіх робіт, пов'язаних із зерновими. Лише коли хліб був у коморі, хлібороб міг полегшено зітхнути, згадавши застережливу приказку: «Не придбаєш до Луки, не буде ані хліба, ані муки».

Міжнародні, державні свята, знаменні та пам'ятні дати

1 — Міжнародний день музики. Міжнародний день людей похилого віку.
4 — Міжнародний день захисту тварин.
4—10 — Всесвітній тиждень космосу.
5 — Всесвітній день учителів.
7 — День працівників освіти.
8 — День юриста.
9 — Всесвітній день пошти.
10 — Міжнародний день зі зменшення небезпеки стихійних лих. День працівників стандартизації та метрології.
14 — День українського козацтва. День художника. День працівників державної санітарно-епідеміологічної служби.
16 — Всесвітній день продовольства.
17 — Міжнародний день боротьби за ліквідацію злиднів.
21 — День працівників харчової промисловості.
24 — День Організації Об'єднаних Націй.
28 — День автомобіліста і дорожника.

Стародавня українська кухня

Закуска з квашеної капусти

Узяти не дуже кислої квашеної капусти (500—600 г), трохи посолити, додати 1 ложку тертого хрону, 1 посічену цибулину, дрібно посічену зелень, все перемішати і полити олією (соняшниковою, гірчичною, прованською — яка є вдома). Таку капусту можна класти в книші.

Капуста на грибах

Квашену капусту витиснути (500—600 г), додати порізаних зварених грибів (150—200 г), додати до неї трохи

грибної юшки і поставити на 15—20 хв у піч (духовку). Потім докласти тонко порізаної цибулі, підсмаженої з олією, чорного перцю, солі, добре вимішати і знову поставити у піч. Подавати, коли капуста стушиться.

Жовтневі імена

1 — Аркадій, Аріадна, Софія, Ірина (Ярина), Іларіон, Євмен;
2 — Зосим, Агнія, Трохим, Ігор, Олексій, Федора, Давид, Костянтин;
3 — Євстафій, Феоністія, Остап, Денис, Федір, Михайло, Олег;
4 — Андрій, Кіндрат, Агнія, Анастасія, Дмитро, Овсій, Мелетій, Йосип;
5 — Феофан, Макар, Іон, Валентина, Петро, Федір;
6 — Іван, Микола, Андрій, Петро, Інокентій, Іраїда;
7 — Данило, Владислав, Галактіон, Фекла (Векла);
8 — Сергій, Єфросинія, Досифея, Агафія (Гапка), Герман;
9 — Іван, Глафіра, Єфрем (Охрім), Тихін;
10 — Калістрат, Зінаїда, Марко, Аристарх, Ігнатій (Гнат);
11 — В'ячеслав, Олександр, Домна (Домаха), Марія, Харитон, Марко, Олексій, Прохор;
12 — Феофан, Кир'ян, Євлалія;
13 — Григорій, Михайло;
14 — Роман, Сава, Віра, Марія, Ананія, Дорофея, Григорій;
15 — Давид, Костянтин, Юстина (Устина), Анна (Ганна), Андрій, Олена, Касян;
16 — Іларія, Діонісій (Денис), Іван;
17 — Гурій, Петро, Домна, Володимир, Онисим, Овсій, Вероніка, Анна (Ганна);
18 — Петро, Олексій (Олекса), Пилип, Дем'ян, Матвій, Єремій (Ярема), Харитина (Харитя), Олександр;
19 — Макар, Хома, Клавдія, Гликерія;
20 — Сергій, Юліан, Микола, Пелагія (Палажка), Капітоліна;

21 — Трифон, Олексій, Таїсія;
22 — Яків, Максим, Опанас, Афанасія, Ісидора, Петро, Андронік, Степан;
23 — Євлампій, Євлампія, Андрій, Феофіл, Амвросій, Феофан;
24 — Філоніла, Зінаїда, Феофан, Лев, Пилип;
25 — Кузьма, Лариса, Домна, Домініка, Пров, Мартин, Тарас;
26 — Веніамін, Карпо, Злата, Ніла, Флорентій, Микита;
27 — Микола, Кузьма, Параскева (Параска), Гервасій, Назар, Протас;
28 — Петро, Лук'ян, Сава, Іван, Юхим;
29 — Євпраксія, Логвин, Мал;
30 — Лазар, Дем'ян, Кузьма, Леонтій, Андрій, Мелитина, Антон (Антін);
31 — Юлій, Лука, Миронія, Марина, Злата, Юліана (Уляна), Гаврило, Давид, Йосип.

Святолік-прогностик

Ірини (Ярини) (1). Цей день ще називають «журавлиним літом». Якщо журавлі сьогодні не полетять, то до 2 листопада не буде жодного морозу; якщо журавлі полетять — на Покрову будуть перші морози. Якщо бур'яни на городі високі — буде багато снігу взимку.

Трохима (2). В цей день пасічники переносили вулики в омшаники. Час зрізання пізньої капусти: «Трохим бджоли вкриває, а капусту збирає».

Дениса, Євстахія (3). Північний вітер — на холод, південний — на тепло, західний — на сльоту, а східний — погода зимна, але сонячна. Літає павутиння і невеличкий туман — буде тепла осінь.

Кіндрата (4). Починали готуватися до зими. Яка погода на Кіндрата, така буде ще кілька тижнів; день ясний, але дме колючий північний вітер — зима буде холодною. «Поганий господар по Кіндраті не має ще кожуха в хаті».

Фотія (Фоки) (5). Якщо листя з берези ще не опало, то сніг ляже пізно; якщо ж опало, то наприкінці січня буде тривала відлига.

Зачаття Івана Предтечі (6). Дівчата і жінки бралися за рукоділля. Тепла погода цього дня — буде тепло ще три тижні. «На Предтечі — тулися до печі», «Тік і потік починок приволік» (закінчують молотити, вимочувати льон та коноплі, треба вже починати прясти).

Фекла (Векла-зарівниця) (7). Замолотки — молотять хліб у клунях. Буває багато пожеж.

Єфросини (8). Називали «капусником», бо, за повір'ям, пошаткована капуста мала довго зберігатися. Якщо буде перший сніг, то зима облаштується до 21 листопада; якщо почне летіти сніг — зима почнеться рано, майже одразу після Михайла (21 листопада). «Свята Мар'я огірки квасить, а Єфросинія — капусту», «Не треба в капусту й олії, як пошаткуєш на Фросинії».

Івана Богослова (9). Завершували всі польові роботи. На Богослова дощ зі снігом — у січні тричі йтиме дощ, сонячно і тепло — червень буде дощовим і холодним; на Богослова сніг — зима ляже на Михайлів день.

Григорія (13) — якщо сніг не випаде, то зима не скоро настане. Годилося цього дня на городі спалити рештки огудини, бадилля.

Покрова (14). Починалися вечорниці та весілля. Якщо до Покрови відлетіли журавлі, то зима буде холодною і ранньою. Яка погода на Покрову, такою буде й зима; якщо в цей день сніг не покрив землю — не покриє в листопаді і грудні; якщо до цього дня не опаде листя з вишень — на теплу зиму, а опаде — на сувору; зранку вітер з півдня, а по обіді з півночі — початок зими буде теплим, але згодом похолодає; упродовж дня вітер змінюватиме напрямок — зима буде нестійкою; якщо вітер, то й весна буде вітряною.

«Покрова накриває траву листям, землю — снігом, воду — льодом, а дівчат — шлюбним вінцем». «Прийшла Покрова — натопи хату без дрова».

Єрофія (17). Із цього дня встановлюється холодна погода. «На Єрофіїв день тільки «єрофійович» (горілка, настояна на травах) гріє».

Сергія Послушного (20). З цього дня вже чекали зими; ранковий сніг довго не лежатиме, той, що випав уночі, — «справжній». Якщо сніг у цей день, то з 22 листопада — справжня зима: «Якщо Сергій вкриє снігом дороги, то на Порфирія (22 листопада) зима стане на ноги».

Трифона, Пелагеї (21). Із цього дня збільшується холод.

Якова (22). Зима стає на ноги; заготовляли дрова на зиму. «Після Якова осінь вже заплакала», «Після Якова тепла ніякого».

Євлампія (23) — куди ріжки місяця показують, звідти чекай вітру; якщо ріжки місяця дивляться на північ — буде рання й сувора зима; буде негода — дощі аж до Казанської (4 листопада).

Яскраві зірки (25) — буде мороз, тьмяні — відлига.

Параскевії (27). На Параскевії-бруднулі (порошихи) велика грязь — чотири тижні до зими. «Прийшла Бруднуля — скоро й перша буруля».

Євфимія (28). Цей день називали «болотихою». Куди ріжки місяця покажуть, звідти будуть вітри. «Розкисли дороги — застрягли у Єфимки ноги», «Як зачнеться на Єфимку моква, то аж до морозів трива».

Осія (30). «У цей день колесо з віссю прощається», — жартували селяни.

Луки (31). Починали перевозити сіно з далеких відстаней. «До Луки не везуть сіна з луки».

На кожне сільце — своє слівце

Вересень вже пахне яблуками, а жовтень — капустою.

Жовтень-болотник ні колеса, ні полоза не любить.

Настали жнива — лежить баба нежива, а прийшла Покрова — стала баба здорова.

У жовтні гріє ціп, а не піч.

Жовтень ходить по краю та й виганяє птахів із раю.

Для роботящого Федота і в жовтні знайдеться робота.

У жовтні виореш мілко, весною посієш рідко, то вродиться дідько.

У жовтні тільки руки мерзнуть, а в листопаді й ноги дубіють.

Не встиг у жовтні роздивитися, як сонце зійшло, а воно уже на заході.

Жовтень як не з дощем, то зі снігом.

Жовтень хоч і холодний, але листопад і його перехолодить.

ЛИСТОПАД

ДО ДМИТРА ДІВКА ХИТРА
(8 листопада)

Це день великомученика Дмитра, його здавна шанували в народі, оскільки, за народними уявленнями, св. Дмитро завершував хліборобський рік, замикав землю і приводив зиму. Він же тримав у себе ключі до весни, коли передавав їх св. Юрієві. З Дмитровим святом пов’язується давній обряд поминання небіжчиків — так звані «осінні діди». Ще наприкінці минулого століття дмитрівську поминальну суботу відзначали повсюдно. Найпохідніший був обряд, коли вранці жінки несли до церкви «мисочки» — три палянички і їство, що колись смакувало тому чи іншому небіжчикові. Перша паляничка призначалася давно померлим пращурам, друга — дідам і бабам найближчого роду, а третя — тим, хто помер наглою смертю — на війні, у воді чи вогні тощо.

Деякі ж господарі влаштовували поминальні обіди в себе вдома. На таких обідах були присутні переважно

дідусі та бабусі. За столом розмовляли на побожні теми, згадували чесноти тих, хто відійшов на той світ, годилося трохи посидіти за столом, а в кінці господиня дякувала, обдаровувала всіх присутніх хлібом, печивом, яблуками, а старцям давала в дорогу торбинку з харчами. А в деяких регіонах «осінніх дідів» пошановували напередодні Кузьми-Дем'яна (14 листопада), на Закарпатті — в суботу на Михайла (21 листопада) і називалася вона задушною. На Вінниччині остання субота напередодні Дмитра називалася Пам'ятною, жінки в цей день несли до церкви калачі і роздавали їх бідним людям, щоб ті помолилися за померлих родичів. А ще казали так: «До Дмитра і горобці під корчем пиво варять і голосно гутарять; а з Дмитром приходить зима — і горобців нема!»

Після Дмитра звичайно вже не засилали сватів, і тому казали: «До Дмитра дівка хитра, а після Дмитра ще хитріша», «А по Дмитрі хоч за старця, аби не остаться». І все ж Дмитро найбільше допікав дівчатам, бо вже невдовзі заступали Пилипівські заговини (27 листопада) і втрачалися будь-які надії на заручини. Тому ще казали так: «До Дмитра дівка хитра, а після Михайла (21 листопада) — хоч за попихайла».

Спостерігали і примічали:

Якщо Дмитро без вітру й без снігу — зима буде без метелиць-завірюх, прийде нескоро.

Якщо земля замерзла і дме вітер — снігу до Нового року не буде.

Якщо в цей день є сніг — увесь листопад буде холодним і морозним, а весна прийде пізно.

Якщо в цей день відлига — зима буде тепла, а весна рання.

Якщо в цей день іде дощ — на Введення (4 грудня) снігу буде по коліна.

Якщо на Дмитра йде сніг з дощем — на пізню холодну весну.

Свята п'ятничко, помилуй нас
(10 листопада)

Це день великомучениці Параскеви, яку в народі називають святою п’ятницею. У цей день жінки остерігалися будь-якої жіночої роботи, бо вважалося, що свята п’ятничка — то великомучениця за жіноцькі гріхи. Вона з’являється поміж людей у вигляді бідної жінки та з понівеченим обличчям: її тіло пошпиговане голками, понівечене веретенами, покромсоване ножами і проколене цвяхами. І все це за те, що жінки не дотримуються її обітниці — працюють на Параску. Справді-бо, віруючі літні люди найбільше вшановували серед днів тижня п’ятницю. Цей день мав особливу магічність. Літні жінки остерігалися щось робити і лише постилися. Є свідчення, що в дохристиянські часи П’ятниці вважалися богинями й ходили по землі, щоб освятити людей на добрі діла і покарати тих, хто провинився.

За християнським ученням, щороку відзначають 12 п’ятниць — перед Благовіщенням, десяту після Великодня, перед Зеленими святами, Успінням, Головосіком, Здвиженням, Покровою, Введенням, Різдвом Христовим, Водохрещем та дві Великописні. Їх намагалися відповідно вшановувати, оскільки це були так звані іменні дні. Однак найзнаменитішою п’ятницею була 10 листопада, яка колись супроводжувалась різноманітними обрядами.

На Кузьми-Дем'яна дорога санна
(14 листопада)

Зі святом двох чудотворців Кузьми й Дем’яна, яке припадає на 14 листопада (це друге свято, перше припадає на 14 липня), пов’язано чимало цікавих символічних обрядів, які показують нашарування двох релігій — дайбозької та християнської, бо раніше це свято мало магічну силу — відганяти мороз. Селяни у цей день до сходу сонця виходили на поріг з хлібом-сіллю та страсною свічкою,

щоб зустріти і запросити до господи своїх покровителів. Увечері господар ще раз виходив у двір і запрошував у гості Безморозних (була у святих ще й така назва).

Із цим днем пов'язаний ще один обряд. Це — завершення сезону пастухів і остання зустріч череди. Наймані пастухи у цей день приганяли худобу з поля раніше, ніж завжди. Стадо зустрічали всі власники. Вони вітали доглядачів хлібом-сіллю, дарунками (полотном, рушниками тощо), прикрашали вінками. Вперше від весняного Юрія пастухи голили бороди й підстригали волосся, оскільки, за звичаєм, під час сезону їм не годилося цього робити, «щоб худоба не хворіла, добре телилися корови, а вівці не губили вовни». На їхню честь жінки варили смачні страви, готували напої. За колективним обідом господарі дякували пастухам за працю, остаточно розраховувалися з ними і зголошувалися на наступний сезон.

З нетерпінням чекали цього дня дівчата, які організовували «курячу складку», готували спеціальні страви — варену або смажену курятину, голубці, вареники, гречану кашу, курячу юшку, різні напої. Це був офіційний початок дівочих гулянь. Народна уява пов'язувала з Кузьмою і Дем'яном покровительство ремесел, зокрема ковальства. Тому найпишніше святкували цей день ковалі — найшанованіші фахівці села.

Існували повір'я:

Як Кузьма з медом — Михайло (21 листопада) з ледом.

Якщо Кузьма-Дем'ян з містком — Микола (19 грудня) з гвіздком.

Якщо Кузьма-Дем'ян скують землю морозом — до весни земля не розмерзнеться.

Якщо в цей день бездоріжжя — морозів не буде до грудня, а якщо вітер — дорога буде санна, тобто випаде сніг.

На Михайла зима саньми приїхала
(21 листопада)

Переважна більшість свят відповідає конкретній господарській діяльності селянина. Але одне свято, яке шанується в Україні, позбавлено такої традиції. Це свято архистратига Михайла, яке припадає на 21 листопада. До його покровительських функцій входило чимало сфер впливу, але жодна з них не стосувалася хліборобського ремесла. За народною уявою, архистратиг є непримиренним воївником з дідьками-нечестивцями, котрі завдають шкоди людині, він опікає всіх лісових звірів, йому підвладні вовки й інші хижаки, що спричиняють збитки селянинові; він бере під своє крило мисливців. Одне слово, його призначення — боротьба з войовничими силами сатани, з допомогою наданої йому Богом властивості поражати вогненним мечем ворогів. Він є своєрідним намісником дайбозького Миха, котрий мав безмежну владу, бо його воїнством була вся світла небесна сила. Це свято найбільше шанували мисливці, вважаючи його своїм безпосереднім покровителем.

У XIX столітті архангел Михаїл був національним символом України.

Коли наймали заробітчан, то, обумовлюючи термін, визначали: від Михайла до Михайла. Від цього дня вівся також відлік відсотків на позичені гроші. Якщо на Дмитра вже заборонялося засилати сватів, то Михайло завершував сезон осінніх весіль. Тому й казали про незасватаних дівчат: «Після Михайла — хоч за шкандибайла».

Вважалося, що після Михайла зима неодмінно має сповістити про себе, адже він мусить «приїхати на білому коні», а тому було доброю ознакою для майбутнього врожаю і здоров'я в наступному році, якщо в цей день випадала хоч невеличка пороша: «Як на Михайла снігом припорошить — зима буде хороша». Спостерігали й зауважували:

Від Михайла зима морози кує.

Коли на Михайла иній і день похмурий — чекайте сильних опадів, а якщо тумани — будуть відлиги.

Якщо на Михайла вітер з півдня, то буде сніжна й красна зима.

Святий Михайло завжди на білому коні їздить.

Святий Михайло опалим листям ступає — в зиму на білому коні в'їжджає.

Як на Михаля вітер з полудня — буде тепло до половини грудня.

Як на Михайла ніч зоряна, ясна — зима буде красна.

Якщо на Михайла день тихий, без грози-бурі — на теплу зиму.

У пилипівку день до обіду
(27 листопада)

Одним з найтриваліших (після Великого) був Пилипівський (Різдвяний) піст, або просто Пилипівка, заговини чи запусти на Пилипівку. Він завершувався напередодні Різдва. Свято Пилипа припадає на 27 листопада. Це був останній день напередодні посту. У кожній оселі готували чимало смачних страв — борщ, локшину, пиріжки, вареники, смажене м'ясо, переважно птицю. Це свято зустрічі у родині заміжніх дочок та вшанування батьків, одне слово — свято смачних страв. Щедро накривався стіл, про багатство якого піклувалася не лише мати-господиня, а й гості, що теж приносили щось смачненьке, намагаючись догодити один одному, а може, й похизуватися вишуканими стравами. За столом точилися розмови, розповідалися новини, співалися пісні, лунав сміх. Залишки багатої вечері відносили бідним родинам.

Окремо на заговини збиралися хлопці й дівчата, які продовжили в цьому році дівування та парубкування. Про таких казали: «Пилип не до всіх прилип».

Та не тільки про живих пам'ятали у цей день. Заведено було у Пилипівку вшановувати і померлих родичів. Для

цього певною стравою, яку готувала разом уся родина (наприклад, один краяв хліб, другий мастив його маслом, третій різав ковбасу, четвертий прикрашав кільцями цибулі і так далі), пригощали сусідів, пропонуючи їм пом'янути небіжчиків. Пилипівський піст збігався з найкоротшим сонцестоянням: «У Пилипівку день до обіду».

Міжнародні, державні свята, знаменні та пам'ятні дати

3 — День ракетних військ і артилерії. День інженерних військ.

4 — День залізничника. День працівника соціальної сфери.

9 — День української писемності та мови.

11 — День прав дитини.

16 — Міжнародний день толерантності. День працівників радіо, телебачення та зв'язку.

17 — День студента.

18 — День працівників сільського господарства.

19 — День працівників гідрометеорологічної служби. День скловиробника.

21 — Всесвітній день телебачення.

22 — День Свободи.

24 — День пам'яті жертв голодомору та політичних репресій.

25 — Міжнародний день боротьби за ліквідацію насильства над жінками.

Стародавня українська кухня

Січеники курячі

Вибрати з курки всі кістки, а м'ясо добре посікти. Додати невеликий шматок булки, намочений у сметанці (вершках), перемішати, протерти крізь сито, додати солі, $^1/_2$ ложки розтопленого масла, виробити невеликі

товстенькі січеники, вмочити їх у збите яйце, обкачати у добре просіяних сухарях. Розтопити на сковороді масло, покласти січеники, обсмажити з обох боків, викласти на таріль. А з кісток зварити юшку.

Гуска або качка з локшиною

Відварити 100 г сухих грибів, посікти їх якнайдрібніше, а в грибній юшці зварити локшину (на качку 200 г, а на гуску 400 г) наполовину і перемішати з маслом та грибами. Птицю порізати гострим ножем знизу так, щоб вийняти великі кістки, але щоб м'ясо зосталося коло шкурки (крил і ніжок не чіпати), посолити всередині і начинити локшиною. Зашити і смажити в печі або духовці. Подавати до грибної підливи зі сметаною.

Вареники гречані

4 скл. гречаного борошна запарити 2 скл. гарячого пряженого молока, розмішати, щоб не було грудочок, посолити. Протерти через сито 800—1200 г сиру і розтерти з 2 яйцями та щіпкою солі. Виробити вареники, не розкачуючи тіста, а просто руками відщипувати шматки тіста й формувати тоненькі коржики. Зваривши, відцідити, полити гарячим маслом і подати до сметани.

Варенуха звичайна

Узяти порівно сухих груш, яблук, вишень, слив, родзинок, інжиру, добре помити, налити горілки на два пальці вище фруктів, покласти меду до смаку і трохи стручкового перцю. Закрити добре посудину (бажано заліпити тістом), поставити на 12 годин у гарячу піч (духовку), але щоб не кипіло. Вийнявши, можна вживати (гаряча — смачніша).

Варенуха стародавня

Безалкогольний або слабоалкогольний тонізуючий напій готується так. Зварити звичайний узвар із сушених

груш і слив, протягом ночі настояти, відцідити, щоб вийшло 3—4 л рідини. Додати 1 маленький стручок червоного гострого перцю (щоб забивало дух), по 1 щіпці м'яти, чебрецю, материнки і, по можливості, заморські спеції — гвоздику (6—8 шт.), корицю (1 ложечку), духмяний перець (10—15 горошин), меду 1 скл. Потім цю суміш парити в печі або духовці 8—10 годин і подати в гарячому або холодному вигляді. Можна ще додати трохи горілки. (У давнину горілки на урочистостях вживали мало, і варенуха успішно її заміняла. Цей напій був у великій пошані і в запорозьких козаків.)

Кантабас

Узяти бруньки чорної смородини, насипати половину бутля і налити доповна доброю горілкою, зав'язати чистою полотниною, поставити на сонце і тримати так не більше 6 тижнів. Потім процідити, дати встоятися, ще раз процідити, розлити по пляшках, закоркувати і зберігати в сухому льоху. Чим старіший буде кантабас, тим краще.

Кусака

Узяти міцну горілку, додати імбиру, кардамону тощо і найбільше перцю. Коли треба приготувати швидше — слід поставити в гарячу піч.

Листопадові імена

1 — Марта, Клеопатра, Іван;
2 — Артем, Клавдія, Герасим;
3 — Юлія, Іван, Іларіон, Антоніна, Феофіл;
4 — Олександр, Анна, Єлизавета (Лисавета), Федора, Костянтин;
5 — Яків, Ничипір, Серафима, Гнат;
6 — Опанас, Степанида;
7 — Параскева (Параска), Маркіян (Марко);
8 — Опанас, Дмитро, Севастияна;

9 — Нестор, Андрій, Маркіян (Марко), Капітоліна, Сусанна;
10 — Анна, Терентій (Терешко), Неоніла, Арсентій, Максим, Параскева (Параска), Февронія;
11 — Леон, Клавдія, Анастасія, Марія, Аврам;
12 — Анастасія, Зиновій, Зиновія, Марко;
13 — Микола, Соломія, Анатолій;
14 — Кузьма, Яків, Іван, Юлія;
15 — Маркіян, Христина, Афоній;
16 — Юрій, Євдокій; Агафія (Гапка), Анна, Катерина;
17 — Єремій (Ярема), Симон, Фаїна, Інокентій;
18 — Анна (Ганна), Наталка, Галактіон, Григорій;
19 — Олександр, Клавдія, Мотрона (Мотря), Павло, Лука;
20 — Кирило, Феофанія, Опанас, Валерій, Федір;
21 — Михайло, Марта, Харитина (Харитя);
22 — Іван, Мотрона (Мотря), Симон, Олександр, Порфирій;
23 — Юрій, Костянтин, Наталка, Орест;
24 — Віктор, Віра, Степанида, Максим, Степан, Федір;
25 — Сава, Микола, Агафія (Гапка), Іван, Гарафіна;
26 — Іван, Анастасія, Никифор;
27 — Костянтин, Пилип, Онисія, Григорій, Федір;
28 — Гурій, Варвара, Дмитро, Дарина (Дарка, Одарка), Пилип;
29 — Сергій, Дорофея, Євдокія (Явдоха), Матвій;
30 — Григорій, Євпраксія, Зінаїда, Максим.

Святоліқ-прогностиқ

Артема (2) — багато зірок на небі — невдовзі будуть приморозки. Продовжували шаткувати капусту.

Казанська осіння, Казанський день (4) — якщо небо заплаче, то за дощем прийде зима; якщо зранку задощить, а під вечір має піти сніг — прикмета ранніх пролісків. «До Казанської — не зима, а після Казанської — не осінь», «З Казанської мороз невелик, а стоять не велить».

Якова (5) — якщо протягом дня випаде снігова крупа, то на Мотрю (22 листопада) буде справжня зима; часто сіє холодний дощ.

Дмитра (8) — якщо холодно й сніжно — весна пізня й холодна, якщо відлига — зима й весна теплі; замерзла земля і дме холодний вітер — снігу не буде до Нового року; випав сніг — увесь листопад буде холодним і морозним; якщо до Дмитра дощ, то на Введення (4 грудня) снігу буде по коліна. «До Дмитра дівка хитра, а по Дмитрі стріне собаку та й питає: “Дядьку, чи ви не із сватами?”»

Параскеви-П’ятниці (10) — якщо на Параски день сонячний, то чекай теплої зими, хмарний — у середині грудня будуть сильні морози. Святкували лише жінки, дозволялося шаткувати капусту, квасити буряки.

Зиновія та Зиновії (синиччин день) (12) — синиці швидко перелітають з дерева на дерево — чекай сильних морозів; цей день називають святом синиць, тому дбайливі господарі підгодовували пташок, влаштовували зимові квартири (на зразок шпаківень). «Синичка — мала птичка, а свій празник пам’ятає».

Кузьми і Дем’яна (14) — сніжний день обіцяє великі весняні води; цей день називали «курячі іменини» (день зустрічі зими). «Як вітер на Кузьму-Дем’яна — буде дорога санна», «Не закути річку зимі без Дем’яна-Кузьми», «Як Кузьма-Дем’ян з містком, то Микола — з гвіздком». У цей день закладають цибулю сушити на насіння (на Явдокії, 14 березня, знімають), то не буде стрілку пускати; обкопують фруктові дерева.

Павла (19) — день багатий на сніг — зима буде сніжною; у цей день мали замерзнути річки й озера; якщо лід береться грудками, то урожай хліба буде буйним і щедрим, а якщо рівний, то й урожай буде рівний.

Якщо на Федота (20) сніг ляже на сиру землю, то буде врожай жита; якщо відлига — чекай морозів. «Федот сидить і землю студить», «Зима з цього дня сідає на покуть».

Михайла (21) — якщо сніг та іній, то буде багато снігу, день починається туманом — чекай відлиги; якщо відлига — не чекай санного шляху до Миколи (19 грудня). «Якщо Михайло дощем не услужить — добру й суху весну ворожить», «Як Кузьма (17 серпня) з медом, то Михайло з ледом», «Як на Михайла вітер з полудня, то буде тепло і до півгрудня», «Якщо на Михайла ніч ясна, то буде зима сніжна і красна». «Від Михайла зима морози кує», «Дізнається Михалко, чи маєш теплі нагавки*».

Мотрони зимової (22) — на деревах іній — на морози (і майбутній урожай вівса), туман — на відлигу, дощ — буде добрий урожай пшениці. «Якщо на Мотронин день гусак вийде на лід, то ще плаватиме по воді; якщо Мотрона на білім коні приїде, то гостру зиму привезе».

Ераста і Родіона (23). Якщо вранці туман — буде потепління. «З Ераста чекай льодяного насту».

Федора Студита, Мини (24) — день теплий — вся зима буде теплою, холодний — то й зима такою. «З Федора Студита стає холодно й сердито».

Іоанна Милостивого (25) — іде дощ або сніг — будуть відлиги до Введення (4 грудня); якщо мороз — 25 грудня буде м'яким.

Іоанна Златоуста (26) — ясне небо — на мороз; зорі падають — на вітер.

Пилипа Заговини, запустя на Пилипівку (27) — якщо хмарне небо або сніжно — травень буде негожий; дощ на Пилипа — на дорід пшениці; яка ніч у Пилипівку — такий день у Петрівку; якщо на Пилипівський піст лежить сніг, то він лежатиме до повені. «Іній на Пилипа — овес буде, як липа», «Хто святкує на Пилипа, той буде голий, як липа». Напередодні посту готують смачну обрядову вечерю.

Пилипівка (початок Різдвяного посту) (28) — яка ніч у Пилипівку — такий день у Петрівку. «У Пилипівку день до обіду», «Як хочеш лози, то в Пилипівну вози», «Дощ

* Нагавки — зимові чоловічі штани (*діал.*).

на Пилипа — недорід пшениці». Якщо у цей день лежить сніг, то долежить до повені.

Матвія, Симона-Юди (29) — буйний вітер — будуть хуртовини до Миколи (19 грудня). «На Матвія горобці збираються в табунці».

Григорія (зимовказника) (30) — за цим днем прогнозували погоду на зимовий період; який день на Григорія — така й зима. «У нас два Григорії: один голодний (7 лютого), а другий холодний».

На кожне сільце — своє слівце

Листопад вересню онук, жовтню — син, а зимі — рідний брат.

Листопад білими кіньми їде.

Листопад листям стелить, а грудень — снігом метелить.

Листопад вітром повіває, зимі ворота відчиняє.

Листопад уриває дня, а накликає ночі.

У листопаді світанок з сутінками в полудень зустрічаються.

Листопадовий день — що заячий хвіст.

Листопадові води — для лук великі шкоди.

Листопад — не лютий, проте спитає, чи одягнутий та взутий.

У листопаді голо в саді.

Листопад, синку, до зимового спочинку.

У листопаді зима саньми проїжджає.

У листопаді зима на заграді.

Не диво в листопаді — білі мухи.

У листопаді зима з осінню бореться.

ГРУДЕНЬ

ПРИЙШЛА ТРЕТЯ ПРЕЧИСТА Й СНІГОМ ЗЕМЛЮ ПОКРИЛА (4 грудня)

Введення (Введіння) — християнське свято, що знаменувало собою початок зимового циклу різноманітних обрядів за старих часів. У народі казали: «Введення прийде, свят наведе». І справді, після Введення (Введіння, Введення в храм Пресвятої Богородиці, Третя Пречиста) була ціла низка дуже популярних у народі свят: Катерини, Андрія, Варвари, Сави, Миколи, Ганни і, нарешті, Різдво, Новий рік, Водохрещі. В окремих місцевостях у цей день починали якусь роботу, що, за повір'ям, мала забезпечити успіх протягом усього року. Загалом же святкували по-різному, але скрізь була одна тенденція — накликати багатство та добробут для сім'ї на наступний рік. Обрядодії тією чи іншою мірою були близькими до різдвяних та новорічних. Раніше особливу увагу приділяли певним обрядам, що стосувалися обробітку конопель.

Із Введенням пов'язані також численні обряди з водою. Ввечері йшли до того місця, де зливаються три річки, або ж набирали воду в трьох криницях і вдома пропускали її через вогонь: добре розпалювали два довгих поліна, далі тримали їх за кінці над череп'яною мискою, куди крізь вогонь лили воду. Наші предки свято вірили, що саме така вода є священною і дуже помічною від усіляких хвороб, а також може відганяти злі сили. Інколи це робили дівчата-чарівниці, які хотіли причарувати парубків, набираючи воду там, де зливаються три джерела.

Ще донедавна був доволі поширений *«день полазника»*. В кожній оселі з нетерпінням і острахом чекали, хто першим на Введення відвідає родину (подібне маємо і на Різдво, і на Василя). Полазником називали першого відвідувача хати на свято. Це пов'язано з так званою «магією

першого дня» — вірою людей в щасливу або нещасливу прикмету. Отож стежили за тим, щоб першою до хати не зайшла жінка (не дай Бог немічна або стара) чи дівчина: такий візит вважався небажаним. Вірили, що прихід осіб чоловічої статі (та ще й з грошима в кишені) обіцяє щастя й добробут. Недоброю ознакою було щось позичати кому-небудь чи самому звертатися за позичкою. Взагалі господарі пильно стежили, щоб не впустити до хати небажаного гостя, і просто зачиняли перед ним двері. Інколи в ролі полазника був сам господар або добрий сусіда (за попередньою домовленістю).

Подекуди це свято ще називали Видення, вважалося, що назва пішла від того, що люди вірили, ніби в цей день Бог відпускає праведні душі, аби вони могли бачити (видіти) своє тіло.

У цей час остерігалися копати землю («земля спочиває і сили набирає»), бити праниками білизну, м’яти льон чи коноплі на терницях («бо можна придушити душу»), а хто це робив, то може бути покараний («блискавка влучить у копи під час жнив»). Під цю пору стає дедалі холодніше, земля вже чекає білої шуби, сподіваючись, що «Третя Пречиста снігом землю покриє».

Прикмети цього дня:

Якщо Введення мости збудує, а Микола (19 грудня) заклинцює — зима довго лютуватиме.

На Введіння — обледеніння.

Третя Пречиста часто сніжиста.

Як прийшла Третя Пречиста — на дереві ані листа.

НА КАТЕРИНУ ХОВАЙСЯ ПІД ПЕРИНУ (7 грудня)

Свято Катерини вважається жіночим святом (а точніше дівочим) у народному календарі українців. У давнину це було свято дівочої долі, а згодом церква пов’язала його зі святою Катериною. Цього дня дівчата ворожили, на-

магаючись довідатися про свою майбутню долю. Робили це, зокрема, так: таємно відламували в сусідських садках гілочки вишні чи сливи і ставили їх у воду або в горщик із землею на покуті. Якщо вони розцвітали до Різдва або Нового року (Меланки), це обіцяло скорий шлюб. Ще саджали у черепок пагінець вишні й до самого Різдва поливали водою, набираючи її в рот. Як вишня викине цвіт, то дівчина тією квіткою заквітчується і йде до церкви. Кого першого із парубків зустріне, той і може стати її чоловіком. Ставили в черепки й поіменні гілочки на кожного члена сім'ї. У такий спосіб ворожили про здоров'я або смерть у наступному році.

Напередодні Катерини дівчата ворожили так: клали під подушку листочки різних дерев, що мали позначати певних хлопців і мав також бути листочок із яблуні. Читали замовляння, звертаючись до долі, аби та була милостивою і доброю. Вранці дівчина просила наймолодшого в родині хлопчика дістати з-під подушки листочок, аби довідатися, за кого ж випадає йти заміж. Коли випадав яблуневий листок — доведеться ще дівувати.

Ще одне ворожіння: як тільки спадали сутінки, дівчата вирушали «на полювання» — тихенько підходили до вікон сусідів і слухали розмову, за нею і прогнозували свою долю. Інколи, розвеселившись, гукали під вікном:

— Дядьку, де ключі?

Господар, жартуючи, відповідає:

— У вівсі, щоб посивіли ви всі!

Але тут же додає:

— Ні, ні, дівчата, у пшениці — щоб усі ви були молодиці!

Після цього йшли слухати «голос» тварин — коней, корів, собак, спів півня і т. ін., за яким завбачували майбутню професію, характер судженого. Дівчата вибігали на вулицю і запитували ім'я першого-ліпшого чоловіка, аби дізнатися, як зватимуть майбутнє подружжя. Удосвіта ходили до криниці і видивлялися своє зображення: якщо

воно було «поморщене», то подружнє життя не складеться, і навпаки.

З вечорницями на Катерини пов'язаний ще один своєрідний звичай. Зібравшись у якій-небудь хаті, дівчата в складчину варили пісний борщ, кашу з пшона і маку та по черзі вилазили на ворота, вигукуючи: «Доле, ходи до нас вечеряти!» А були й такі наклички: «Катерино, доле наша, покрий голівоньку — буде каша!», «Доленько моя, озовися, доленько щасливая, пригорнися — іди до нас вечеряти!» Вважалося, якщо в цей час заспіває десь півень, то «доля почула» дівочі слова, якщо ж півень не співав, то «доля оглухла». Але це ще не біда, коли доля знаку не подає, гірше, коли падає із неба зірка: «Погасне доля!»

Подекуди замість долі закликали судженого. Хлопці теж брали участь у розвагах, але приходили пізно і без запрошення, коли вже дівчата закінчували ворожіння. А їх було багато. Парубкам же нетерпеливилося скуштувати каші, бо більшість із них цілий день постили, «щоб свята Катерина послала гарну дружину».

Молодь влаштовувала святкову вечерю, після якої були ігри та забави, але без танців (бо піст). Як правило, цього вечора дівчата не залишалися на досвітки. Всі розходилися по домівках, оскільки потрібно було ще продовжити «викликати долю». Але настрій від цього все одно лишався піднесеним, романтичним, сповненим сподівань на вдале одруження. Тим паче, що ворожіння продовжуватиметься ще й на Андрія, і якісь нещасливі прикмети можуть бути «підкоректовані».

Традиційно з приходом Катерини сподівалися на люті морози. Тому казали: «Як Катерина по воді, то Різдво по льоді», «Як на Катерину холодно, то буде голодно», «На святу Катерину ховайся під перину».

Образ святої Катерини як захисниці жіночої (або дівочої) долі зустрічається в багатьох слов'янських і європейських народів. Французи, наприклад, вважають її покровителькою старих дів. В одній із газет (1946) писали:

«У цей день вранці всі неодружені паризькі дівчата, старші від 25 років, одягають капелюшки, прикрашені жовтими і зеленими стрічками, що означають надію на одруження, і виходять групами на вулицю. Веселі «катеринетті», як звуть цих дівчат, гуляють по вулиці, співають, розважаються, а в одній із церков відправляється служба Божа, і архієпископ паризький благословляє старих дівчат. Удень веселі процесії несуть квіти до статуї св. Катерини, а ввечері дівчата розважаються на вулицях. У цей день старим дівчатам дозволяється багато вольностей: за старою традицією чоловіки можуть цілувати на вулиці дівчат у жовто-зелених капелюшках; але ніхто не дивується, коли «катеринетті» охоче цілують хлопців...»

Зимовий Юрій
(9 грудня)

Існує свято весняного Юрія, що припадає на час, коли пробуджується природа, і зимового Юрія (9 грудня), цей день ще називають Єгорія, Георгія Побідоносця. Із цим днем не пов’язано якихось значних обрядів. Колядковий варіант про Юра, в якого «труба з тура», говорить про те, що цей святий у дохристиянську добу опікувався, мабуть, мисливцями.

Більш чітко це простежується в поліському регіоні. Старі люди розповідали, що колись давно на Юрія відзначалося свято вовків. І відзначали його в оригінальний спосіб: влаштовували відловлювання вовків. Напередодні свята селяни на околиці викопували глибокі круглі ями, закопували посередині стовпа у зріст людини, а зверху на ньому прив’язували порося чи курку. Верхній отвір ями прикривали дерев’яним кружком, який перехилявся, коли на нього стати, і звір падав у яму. За ніч туди могли потрапити кілька хижаків. Мабуть, з цієї причини там, де влаштовували такі лови, й досі живе прислів’я: «І порося ціле, і вовк у ямі». Були й інші варіанти пристроїв відлову вовків.

Традиційно на це свято селяни намагалися прикрити на ніч кошари та хліви, бо вовки на Юрія начебто найчастіше крадуть свійську худобу.

До того ж саме із цим днем пов'язана одна історична подія, яка зафіксувалася у приказці: «Оце тобі і Юр'їв день». У XV—XVIII ст. в Російській імперії був визначений законом період (тиждень до Юрія і тиждень після нього), коли селянам дозволялося вільно переходити від одного землевласника до іншого. 1783 року Катерина II це право ліквідувала, а приказка залишилася.

За цим днем визначали й погоду: «Який день на Юрія — така й зима».

Образ Юрія як опікуна середньовічного рицарства Європи з'явився вже після прийняття християнства. Він замінив дайбозьких покровителів воєн, зокрема Одину та Частирджу. У балтослов'янських народів Юрій успадкував вовчі атрибути своїх попередників — він господар і годівник вовків, а подекуди символізував образ вовка. Може, саме тому в Литві та в українському Поліссі вовків донедавна називали «хортами святого Юрія»? Сліди культу вовка як тотема пращурів збереглися майже до нашого часу в Західному Поліссі. Люди вірили, що, зустрівшись із хижаком, достатньо промовити: «І я вовк», як він тебе обмине.

Андрію, Андрію, я тобі коноплі сію (13 грудня)

Андрія — це одне із найпоетичніших зимових свят, що має народну назву *Калита*, і було особливо популярним серед молоді. Дехто вважає, що воно походить від слова «календи». Очевидно, ми маємо справу з молодіжними вечорницькими зборами, які тривають від Калити до Різдва — періоду повороту сонця на весну — і передбачають угадування майбутньої долі, заклинання, ритуальне кусання калити.

За християнським календарем — це свято Андрія. За легендою, апостол Андрій Первозваний проповідував християнство у самому Царгороді (Константинополі), на узбережжі Чорного моря та на околицях нинішньої столиці — Києва. За народним переказом, Андрій сказав своїм учням: «Чи бачите ці гори? На цих горах засяє ласка Божа і буде великий город, і Бог збудує багато церков». Він вийшов на ці гори, благословив їх і поставив хрест. Помолився Богові, зійшов з гори, де опісля став Київ.

Це одне з найулюбленіших свят української молоді, яка збиралася на вечорниці, де з принесених продуктів дівчата готували вареники (обов'язково з капустою), пироги, узвар, гречану кашу, кисіль, а також ритуальні страви — кашу, балабушки і калиту. Останні використовувалися у ворожінні, розвагах. Ворожінь було безліч, та всі вони мали на меті одне — дізнатися про свою долю, найчастіше про одруження. Фактично це було продовження ворожінь, розпочатих іще в переддень свята Катерини, тому вони мало чим відрізнялися.

Ще одна характерна риса свята Андрія — це певна «карнавальна свобода». У цю ніч, як і в новорічну, негласно дозволялися деякі прояви антигромадської поведінки, які в інший час гостро засуджувалися і навіть підлягали покаранню за звичаєвим правом. Набір андріївських жартів не вирізнявся особливою вибагливістю: парубки знімали з воріт хвіртки і заносили на край села, підпирали кілком двері хати, вилазили на стріху і затикали комин, пускали в димар горобців тощо. Особливо звитяжним вважалося вміння підняти воза і поставити його на чиюсь хату. Такі ритуальні безчинства творили здебільшого на подвір'ях, де були дівчата на порі.

Навіть сьогодні подекуди дівчата продовжують ворожити, як у давнину. Раніше це було так: ще звечора, коли сходяться до хати ворожити, спочатку вони випікають балабушки. Воду на це печиво з білого борошна носять із криниці. І не відром чи глечиком, а... ротом! До того

ж намагаються носити так, щоб хлопці не бачили, бо як побачать — біда: підстережуть десь і нумо смішити, от котрась не витримає, засміється і ковтне воду або хлюпне з рота додолу — починай знов. Тож коли балабушки спечуться і вистигнуть, кожна з дівчат позначає своє тістечко кольоровою ниткою чи папірцем. Потім розкладають їх рядочком на долівці на рушнику. Коли підготовку завершено, впускають до хати собаку, якого цілий день не годували і тримали десь зачиненим, і він «вирішує» долю дівчат, хапаючи одна за одною смачні балабушки: чию першу вхопить — та й заміж піде першою серед подруг. Біда, коли чиєсь зовсім не зачепить: доведеться ще дівувати. Коли затягне балабушку в темний кут чи під лавку, то доведеться дівці десь далеко йти заміж.

Або ще таке: вносять оберемок дров, складають; як буде по парі, то хутко буде мати пару.

Висмикують зі стріхи солому. І як попадеться стебло із колоском, а в колоску зерно, то буде багата за чоловіком.

Ворожили з чоботом. Треба кинути його на вулицю через плече: куди носком показує, звідти й старостів чекати.

Або ось так: треба розколотити борошно, сіль і трохи води. Усе це на ніч слід випити. Але води після цього не пити, хоч і дуже хотітимеш. А вночі присниться суджений, який принесе води напитися.

Вдавалися й до такого: насипали в хаті на долівку пшениці, ставили воду в мисочці, дзеркало. Потім вносили півня і пускали його. Клюне зерно — господарем суджений буде, води нап'ється — п'яницею, а в люстерко гляне — ледачим буде.

Для дівчини мало знати, чи вийде вона заміж, вона ще хоче знати, чи до пари буде її суджений (нікому не хочеться за нелюба йти). Коли стемніє, дівчина набирає в пелену насіння коноплі, виходить за хату, сіє його на снігу і примовляє:

Андрію, Андрію,
Конопельку сію,
Спідницею волочу,
Заміж вийти хочу.

Потім набирає жменю снігу разом із висіяними коноплями, вносить до теплої хати і лічить зернини: якщо попарні — добрий знак, а коли ж ні — погано.

А то ще так ворожать: беруть півня і курку, зв'язують їх докупи хвостами і накривають решетом, щоб спершу заспокоїлись. За якийсь час випускають їх і дивляться, хто кого перетягне від умовної лінії. Як півень перетягне, то чоловік буде верховодити, а як курка — то жінка буде вирішувати важливі справи в сім'ї.

Після ворожінь виконувався ритуальний обряд кусання калити — пшеничного коржа, якого підвішували до стелі. Вкусити калиту було справою нелегкою, оскільки вона охоронялася писарем або паном Калетинським (господинею чи вправним і веселим парубком). Для того, щоб заслужити право на кусання, треба було вміти і заспівати, і затанцювати, і загадати власні загадки та відгадати чужі, і бути стриманим, уміти володіти своїм емоційним станом. Тож першого, хто починав це веселе свято, називали паном Коцюбинським, який мав від порогу, «осідлавши» коцюбу (кочергу), «їхати» до калити. Дівчата «сідлали» рогача і теж «їхали» кусати калиту.

Свято Калити — це свято прославлення сонця, хліба. Воно поєднало в собі (як і багато інших свят) традиції християнства (легенда про святого Андрія) і язичництва (культ сонця).

Ось деякі фрагменти обрядодії, пов'язаної з Калитою.

Веселі персонажі створюють святкову атмосферу — це, по-перше, пан Калетинський (Калитинський), котрий може зажадати, щоб хтось із учасників свята розповів про свій родовід аж до 7 коліна, і пан Коцюбинський (його роль по черзі виконують усі, хто хоче вкусити калити).

Разом співають:

— Ой, калита, калита,
Із чого ж ти вилита?
— Ой, я з жита сповита,
Ой, я сонцем налита
Для красного цвіту
По білому світу.

Господар *(виносить від печі рогача й кочергу (коцюбу) — атрибути вогню, обережно кладе їх навхрест так, щоб рогач був зверху).* Хто перший до сонця-калити поїде?

Хлопець 1. Дозвольте мені.

Калитинський. Тоді витанцюй коня собі. Танцюємо від порога! Хто зачепить коцюбу чи спітніє в танці, того в сажу вмажу.

Під хлопчачий танець дівчата співають:

Ой, на горі просо —
Сидить зайчик,
Він ніжками чеберяє.
Якби такі ніжки мала,
То я б ними чеберяла,
Як той зайчик...
(*далі про жито, гречку*)

Після перших трьох рядків пісні хлопець переступає через коцюбу й рогача, а за трьома рядками приспіву — танцює, перебираючи ногами навхрест через ці атрибути вогню.

Дівчина 1. Гарно вискакав!

Дівчина 2. Сідлай тепер коня!

Хлопець 1 (*сідає на коцюбу, мов на коня, і їде до калити*). Їду, їду калиту кусати!

Калитинський. А я буду писати.

Хлопець 1. Писнеш чи ні, а я на білому коні і калита мені *(підстрибує, кусає калиту*). Смачна калита, вкусив — аж душа сонцем засяяла.

Д і в ч и н а 1 (*бере коцюбу і притьмом до калити, між нею і хлопцем 2 відбувається діалог).*
— Діду, діду, калиту кусати їду.
— Звідки ти?
— З Калитви.
— Чого хочеш?
— Калити.
— А не боїшся чорноти?
— Не боюся.
— Тоді присядь. (*Дівчина присідає*) Ось так: присіла і право на кусання втратила *(її вимазують сажею*). Оце тобі за те, що без пісень і танцю до калити поїхала.

Знову співають «Зайчика-чеберяйчика». Третій хлопець танцює і ніяк не потрапляє в ритм, чіпляючи то рогач, то кочергу.

Х л о п е ц ь 3. Та він танцює, як ведмідь у решеті! Бачу, що ти до танцю незугарний. До свята не приготувався. Іди в клуню та з околотом потанцюй (*маже його сажею*).

Діалог між Калитинським та Хлопцем 4.
— Їду, їду калиту кусати!
— Ти хто?
— Я — Коцюбенко. А ти?
— Я — Калитенко. Ти звідки?
— Я з Черкас.
— Чого хочеш від нас?
— Калиту кусати.
— А як її звати?
— Сонячною знати.
— Коли ніч від нас відійде?
— Лишень сонце зійде.
— Чи зумієш калиту дістати?
— І вмію, і знаю, і конем білим доскакаю!

Наступний діалог.
— Діду, діду, я на коцюбі їду.
— А що везеш?
— Міх.
— А що в міху?
— Сміх.
— То засмійся.
— Нема чого сміятися, треба калиту кусати.
— А навіщо калита тобі?
— Щоб не бути у журбі.
— А я буду сажею писати.
— А я буду калиту кусати.
— А я писну.
— А я кусну.

Під пісню і танок усі мають вкусити калити.

Ой, зайчику, ти лапанчику,
Нема куди зайчику вискочити,
Нема куди сірому виплигнути.
Ану, зайчик, скоком-боком
Перед нашим карим оком
Сюди-туди повернися
Та й низенько поклонися.

Навпроти кого вклоняється танцюрист, той має йти після нього до танцю, а сам танцюрист сідлає «коня» (рогача).
— Їду, їду калиту кусати!
— А я буду по зубах кресати.
— А ти хто?
— Я — Калитинський! А ти?
— Я — Коцюбинський...

Співають ще «Кужеля», «Семена».

У діалозі бере участь господар.
— Їду, їду калиту кусати.

— А будеш нам слово казати?
— Буду.
— Що у світі найсильніше?
— Вода.
— Що у світі найпрудкіше?
— Світло.
— Скільки в небі зірок?
— Як у морі піску.
— Скільки в морі піску?
— Як проміння у сонця.
— А скільки проміння у сонця?
— Як у людини думок. *(Кусає калиту.)*

Господар. Калитники-житники, славно дбайте, Калиту уславляйте! Аби наше до кінця віку було.

Перш ніж сісти до столу, дівчата виносять горщик каші надвір, ставлять на стовпець, закликають: «Доле, доле, йди до нас каші їсти!» і примовляють: «Калито наша, ось тобі каша, а нам дай сили, щоб ми були живі».

ПРИЙШОВ НАУМ — ПОРА БРАТИСЯ ЗА УМ (14 грудня)

За народним уявленням, Наум — покровитель розуму, знань і доброчинства, а тому селяни були переконані: якщо на святого пророка розпочинати навчання, то дитина краще навчатиметься, отже, набереться ума-розуму: «Пророк Наум наведе на ум». Як відомо, у XVII ст. в Україні був високий рівень освіти, майже в кожному селі були школи, а за рівнем письменності українці випереджали найбільш розвинені європейські країни.

Напередодні Наума батьки відвідували дяка (пізніше — вчителя) і зголошувалися про оплату. Вона регулювалася обопільною домовленістю: забезпечити дровами на зиму, обдарувати салом чи ковбасами на різдвяні свята, допомогти вчителеві під час жнив тощо.

Увечері до «кашоїда» мав прийти хрещений батько з букварем. Посеред хати ставили діжу, застеляли її кожушком, і гість, узявши ножиці, підстригав хрещеника, «щоб справно в голову йшла наука». Після цієї дії обидва сідали за стіл і завчали напам'ять кілька літер. Господиня тим часом готувала пшонянку (пшоняну кашу) як ознаку доброго навчання, «бо треба чимало каші з'їсти», щоб опанувати науку.

Перед сном годилося скупатися в ночвах, вимити голову зіллям і підготувати чисту сорочку. А вдосвіта батько з дитиною йшли до церкви, де панотець мав прочитати над головою майбутнього учня Євангелію.

Вдома до столу подавали лише кашу. Після цього школяр ставав навколішки, молився вголос, а мати благословляла іконою. Потім витягували свячену вербову галузку і батько тричі стьобав нею сина. Далі малюк брав у руки загорнений у рушник горщик з кашею, а батько могорич, і вони вирушали до школи. Після частування та розмови з дяком-учителем батько заходив до церкви, ставив свічку перед покровителем і промовляв: «Святому на пошану, а моєму синові на розум».

Окрім Наума, покровителями вважалися також Іван Богослов, безсрібники Кузьма та Дем'ян, до яких діти мали звертатися в молитві, починаючи навчання.

Варвара ночі урвала, а дня приточила (17 грудня)

Варвара була великомученицею за християнську віру, і в народі існувало безліч легенд про її життя і муки, яких вона зазнала. За легендою, Варвара була такою вдатною до вишивання, що оздобила ризи навіть Ісусові Христові. Тому в цей день жінки й дівчата займалися лише рукоділлям, заборонялося прати білизну, місити глину, білити в хаті. А беручись до вишивання, хрестилися й казали: «Свята Варвара золотими нитками Ісусові ризи шила і нас

навчила». Оскільки для українського жіноцтва вишивання було національною особливістю, вони вважали великомученицю Варвару своєю покровителькою і святкували переважно жіночими чи дівоцькими гуртами. Говорили: «Варвара мила нас шити навчила». Дівчата готували вареники з маком і запрошували хлопців на вечерю. Сівши за стіл, парубки не поспішали їсти обрядову страву. Річ у тім, що за традицією дівчата готували так звані «ліві» вареники, начиняючи їх клоччям або вовною, або ж просто борошном (вареники-«пирхуни»). І споживання страви перетворювалося у веселе дозвілля.

Колись на Варвари, Сави та Миколи варили кутю та узвар, «щоб хліб родив і садовина рясніла». Цей атрибут уже нагадує різдвяні свята. І це не випадково, оскільки від Варвари день уже повертає на весну: «Варвари ночі урвали і дня доточили на макове зерно». Може, від цієї приказки й пішло те, що дівчата варили вареники саме з маком?

Примічали і казали:

Якщо Варвара морозна — ховай сани, бери воза.

Як на Варвару болото — зима буде, як золото.

Якщо Варвара засніжить, то Микола (19 грудня) морозом затріщить.

Варвара — зла свекруха: бережи ніс і вуха.

Варвара снігом стелеться, Сава (18 грудня) метелиться, а Микола (19 грудня) морозом телиться.

САВИ ДНЯ ПРИБАВИЛИ
(18 грудня)

Якщо Варвари вважалося жіночим святом, то Сави (18 грудня) позначене чоловічими обрядами. Щоправда, якихось особливих відзнак не було. Проте досить цікаво справляли день ангела ті, хто були Савами. Рано вранці однолітки сходилися до винуватця урочистості і, посіпуючи за вуха, пропонували сісти на ослін, застелений кожухом. Потім гуртом піднімали іменинника під стелю —

гутали — і вимагали відкупного: «Добродію іменнику, чим відкупишся?» І тривали веселі торги з іменинником, далі гості опускали ослін додолу, вітали зі святом, а він причащав гутальників чи запрошував прийти на вечерю. Тож молодь спочатку обходила іменинників, а ввечері збиралися всі в одній оселі і вшановували їх усіх разом. Таке жартівливе дійство називалося «похорон Савки». Всаджуючи на ослін іменинника, казали: «Як був Сава, то не їв сала, їв паляниці, щоб любили молодиці».

Діти також розігрували подібні сценки зі своїми однолітками. Жінки ж збиралися в рукодільницькі гурти, бо настав час «і савити, і варварити, і куделю кучмарити». Хто ж не працював, то казали: «Савила та варварила і сорочку собі не справила», «Який Сава, така йому й слава». Це вже був день, що приближав літо. Отож і казали: «Сави дні прибавили». А ще казали: «Сава — батько зимового Миколи».

СВЯТО МИКОЛАЯ
(19 грудня)

Цього дня ми святкуємо очікуване всіма дітьми свято — Миколая. У перекладі з грецької Миколай означає «перемагаючий народ». Святий Миколай жив близько 1700 років тому у Мир-Лікійській місцевості в Малій Азії, його батьки, Феофан і Нонна старанно і з любов'ю виховували свого одинака. Отримавши спадок, Миколай роздав його бідним. Обрання Миколая єпископом міста Міри в Лікії супроводжувалося знаменнями і видіннями. На період правління імператора Костянтина припадають численні розповіді про заступництво Миколая за несправедливо засуджених, про дива, які він творив за життя і після смерті. За переказами, він допомагав найчастіше таємно, особливо тим, хто соромився просити. Миколая вважають покровителем дітей та заступником рибалок і моряків, усіх тих, хто потребує його захисту. Святого Миколая вшановують двічі на рік: 22 травня і 19 грудня.

На честь Миколая в усьому християнському світі збудовано чимало храмів, до нього в молитвах звертаються мандрівники та подорожні. Належить Миколай Чудотворець до так званих святителів (церковних ієрархів).

В Україну культ Миколая прийшов водночас із прийняттям християнства. Святий Миколай у нас завжди був покровителем і заступником усіх дітей. А оскільки він був втіленням кращих моральних якостей, то був і вимогливим навчителем. Тому батьки часто зверталися до образу Миколая як мудрого наставника дітей, і особливо перед святом нагадували дітям про те, що вони мусять бути чемними і побожними.

У цей день діти чекають на нього з особливим нетерпінням: вони знають, що за їхню слухняність та працьовитість святий Миколай принесе їм безліч подарунків. Тож намагаються бути протягом усього року саме такими: нелінивими, доброзичливими, старанними.

Звичай обдаровувати дітей уночі проти св. Миколая (з 18 на 19 грудня) є чи не у всіх християнських народів. Ця добра традиція прийшла в Україну з Європи й утвердилася на західних землях, де в цей день печуть спеціальне печиво «миколайчики» і частують ним усіх дітей.

Існує повір'я, що Миколай кладе подарунки слухняним дітям під подушку. За іншою версією — у глиняний полумисок, який увечері, перед сном, діти ставлять на підвіконня. Одне слово, у кожної місцевості свої традиції: діти знаходять подарунки і в чобітку, який заздалегідь ставлять біля порога кімнати, і в шкарпетці на стільчику біля ліжка, а інколи — просто на столі.

Подарунки один для одного іноді готують і дорослі. Вони дарують їх тим, хто протягом року не скупився на добрі справи.

Про повагу, з якою ставилися до Миколая в народі, говорить і те, що майже в кожній домівці були його ікони, бо він захищав усіх бідних та знедолених.

Стежили ще й за такими речами: хто першим прийде вранці до хати, той буде першим «полазником», і звичайно ж, бажано, щоб це була не жінка. Не дуже добре, якщо в цей день хтось інший, а не господар, перейде через подвір'я першим. Тому кожний господар у цей день (а також на Різдво, Новий рік) встає раніше, ніж завжди, та йде поратися біля худоби, примовляючи слова подяки, звернені до Бога.

Після Миколи повсюди в Україні починалися вечорниці. Коли ж починався Великий піст, вечорниці припинялися — гріх. Розрізняли вечорниці й досвітки. Якщо дівчата й хлопці йшли додому опівночі (з першими півнями), — це вечорниці; якщо ж, бувало засиджувалися аж до третіх півнів (3—4 година), то це були досвітки.

ОЙ ХТО, ХТО МИКОЛАЯ ЛЮБИТЬ

Народна пісня

Ой хто, хто Миколая любить,
Ой хто, хто Миколаю служить, —
Тому святий Миколай (2)
На всякий час помагає.
Миколає!

Ой хто, хто спішить в твої двори,
Того ти на землі й на морі
Все хрониш від напасти, (2)
Не даєш в гріхи упасти,
Миколає!

Ой хто, хто к ньому прибігає,
На поміч його призиває,
Той все з горя вийде ціло, (2)
Охоронить душу й тіло,
Миколає!

Яка Ганка до полудня, така зима до кінця грудня (22 грудня)

За церковним календарем, це день зачаття святої Ганни, і це свято не позначене особливими обрядами. Хіба що вагітні жінки остерігалися працювати, а жінки та дівчата, у яких часто боліла голова, не пряли в цей день. Але колись у дохристиянські часи це був значний день, бо припадає на зимове сонцестояння. Традиційно в цей день дівчата збиралися своїми гуртами, аби обговорити, як святкуватимуть різдвяні празники, які вже не за горами. Як і в парубоцьких гуртах, так і в дівочих обиралася старша, яка й керувала дівоцькими громадськими справами, нерідко її називали «отаманшею». Дівчата ніяких іспитів для тих, хто почав дівувати, не влаштовували, хоча було одне неписане правило: на колективні гулі могли приходити ті, хто вже навчився вишивати, прясти чи шити, оскільки на вечорницях чи досвітках без діла не сиділи. Це була не тільки форма відпочинку, а й певні оглядини дівочої вправності та майстерності. Тому матері, перш ніж дозволити доні відвідувати вечорниці, навчали її рукоділля й пильно стежили за цим, щоб дівчина не зганьбила родину своїм невмінням.

Молодь, яка збиралася на досвітки чи вечорниці, залишалася ночувати в тій хаті, яку наймали, спали на кулях соломи чи сіна попарно. Слід зауважити, що високий рівень тодішньої моралі не дозволяв будь-яких вільностей, тому й хлопці, і дівчата свято пам’ятали про це, щоб не зганьбити свого роду.

Тож із цього дня починали готуватися до свят і жінки: мастили і прибирали оселі, посилено годували свиней, щоб мати свіжину до Різдва.

НА СПИРИДОНА ДЕНЬ ПРИБУВАЄ НА МАКОВЕ ЗЕРНЯ (25 грудня)

Цей день вважається найхолоднішим в останньому місяці року: сонце повертає на літо, а зима на мороз. Люди це пов'язують з тим, що «сонце переходить на другий бік», а тому небесне світило начебто у цей день зодягається у святковий жупан і від'їздить до теплих країв, а зима натягує ведмежу шкуру і волочиться цілу ніч попід вікнами, накликаючи жінок, щоб вставали й розпалювали в печі, бо дуже вже холодно в хаті. Чи не тому в давнину наші предки-дайбожичі у цей день цілу ніч палили вогнища, а вдосвіта, зустрівши перші промені сонця, виходили на околиці сіл і голосно кричали.

Раніше в цей день намагалися не працювати, «щоб миші не точили соломи», і щонайбільше — не свердлити, «бо будуть нападати на врожай черв'яки». Побожні селяни обкурювали димом оселі, бо «святий Спиридон всю нечистоту жене з хати». На покуті ставили відро із землею і втикали в нього вишневі гілочки: якщо почнуть розвиватися на Різдво, то вродить гарно садовина.

А з наступного дня люди починали спостерігати за погодою: яким був кожний наступний день, такою буде погода чергового місяця — 26 грудня прогнозувало січень, 27 — лютий і так аж до Різдва; 7 січня завбачувало погоду на грудень. У зв'язку із цим днем у народі побутували прислів'я: «На Спиридона дня прибуде на макове зерня», бо «Спиридон Сонцеворот небо плечима підпирає — дня добавляє».

Раніше, починаючи із цього дня, люди різали птицю, кололи кабанів, готуючись до Різдва.

ПРИЙШОВ ТОМА — СИДИ ВДОМА (29 грудня)

Завершується календарна святковість двома грудневими празниками — Томи та Даниїла (Данила), що припадають

на 29—30 грудня. Їх особливо не відзначали, хоча й збереглися прислів'я, які багато що пояснюють: «Прийшов Тома — сиди вдома», «Добре говорив святий Тома, що в грудні найліпше сидіти вдома». Ці мудрі слова пов'язані з тим, що передріздвяні та різдвяні (хрещенські) морози вважалися найсильнішими.

А ще старі люди переповідають і зберігають легенди про Данилів день, пов'язаний із трьома отроками, які були непохитними у вірі своїй, — Ананієм, Азарієм, Мисаїлом. Коли Навуходоносор (за легендою) наказав їх кинути в піч, то ніхто не сподівався, що вони залишаться живими. Та сталося диво — вогонь не зачепив їх. Відтоді люди згадують про них у цей день, щоб пояснити підростаючому поколінню міцність християнської віри.

Отож завершується рік двома святцями — Томи і Даниїла. Обрядові дійства на свята засвідчують, що наш народ умів не тільки працювати, а й влаштовувати своє дозвілля.

Міжнародні, державні свята, знаменні та пам'ятні дати

1 — Всесвітній день боротьби зі СНІДом. День працівників прокуратури.
2 — Міжнародний день боротьби за скасування рабства.
3 — Міжнародний день інвалідів.
5 — Міжнародний день добровольчих дій в інтересах економічного і соціального розвитку. День працівників статистики.
6 — День Збройних сил України.
7 — Міжнародний день цивільної авіації. День місцевого самоврядування.
10 — День прав людини.
12 — День сухопутних військ України.
15 — День працівників суду.

18 — Міжнародний день мігрантів.
19 — День адвокатури.
20 — День міліції.
22 — День енергетика. День працівників дипломатичної служби.
24 — День працівників архівних установ.
25 — Різдво за Григоріанським календарем.

Стародавня українська кухня

Каша з пшона і маку

Узяти 2,5 скл. пшона, промити його. У посудину налити 3,5 скл. води, трохи посолити і поставити на вогонь. Коли вода закипить, висипати пшоно, кілька разів помішати, додати тертий мак, накрити кришкою і лишити впрівати на годину.

Мак готують так: 1 скл. маку промивають, зціджують воду, запарюють окропом і товкачем розтирають у макітерці або горщику, аж поки не з'явиться біла рідина — «макове молоко» (для інших потреб це молоко розводять підсолодженою водою), додають цукру і вимішують із кашею.

Калита

Калита (калата, маламай) — обрядовий хліб, який готували на Андрія (13 грудня).

Круто замішують прісне тісто, додають меду, родзинок, ліплять великого круглого (або із зубчиками) коржа з діркою посередині, посипають маком, витискають нехитрий орнамент, прикрашають зліпленими з тіста фігурками «кривого танцю», різними кривульками і випікають його так, щоб він був сухим і його важче було потім кусати.

Кисіль стародавній

Одна із найдавніших страв. Вівсяні зерна підсмажували, мололи, сіяли, дрібне борошно запарювали окропом, охолоджували до теплого стану, додавали шматок хліба і

залишали на ніч заквашуватися у теплому місці. Саме від того, що тісто мало добре вкиснути перед варінням, ця страва й дістала свою назву. Зварений кисіль заправляли конопляною або маковою олією, маковим або конопляним молоком (див. Грудень, каша з пшона і маку). Їли також і з хроном, цибулею, медом. Почату миску годилося з'їсти за один раз, бо інакше страва підходила водою й ставала несмачною, звідки й приказка: «Сьома вода на киселі». Згодом стали широко вживати крохмаль, і кисіль стали готувати із відварених сушених фруктів або молока.

Миколайчики

Їх випікають у різних місцевостях по-різному: у формі рибок, коників, ялинок, прикрашених пряників-медівників, солодких коржиків, тістечок або квіточок (як вергуни).

Грудневі імена

1 — Зиновія, Роман, Лідія, Платон;
2 — Порфирій, Микола, Дмитро, Марта, Варлам, Адріан, Філарет, Іларіон, Лариса, Йосип, Роман;
3 — Любов, Анатолій, Іван, Савелій, Григорій, Ісакій, Мавра, Іпатій;
4 — Григорій, Марія, Лідія, Анатолій, Олександр, Кирило, Анна, Фекла (Векла), Феоктист;
5 — Валер'ян, Марія, Максим, Прокіп, Архип, Михайло;
6 — Митрофан, Макар, Олександр, Григорій;
7 — Катерина, Августа, Симон (Семен), Меркурій, Порфирій, Олександр, Григорій;
8 — Петро, Клавдія, Климент (Клим), Митродора;
9 — Інокентій, Олімпій, Марина, Яків, Юрій;
10 — Діадора, Роман, Всеволод, Яків, Гаврило;
11 — Андрій, Леоніда, Василь, Григорій, Меланія (Меланка), Федір, Степан, Серафим, Сергій, Тимофій;
12 — Парамон, Акакій, Філумена, Неоніла, Ольга, Діонісій (Денис);

13 — Андрій, Федора;
14 — Ананій, Харитина (Харитя), Філарет, Наум, Феофанія;
15 — Матвій, Опанас, Олена, Андрій, Іван, Кирило, Степан;
16 — Федір, Іван, Серафим, Сава, Варвара;
17 — Юліана (Уляна), Серафим, Геннадій, Іван;
18 — Анастасій (Анастас), Захарія (Захар), Таїсія, Сава, Гурій;
19 — Микола, Ольга, Максим;
20 — Ніна, Антоній (Антон), Нил, Іван, Павло, Григорій, Амвросій (Андросій), Меланія;
21 — Федосія, Анфіса, Кирило, Потап, Онимфор;
22 — Анна (Ганна), Софрон, Степан;
23 — Марина, Ангеліна, Євграф, Йосип, Степан, Хома;
24 — Лариса, Леонтій, Никон, Данило, Лука;
25 — Олександр, Свирид, Ферапонт, Дарія (Дарина), Спиридон;
26 — Аркадій, Арсеній (Арсен), Авксентій, Євген, Лукія, Домна, Орест;
27 — Аполлон, Каленик, Лев, Филимон, Фірс, Євдокія;
28 — Павло, Степан, Трифон, Сусанна;
29 — Марина, Феофанія, Софія, Агей, Микола;
30 — Данило, Ананій, Азарій, Діонісій (Денис), Стефан (Степан);
31 — Михайло, Модест, Максим, Семен, Марко, Зоя, Клавдія, Севастян.

Святолік-прогностик

Платона і Романа (1). Який день — така зима.

Введення (Третя Пречиста) (4). «Як на Введення в сліду вода, то на Юрія (6 травня) — трава». Вважають, що в цей день Бог відпускає праведні душі подивитися на своє тіло, а тому і свято називають Виденням. «Як є на Введення вода, то буде в мисці молока». «Введенські морози ще зими не роблять».

Прокопа, Архипа (5). У давнину в цей день ставили на шляхах віхи, щоб подорожні не збилися з путі. «Архип прийшов — замети знайшов, снігом ступає, саням дорогу прокладає». Із цього дня встановлювалася санна дорога.

Канун святої Катерини (6). З цього вечора дівчата починали ворожити.

Катерини (7). Якщо в цей день капає, то на Різдво ллє, якщо мороз — кінець зими теж буде морозним. «Як на Катерину холодно, то буде голодно», «На святу Катерину ховайся під перину».

Георгія Побідоносця, Єгорія, Юрія холодного, Юріїв день (9). «Слухали» воду в колодязі: тиха вода — зима буде тиха й спокійна, чувся клекіт — чекай сильних морозів та заметілі. «Який день на Юрія — така й зима».

Парамона (12). Якщо вранці цього дня було світло, прозоро, то грудень буде ясним, якщо свіжило, то чекай заметілі; якщо вдень ішов сніг, то будуть хурделиці цілий тиждень; якщо до цього дня немає снігу — зима буде теплою. Молодь увечері збиралася на калиту.

Андрія (13). Дивилися на вогонь у печі: червоного кольору, то чекали морозу, білого — відлиги. Якщо вода на річці тиха — на рівну зиму, шумовита — на завірюхи. Удень ішов сніг — бути хурделицям цілий тиждень. Якщо до цього дня сніг не випав — зима буде теплою, а як з'явився — довгою і холодною. «На Андрія треба кожуха-добродія». У цей день не можна було пекти хліб, шити і прясти. Дівчата ворожили.

Наума (14). У давніші часи навчальний процес починався взимку — першого грудня за тодішнім літочисленням. Батьки відводили до школи дітей саме на це свято, бо «пророк Наум наведе на ум».

Варвари (17). Яка погода на Варвари — така й на Різдво. Який день на Варвари — такий і на Сави. Дерева в інеї — урожай на фрукти. Хто заспить на Варвару, той цілий рік буде сонливим. «Якщо в грудні на Варвари болото, то зима красна, як золото», «Якщо на Варвари

гострі морози, то на зиму готуй вози, а як розтане, то кажи оглянути сани». Починає збільшуватися день.

Сави (18). Дим стовпом — буде мороз, ясна погода; дим волоком — на негоду; дим без вітру стелеться до землі — чекай снігу. Із цим святом пов'язано найбільше жартівливих обрядів («похорон Савки»). «Який Сава, така йому й слава», «Сава приїхав на білих санках», «Зварив Сава сушениці та й поніс на вечорниці».

Миколая (19). Як буде великий іній, то буде гарним урожай хліба, якщо мороз, то також на добрий хліб і городину. «Скільки Микола зимній дасть снігу, стільки Микола весняний дасть трави». На відміну від весняного (22.05), зимового Миколая відзначають особливо урочисто. «Після Миколи пшениця вкриє поле», «Хвали зиму після Миколи».

Амвросія, Андросія (20). У цей день дівчата бачили уві сні своїх суджених: хто присниться, за того й заміж іти.

Ганни (22). Зимове сонцестояння; тихий і безвітряний день — на врожай садовини; коли ж іде дощ — уся весна буде дощовою. «Яка Ганна до ніченьки, така зима до весноньки», «Яка Ганна до полудня, така зима до кінця грудня», «Прийшли Ганки — сідай у санки». Від Ганни набирає розгону зима.

Спиридона Сонцеворота (25). Це один із найхолодніших днів грудня, бо «сонце переходить на другий бік»; якщо світло і ясно — новоріччя буде морозним; якщо хмарно і на деревах висне іній — похмуре й тепле; якщо ніч ясна, то зима буде холодною, а літо жарким; якщо ніч темна — зима тепла, а літо похмуре; ніч зоряна — зима холодна, а літо спекотне. «Святий Спиридон всю нечисть жене з хати вон», «Спиридон Сонцеворот небо плечима підпирає — дня добавляє».

Євстрата (26). Із цього дня спостерігають за погодою впродовж 12 діб, кожен день покаже погоду одного місяця наступного: 26 грудня — січня, 27 грудня — лютого і т. п. «Який Євстрат — такий і січень».

Елевферія (28). Батьки зрізали з дерева молоді однорічні пагінці і злегка били ними дітей, щоб вони мали міцне здоров'я.

На Томи, Аггея (29) якщо мороз — буде він аж до Хрещення (19 січня). «Прийшов Тома — сиди вдома» (бо це один із найхолодніших днів грудня).

Даниїла (30). Якщо з'явиться іній — Різдво буде теплим.

На кожне сільце — своє слівце

Прийшов грудень — приніс студень.

Важко в грудні без кожуха, як мороз і завірюха.

Сніг у грудні глибокий — урожай високий.

Сумний грудень у свято і в будень.

Заступи грудня дверима, то він тобі вікном улізе.

Не так зима, як призимки.

У грудні сонце на літо, а зима на мороз повертає.

Трапляється такий год, що в грудні на день сім погод.

Із-за доброї години ожидай лихої днини.

Як зазиміє, то жаба оніміє.

Зимове сонце, як мачушине серце: світить та не гріє.

Грудень холодний та сніжний — хліб буде буйний та пишний.

Грудень — не брат, а морознеча — не сестра.

Хоч мороз припікає, зате комарів немає.

Зима біла, та снігу не їсть, а тільки сіно.

Якби не зима, то б літо було довше.

То сніг, то завірюха, бо вже зима коло вуха.

Мороз невелик, та стоять не велить.

Той взимі голодує, хто літо гайнує.

Січень рік починає, а грудень кінчає.

Груднева днина куца: сюди тень, туди тень — та й минув день.

Важко влітку без корови, а в грудні без кожушка.

Грудень — кінець року, а початок зими.

Грудень землю грудить, а хату студить.

НАРОДНІ ЗНАННЯ, УЯВЛЕННЯ ТА ВІРУВАННЯ

НАРОДНА АСТРОНОМІЯ

Астрономія як наука в Україні була відома ще в XVI столітті й викладалася в братських школах, а з XIX ст. — і в університетах. У Києві, Харкові, Одесі, Миколаєві працювали астрономічні обсерваторії.

Християнська релігія не змогла змінити чіткої системи свят астрального культу, яка складалась протягом тисячоліть. Вона дала лише нові назви цим святам та наповнила їх відповідними християнськими змістами, прийнявши давні ритуали й традиції.

Аби визначити час доби чи сприятливий для сільськогосподарських занять період, щоб орієнтуватися на місцевості за певних обставин, селянин мусив пильно вивчити зоряне небо і орієнтуватися в розташуванні сузір"їв.

Відповідно до кількості сузір"їв, через які проходило сонце за рік, було 12 основних свят. Особливими вважалися ті сузір'я, через які проходило Сонце за цикл сільськогосподарських робіт, їх було 7 (звідси і магічність цього числа). Час проходження головного світила через зодіакальні сузір'я в уяві наших предків пов'язувався із якимось особливим образом Сонця. Зрозуміло, що ці образи були близькими до життя людини: народження, юність, одруження, змужніння, старість тощо, бо до реалій життя примірялися всі явища природи. Отже, маючи різні образи, Сонце мало й різні назви: Сонце весняного

рівнодення — Сонце періоду змужніння — символізувало бога Ярила; вогняне Сонце літнього сонцестояння — бога Семиярила, або Сімаргла; свято одруження Семиярила з богинею води Даною відбувалося вночі проти Івана Купала; Сонце осіннього рівнодення символізувало бога Світовита (Світовида); бог зимового сонцестояння — Коляда.

Відповідно до початку і закінчення робіт у полі відзначався початок року, а оскільки язичницький складався із двох циклів — весняно-літнього й осінньо-зимового, то й початок року святкували двічі: у пору весняного рівнодення (21 березня) та осіннього (23 вересня). А святкування 1 січня — результат реформ Петра I.

У давніх предків виникнення і розвиток космічного світу поділяється на три періоди — три свята: народження Сонця (7 січня за новим стилем); народження Місяця (14 січня) і народження Води (19 січня). За християнською традицією це відповідає Різдву Христовому, св. Василеві, Водохрещі (Йордані).

Напевно наші пращури колись шанували свято Місяця, і це залишилося у вигляді того, що на щедрий вечір (13 січня) на столі обов'язково мали бути пироги як обрядова страва. Слово «пиріг» у доіндоєвропейській мові означав «хліб Місяця». Тому існують щедрівки, у яких славиться господар, його статки тощо, оскільки Місяць керує небесною і земною водою, від нього залежала родючість хліба, худоби.

Основні сузір'я, за якими орієнтувалися наші пращури:

Велика Ведмедиця мала назву *Віз, Великий Віз* (подекуди — *Велика Лосиця*), Мала Ведмедиця — *Малий Віз*, або *Пасіка*;

Лебідь — *Хрест*;

Орел — *Дівка воду несе*;

Волосся Вероніки — *Волосожари*;

Плеяди — *Стожари*, або *Квочка*;

Сузір'я Оріона мало в різних місцевостях різні назви: *Косарі, Полиця, Чепіга*;

Венера — *вечірня зоря, вечорниця*, а перед сходом сонця — *вранішня зірка, зірниця, денниця.*

Для переважної більшості сузір'їв народ зафіксував їхнє положення над обрієм залежно від пори року та переміщенням на зоряному небі, це слугувало також мірилом часу після заходу сонця. Наприклад, *Віз перевернувся* — скоро світатиме. *Чумацький Шлях* був важливим орієнтиром і важливим покажчиком напрямку на південь — *у вирій.*

За сонцем, місяцем і зорями люди орієнтувалися на місцевості. Сонце було основним мірилом визначення часу вдень, а для цього як спостерігали за світилом, так і орієнтувалися на довжину власної тіні.

Своєрідним і визначальним календарем у житті українців був Місяць. Схід і захід цього нічного світила стали основою поділу року на місяці, а сам термін, що означає $^1/_{12}$ частину року, збігається з назвою небесного світила. Відповідно і календарний місяць поділявся на кілька частин: *молодик (новак), підповня, повня, остання квартира (старик).* А тридобовий період невидимості в русі Місяця називався *переміною.*

Поділ доби і дня пов'язувався з положенням сонця над обрієм. Проміжки доби: близько півночі, північ, надпівніч, досвіток, ранок, схід сонця, полудень (підвечірок), вечір. Після заходу сонця час визначали за зорями. Велика роль у цьому належала Возові та Волосожару.

Важливим орієнтиром для українців у далеких мандрах був Чумацький Шлях (Молочний). У народі він розглядався як напрямок шляху для чумаків, які їздили в Крим по сіль (за легендою — по цій дорозі розсипали сіль), або як дорога у вирій для птахів.

НАРОДНА АСТРОЛОГІЯ

ПРО НАРОДЖЕННЯ

Ті, хто народився в **понеділок**, — вольові, вперті, а якщо дівчата, — то ще й хитрі; але часто ті, хто народився в понеділок, бувають нещасливими;

у **вівторок** — розхлябані (треба батькам докладати зусиль, щоб щось путнє вийшло), а дівчину ще й невдачі в житті підстерігають;

у **середу** — жартівливі, веселі, везучі, бешкетливі; дівчина має натуру до перемін; у майбутньому матимуть багатство і достаток;

у **четвер** — сто разів подумає, але не зробить (тяжкий характер, хоч і роботящі руки, але з малою користю); дівоча доля теж тяжка, як з каменя, крутиться на місці; як правило, виростають люди мовчазні й роботящі;

у **п'ятницю** — щастя, веселощі, благодать для обох, дуже гарні люди виходять: серце, як сонце, ладні з кожним ділитися, хто того потребує; переважно бувають щасливими у сімейному житті;

у **суботу** — поміркувані, шукають у всьому користі, хоча й чесні, справедливі; дуже прив'язані до дому, охайні, гарні господарі;

у **неділю** — люди більше від неба, ніж від землі, як придадуться до духовного, то там їхнє щастя і користь для інших; спокійні, хоча й трохи ледачкуваті; дитина, народжена в ніч з неділі на понеділок, неодмінно стане віщуном, знахарем чи ворожбитом.

ХТО В ЯКОМУ МІСЯЦІ НАРОДИВСЯ

Січневі — вперті, сварливі, дріб'язкові.

Лютневі — поблажливі, добродушні, поступливі.

Березневі — як той вітер: то тут, то там.

Квітневі — як той цвіт, з якого нема ніякої користі: все для себе, собі.

Травневі — добросовісні, небесні, але легко ранимі.

Червневі — користолюбні, потайні, вперті.

Липневі — невезучі, самі в собі, самі себе поїдають, гризуть.

Серпневі — здатні командувати над іншими, все підпорядковують своїм планам, собі.

Вересневі — тугі й неповороткі, егоїсти.

Жовтневі — поблажливі, непогані поводирі, доброзичливці.

Листопадові — ладні лишитися свого, багаті душею і не помічають зла.

Грудневі — скупі, потайні, гонорові, тиснуть копійку, аж тече з неї кров.

Значення кольорів для народжених у різні дні тижня

Понеділковому сприяє синій і шкодить білий.

Вівторковому — добре блакитний і зле коричневий.

Середовому сприяють усі, крім фіолетового і синього.

Четверговому теж синій шкодить, а допомагає рожевий.

П'ятничному стане в пригоді чорний.

Суботньому — білий.

Недільному — строкаті кольори, крім голубого.

Дні тижня й кольори

Понеділок: перший колір веселки — червоний, символ творчості. То колір чоловіків.

Вівторок: жовтогарячий — символ успіху.

Середа: жовтий — символ оптимізму.

Четвер: зелений — ознака допомоги, добра, згоди.

П'ятниця: блакитний — означає чистоту, цнотливість. День богині Дани — жіночий.

Субота: бузковий — символ таїни. Колір дітей, що вірять у диво, мрійників, мудрих.

Загальна символіка кольору

Червоний — енергійний, найактивніший. Символізує життя, свободу, урочистість, кров.

Жовтий — теплий, веселий. Символізує світло, життя, радість, повагу до старості.

Зеленувато-жовтий — символізує зраду, ревнощі, заздрість.

Жовтогарячий — веселий, життєрадісний, полум'яний. Символізує владу, розкіш, сонце, радість, марнославство.

Зелений — спокійний. Символізує мир, спокій, надію, сум.

Блакитний — холодний, пасивний. Символізує ніжність, вірність, легкий сум, далечінь.

Синій — спокійний, сентиментальний, серйозний. Символізує довіру, незкінченність, сум.

Фіалковий — повний життя, але водночас викликає сум. Символізує дружбу, довіру, гідність.

Білий — нейтральний, все збільшує, підкреслює. Символізує невинність і чистоту.

Дні тижня та їх значення

Понеділок — нещасливий день, свято відьом і русалок. Цього дня не слід починати яку-небудь нову роботу, білити хату, прясти, вирушати в дорогу, мити голову (бо журба обсяде і лупа заведеться), одягати чисту сорочку чи плаття (спіткає несподівана невдача). Дитина, народжена в цей день, буде нещасливою. Казали: «Понеділок — недоділок, тяжко братися за діло». Коли ж конче треба було щось зробити в понеділок, то убезпечували себе тим, що кидали щось за пазуху, аби воно випало знизу, або ж прикушували зубами нитку чи якесь стебельце трави. Але якщо в цей день обрізати нігті на руках, то зуби не болітимуть.

Понеділок — день тяжкий

В Україні відомо багато обрядів, пов'язаних із «понеділкуванням». Над усіма й дотепер тяжіє уявлення, що

«понеділок — день тяжкий», тому ніколи не починаємо важливих справ у понеділок. Своє тлумачення цьому явищу дає відомий письменник і етнограф В. Скуратівський: у багатьох народів існували подібні уявлення, і в кожному випадку були свої місцеві пояснення таких вірувань. В Україні був свій народний звичай, коріння якого сягають, очевидно, ще матріархату. Він так і називався — понеділкування. З огляду на те, що його первісна структура вже загубилася на початку позаминулого століття, слід нагадати, як це колись було.

Перед тим, як дати згоду на заручини, дівчина, до якої сватався хлопець, запитувала, чи дозволено їй буде понеділкувати. Якщо парубок не зголошувався, то юнка мала повне право, навіть не зважаючи на батьківську згоду, дати гарбуза, тобто відмовити сватам. І такий вчинок повністю виправдовував звичаєве право.

Згідно з давньою традицією, молода дружина раз на тиждень, себто в понеділок, могла, не питаючи дозволу, відлучитися з дому на цілий день. Молоді жінки зранку збиралися на понеділкування. Вирушаючи до гурту, вони брали з собою харчі — сало, крупу, яйця, масло та ін. — і готували понеділковий обід, веселилися, пряли або вишивали. Тим часом жіночі хатні справи лягали на чоловічі плечі, а тому для них понеділок був найтяжчим днем.

Цей обряд для молодого жіноцтва був украй необхідним. Різкий перехід від дівування до суворого родинного життя відповідно впливав і на психічний стан, адже дівчата колись виходили заміж досить рано — у 14—16 років. У них ще живі були спогади про вечорниці та досвітки, танки, різноманітні забави. Багатьом кортіло ще погуляти, але за традицією заміжнім жінкам уже заборонялося відвідувати молодіжні гулі. Недарма мовилося: «Заміж вийшла — світ собі зав'язала».

Щоб якось пом'якшити такий крутий життєвий злам, звичаєва правова форма й виробила вельми цікавий і практичний обряд «понеділкування», котрий давав мож-

ливість поступово ввійти в статус жіноцтва. Зібравшись у своє товариство, вчорашні юнки згадували недавнішнє дівування з безліччю цікавих історій і бувальщин, ділилися родинними клопотами, першими сімейними конфліктами, яких вистачало у кожної, передавали одна одній господарські навички, у тому числі й стосовно інтимного життя, адже не кожна дочка могла розсекретитись перед матір'ю; з подругами це було легше зробити. Отак у спогадах, де нерідко й пісня журлива викликала сльози на очах, минав «розвантажувальний» день. Він нерідко був найкращою віддушиною перших шлюбних місяців молодих жінок. Народний звичай суворо забороняв відвідувати «понеділкування» чоловікам і свекрухам. Лише як скрадалися перші сутінки, молодиці розходилися по домівках, зустрічаючи на собі невдоволені погляди чоловікової рідні. Але в невістки був традиційний аргумент — вона нагадувала про обітницю, дану чоловіком, — дозвіл на «понеділкування». Якщо ж він не дотримував даного слова, дружина залишала (і такі випадки траплялися) за собою право розірвати шлюб.

Цей звичай, що тривав протягом м'ясниць і Великого посту, підтверджує високий суспільний статус жінки. Відомі факти: у давнину — і це підтверджують іноземні дослідники — дівчата мали право йти у свати до хлопців, рятувати їх од смертної кари (навіть за козаччини засудженого до страти хлопця могла вберегти від вироку юнка, котра покривала свою голову його шапкою, бо в такий спосіб давала згоду на шлюб). Нарешті, про рівноправність у подружньому житті говорить і шлюбна термінологія: «ми побралися», «ми заручилися», «наші діти пошлюбувалися» тощо. Пізніша форма — «я взяв тебе» чи «я на тобі женився» — прийшла від сусідніх народів. До речі, звичай «дати гарбуза» також підтверджує рівноправність у виборі партнера. Сюди ж варто віднести й «понеділкування», яке втратилося з часу покріпачення українських селян польською шляхтою та російським самодержавством. А нині це — цікава сторінка нашої історії.

Повір'я про понеділок

Понеділок важкий день, тому не слід починати якусь велику справу.

Коли в понеділок щось не вдасться, то буде важкий увесь тиждень.

Не можна дівчині в понеділок мити голову, бо її доля буде безталанна.

Як у понеділок обрізувати нігті, то зуби не болітимуть.

Той, хто народився в ніч проти понеділка, буде віщуном, знахарем.

Вівторок — щасливий день для всяких починань. І народжена дитина цього дня теж буде щасливою в майбутньому.

Середа — день сприятливий для садіння. Але в цей день не можна було нікого лаяти, тим більше — проклинати, бо прокляття збудеться.

Четвер — день робочий, не слід цього дня веселитися, розважатися, оскільки порушника цього закону чекають великі неприємності в п'ятницю.

П'ятниця — день, сприятливий у коханні. Цього дня найкраще свататись, справляти заручини тощо. Як і в середу, не можна лаятися і когось проклинати. Бо прокляття не тільки збудеться, а ще й зачепить того, хто проклинає.

У лихі дні, щоб убезпечити себе від нещастя, слід було примовляти: «У добрий час сказати, а в лихий промовчати», «У добрий час (годину) будь сказано» тощо.

Субота — тяжкий день для роботи, тому ліпше займатися прибиранням у хаті. У суботу зазвичай добре купатися, перевдягатися, одне слово, — чепуритися. Діти, які народилися в суботу, відзначаються прив'язаністю до своєї домівки, охайністю, вони стають добрими господарями та господинями.

Неділя — у цей день не можна нічого робити, особливо рубати щось сокирою. Діти, народжені в неділю, мають

спокійну вдачу, хоча і не без ледарства. Дитина, котра народжена в ніч з неділі на понеділок, вважалося, має всі шанси стати віщуном, знахарем або ж ворожбитом.

Місячний календар та значення його днів

1-й день. Уважається нещасливим, але народжені у цей день, як правило, довгожителі. Добре розпочинати в цей день якусь справу, якщо це не понеділок чи п'ятниця. Якщо випадає весілля, то віщує подружнє щастя. А тому, хто в цей день захворів, слід готуватися до довгого перебігу хвороби. Для торгівлі і рибальства день невдалий, а от для полювання — один із найкращих. Перший день місяця дуже сприятливий для сівби і саджання, якщо зробити це до схід сонця або перед його заходом. У мандрівку вирушати цього дня не варто. Як правило, зміна погоди відбувається в перший день місяця.

2-й день. День дуже сприятливий для мандрівки, особливо водою. Так само, це вдалий день для закоханих, але нещасливий для торгівлі, укладання шлюбу, отримання спадщини. Народжені у цей день — старанні в науці, кмітливі, зі швидкими розумовими здібностями.

3-й день. Невдалий для починань, сівби, саджання і шлюбу. Сприятливий у коханні жінкам, а також вдалий для торгівлі. Важкий день для недужих.

4-й день. Цей день успішний для всіх починань, особливо коли випадає на середу. Сприятливий для навчання, роботи в полі, для дівчат та літніх людей. Нещасливий для торговців, мисливців, парубків. Народжені цього люди талановиті та щасливі.

5-й день. Він вважається нещасливим для багатьох людей. Несприятливий для сівби та початку інших чоловічих робіт, а також для дівчат, які виходять заміж. Зміни погоди на гірше. Люди, народжені в цей день, матимуть багато прикростей у житті, а також слабке здоров'я.

6-й день. Вдалий для одруження, оскільки сім'я буде багатодітною, але невдалий для закоханих та для знайомств, оскільки і те й інше швидко минає.

7-й день. Вдалий з усіх поглядів, особливо для навчання та здоров'я, для купівлі майна. Народжені в цей день проживуть довге та цікаве життя, матимуть міцне здоров'я. Хто в цей день одружиться, матиме багато дітей — дівчаток, здібних до наук.

8-й день. Вважається посереднім для всіх, погода усталиться до цього дня. Щось важливе починати в цей день не варто, хоча може пощастити в полюванні до обіду. Народжені в цей день хлопчики будуть нещасливими, а дівчатка — некмітливими.

9-й день. Малоуспішний для всіх справ. Тим, хто одружується, буде щастя, але у всіх інших справах — невдалий. Народжені в цей день хворобливі, слабкі здоров'ям.

10-й день. Він найсприятливіший для шукачів скарбів, мисливців, торгівлі. Посередній для сівби та саджання. Полегшення у хворих настає саме в цей день. Народжений цього дня стає знаменитістю.

11-й день. Цей день невдалий для початку будь-якої роботи, зокрема для полювання, торгівлі. Але сприяє мандрівкам, купівлі худоби та птиці.

12-й день. Уважається щасливим для одруження, навчання, торгівлі. Закоханим теж щастить саме в цей день. Несприятливий для полювання. Найліпший день для саджання фруктових дерев. Народжені цього дня мають особливий розум, гарне життя та міцне здоров'я.

13-й день. Невдалий з усіх поглядів, тому краще нічого не починати і виконувати лише найнеобхідніші роботи, а всі інші справи відкласти на пізніший час.

14-й день. Щасливий день для мисливців, мандрівників, торгівлі. Хвороби швидко і безслідно минають. Але народжені цього дня — не дуже сильні.

15-й день. Дуже вдалий день для полювання, рибальства і торгівлі. Бажано купувати тільки худобу. Для хлі-

боробства і мандрівок — невдалий. Народжені цього дня — дуже нещасливі у житті.

16-й день. Сприятливий для сівби та саджання, а також для одруження. Майбутнє життя молодят має бути заможним і щасливим. Народжені цього дня виділяються своїми здібностями у навчанні.

17-й день. Цей день суперечливий, не слід братися за серйозні справи, бо він сприяє злу. Успішний для навчання. Несприятливий для саджання (крім цибулі) та сівби. Мандрівникам обіцяє нещастя. Народжені цього дня не дуже здібні, але вродливі, дівчатка матимуть щастя у житті.

18-й день. Щасливий день для придбання худоби, але птицю купляти не варто. Сприятливий для шукачів скарбів та рибалок. Нещастя чекають на закоханих та торговців. Народжені цього дня відзначаються надзвичайною працьовитістю.

19-й день. Небезпечний для торгівлі та ремісництва, невдалий і для одруження. Той, хто захворіє цього дня, слабуватиме довго. Народжені цього дня будуть схильні до пиятики та інших шкідливих звичок.

20-й день. Один із найпридатніших для шлюбу, який віщує молодятам благополуччя та багатодітність. Найкраще всі справи починати цього дня, не таланитиме лише мисливцям. Діти, які народилися в цей день, виростуть розумними і талановитими.

21-й день. Благополучний для господарства, сівби, саджання, купівлі худоби (особливо молочної). Цього дня найкраще садити овочі. Народжені цього дня — малого зросту і не схильні до навчання.

22-й день. Невдалий для будь-яких справ, окрім одруження та кохання. Дітям, народженим цього дня, не щастить.

23-й день. Вдалий день майже для всіх робіт, особливо для навчання. Щастить цього дня жінкам. Народжені цього дня проживуть довго і відзначатимуться мудрістю.

24-й день. Цей день уважається поганим для починань. Хто цього дня захворіє — видужує тяжко. Мисливці, мандрівники, закохані, як правило, зазнають невдачі. Не рекомендується брати шлюб цього дня. Сприяє лише хліборобам. Діти, народжені у цей день, ростуть високими на зріст і чесними.

25-й день — нещасливий для всіх починань і справ, крім злих. Народжені цього дня ліниві.

26-й день. Уважається днем середньої сприятливості для всіх видів діяльності, крім гендлярства, де можна досягти успіху. Ті, хто захворів цього дня, довго слабуватимуть. Народжені цього дня матимуть погане здоров'я, слабку пам'ять, нестримний характер.

27-й день — сприятливий для добрих справ, хворим цього дня стане трохи легше. Вдалий для роботи на землі, торгівлі, навчання. Несприятливий день для мисливців. Якщо день випадає на середу — матимете щасливе одруження. Дівчатка, народжені в цей день, виростуть вродливими, щасливими у подружньому житті, хлопчики ж — схильними до лінощів і невиразними зовні.

28-й день. Цей день вважається невдалим для мисливства, рибальства, мандрування. Успіх матимуть торговці, купляючи худобу. Шлюби, укладені цього дня, благополучні, але бездітні. Хто народився в цей день, може бути щасливим і прожити довго, особливо представники чоловічої статі.

29-й день — нещасливий для всіх справ і починань, крім недобрих. Народжені в цей день — хворобливі.

30-й день — щасливий для всіх справ і всіх видів діяльності. Той, хто народився в цей день, — буде розумним, йому в усьому таланитиме.

КВІТИ ЗА ДНЕМ НАРОДЖЕННЯ
(за знаками зодіаку)

1.01—10.01 — тирлич жовтий (символ літа і тепла);
11.01—20.01 — будяк (непокора);
21.01—31.01 — сухоцвіт (сміливість, покровительство);
1.02—10.02 — омела (чарівність, радість);
11.02—19.02 — красавка (символ войовничості, енергії);
20.02—28.02 — мімоза (символ осяяння);
1.03—10.03 — мак (магічна краса);
11.03—20.03 — лілія (тендітність, довірливість);
21.03—31.03 — наперстянка (скромність і нерішучість);
1.04—10.04 — гербера (честолюбство);
11.04—20.04 — гортензія (великодушність);
21.04—30.04 — жоржина (ласка);
1.05—10.05 — конвалія (добросердечність);
11.05—21.05 — гусячі лапки (ніжність);
22.05—31.05 — ромашка (довіра);
1.06—11.06 — дзвіночки (дитинність);
12.06—21.06 — маргаритки (скромність);
22.06—1.07 — тюльпани (гордість);
2.07—12.07 — лататтясь(везіння);
13.07—23.07 — фіалка (спокій, тиша);
24.07—2.08 — шипшина (чесність);
3.08—12.08 — соняшник (сонце, симпатія);
13.08—23.08 — ружа (краса, талант);
24.08—2.09 — коров’як (самотність);
3.09—12.09 — гвоздика (символ довіри);
13.09—22.09 — айстра (печаль, прощання);
23.09—3.10 — вереск (витримка);
4.10—13.10 — камелія (мужність, терплячість);
14.10—23.10 — бузок (розквіт, молодість);
24.10—2.11 — фрезія (хоробрість);
3.11—12.11 — орхідея (земна загадковість);
13.11—22.11 — півон (здоров’я, душевна краса);
23.11—2.12 — гладіолус (величність);

3.12—12.12 — кульбаба (людинолюбство);
13.12—22.12 — лотос (дружба);
23.12—31.12 — едельвейс (неприступність).

З погляду сучасної астрології на український характер

Сучасні астрологи так розглядають і описують український характер (ментальність).

Телець (народ України) статки заробляє практично торгівлею через різноманітні зв'язки, посередництвом, взаємодіючи із сусідами. Економіка і фінанси мають перемінний успіх. Вигода добре підраховується і є основним критерієм існування. Тому Телець має практичний глузд, який іноді вадить, бо не все вимірюється матеріальним зиском.

Література тісно пов'язана з питаннями національного життя, традицій і дуже емоційна. Засоби масової інформації завжди потребуватимуть підтримки, бо дуже слабкі. У кризовій ситуації — бажання спертись на сусіда, але матеріальні справи і господарство хоче вести самостійно.

Гостинність, привітність у домі українця. Бажання мати і прикрашати гарну оселю і цим виділитися серед оточення. Любить похвалитися статками. Кожен собі хазяїн і гетьман. Бажає завжди віддати свої борги, щоб відчувати себе незалежним. Держава має славне минуле (є чим пишатися), але народ завжди незадоволений владою, що часто використовується ворогами.

Розваги раціональні, з практичним ухилом. Дітям змалечку прищеплюють любов до праці, доцільність. У романтичному плані часто практичний, любить звертати увагу на дрібниці.

На роботі та службі до підлеглих і товаришів ставиться по-партнерськи, любить справедливість, уникає суперечок. Уміє налагодити гармонійні стосунки, щоб не заважати роботі. На службі — поступливий, лояльний до влади.

Воліє мати енергійного партнера. Сильний, сміливий, витривалий у боротьбі з ворогом, але й нещадний. Та беззастережне партнерство для Тельця небезпечне, тобто треба бути дуже уважним до вибору партнерів; помилка може коштувати трагедії, бо партнери потаємні, хитрі, схильні до помсти і не проти того, щоб заволодіти майном Тельця.

У фінансових стосунках — надійний компаньйон, але дуже ідеалістично ставиться до спільних фінансових заходів. На фінансову допомогу легше очікувати здалеку, ніж від сусідів. Загроза державності через чужу ідеологію, мову. Сильний вплив ворожих ЗМІ. Довірливий народ чужого сприймає легше, ніж свого, а це небезпечно для Тельця, бо він легковірний.

Духовна спадщина принесена з далеких країв. Світогляд консервативний, матеріалістичний. Шанує закони. Любить, щоб вони були сталі, жорсткі. Подорожує лише з практичних міркувань. За кордоном відчуває ностальгію, терпить скруту. Є труднощі в побудові своєї незалежної церкви, де треба діяти наполегливо, але обережно, поступово.

Щодо кар'єри та реалізації власної мети проявляє прекрасні розумові здібності, винахідливість, демократизм. У серйозних питаннях любить спиратися на колективну думку. Тому з державницьких позицій в Україні диктаторський режим не буде популярним, але тверда влада завжди матиме підтримку у народу.

У дружбі самовідданий, хлібосольний.

ПРО НАРОДНУ ВДАЧУ

(За Валерієм Московченком, астрологом)

Цей народ (українці) спрямовує думки в практичний бік. Уміє реалізовувати матеріальні плани. Не вистачає, щоправда, блискучості й оригінальності проектів, проте багато здорового глузду. Боротьба переважно заради своєї вигоди, що заважає помічати інші речі та нюанси, тобто

може бути сліпим і впертим, як віл. (Недарма віл в Україні був основною тягловою силою і проіснував найдовше.)

Уміла практичність і працелюбність. Створюється зазвичай красиве і довговічне.

Дружелюбність. Багато часу приділяється веселощам, розвагам. Любов до сатири, гумору, пісень; мелодійна мова, стриманість щодо лихослів'я, грубості. Висока контактність, повага до людей з гострим інтелектом, несприйняття брутальности, люб'язність. Але й схильність до непродуманих зв'язків, певна нерішучість. Особливо цінує мудрі афоризми й розумні розмови, а тому не любить сірості й занудства. Цей народ готовий дарувати і навіть відчуває потребу дарувати свою любов усім, кому її бракує. Любить гарний одяг, прикраси (розкішні вишивки, оздоблення житла тощо), обов'язково — сади, квітники.

Терплячість і розуміння, а також дрібниці, які стоять на першому плані. Довготерпіння до залежності. Потяг до обрядів та законності. Але часто в гонитві за дрібницями, особливо матеріальними, не орієнтується в загальному перебігу подій, не помічає небезпеки. Ось тут і настає розплата. Але Телець знову готовий битися за відбудову свого життя від нуля.

За мету стають зазвичай тільки речі значущі. А коли мету вказують переконання, то схильний боротися до смерті. Стоїть за справедливість до останнього. Уміє воювати. Але — руйнація державності через крайній індивідуалізм: особиста свобода і майно дорожчі за свободу держави.

Ідеалістична душа народу, душевне ставлення до всіх. Оптимізм і веселість. Схильність до традицій. Але часто — необ'єктивне судження (підсвідоме) щодо себе та інших. Глибоке шанування батьків, жінок, особливо матері (ще донедавна до матері зверталися на «ви»). Підсвідоме бажання народу до власної незалежності.

Потреба вищих духовних і релігійних цінностей. Намагання створити глобальні нематеріалістичні філософські

концепції (козацька республіка, перша у світі конституція Пилипа Орлика, філософія Сковороди, теорія Вернадського тощо).

Бажання миру, душевна гостинність, співчуття до інших. Підсвідома містична релігійність. Прийняття рішень, які іноді незрозумілі оточенню. Демократичний погляд на релігію. Наукові відкриття часто залишаються невідомими суспільству. Бажання уникнути неприємних ситуацій і невдавання до погроз, що сприймається ворогами як слабкість духу.

Інтуїтивна художня творчість народу, релігійність. Приховані великі духовні сили. Потрібна особлива увага розвитку духовності народу.

Марні сподівання досягти вершин одними указами і законами. Намагання еліти використати державну владу для власного збагачення. Для України-Руси це несприйнятливе (камінний хрест).

Складність у реалізації державності. Успіх досягається тільки через велике напруження зусиль і тільки за умови сильної влади. Проблеми і невдачі із спільними коштами. Вічний комплекс: а що думають про мене?

Надзвичайна поетичність народу. Релігійні і містичні фантазії. Лірична пісенність, музикальність: за кількістю народних пісень українцям немає рівних у світі.

Працелюбність, послідовність, доцільність, вольовитість, витривалість.

НАРОДНА МЕТРОЛОГІЯ

Це галузь народних знань, пов'язана із визначенням фізичних параметрів довколишнього світу і предметів, що знаходяться в ньому. Метричні одиниці, що довгий час побутували в Україні, сягають своїм корінням давньоруських часів. За еталон виміру бралися частини людського тіла, до яких належать, наприклад, такі, що й нині побутують: *ковток, пригорща, жменя.*

Нерідко мірилом ставали побутові речі: *коса, весло, відро, бочка*, оскільки вони за розмірами рідко відрізнялися, а якщо були меншими, то переставали бути еталоном і переходили в розряд звичайних побутових речей: кіска, відерце, бочечка та ін.

Довжина речей і відстані вимірювалася прадавніми мірилами: *п'ядь, лікоть, ступня, сажень*, що були пов'язані з рухами людини та частинами тіла. А з XVII—XVIII ст. набувають поширення такі міри, як *аршин* та *верста.*

Для спрощення операцій з чотирма арифметичними діями у повсякденній практиці рахували зручнішими числами — парами, трійками, п'ятірками, десятками, сотнями. Здавна існували цілком логічні числові знаки. Так, одиниці зображувалися паличками, десятки — хрестиками, сотні — кружечками, тисячі — квадратами, дроби горизонтальними або похилими рисками.

П'ядь — давня східнослов'янська міра довжини, що дорівнювала відстані між кінцями розпрямлених і розтягнутих великого і вказівного пальців.

Лікоть — старовинна міра довжини, що дорівнювала приблизно півметра.

Сажень — давня міра довжини, що дорівнювала 2,134 м.

Аршин мав 16 вершків, або 4 чверті, і дорівнював приблизно 71,1 см.

Верста — старовинна руська міра довжини, що дорівнювала 500 сажнів, або 1,06 км.

Були й оригінальні міри відстані: *кидь* (Харківщина), *палку закинути* (Полісся), *довержай* (Закарпаття), що означали відстань, на яку можна закинути палку, грудку землі тощо. Популярною була міра *крок* або *ступня*, що дорівнювали 1 аршину. А на Полтавщині була міра *приг*, що утворювалася при стрибанні з допомогою палиці. Була ще міра *гона*, яка ще поділялася на добру гону (120 сажнів = 266,08 м), середню (80 сажнів = 170,72 м) і малу (60 сажнів = 133,04 м). А для ретельнішого обчислення площі додавали ще *гаки* (відомий вираз – *з гаком*), розмір яких був від чверті (66,52 м) до цілої гони (170,72 м).

Українські селяни користувалися поширеними народними способами виміру площі земельних ділянок. Офіційні одиниці виміру були: *день* (площа, яку можна виорати волами за один день), *опруг, лан, півланок, різа, гона, волока, одріз, клітка* та ін.

Щодо геометричних знань, то селяни, наприклад, були обізнані з простою і ламаною лініями, мали уявлення про особливості паралельних ліній, прямий (рівний) кут, будову кола, відношення довжини кола до діаметра тощо. Останнє було особливо властиве бондарям, які обчислювали діаметр дна діжок.

Існував оригінальний спосіб вимірювання відстаней до недоступних предметів: бриль слід насунути на очі так, щоб його край перебував в одній площині з предметом, відстань до якого визначається. Потім знаходили інший, доступний предмет, що був у цій самій площині. Вимірявши відстань до нього, прирівнювали її до відстані до недоступного предмета.

Вимірюючи сипкі речовини користувалися такими мірами, як *мірка* (посудина на *пуд* (16 кг) або *півпуда* (8 кг ваги), *лантух* (5 пудів = 80 кг)). На Поділлі міряли *корцем*, що дорівнював 8 пудів (128 кг). Подекуди тривалий час користувалися давньоруською одиницею — *четвериком*

(24—26 л), де за обчислення бралася не вага, а об'єм. Вагу м'ясних та рибних продуктів обчислювали *фунтами* (400 г). А для куховарських потреб мали ще за одиниці обрахунків *лот* (міра ваги, що дорівнює $^1/_{32}$ фунта, або 12,8 г) і *золотник* – міра ваги, що дорівнює близько 4,2 г.

Урожай обчислювався *копами* (60 снопів), *хурами* та *возами*. На Закарпатті використовувався *ферділь* – дерев'яна діжка, що вміщувала 25 кг зерна.

Для рідких речовин використовували народні мірки. На Гуцульщині молоко міряли дерев'яним *міртуком, галетами* (діжечка на 6—12 л), *децями* (100 г). Для води та горілки повсюдно використовували за мірило *кварту* (2 пляшки, або 1 л), *гарнець* (4 кварти, або 8 пляшок, або 4 л), *відро* (10—12 л).

У ткацькій справі послуговувалися такими одиницями, як *чисниця* (3 нитки), *пасмо* (10 чисниць), *півмітка* (20 пасом). Биті коноплі вимірювали *жменями, повісмами* (10 жмень).

НАРОДНА МЕДИЦИНА

Народна медицина — це накопичені народні знання про способи лікування, що з покоління в покоління передавалися через елементарні знання, які мав засвоїти кожен для побутових потреб, або через знахарів, які мали високу обізнаність і були народними цілителями. Для лікування використовували рослини, воду, вогонь, продукти тваринного походження, лікували словом і магічними діями.

Цілі століття українське село обходилося без фахової медицини, яка тільки у другій половині XIX ст. звернула свій погляд на сільську місцевість.

Переважну частину захворювань українці визначали за симптомами, що зумовило місцеві назви хвороб. Так запалення легень називали *застудою, кольки напали, ядуха*.

Шлунково-кишкові захворювання називали *бабицями*, очні — *трахомою, більмом.*

В основі народних поглядів на причини захворювання були як дійсні фізичні причини (переохолодження, перевтома, недоброякісне харчування та ін.), так і містичні (вплив злих духів, наведені кимось вроки тощо). Джерелом захворювань почасти були суто природні явища (грім, блискавка, Місяць, вітер і т. ін.).

Засоби лікування були надзвичайно різноманітними, одні з них живуть і досі (лікування травами), а деякі відійшли в минуле (лікування кровопусканням).

Кровопускателі (цирульники) ще діяли до середини XX ст., а зараз це хіба що розповіді про цих сільських (рідше міських) хірургів. Серед них були спадкові майстри своєї справи, які досконало володіли методикою кровопускання, залежно від локалізації болю знали, «які жили відчиняти».

Були певні заборони, наприклад молоді до 20 років і вагітним кровопускання не робили («бо до двадцяти років кров молода, а пускати треба спрацьовану»), не пускали кров за молодика, бо в цій фазі місяця лікування буде неефективним. Так при болях голови пускали «головну» кров з розгалужень вен в ділянці великого пальця руки або з лобових вен між бровами. При загальній слабкості, болях у попереку «відчиняли» ліктеві вени, у яких, за народним переконанням, збиралася кров з усього тіла, так звана «середова» (та, що всередині). Якщо боліли нижні кінцівки, випускали кров з підшкірних вен у ділянці великого пальця ступні. При цьому зазвичай дотримувалися гігієнічних правил, починаючи з власне різального інструмента і завершуючи обробкою місця розрізання вени. Приділяли увагу і питанням дієти. Так, після кровопускання рекомендувалося місяць пити парне молоко, споживати масло, яйця.

Найпоширенішими лікувальними засобами були цілющі властивості рослин. І їхня цілющість залежала не стільки від способу приготування, скільки від часу їх збирання

(що й донині побутує серед людей, які займаються траволікуванням). Ще з дайбозьких часів існує традиція, що найбільші лікувальні властивості мають рослини, зібрані на Івана Купала та Симона Зілота (10 травня) — святого покровителя, що дає рослинам цілющу силу. Давні травники стверджують, що цвіт і траву, тобто всю надземну частину рослини, треба збирати, коли Місяць прибуває, бо саме тоді він має здатність викликати найбільший прилив соків у надземних частинах рослини, а корені, навпаки, «на старому місяцеві», бо тоді вони найбільш соковиті. Широко побутувала традиція збирати зілля там, «де не чути голосу півня», «куди не доноситься собачий гавкіт». Побутувало повір'я, що збирати зілля може тільки знаюча людина, наприклад, треба чітко знати, яке зілля жіноче (переважно це було зілля з квітками), а яке чоловіче (без квіток) тощо. Наші предки шанобливо ставилися до всього, що давала природа людині, тому жодну рослинку не зривали без примовки, молитви чи приказування. Наприклад, говорили так:

— *Святий Оврам на це зілля орав, Матір Божа ходила, своїми сльозами росила, і Бога прохала, і нам помагала.*

— *Пречиста поливала, нам на поміч давала.*

— *Золот Симон оре, Спаситель сіє, нехай приймається, а я зілля нарву, хай помагається.*

— *Мати Божа ходила, поливала і нам позволяла, щоб ми рвали і людей спасали.*

Або зверталися до самого зілля:

— *Зілля моє, зілля! Я тебе буду рвать, я тебе буду полоскать, цар-зіллям називать, а ти мені будеш помагать.*

— *Цар-зілля нарвала і пополоскала. І пополощу, і горілку намочу.*

— *А ти, горицвіт, цвітеш хороше, і жовто, і навхрест, і мені здасись.*

— *Рослиночко-билиночко, сам Господь послав тебе на лікування: твій лік на мій вік.*

— Дай, Боже, щоб це зілля попользувало хороше кожному чоловіку.

Для народної медицини характерним є широке використання городніх, технічних та зернових культур. Здавна часник та цибуля вживалися як дезінфікуючий, профілактичний та лікувальний засіб. Різнобічним було застосування льону та конопель — допоміжних культур, що забезпечували життєдіяльність: з них виготовляли тканину для одягу, мішковину, плели мотузки, канати. А олією лікували опіки, різні шкірні хвороби, насіння використовували для зігрівальних компресів. Наші предки були добре обізнані з великою кількістю диких рослин, дерев, кущів (калини, малини, шипшини, глоду, берези, сосни, ялини та ін., лугових і польових трав). І до сьогодні популярне лікування скипидаром, як продуктом переробки деревини (соснових пеньків).

До арсеналу лікувальних засобів тваринного походження входять козячий, гусячий, борсучий, собачий та свинячий жири, різні молочні вироби, жовч та шкіра тварин. А продукти бджільництва з лікувальною метою використовувалися всі без винятку.

Серед засобів мінерального походження найпоширенішими були пісок, вода, сіль, глина, глей, гас, сірка, крейда та ін.

Хоча традиційно переважало домашнє лікування, була серед людей спеціальна категорія знавців (*знахарів*), до яких зверталися тоді, коли домашнє лікування не допомагало.

Знахарі, або *ведуни*, — це люди, які досконало володіли народними методами лікування, але серед них була певна спеціалізація: *костоправи, кровопускателі, баби-повитухи, травники* тощо. Були й свої дантисти — ковалі, що мали під рукою невеличкі обценьки, ключі, шнурки тощо, щоб завжди надати оперативну допомогу — вирвати хворий зуб. А для збереження зубів наші предки дотримувалися

певних приписів: полоскати слід відваром молочаю, татарського зілля, кори ясеня або дуба, а чистити — порошком із спаленого хліба, попелом кореня розмарину, кухонною сіллю. Слід зазначити, що вони ніколи не користувалися одним засобом, а вміло їх змінювали і поєднували.

З погляду біоенергетики, науки, яка ще донедавна була «в загоні», зла, роздратована людина здатна випромінювати негативну енергію, яка впливає на інших, спричиняючи неприємне відчуття, хворобливі симптоми — «уроки». Тому знахарі певними магічними діями допомагали людям. Сьогодні вже ніхто не заперечує їхнє існування (їх продовжують називати *бабка, дід*), але важко пояснити, яким чином вони лікують. Раніше вони теж мали свою спеціалізацію: одні спалювали рожу, інші скидали вроки, викачували ляк, замовляли кров (зуби), зціляли від укусу гадюки та ін., але магія часто поєднувалася з ліками різного походження. Як і в інших народів, для українців характерною була і залишається вербальна (словесна) магія. Та найважливішим компонентом було вселити у хворого віру в його обов'язкове одужання. Сьогодні збережено безліч нашептів, своєрідних молитов, примовлянь, проказувань, які дослідники вважають скарбницею народного поетичного фольклору. Наведемо для прикладу декілька:

Коли якась порошинка попала дитині чи комусь в око, знаючі бабусі саджали її на стільчик перед вікном, бралися двома пальцями за вії і примовляли: «Вовчок, вовчок, злізь на драбинку, вийми з (*ім'я*) порошинку. Як не виймеш, сам загинеш». І так тричі, потім злегенька похукає: «Бог з поміччю, а я з Святим Духом». Звичайно, око заслозиться, і зі сльозою викотиться порошина.

Нашепти, що використовували для зупинки кровотечі:

«Ішов баран з крутими рогами густими лозами. Іскинь руно та заткни джерело».

«Ви, косарі, ви, косарики мої! Ви косите і хліба у Бога просите. І ти, косо, не бійся нічого і не пускай Божої роси і святої крові».

«Ходить Ісус по небу, трісочки збирає, огонь розкладає, огонь не горить, кров не біжить. Мов — не йди, кров!»

Уроки (зурочення), пристріт теж лікували словом. Діагноз уроків не викликав труднощів у досвідченої шептухи. Як тільки вона хворому починала нашіптувати, на неї нападали позіхи, інколи з очей текли сльози і починали потріскувати кістки. У цьому разі «на зустріч» оббризкували хворого свяченою водою, умивали відваром з оману, живокосту, петрових батогів, кульбаби, подорожника, буркуна (білого і жовтого) і знахарка шепотіла:

«У чистім полі синє море. На синьому морі стоїть чорний явір; на чорному яворі сидить чорний ворон: чорна голова, чорні очі, чорні брови, чорні кігті, чорні нігті. І він кричить — покрикає, кігтями-нігтями прогрибає, уроки-урочища одбирає. Я знімаю і одбираю з хати димом, з двора — вітром. Ідіть собі на очерета та на болота, де й кури не ходять, де й дзвони не дзвонять, де християнський глас не заходить. Там вам пити й гуляти, й розкошувати, а тут не бути, червоної крові не пити, жил не сушити».

«Уроки-урочища продумані, погадані, істрітені, іспитані, із'їдені, наспівані, насміяні, дідові, бабині, батькові, материні, чоловічі, жіночі, хлопчачі, дівчачі, попівські, паламарівські, циганські й жидівські! Тут вам не стояти, за плечима не знобити, поперека не ломити, голінок і колінок не крутити, сімдесят суставів не ломити. Я шепчу вас, я й вишіптую з твоєї голови, із твоїх ушей, із твоїх в'язей, із твоїх щелепів, із твоїх грудей, із твоїх ребер, із твоїх рук, із твоїх ніг, із твого хребта, із твого живота, із твоїх жил, із твоїх пажил, із твоїх сімдесяти суставів — усі уроки вишіптую. Я туди ці вроки посилаю, де козак шаблею не махає, де дівка косою не має, народженого, молитвяного, причащеного раба Божого (..............), Господь милосердний, на поміч посилаю.

Від переполоху теж були нашіптування:

«Ти переполох-переполошище, чи ти названий, чи ти насланий, чи ти чоловічий, чи ти жіночий, чи ти парубочий, чи ти дівчачий, чи ти дитячий, чи ти собачий, чи ти кошачий, чи ти свинячий, чи ти гусячий, чи ти курячий?! Тут тобі не стояти, младенця (..............) білого тіла не сушити, жовтої кості не ломити, червоної крові не пити, серця сердешного не нудити. Поки ж ти не стояв у младенця (................), — доти я тебе не визивала, не викликала і не ссилала! Я ж тебе визиваю, я ж тебе викликаю і ссилаю! Зійди ж, переполох-переполошище, з младенця (.............) на очерета. На болота, на великі лози! Там тобі буть і пробувать і розкоші розкошувать, де люди не ходять, де кури не бродять, — там тобі буть і пробувать! Там комлики кочують, столи застилають, мед-вино кружляють, з младенця (..............) переполоху бажають! Там тобі буть і пробувать, там тобі камінь глодань, у глибокому морі воду пить, а у великому лісі дерево точить. Згинь, переполох-переполошище, з младенця (................), як слина з рота щезає, пропадає, щоб так все це лихо згинуло, пропало, ісчезло».

Про чар-зілля маємо безліч свідчень в усній народній творчості. Навіть учені виділили 9 найбільш загадкових і незвичайних рослин: аконіт, біле латаття, мандрагора, нечуйвітер, орхілін, папороть, плакун-трава, розрив-трава, тирлич. Про них створено не лише безліч легенд як про чарівне зілля, а й описано сам спосіб здобути чарівне зілля, що інколи за давніми переказами, буває моторошний. Наприклад, мандрагору слід було брати тільки під шибеницями, для цього треба хвіст собаки прив'язати до пучка рослини, собаку вбити; собака, конаючи, висмикне рослину із землі і таким чином передасть їй свою життєву силу, а рослина матиме чарівні властивості.

У народній медицині українців завжди віддавалася перевага суміші кількох трав. Досвід переконував, що дія однієї рослини менш ефективна, ніж поєднання кіль-

кох — основна хвороба завжди супроводжується супутніми захворюваннями, і тому треба лікувати не один орган, а весь організм.

Вода теж належала до головного і найбільш уживаного матеріалу в руках знахарів і шептух. Її використовують у природному та освяченому вигляді: у першому випадку вдаються до різноманітних нашіптувань над нею для надання їй цілющої сили, у другому — вона має впливати завдяки свому освяченню.

Існує ще нашіптування над водою не для лікування, а для звичайного умивання. При цьому промовляють такі слова: «Святий Іване Купало! Прийди скупатися у цій воді й освяти мені її».

Вода, призначена для лікування, має бути набрана до схід сонця («непочата»), тобто поки її ще ніхто не черпав. При цьому говорили так: «Здрастуй, водо Уляно, земле Тетяно, колодязь Яків! Благослови води набрати для молитвенного, хрещенного, причащенного (*ім'я*)». Якщо вода береться в річці, то треба зачерпнути проти течії, а в колодязі — із заходу на схід, проти сонця. Повертаючись із водою, не слід оглядатися назад. Якщо не можна чекати з лікуванням до ранку, щоб узяти непочатої води, то береться вода звичайна при такому замовлянні: «Господь іде вперед, Мати Божа посеред, ангели по боках, а я, хрещений, позаду святої брати води. Добривечір тобі, водо Уляно, а земле Тетяно, а ніч Мар'яно! Дайте мені святої води від лихої біди».

Коли вже воду внесли в хату, починають лікування і кажуть: *«Перший день понеділок, другий день вівторок, третій день і середа — це на поміч вода. Ти, земле Тетяно, і ти, водо Уляно! Очищала ти коріння й креміння, очищай його серце від крові, від костей, від нутра-живота».*

Приклади найпростішого використання лікарської (основної) рослини для лікування різних хвороб. Приклади на-

ведено в адаптованому вигляді. До цих простих засобів додавали й інші, виходячи із самопочуття хворого.

ЛИПА

Дрібно порізані квітки, 20 г відварити в 1 склянці води, процідити. У готовому теплому вигляді розчинити півложечки (5 г) соди, і цим полоскати горло при запаленні (ангіні).

ЛОПУХ ВЕЛИКИЙ

Сухі подрібнені корінці, 20 г відварити 10 хв в 1 склянці води. Пити по третині склянки 3 рази протягом дня при подагрі, каменях у нирках і печінці, при екземах, прищах, лишаях, при стрічкових глистах, виразках шлунку, водянці.

ДУБ ЗВИЧАЙНИЙ

Подрібнена кора, 500 г. Варити в 3—4 л води протягом півгодини. Вживати зовнішньо при захворюваннях шкіри, гнійничках на шкірі, пітливості ніг, а також для полоскання при запаленні мигдалин, запахові з рота.

МАТЕРИНКА

Подрібнена суха трава, 20 г. Настояти на склянці окропу. Пити настоянку по 1—2 столовій ложці 3—4 рази упродовж дня при атонії кишечнику, для збудження апетиту та при зменшенні секреції шлункового соку; при гіпертонії, підвищеному нервовому збудженні, головних болях, безсонні — третину склянки 2—3 рази за день.

КАЛИНА ЗВИЧАЙНА

Подрібнена кора — 2 столові ложки відварити в склянці води. Пити по півсклянки двічі на день. Як заспокійливий засіб при корчах, істерії, безсонні.

Відвар кори 1:10. Пити по 1 столовій ложці тричі на день при шлунково-кишкових захворюваннях. Дітям — при застуді і золотусі.

ЛІЩИНА

Подрібнене листя і кора, 1 ст. ложка. Настояти на склянці окропу. Пити настоянку по третині склянки 3—4 рази протягом дня до їжі при варикозних розширеннях вен, флебітах, трофічних виразках, капілярних геморагіях.

КІНСЬКИЙ КАШТАН ЗВИЧАЙНИЙ

Свіжий сік із квітів. Приймати по 25 крапель 2—3 рази на день для лікування розширення вен і геморою.

КАПУСТА

Листя білокачанної капусти відварити в молоці, обваляти у висівках. Використовувати для припарок проти діатезу та мокрої екземи.

Розсіл квашеної капусти. Пити теплим по 1—1,5 склянки до або під час їжі. Як вітамінний і зміцнювальний напій; для поліпшення апетиту і травлення, при захворюваннях печінки, хронічних запорах і геморої.

КОРІАНДР ПОСІВНИЙ

Плоди подрібнити — 1 чайна ложка на 1 склянку води. Приготувати відвар або настоянку. Уживати по третині склянки тричі на день. Для підвищення апетиту і боротьби проти здуття кишечнику. Для поліпшення травлення.

СУНИЦЯ ЛІСОВА

Подрібнене листя, 20 г, залити 200 мл окропу. Кип'ятити 5—10 хв, настоювати 2 години. Вживати по 1 столовій ложці 3—4 рази упродовж дня. Для поліпшення травлення, також при виразці шлунку і кишечнику, атонічних запорах, подагрі, рахіті, діатезі, гастритах, геморої, жовтяниці, камінні в печінці і нирках, при авітамінозах, маткових кровотечах, застуді.

ЗВІРОБІЙ

Подрібнена трава з квітами і листям, 2—3 столові ложки. Залити в емальований посуд 1 л води, довести до кипіння і настояти 30—40 хв у теплому місці. Настій процідити крізь марлю і пити як чай. За смаком додавати цукор або мед. Для зміцнюючої дії на організм, стимулювання діяльності органів і систем, підвищення захисних сил.

Свіжі квіти і листя, 500 г, змішати з 1 л олії та 0,5 л горілки, витримати 3 дні, після чого горілку випарити. Уживати зовнішньо для лікування ран, пролежнів. Внутрішньо — при виразці шлунку.

ЯЛИНА ЗВИЧАЙНА

Хвоя, 40 г на 1 склянку окропу. Кип'ятити 20 хв, настояти. Настій випити за 2—3 рази протягом дня. За нестачі в організмі вітаміну С, при гострих і хронічних запаленнях органів дихання (трахеїтах, бронхітах, бронхіальній астмі та ін.).

Подрібнені ялинкові шишки, 40 г, залити 200 мл води. Кип'ятити 30 хв, процідити. Остудити до 35 градусів. Відваром полоскати горло 5—6 разів на день або закапувати по 4—5 крапель у ніс. Для лікування ангін, тонзилітів, ларингітів, трахеїтів, гайморитів, нежитю.

ГРЕЧКА ПОСІВНА

Настоянка або відвар квітів, 1:10. Пити як чай, без дозування. Для пом'якшення кашлю і відхаркування мокротиння.

Добре просіяним гречаним борошном користуватися як дитячою присипкою.

КОНВАЛІЯ

Сухі квіти, 1 ч. ложку. Настояти на склянці окропу. Вживати по 1 столовій ложці 2—3 рази на день. При серцевій слабкості, серцебитті, неврозах і болях у серці.

БАРВІНОК МАЛИЙ

1 ст. ложку подрібненого листя відварити у склянці води протягом 20 хв (добова доза). Вживати при гіпертонії. Полоскати — при болях у горлі, зубному болю.

БЕРЕЗА

4 ч. ложки березового листя залити двома склянками води. Кип’ятити 15—20 хв. Проціджений відвар пити упродовж дня (з невеликою кількістю харчової соди). При гастритах, виразках шлунку і дванадцятипалої кишки. Обмивати тіло при висипах. Мити голову при випадінні волосся.

КАВУН ЗВИЧАЙНИЙ

Товчене насіння кавуна розтерти в холодній воді у співвідношенні 1:10; для смаку додати сироп або цукор. Отримане кавунове «молоко» давати для гамування спраги при лихоманці.

Висушену кавунову шкірку відварити у співвідношенні 1:10. Вживати відвар як сечогінний засіб.

ВАСИЛЬКИ ЗВИЧАЙНІ (БАЗИЛІК)

2 ст. ложки висушених і подрібнених васильків (без коріння) залити 0,5 л окропу, настояти, дати прохолонути, процідити. Вживати по півсклянки 2—3 рази на день до їжі. При шкіряних хворобах — проти сверблячки, для тамування болю і як протизапальний засіб. Також для полоскання горла, для компресів.

Трави васильків (базиліка) 1—2 ч. ложки. Приготувати відвар на склянку води. Пити однаковими порціями протягом дня. При хронічних гастритах, ентероколітах, колітах і харчових отруєннях, а також при запаленні сечового міхура, нефриті.

ГЛІД ЧЕРВОНИЙ

Квіти глоду, 3 ст. ложки настояти на 3 склянках окропу. Вживати по 1 склянці тричі на день. При прискореному серцебитті, задусі, запамороченні.

БУЗИНА ЧОРНА

Висушені суцвіття або ягоди, 1 ст. ложку настояти 20 хв на склянці окропу. Пити по чверть склянки 3—4 рази на день за 15 хв до їжі. При застуді, коли болять горло, легені, печінка.

Висушені ягоди бузини — половину чайної ложки (або подрібненого листя половину 1 ст. ложки). Звечора настояти на склянці води кімнатної температури. Вранці настоянку випити підігрітою. Як потогінний, сечогінний і послаблюючий засіб.

НАРОДНА ВЕТЕРИНАРІЯ

У народній ветеринарії, про яку ми всі маємо дуже приблизне уявлення, використовували ті самі засоби лікування, що й у народній медицині. Найпоширенішими для домашніх тварин були ліки рослинного походження.

У разі розладів травлення напували відварами деревію, звіробою, дубової кори, кмину. Коли було затвердіння шлунку, давали пити відвар із насіння льону.

Невеликі рани лікували соком або товченим листям ранника, промивали відваром ромашки, живокосту, чебрецю.

Хворе вим’я худоби змащували відваром живокосту.

Шкірні недуги та висипання лікували відваром гірчака, тютюну, змащували також дьогтем та домашнім квасом.

Досить часто рослинні ліки поєднувалися з мінеральними речовинами та тваринними жирами тощо. Так, від сибірської виразки худобу лікували домашнім квасом, змішаним із селітрою та нашатирним спиртом. Тварин, хворих на чумку, напували відваром на буряковому квасі льону, конопель, зернових із додатком іржавого заліза, дьогтю, часнику, мідного купоросу. Купорос (синій ка-

мінь) використовувався і для лікування тварин від такої недуги, як ящур.

Для зниження температури тіла тварини змащували її розчином рудої глини, буряковим квасом.

У разі здуття у худоби (найчастіше від переїдання) її напували огірковим розсолом чи олією або ж закріплювали в роті перевесло і ганяли до спітніння. Подекуди заганяли тварин у воду на півтори-дві години, а іноді вдавалися до кровопускання.

Якщо здуло корову, то з давніх-давен наші діди і прадіди робили так: їй заливали 1—2 л молока, змішаних з 0,5 л олії. Або можна перемолоти на м'ясорубці 500—600 г старого сала, 3—4 великі головки часнику, розвести у 2,5 л молока або перегону і залити корові.

Корова має бути весь час у русі і до того часу, поки в неї не з'явиться відрижка або не почнеться жуйка. Якщо ж з першого разу не допомогло, процедуру слід повторити.

Щоб запобігти захворюванням, худобу не тримали у вогких чи холодних місцях, не давали пити застояну воду, постійно змінювали місце випасу і водопою.

НАРОДНА МЕТЕОРОЛОГІЯ

Це одна із найдавніших галузей народних знань, що тісно пов'язана з життям людини і складає систему прикмет, спостережень, достовірних передбачень про погодні зміни на близький чи достатньо віддалений час. Про те, що люди дуже уважно і вдумливо спостерігали найменші зміни погоди, свідчить різноманітна народна термінологія. Так *годиною* називалася ясна сонячна погода, *негодою* — погана погода, сльота. Відповідають кліматичним умовам України і залежним від них явищам українські

назви місяців: *січень, лютий, березень* тощо. Зиму називали *погожою, хазяйською*, коли вона була помірно холодною; *сирітською* — якщо були незначні морози; *гнилою* — коли була малосніжною, з частими відлигами, а зиму з частими сильними морозами та завірюхами називали *лютою, забійною.*

Оскільки хліборобський характер господарських занять українців зумовлював цілковиту залежність успішного виконання сільськогосподарських робіт, то усвідомлення цього вимагало уважно придивлятися до довкілля, розвивати спостережливість, систематизувати певні явища, вибудовувати цілу систему прикмет. Для подібних спостережень годилося все: і схід-захід небесних світил, атмосферний стан повітря, напрямок вітру, поведінка тварин, реакція рослин і т. ін. Для прикладу наводимо нижче найпоширеніші прикмети впродовж року.

Січень

Взимку мороз міцнішає під ранок.

Місяць яскравий — на ясну погоду, укритий туманцем — на сніг.

Припиниться під вечір сніг — погода буде кращою.

Пищать зранку синиці, а горобці ховаються в солому — чекай, що мороз стане сильнішим.

Дим із комина стовпом — на мороз.

Кішка мордочку лапою закриває — на завірюху.

Ясний захід сонця — на холод.

Яснозоряне небо надвечір — уночі чекай морозу.

Горобці дружно цвірінькають — на відлигу.

Коли ніч проти Нового року тиха і ясна, буде щасливий рік.

Вітер у димоході гуде — на мороз.

Горобці біля курятників збирають пір'я — чекай через кілька днів дужчих морозів.

Коли у січні часті снігопади та завірюхи, то у липні — часті дощі.

Коли у січні — березень, бійся у березні січня.

Сирий січень — із хлібом біда.

Білі хмари взимку — на мороз.

Біліша зима — зеленіше літо.

Якщо гілочки морозяного мережива на склі піднімаються вгору — на мороз, якщо нахиляються — на відлигу.

Коли січень холодний — липень буде жаркий та сухий.

Сніг під Новий рік — можна сіяти більше гречки, буде гарний урожай.

Небо в зірках — буде врожай грибів і гороху.

Падає м'який сніг — на врожай, а коли тепло і сніг, то літо буде тепле і дощове.

Сильний мороз і падає малий сніжок — на врожай хліба, здоров'я людей і тварин, коли ж тепло і без снігу — на неврожай і хвороби.

Багато пухнастого інею на деревах — на врожай зернових і багатий медозбір.

Ворони купаються — на негоду, каркають — на мороз, зграями літають — на снігопад, сідають на землю — на відлигу, а вмощуються на нижніх гілках дерев — на вітер.

Снігур заспівав, а сорока під стріху сховалася — бути хуртовині.

Гусак стоїть на одній лапці, та ще й голову під крило сховав — на мороз.

Якщо миші вилазять з-під снігової ковдри і бігають по снігу — незабаром потеплішає.

Місяць на небі яскравий — на ясну погоду, блідий і ледь покритий туманцем — на сніг.

Узимку над лісом або чагарником повітря синюватого відтінку — незабаром потеплішає.

Якщо вдень падав сніг, але під вечір притих — погода покращає.

Припиниться під вечір сніг — погода буде кращою.

Якщо горобці не цвірінькають на деревах — піде сніг без вітру, а якщо дружно цвірінькають — чекай на відлигу.

Ясний захід сонця — на холод.

Лютий

Монотонно шумить зимовий ліс — на тепло.

Коні закидають голови і трясуть ними — чекай негоди.

Хмари йдуть низько — на відлигу.

Хоч і вітряно, але хмари йдуть навпроти — вночі випаде сніг.

Уночі іній вкрив дерева — удень не йтиме сніг.

Чим більше снігу — тим більший урожай зернових.

Початок лютого погожий — і весну чекай ранню, пригожу.

Дим із димаря йде вгору — буде мороз, стелиться — піде сніг.

Довгі лютневі бурульки — довга зима.

Кільце довкола сонця — почнеться завія.

Небо зоряне — на пізню весну.

У морозний день вода виступає поверх льоду на річці — невдовзі буде відлига.

Лунко потріскує лід — на міцний мороз.

Півні голосно кукурікають увечері — на переміну погоди.

Голуби туркочуть — тепло віщують.

Лютий холодний і сухий — серпень спекотний.

Березень

Якщо граки прилетіли прямо на гнізда — буде дружна весна.

Довгі бруньки на деревах — спізниться літо.

Жайворонок прилетів — настане стійке тепло.

Побачив шпака — знай: весна біля порога.

Сонце перед заходом червоніє — на вітер.

Грак прилетів — через місяць сніг зійде, а журавель — скоро лід скресне.

Хмари пливуть високо — буде гарна погода; коли ж надвечір вони ущільнюються й сильнішає вітер — на потепління.

Перший грім при північному вітрі — бути холодній весні, при східному — сухій і теплій, а при західному — мокрій.

З берези тече багато соку — літо буде дощовим.

Хмари пливуть високо і швидко — на гарну погоду.

Часто тумани — дощове літо.

Птахи в'ють гнізда на сонячній стороні дерев — буде холодне літо і навпаки.

Ворони купаються — на тепло.

Граки зграями над гніздами в'ються — погода зміниться.

Тополя швидко розвивається — літо буде прохолодне.

Квітень

Черемха зацвітає перед останніми весняними приморозками.

Коли дуб раніше від ясена розпустився — на сухе літо.

Зазеленів березовий гай — пересаджуй дерева.

Грім на початку квітня — буде тепле літо.

Туман стелиться по воді — на ясну погоду, здіймається вгору — на негоду.

Якщо квітневий дощ починається великими краплинами, то ненадовго.

Жаби не розпочинають своїх «концертів» — ще повернеться холод.

У квітні вітер з південного заходу — чекай тривалої негоди.

Ранній виліт бджіл — ознака, що настане тепла весна.

Сині хмари — на тепло і дощ.

Вдень дуже тепло, а вночі холодно — бути добрій погоді.

Із берези тече багато соку — на дощове літо.

Мокрий квітень — добра рілля.

Швидко тане сніг — на вологе літо.

Журавель високо летить — на негоду.

Зацвіте вільха — сій гречку.

Сонце сідає в низьку хмару — погода зміниться.

Травень

Соловейко співав усю ніч — перед гожим днем.

Жайворонок багато і довго співає — втримається ясна погода без опадів, коли ж мовчить уранці — бути дощеві.

Горобці і ластівки гніздяться з північного боку — на спекотне літо.

Багато хрущів — на сухе літо.

Веселка віщує зміну погоди: вечірня обіцяє погожу, а ранкова дощову днину.

Тиха й світла ніч без роси — наступного дня неодмінно занегодить.

Духмяно пахтить м'ята — невдовзі збереться на дощ.

Пізня весна — на гоже літо.

Скільки в травні дощів — стільки урожайних років.

Коли зацвітає черемха — завжди холодно.

Багато пролісків — добра буде картопля.

Коли ввечері тепліше, ніж вранці — дощ може йти цілий день.

Соловей заспівав на голі дерева — неврожай садовини.

Заспівав соловей — вода почала спадати і береза лист пустила.

Велика роса — на ясну днину.

Дуб раніше ясеня листя розпустить — сухим буде літо.

Червень

Перші дні дощить — весь місяць буде сухий.

Теплі ночі — достаток плодів.

Сильні роси — плодючість.

Часто тумани — багато буде грибів.

Качки хлюпочуться й часто пірнають, а риби вистрибують із води — на негоду.

Кріт насипає великі кучугури землі — буде ясна й гарна днина.

Стрижі низько літають над землею — буде негода.

Веселку видно після дощу, але вона швидко зникає — буде гарна погода, але коли довго «п'є воду» — на негоду.

Зелена веселка — на дощ, жовта — на гарну погоду, червона — на спеку та вітер.

Вранці чути безперестанку грім — надвечір піде дощ із градом.

Павуки швидко снують павутину — на зміну погоди.

Риба грається в річці — вночі може бути гроза.

Теплі ночі — достаток плодів.

Рум'яний вечір і сірий ранок — на гарну погоду.

Якщо в місяця-молодика круті роги, то на негоду, а положисті — на гожу днину.

Місяць у кружку несе воду у ріжку.

Стрижі низько літають над землею — буде негода.

Червень починається з появи бабки, а закінчується співом коника.

Кроти виходять з-під землі — доброї погоди не чекай.

Якщо вночі не було роси — вдень буде дощ.

Липень

Вранці трава суха — очікуй дощу.

Якщо можна подумки повісити відерце на ріжок місяця, буде сухо.

Зеленуватий місяць попереджає про сильну засуху.

Горобці збираються зграйками і купаються в пилюці — чекай негоди.

Дерева сильно шумлять — на негоду.

Довго звечора кумкають жаби — погода буде гарною.

Голуби воркують — буде гарна погода.

Конюшина згортає свої листочки, нахиляється — перед негодою.

Якщо кіт згорнувся клубочком і лапкою сховав носик — стане холодніше, якщо вмивається і довго лиже лапку — буде суха погода.

Бджоли на стінках вуликів — на спеку, а коли виграють вранці — на нестерпну жарінь.

Ластівки, літаючи низом, граються — на дощ та вітер.

Небо в баранцях — буде гарний ранок, а пізніше занегодить.

Павук виліз із гнізда, тче нову павутину — буде гарна погода.

Золотиста вечірня зоря на ясному небі — утримається добра погода.

Мерехтять зорі — кілька днів буде ясно і сухо.

Потяглися хмари смугами — буде дощ.

Якщо бджоли швидко летять до вулика — незабаром буде дощ.

Серпень

Листя на деревах жовтіє знизу — будуть добрими ранні посіви.

Поховалися мурахи, комахи, оси, бджоли — буде негода.

Зволожилося після обіду підсохле сіно — збереться на дощ.

Якщо по садах і гаях з’являється жовте листя — осінь буде рання.

Кінець серпня грозовий — осінь буде тепла й довга.

Коли хмариться, а бджоли продовжують літати — дощу не буде.

Качки та гуси кричать, пірнають, полощуться — на дощ, притихають — на грозу.

Життя вирує в мурашнику — дощу найближчим часом не буде; коли ж на поверхні мало мурах і ті кволо повзають, і затягують нірки — чекай опадів.

Комахи (комарі, мухи та ін.) надто надокучливі — на дощ і негоду.

Якщо при сході сонця парка духота — під вечір збереться на дощ.

За добу до дощу на каштановому листі виступають «сльози» — липкі покрапини соку.

Коли тихої погоди шумить ліс — на грозу.

Сонце «скаламутилося» і сховалося за хмарову запону — через кілька годин буде гроза.

З'явились опеньки — скінчилося літо.

Вересень

Грім у вересні — чекай теплої осені.

Журавлі летять високо повагом — буде тепла осінь.

У баранів видовжується вовна — на мокру погоду, скручується — на суху.

Багато жолудів — зима буде люта.

Перший день бабиного літа теплий, то й осінь буде теплою.

Якщо багато павутиння і шпаки не поспішають відлітати — на теплу зиму і добрий наступний урожай.

Виросли шишки на ялинах знизу — на ранні морози, а зверху — на ранній кінець зими.

Багато горобини — осінь заплаче дощами, зима — снігами.

Осінь ясна — зима холодна.

Чим сухіший і тепліший вересень, тим пізніше прийде зима.

Коли стиглий овес зазеленіє вдруге — осінь буде дощовою.

Великі мурашники — на сувору зиму.

Кури починають линяти восени — на теплу зиму.

Поява комарів пізньої осені — на теплу зиму.

Грім у вересні нагадує про довгу і теплу осінь, а в жовтні — про малосніжну зиму.

Туман уранці піднімається, утворюючи хмари, — на дощ; падає на землю — на суху погоду.

Парує над лісом — «пішли» гриби.

Якщо вересень багатий на павутиння й павуків — осінь буде ясною, а зима морозною.

Якщо вересень дощовий — травень наступного року буде посушливий.

ЖОВТЕНЬ

Місяць у колі — літо буде засушливе.

Багато горіхів, горобини, а грибів мало — зима буде сніжна й сувора.

Сильне мерехтіння зірок — буде сніг.

У жовтні грім — м'яка і коротка зима без снігу.

Якщо до середини жовтня з беріз листя не осипалося — сніг ляже пізно.

Поросли високі бур'яни — зима буде сніжна, з частими завірюхами.

Спориш довго восени не змінює свого кольору — на щедрий врожай зернових наступного року.

Грак відлетів — чекай снігу.

Швидкий, дружний падолист — на сувору зиму.

Рано линяють голуби — на ранні приморозки і холодну зиму.

Лушпиння на цибулі тонке — зима буде теплою, грубе — холодною.

Пізній гриб — пізній сніг.

Чорна бузина і калина достигли не по порі — буде холодна і люта зима.

Сильне мерехтіння зірок — буде сніг.

ЛИСТОПАД

Випаде сніг на мерзлу землю, то наступного року буде добрий урожай хліба.

Зірки на небі яскраві — на погоду, тьмяні — на дощ або сніг.

На горобині і дубі багато плодів — зима буде суворою.

Пізній листопад — на сувору і затяжну зиму.

Якщо восени рано нанесе снігу, то й весна буде рання.

Перший сніг випав на мокру землю — залишиться, на суху — скоро розтане.

У листопаді все сплітається: то вітер, то сонце, то дощ, то сніг з'являється.

Рано замерзне — довго не розтане.

У листопаді навколо місяця червоний круг — чекай білих мух.

У листопаді ще літають комарі — зима буде м'якою.

Від першого снігу до санного шляху — півтора місяця.

Грім при повному місяці — наступний рік буде неврожайним.

Довгі сутінки — на негоду, короткі — на добру погоду.

Грудень

Прийде грудень з похмурим небом — чекай врожаю, з ясним небом — чекай голодного року.

Як грудень багатий на іній — наступний рік буде багатий на мед.

Сніг впритул до парканів — погане літо, коли є проміжок — урожайне.

Як грудень завалить снігом — то в серпні жито зляже.

Дим без вітру стелиться по землі — випаде сніг або потепліє.

Як у похмурий день іній на деревах — слід чекати снігу.

Небо чисте і блакитне — на ясну погоду.

«Плачуть» вікна — зменшиться тиск і стане тепліше.

Якщо грудень сухий — суха буде й весна.

Грудень холодний і неприємний — березень буде м'яким.

У грудні грім — на сильний вітер.

Кіт шкрябає підлогу — на вітер, дере стіну — на негоду, лежить черевцем догори — на відлигу, згорнувся клубочком — на мороз.

Яскраві зірки взимку — на мороз.

Ворони сидять на верхівці дерев і каркають — буде хуртовина.

Кімнатні птахи мовчать перед заметіллю.

Скриплять віконниці або колодязний журавель — завтра буде відлига.

Перед настанням сирої погоди шкіряні речі м'якшають, стають гнучкішими.

Стає чутнішим собачий гавкіт, спів півнів — бути негоді.

Існував цілий комплекс прикмет, що відбивали певні закономірності взаємозв'язку погодних явищ у різні пори року. Тут уже помітний вплив християнства: важливим періодом для прогнозування став час напередодні та після Різдва. До численних свят, у дні яких намагалися за станом погоди визначити навіть майбутній урожай, належать свята Благовіщення, Стрітення, Сорока святих, Покрови, Юрія, Явдохи та ін.

Раніше майже в кожному селі були свої знавці-метеорологи, які навіть вели спеціальні щоденники спостережень за погодою і були добре обізнані з усією сукупністю завбачуваних явищ і, звичайно ж, були надзвичайно шанованими людьми.

Тварини-синоптики

Кінь: хропе — на негоду, фиркає — на тепло; трясе головою й закидає її догори — на дощ; лягає на землю влітку — перед сирою погодою, взимку — перед снігопадом.

Корова: перед негодою тварини піднімають голову догори, нюхають і сильно вдихають повітря, облизуються; перед дощем корови недодають молока; якщо тварина жадібно їсть траву ввечері — наступного дня чекай на дощ, мало п'є, вдень спить — на дощ, корова на землі лежить — на теплу погоду.

Свині: перед дощем у хорошу погоду з рохканням тікають із пасовища до свинарника, на бурю — тягають солому, на заметіль — вищать, перед настанням морозів притискаються одна до одної.

Собака: риє землю — на дощ; качається по землі — на негоду; лежить згорнувшись — на холод; лежить витягнувшись — на тепло.

Кіт: лежить, згорнувшись клубочком, увіткнувшись мордочкою в лапи, — на холод чи на мороз; перед теплом лягає посеред кімнати, витягається й спить.

СЛОВ'ЯНСЬКА МІФОЛОГІЯ

Стародавня віра не мала якоїсь послідовної глибокої системи, не мала своїх непохитних догматів, а тому з плином часу легко змінювалася, як змінювалася географічно у різних місцевостях. Але головне було незмінним: природа жива, нею керують різні боги, які шкодять або допомагають людині, але шкідливих богів можна вмилостивити. Кожна назва божества не поєднувалася виключно з якоюсь однією його якістю, так щоб не стосувалося іншої, навпаки, кожна повністю виражала все, що божеству приписувалося. До кожного бога зверталися з молитвою про щастя; у кожного шукали відповіді небесної мудрості; перед кожним промовляли молитви і приносилися жертви; кожний був покровителем родючості, громадського і сімейного щастя та війни.

Давня віра в слов'ян не встигла розвинутися в закінчену повну систему, бо прийшло християнство й припинило цей розвиток, хоч і не одразу. Саме тому ми й спостерігаємо лише більші чи менші уривки стародавніх вірувань, а не розвинену релігійну систему.

Авсень — див. *Овсень*, Говсень, Оксень, Усень.

Анциболот — те саме, що *боло́тяник*.

Баба — одна з богинь давніх українців, богиня життя, родючості, здоров'я, вагітних, мисливців. Цей культ розвинувся за часів матріархату, капища Баби містилися на високих горах понад ріками Дніпро, Рось, Тетерев та ін. Пізніше стала уособленням злої сили (дика баба) і перейшла в ранг демонічних сил; цей образ міцно закріпився у фольклорних джерелах. Уявлялася жінкою з довгим волоссям, на яку можна натрапити в лісових хащах або в полі. Якщо її зловити в полі, то вона служитиме тому, хто спіймав, як вірна наймичка.

Бебешко — один із домовиків, символ очисного духу, невгамовності, метушливості. Довкола й біля людини дії

Бебешка — це сукупність внутрішніх і зовнішніх очисних процесів, що відбуваються переважно вночі. Він — мешканець городу чи дому, невтомний у діях і турботах, проявляє себе то шкрябанням, то стуканням.

Берегиня — богиня добра і захисту людини від усілякого зла, особливо маленьких дітей; охоронниця дому, домашнього вогнища, святинь. Інша назва — Оберега.

Білобог — святе, добре начало всього на землі (на відміну від Чорнобога). Наші предки на святах та урочистостях обносили чашу з благословінням та закляттями, вірячи, що щастя походить від доброго Бога, а все зло — від злого Чорнобога. Він є творцем землі, води, світла, батько Перуна, господар Вирію та інших богів. Інша назва — Святовит, Дід.

Білу́н — бог і повелитель неба (у давніх західних українців та білорусів), що відповідав Білобогові.

Біс — уособлення всілякої нечисті, що діє на шкоду людині, підступно, звабливо або зненацька; насамперед використовує слабинки в характері людини, у її прагненні до чогось, затаєні думки і недобрі наміри.

Блуд — різновид нечистої сили; скинутий із неба злий дух, який не встиг приземлитися, він чіпляється до людей і змушує блукати до знесилення, блудити.

Бог — це найважливіше слово у віруванні, яке було в нашій мові з дуже давнього часу, а дісталося до нас десь із південного Сходу і мало значення *багач, багатство, добро, податель добра*. Слово *бог* у нашій мові дуже розгалужене, а це означає, що воно старе й дуже поширене з глибокої давнини: *збіжжя* — це те, що подають боги; *зубожіти* — позбавитися заступництва богів; *небога, небіж* — про того, від кого відступається божа опіка через батьків, сирота; *небіжчик* — людина без земного опікуна бога.

Боговиця — велика ритуальна хлібина (коровай), що її пекли до першого дня свята бога осені (Овсеня). Виставляли її посеред святкового столу, обклавши всілякими плодами. Святковий обід починався з того, що кожен отримував шматок хліба.

Божич — молоде сонце, що його народжувала богиня неба Коляда щороку в найкоротшу зимову ніч.

Боло́тняник — зла водяна істота, що любить затягувати людей у болото, особливо п’яних. Має вигляд чоловіка, суцільно забрудненого баговинням; вогником світить серед болота і заманює людей до себе.

Босорка́ня — 1. Відьма, чарівниця. 2. *перен., розм.* Жаба.

Буднітай — божество деяких західноукраїнських племен, яке опікувалося тим, що вчасно будило тих, хто засинав.

Велес (Волос) — бог багатства, достатку, худоби, чередників та музик, опікун усього тваринного світу, хоча спочатку був сонячним богом. Він поріднив людину і тварину, привчив давніх українців не вбивати, а пасти тварин, запрягати їх у плуги та вози, брати від них молоко, вирощувати на м’ясо та шкуру.

Веснянка — у давніх українців, а згодом у білорусів (Вясновка) — богиня весни, рівнозначна Ладі. Вибирали найвродливішу дівчину-веснянку, яка й символізувала богиню під час свята та обрядових дій.

Вили — богині долі, які присутні під час народження дитини й визначають її долю та вселяють душу; водночас вони — богині поезії, музики, танців. Вили наділяють людей, які їм сподобалися (особливо вродливих юнаків) умінням гарно співати, грати на музичних інструментах, танцювати, складати пісні, малювати, різьбити.

Вирій — сонмище богів та душ померлих, острів у всесвіті, першоземля богів і світу; ірій; у Вирії росло першодерево світу — Прадуб, з молодильними яблуками безсмертя на ньому, поруч було озеро Живої Води. Сюди ж злітались птахи на зиму. За легендою — на дубі був вічний мешканець Сокіл (або Род). Інша назва — *Буян-острів.*

Відьма — жінка, яка знається з нечистою силою і завдає людям шкоди. Вважається, що є вроджені відьми, а є навчені. Щоб уберегтися від її впливу, слід носити хрестика, знаки-обереги.

Вій (або шолудивий Буняк) — міфічна істота, схожа на старого дідугана з величезними бровами і густими довгими віями, що тягнуться аж до землі. Він живе самотньо у землі, охороняє підземні скарби, його погляд може вбити людину. Від нього будинки провалюються під землю, утворюючи озера або глибокі ями. Але без сторонньої допомоги він не може розплющити очей через свої довгі вії.

Вовкулака — напівфантастична істота, людина у вовчому вигляді. Вони можуть бути вродженими (наприклад, вагітна жінка була налякана вовками) та зачарованими (яких відьми перетворили на вовків). Зачаровані вовкулаки можуть стати людьми, якщо стягнути із них шкуру, провести через хомут, розірвати мотузку на шиї.

Водяники — злі водяні істоти; голі старі волохаті діди з довжелезною кудлатою бородою, уплутані в зелений кушир, які можуть дуже шкодити людині, коли вона непрошено вривається до їхнього царства.

Возило — божество, яке оберігає коней від хвороб та хижого звіра. Мав вигляд людини з кінськими вухами та копитами.

Волхви (жерці) — служителі язичницького релігійного культу, носії культури й духовності, своєрідні фахівці у взаєминах людей з богами, вони ж створили вчення про Деміурга — першотворця землі, знали, як правило, багато мов, сприяли розвиткові торгівлі, ремесел.

Воструха — домашнє божество, що оберігало корів.

Вседержитель (верховний, небесний бог, бог богів) — так стародавні слов’яни називали головного бога і відрізняли його від Перуна та інших богів. Ушановували в ньому батька природи і владику світу.

Гайбог — священний заповідний ліс (гай, байрак) у наддніпрянських українців, якого свято шанували давні українці; у такому лісі заборонялося рубати дерева і ламати гілля, дозволялося брати щепи у плодових дерев, біля яких натомість залишали срібну або золоту монету чи іншу коштовність.

Гайовик — міфічна істота, що може полювати на людину.

Гонило — давньоукраїнський бог чередників та чабанів; охоронець череди, отари, табуна. На свято Гонила пастух ішов по селищу з довжелезною палицею, на верхівці якої було кільце — символ сонця і влади. Інша назва — Гениль.

Градівни́к — персонаж української демонології, що захищав село від непогоди; хмарник.

Дажбог (Даждьбог) — бог світла, Сонця, достатку, покровитель родючості, природи, джерело світла й тепла. На початку н. е. стає богом лісів, гаїв, байраків, садів тощо. Легенда розповідає, що Дажбог народився в багатодітній сім'ї київського коваля Сварога. Коли в Києві почався голод, хлопчик приніс із гори зернятко, посадив його, і з нього виріс чудодійний кущ розкішної пшениці, якою люди й наїлися, так він привчив людей сіяти пшеницю, вирощувати хліб, а його батько викував перший плуг.

Дворовик — добрий дух обійстя, бог, що охороняє від мору, пожежі, грабунку всю живність і все добро у дворі селянина. Сприяв збагаченню, добробуту, щастю хлібороба.

Дзево́нія — богиня лісних звірів.

Див — божество страху й смерті, зла істота, що зображувалася у вигляді великого хижого птаха з потворним жіночим обличчям.

Дитинець — назва частини міста, фортеці чи башти, у підвалини якої — згідно з найдавнішим ритуалом — замуровували дитину (померлу наглою, раптовою смертю), дух якої мав берегти споруду від ворогів.

Дівонія — богиня води, вічно юна, чарівна. Діва і водночас дружина Вогню (Семиярила, або Сімаргла), що породила на світ Любов, Землю та різні речі на ній (ліси, трави, струмки, річки тощо).

Дід (Дідушко, Дідух) — те саме, що *Білобог.* 1. Добрий земляний дух, який з'являвся у тих місцях, де сховані скарби. 2. Необмолочений ритуальний сніп.

Додóла — найвродливіша дівчина, яку обирали «нареченою» Перуна під час свята на його честь або на обряд накликання дощу.

Дóжниця — вечірня зірка (планета Венера).

Домовик — бог домового вогнища, вартовий дому, покровитель і охоронець родини; живе під піччю або в запічку. При переході на нове житло господиня топила востаннє піч, після чого вигрібала весь жар у чистий горщик, примовляючи: «Ласкаво просимо, дідусю, на нове житло». У новій оселі жар висипався у піч.

Душа — за вченням волхвів — жива духовна плоть людини, що визначає її вдачу, поведінку, міститься в єстві людини й діяльності взагалі — долі.

Жароок — бог вогню у давніх українських племен Наддніпрянщини.

Желя — давня богиня плачу і скорботи. У її руках — піч із жаром як символ смутку. Від імені Желі утворилися слова «жаль», «жалоба» та ін. Згадується у «Слові о полку Ігоревім».

Жерці — особи, які виконували жертвоприношення богові чи богам; жерці (і жриці) носили білий одяг, мали довге волосся, заплетене у косу. Інша назва — волхви.

Жив (Живий) — божество, однозначне з Ладом, яке вважалося божеством життя, за іншими відомостями, бог благополуччя, верховний правитель всесвіту і божество краси та весни.

Жива (Лада-Жива) — богиня життя, жіночого щастя, особливо поклонялися їй безплідні жінки; символізувала природу, життєве начало, була матір'ю сонця в його втіленні, богинею кохання, гармонії, шлюбу.

Живець — капище Живи із зображенням богині, куди у травні сходилися люди і приносили жертву руками тих, хто першим побачив чорногуза, ластівку або почув зозулю.

Жировик — божество, яке мешкає в людській оселі та опікується коморами, їстівними припасами в льоху, на горищі й оберігає їх від нищення, сприяє добробуту, достаткам.

Жриці — жриці-воїни, діви-вогнеслужительки, котрі були навчені бойового мистецтва.

Заложні мерці — померлі неприродною смертю дорослі люди або нехрещені діти, душі яких завдають шкоди живим.

Земляний дух — різновид нечистої сили, покараної Богом і приреченої жити під землею, що може жорстоко помститися тому, хто порушить її спокій.

Злидні — міфічні істоти, домові карлики, що поселяються там, де й Домовик, якщо він не догляне родину або та потрапить у велике нещастя. Щоб позбутися їх, слід певним чином змінити життя або взагалі покинути оселю.

Змій — міфічна істота із представників нечистої сили, що сім років живе звичайною гадиною, наступні сім років — полозом (страшною і великою змією, що здатна легко задушити коня), а треті сім років — змієм із крилами, такими великими, як у вітряка.

Зю́зя — бог зими у давніх українців, згодом у білорусів, що зображувався у вигляді діда невеликого зросту з білим волоссям та довгою сивою бородою, ходив босоніж у білому кожусі, у руці тримав залізну булаву.

Ідол — предметне зображення небесного бога, що для язичників було самим богом, а не його символом чи нагадуванням про нього, не тільки його фігурою. Наші предки мали багато ідолів, серед них і домових, яких пильнували і зберігали вдома.

Капища — жертівник у храмі язичників. Інша назва — *требище*.

Карна — божество оплакування померлих; плакальниця, що дбала про обряд поховання. Згадується у «Слові о полку Ігоревім».

Кікімора — богиня сновидінь, донька Мари, що за уявленням жила в людській оселі у комині чи запічку. Мала вигляд сонливої блідої діви.

Коза — тварина-тотем давніх українців, зокрема наддніпрянських. Вона була також атрибутом бога Перуна.

У деяких зображеннях Перун малювався із козячими рогами, що залишилися символом святості.

Коляда — богиня неба, мати Сонця, дружина Дажбога, яка, за віруванням, в найдовшу ніч зими народжувала Божича — нове Сонце, Новий рік, сина Дажбога. Пологи відбуваються на Землі, в дніпровських сагах. Цьому передує перевтілення Коляди в козу, аби її не впізнала Мара, що вічно ганяється за Колядою. За легендою, Коляда навчила давніх українців робити колесо.

Конюшник — за віруваннями давніх українців, — «домашній» бог, що охороняв коней, стайню від усякого лиха, хвороб, пожежі тощо. Приносили йому жертву, залишаючи в яслах конюшень на ніч усілякі продукти.

Коркуша — потвора, що заражала людей коростою, віспою, чиряками і т. ін., одна з доньок Мари. Зображувалася коростявою конопатою бабою, вкритою струпами та гнилими виразками.

Криничник — криничний дід.

Купайло — божество, що опікувалося плодючістю, врожайним літом, лікарськими рослинами, радістю, злагодою та любов'ю. Свято Купала відзначали у липні масовими ігрищами, поклонінням вогню й воді.

Куявія — одна з першоназв стародавньої України, згадується в працях арабських географів Ал-Балхі, Ал-Істархі, Ібн-Густе як одне з царств України-Русі. На думку більшості вчених — це Київ, Київська земля.

Лада і **Ладо** — давньоукраїнські боги вірного подружжя, любові й веселощів, щастя, весни. Їм приносили в жертву білого півня; особливо шанували ті, хто мав намір одружитися.

Лель — бог кохання, любові взагалі та бджолярства. Бджола в давніх українців — символ кохання, що поєднував у собі солод меду і гіркоту жала. Інша назва — Полель.

Леля (Ляля) — у давніх українців (а згодом у давніх білорусів) донька або посестра (близька подруга) Лади.

Свято Лелі відбувалося наприкінці квітня, чим завершувалися торжества зустрічі Лади-весни.

Лісун (Лісовик, Щезник) — лісовий бог. Живуть лісуни (лісовики) на густих деревах або в дуплах сухих дерев, по ночах дико верещать або стогнуть і лякають людей. Усяка лісова звірина слухняно ставиться до господарів лісу.

Літник — божество теплих літніх вітрів, син Стрибога, що зображувався у вигляді смаглявого юнака в широких білих шароварах.

Мавка — міфічна істота, переважно дівчина, що живе в лісі на дереві, гойдається на гілках дерев і заманює хлопців, щоб залоскотати до смерті. За подругу має русалку, яка живе у воді. Інша назва — *Літавиця.*

Мара — богиня зла, темної ночі, хвороб, смерті; дочка Чорнобога, яка разом із Змієм породила 13 доньок-хвороб.

Марена — богиня весни, яку пов'язують із Купайлом. Але подекуди серед слов'ян вона перетворилася на чарівницю, а то й смерть (Мару). Свято Марени відбувалося над водою, можливо, й назва така звідси: від лат. *marinus* — *морський.* Інші назви — Морена, Морина, Моряна.

Миха — давнє божество, попередник християнського архістратига Михайла. Цей давній бог мав безмежну владу, бо його воїнство — це небесна світла сила.

Мокоша — богиня родючості, жіночого рукоділля, мистецтва і води, заступниця вагітних і породілей. Вона сама добре пряла, тому могла прясти для когось із людей, до кого добре ставилася. У християнстві цю богиню замінила Параскева-П'ятниця.

Мокрини — стародавнє жіноче свято на честь Мокоші, що справлялося першої теплої п'ятниці на початку літа. Цього дня жінки і дівчата купалися одягнутими в річці, обливали чоловіків водою; мета — вшанувати Мокошу, аби вона відвернула посуху.

Мороз (Морозко) — божество холоду, віхоли, криги.

Навка (Нявка) — те саме, що Русалка або Мавка. Назва походить від діалектного слова *нав* — мерлець.

Нечистий — те саме, що *Чорт*, Диявол, Дідько, Біс, Сатана, Щезник, Той, Злий.

Оберега — те саме, що *Берегиня.*

Овсень — один із найбільших богів давньоукраїнського пантеону — бог поліття й осені, щедрого врожаю та статків.

Огонь — 1. Первісна матерія чоловічої статі, яка, поєднавшись із Даною, утворила Любов, Землю та всі речі на ній. 2. Стихія, яку давні українці обожнювали, бо вода вважалася живою, вічно голодною та очищувальною силою. У капищах огнищами підтримували вічний вогонь на знак постійного доброго зв'язку з богами та безперервності життя й добробуту роду, племені тощо.

О́дин (О́дина, О́дін) — бог світла, добра, розуму в давніх скандинавів. Дехто вважає його покровителем воєн разом із Частирджу. За дослідженнями П. Шафарика та давніми скандинавськими переказами, Один — історична особа, український воєвода II—III ст. н. е., князь-жрець, який повів свою общину з-над Дніпра в пошуках нових земель не на південь, як це робили його попередники, а на північ, до Скандинавії.

Оратанія (Артанія, Ратанія) — старовинна назва наддніпрянської України. Як стверджує легенда — найродючіша на світі земля, яку Род віддав своїм дітям — українцям. У деяких стародавніх арабських джерелах (праці географів Ал-Балхі, Ал-Істархі, Джайхані, Ібн-Густе) Оратанія згадується як одне з трьох царств України-Русі. Географічне розташування Оратанії — теперішня Черкащина.

Орії (арії, арійці) — найстародавніша назва давніх українців. Першоорачі світу, приручили коня, винайшли колесо та плуг. Першими у світі окультивували жито, пшеницю, просо.

Ох — представник злої сили, що по-різному уявлявся в різних місцевостях: то як лісовий цар, то як підземний цар. Живе у могилах або пеньках і затягує до себе необережних людей, які потім тяжко на нього працюють.

Тому не варто говорити *ох!* у непевних місцях, щоб не викликати цю нечисть.

Очеретник (очеретяник) — міфічна істота, що жила в очереті і часто лякала людей, вибігаючи звідти у вигляді білого барана. Його ж називали ще болотяником, був покровителем й опікуном потерчат, яким наказував заманювати людей у нетрі очерету і вчиняти над ними наругу.

Пек — бог домашнього вогнища разом із богом Чуром (Цуром), що опікувався добробутом родини, але не був таким привередливим, як Домовик, і його особливо не задобрювали, а просто шанували, бо вірили, що в разі небезпеки на ворога можна пустити закляття: «Цур тобі, Пек!» Певно, з тих часів у нашій мові побутують слова *спекатися* — позбутися чогось неприємного за допомогою Пека; *небезпечний* — без Пека.

Пекельник — злий дух, житель пекла, що має людську подобу, але з хвостом, копитами і рогами; чорт, біс, диявол.

Пекло — місце під землею, страхітливе підземелля, куди потрапляють (провалюються крізь «криваві горловини») душі померлих грішників для вічних мук. Пекло мало 12 ярусів — 12 проваль, одне нижче від іншого — з «кривавими горловинами» між ними; що більше гріха в людині, то важча її душа і глибше вона провалюється крізь горловини.

Пеку́н — маленький кровожерний божок, який збільшується до потворних розмірів, намагаючись пожерти якомога більше людей, коли люди сваряться. Подолати його може лише згода між людьми. Інша назва — Щезби.

Перелесник — міфічна істота чоловічої статі, що заманює гарних дівчат і нищить їх. Уявлявся гарним хлопцем у червоному одязі, з червонястим буйним чубом, з чорними бровами, блискучими очима.

Перун — імовірно, що його шанували стародавні русини і вважали найголовнішим божеством після бога Вседержителя, означав також світлоносне начало. Вважався богом

грому й блискавки, володарем Неба (його назва грецькою мовою означає грім). Він є творчою силою, що оживляє все, податель дощу. Пізніше — це бог-воїн (подібно до Святовита), покровитель війська. В античній міфології Перун відповідав Юпітерові, а в пізнішому християнстві — святим Іллі та Михайлові.

Поганство — назва дохристиянської віри. Слово «поганий» (*лат.* poganus) спочатку означало мешканця села, селянина. Оскільки християнство ширилося по великих містах, а села (паги) залишалися при своїй старій вірі, невдовзі слово стало означати «нехрещений».

Полісун — божество, міфічна істота, що ходить з великою пугою (батогом) і ганяє вовків, бо він водночас є вовчим богом, що опікував вовків, сприяв рівномірному розподілу хижаків на землі.

Полісунка — дружина Полісуна; за повір'ям — забирала дітей у батьків, які погано з ними поводилися, дбайливо доглядала і згодом перетворювала на вовків. Інша назва — Лісунка.

Польовик — міфічна істота, що полюбляє качатися по полю, тоді збіжжя полягає. Часом він набуває вигляду козла.

Попелюхи — злі істоти, що оселяються в попелі, який за давнім звичаєм викидали в одне місце (якщо недалеко було болото, то в нього). Попелюхи лякають людей, і горе людині, яка побачить попелюху, бо після цього буде якесь нещастя: пожежа, хвороба і т. ін.

Поревіт — обожнене втілення сонця взимку, якого шанували полабські та прибалтійські слов'яни (крім Руєвита, Поренута, Яровита), що втратило свою пекельну силу. Він, на противагу Яровиту та Руєвиту, які означали бога війни, зображувався беззбройним і був богом миру; мав п'ять голів (за кількістю холодних місяців).

Поренут — обожнене втілення сонця (крім Руєвита, Поренута, Яровита), якого шанували полабські та прибалтійські слов'яни. Зображувався з чотирма головами, а

п'яту тримав на грудях. Він утілював поворот сонця на літо або народжуване сонце. Чотири голови є атрибутом сонця, а п'ята на грудях зображувала народження нового сонця, оскільки слов'яни (як і багато інших народів) вірили в його щорічне народження.

Потерча — це дитина, що померла без хрещення. Живуть потерчата по озерах або болотах, ходять у темряві, тримаючи в руках каганці.

П'ятниці – жіночі капища Мокоші, що їх будували переважно на роздоріжжях. До таких храмів ходили жінки з проханням, зверненим до їхньої заступниці, аби вона дарувала їм розумних та добрих дітей, щоб посприяла злагоді в сім'ї, умінню вести господарство, займатися рукоділлям.

Радогост (Радегост, Радегаст) — бог торгівлі та мореплавства у західно-українських племен. У балтійців (у боричів) — верховний бог Сонця й родючості. Зображувався у шоломі й кольчузі, з віщим птахом на голові. У храмі міста Ретра (за свідченнями Адама Бременського та Гельмольда) був ідол Радогоста із золота, а ложе було пурпурове. На голові в нього сидів орел з розпростертими крилами, а на грудях була чорна бичача голова, зображена на щиті, який Радогост тримав правою рукою, а лівою — сокиру з двома лезами. Інші назви — Дажбог, Сварожич, Святовит, Хорс.

Рід і **Рожаниця** — боги людської долі, які з'являються при народженні дитини, як грецькі Мойри чи латинські Парки. Свято цих богів у християнстві перейняла друга Пречиста — народження Богородиці (8 вересня).

Різдво (давня назва — Родздво) — свято народження Всесвіту: із двох стихій Води і Вогню народжувалося все живе. Обряди й ритуали свідчать про його космічну суть. Так для приготування святкової вечері бралося 12 полін, які були жертвою 12 сузір'ям зодіаку, готували 12 священних страв. Суть свята зводилася до народження немовляти-сонця з голови Лади, народження Місяця на

Щедрий вечір (християнське свято Василя) та народження богині води Дани 19 січня (Водохреща, Ордань). Саме в ці дні активізувалися злі сили, що намагалися завадити знаменним подіям, тому колядники в давні часи вдягали на себе маски (щоб злі сили їх не впізнали), ходили по хатах і співали величальних пісень.

Род — Першобог, зачинатель усього живого.

Рожаниці — першобогині родючості, небесні Господині Світу (мати й донька). Жили на небі, уявлялися напівжінками, напівлосицями, ототожнювалися з найважливішими зоряними орієнтирами — Великою Ведмедицею (за давніх часів — Велика Лосиця) та Малою Ведмедицею (Мала Лосиця).

Руєвит (Ругієвит) — обожнене втілення сонця влітку (крім Яровита, Поревита, Поренута), якого шанували полабські та прибалтійські слов'яни. Це — бог літа, землі, родючості у прибалтійських українських племен. Назва бога походить від слова руйний, тобто гарячий, вогняний, червоний, знаменує силу сонця влітку.

Русалка — міфічна істота, що живе у воді. Її назва походить від від кельтського слова «рус» (тобто вода), від кореня якого руське слово «русло», що означає середину річки. Русалка означає жительку середини русла води.

Сарайник — домашній бог давніх українців, який оберігав господарчі будівлі від хвороб, злодіїв та дикого звіра.

Сварог — один із найголовніших богів давньоукраїнського язичницького пантеону — бог світла, неба, заліза, ковальства, ремесла, шлюбу і родинного щастя; за легендою — викував першого плуга і першу золоту шлюбну обручку й подарував людям. У грецькій міфології йому відповідали Гефест і Прометей, а згодом у християнстві — святі Кузьма і Дем'ян. Вважалося, що після нього панував його син Дажбог.

Сварожич — син Сварога, також бог вогню, домашнього вогнища. Вогонь вважався святим, тому не вільно було

плювати на вогонь, а то на язиці висипле «вогник», також він мав очищувальну силу.

Світовид — первісна матерія чоловічої статі, що, поєднавшись з первісною матерією жіночої статі (Вода, Дана), утворила всі речі на землі (за Я. Головацьким). Символ Сонця осіннього рівнодення.

Святовит — бог західних слов'ян, якого в Русі називали Дажбогом, Хорсом. Інші назви — Радогост, Сварожич.

Симаргл (Сімаргл, Семиярило) — за давніми віруваннями — 1) бог вогню; 2) символ вогняного Сонця літнього сонцестояння; 3) крилатий собака, що охороняє коріння, збіжжя, насіння.

Сіверко (Сівер) — бог холодних північних вітрів, син Стрибога, який зображувався у вигляді білявого похмурого юнака; північний вітер.

Славія — легендарна земля давніх українців. Згадується в працях арабських географів-мандрівників Ал-Балхі, Ал-Істархі, Джайхані та ін., як одне з трьох царств України-Русі. На думку вчених, Славія займала територію сучасного Переяслав-Хмельницького району на Київщині. Є припущення, що Славія — сучасна Чернігівщина.

Стрибог — за давніми віруваннями — бог вітрів, що зображувався як неврівноважений літун з бородою та батогом, яким він поганяє свої вітри, у широченних шароварах, що слугували йому за вітрила. Його дихання — це вітер. Інші назви — Стрибайло, Посвистач (за П. Трощиним).

Стрига — богиня східних вітрів, суховіїв, повені. Донька Стрибога. У деяких давньоукраїнських племен — богиня чвар і війни. Заступниця знахарів (за П. Трощиним).

Табунник — божество, що охороняло табуни коней від звірів та хвороб. Жило в хащах побіля випасів (за О. Афанасьєвим).

Требище — те саме, що *капище*. Існує припущення, що від цього постали слова: *треба*, а книга виконання треб — *Требник*.

Триглав (Трибог) — у Щеціні був ідол, якого йменували Триглавом і якого життєписці у свій час (св. Оттон Бамберзький) називали найвеличнішим божеством слов'ян, що зображувалося з трьома головами, котрі означали три царства: небо, землю і пекло.

Троян — бог місяця, ночі і будівництва; уночі був володарем трьох стихій — неба, землі і підземелля. Народні перекази про Трояна також указують на троїсте, трилике божество — бог місяця, ночі й будівництва. Уночі володар трьох стихій — неба, землі і підземелля (тому зображується триглав) (за П. Трощиним).

Тур — бог сили, лицарської честі, заступник воїнів і чередників, а в деяких давньоукраїнських племен — бог Сонця. Зображувався багаторогим биком із золотою шерстю, туром-оленем, золотим барилом із рогами. Культ Тура встановився з розвитком скотарства. Тур-бик мав 10 рогів, на одному з яких знаходився золотий терем, а в ньому — чарівна діва. З образом Тура волхви пов'язували єднання неба і землі. Під Києвом колись існувала велика Турова божниця (за П. Трощиним).

Упир — зла сила, що може накликати епідемії і хвороби, насилає грози й град та інші біди. Втілюється в комах, тварин, людину.

Ур — найголовніший бог орачів, хліборобства, родючості за часів Трипільської культури (4—3 тисячоліття до н. е.); творець плуга. На його честь орії — переселенці з Дніпра до Месопотамії — збудували однойменне місто (за Л. Силенком).

Хлібник — домашнє божество давніх українців, що оберігало зерно і борошно в засіках від псування та гризунів; сприяло вдалому випіканню хліба (за О. Афанасьєвим).

Хмарник — персонаж української демонології; божество, що захищало село від непогоди; градівник.

Хор — син Стрибога, бог західних дощових вітрів і мряки, що зображувався заплаканим юнаком у мокрому одязі (за П. Трощиним).

Хорс — те саме, що бог Сонця, Дажбог, Радогост, Сварожич, Святовит. Але в багатьох пам'ятках цей бог згадується окремо і встановити різницю зараз неможливо.

Цеця — богиня літа у давніх білорусів, яка зображувалася у вигляді дорідної гарної жінки, яка несе в руках соковиті плоди. Її голова прикрашена вінком із пшеничного колосся (за О. Афанасьєвим).

Цур — небесний вогонь у триєдиному вияві: Сонце, Місяць, Зорі.

Частирджу — дехто вважає його покровителем воєн разом із Одиною.

Числобог — бог лічби (математики), що зображувався сивоголовим мудрецем з півмісяцем на грудях. Це вказувало на його зв'язок з астрономією. Саме постать Числобога в українській міфології, на думку вчених, спричинилася до вислову Іоанна Єфеського (534 р.): «Анти грамотніші й мудріші від ромеїв» (за П. Трощиним).

Чорнобог — бог зла, ворог Вирію, людей і світла, заступник усіх злих сил, за повір'ям — володар підземного мертвого царства, що перетворювався на Чорного лебедя та воював з Білобогом (за П. Трощиним).

Чорт — уособлення всієї злої сили, що за найдавніших часів носив ім'я й подобизну Чорнобога, котрий був антиподом Білобога. Згодом Чорнобог «переполовинився» на Чорта і Пека (володаря пекла).

Чума (Джума) — морова жінка. У сербів — Куга.

Чур — найпопулярніший домашній бог у товаристві з Пеком; охоронець домашнього вогнища, тепла, добрий дух дому та заступник роду, як і Домовик. Інша назва — Цур.

Яга (Баба-Яга) — божество війни, кровопролить, людських чвар (за Д. Зеленіним).

Ярило — 1. Символ Сонця періоду змужніння. Бог весняних робіт, плотської любові й пристрасті, сили, хоробрості, заступник сівачів і всіх, хто встає рано до схід сонця. 2. При храмах сколотського бога Арея (Арія),

якого пізніше стали називати Ярилом, існували спеціальні дружини жерців-воїнів, які досконало володіли бойовим мистецтвом.

Яровит — обожнене втілення сонця весною (крім Руєвита, Поревита, Поренута), яких шанували полабські та прибалтійські слов'яни. Назва бога походить від слова яр, ярість і втілює в собі весну, молодість, свіжість. Бог уособлював у собі сонячну силу, що виявляється навесні.

Символи України

Рослинні символи України не вичерпуються афористичним виразом: «Без верби і калини — нема України». Їх багато, назвемо найпоширеніші.

Барвінок — символ молодості, кохання та шлюбу. Ним прикрашали весільне дерево — гільце, вплітали у вінок молодої.

Васильки — символ святості, чистоти, приязні. Ними лікували, у відварах купали дітей. А в засушеному вигляді зберігали за іконами, клали в труну померлим.

Верба вважається серед дерев праматір'ю всіх слов'янських народів, тому й освячують саме вербові гілочки у Вербну неділю. Верба символізує дерево роду і в обрядових діях на Водохреща.

Горох — символ сліз. Його із задоволенням споживали у стравах, але ніколи не використовували в обрядах (наприклад, посіваннях на Новий рік).

Дуб — символ сили, міцності подружнього життя. Був у великій пошані, особливо серед козаків. За звичаєм, батько висаджував два жолуді, коли народжувався син.

Калина — символ жіночої краси і цноти. Її використовують у всіх урочистих обрядах і торжествах, у побуті вона — незмінний цілитель багатьох недуг.

Мак — символ краси, доброти, особливо жіночої, зокрема материнської.

М'ята — символ краси і дівочої цноти (як і калина), вона теж була складовою весільних обрядів поруч із калиною і рутою.

Певними символами були також волошка, осика, папороть, полин, тополя, часник тощо.

Пісенні символи України — тополя; вона уособлює як світове дерево, так і козацьку долю; калина — найпоетичніший символ України й уособлює дівочу долю.

Священні тварини — корова і коза. Коза символізує плодючу силу (хоча подекуди її вважають породженням нечистого). За деякими переказами, українці — козиний (козацький) народ, але це одна з багатьох версій. Не меншу шану мав кінь, череп якого добрі господарі зберігали, повісивши на кілок на городі: він ставав певним оберегом і сприяв родючості.

Священна комаха — бджола, бо її сам Бог випустив з раю допомагати людям і показувати приклад працелюбності. Добрим і лагідним за характером людям бджоли із задоволеннямноситимуть мед у вулики, а недобрим і підступним краще не братися за цю справу — бджоли кусатимуть, погано носитимуть мед, а то й зовсім покинуть пасіку.

Священні птахи — лелека, журавель, ластівка. Лелека приносить у вузлику дітей, а журавель уособлює люблячого чоловіка. Ластівка — Божа пташка, яка віщує добробут, а сім'ї — щастя, злагоду, затишок. Тому втішеними почуваються ті, під чиєю стріхою (або під балконом) ластівка зів'є своє гніздечко, бо це неодмінно має принести родині статки, порозуміння, здоров'я.

Священні членистоногі — павуки. Павуків, за звичаєм, не можна вбивати, а годиться просто винести з хати; за повір'ям, павуки — засновники й очисники світу.

Загалом же мають в народному уявленні своє символічне значення і такі тварини, птахи, плазуни: вовк, ворон, вуж, гадюка, горобець, жаба, заєць, зозуля, кіт, курка, миша, півень, сова та ін.

Рушник як символ

Рушники в Україні є традиційним видом народного мистецтва. Застосування їх різноманітне: декоративне — ними прикрашали стіни, столи; обрядове — використовували на весіллі, перев'язуючи старостів, на рушникові подають хліб-сіль, зустрічають гостей, дарують на хрестини; побутове — навіть простенький рушничок, яким витирали обличчя, руки, коли вмивалися, був прикрашений візерунком-вишивкою. Колись був поширений звичай вишивати чорним рушники, що використовувалися в поховальному обряді: на таких рушниках опускали труну в могилу.

Рушники мали практичне застосування. Відповідно до функцій вони мали свої назви. Для витирання обличчя і рук — утирач, посуду і стола — стирок, для прикрашання образів і фотографій на стіні — покутник, для шлюбних церемоній — весільний, для похорону — поховальний, для пов'язування старостів — плечовий тощо.

Вишиті рушники мають свої особливості в характері вишивки, кольорах, техніці виконання. Полтавські рушники виконуються хрестиком, плутаним хрестиком, подвійним прутиком та ін., вишивають їх переважно білими нитками, зрідка — червоними та сірими.

У рушниках Київщини, Чернігівщини переважає рослинний візерунок, розташований вертикально. Використовують тамбурний шов, гладь. У київських рушниках переважає чорний, білий, коралово-червоний і синій.

Для Чернігівщини характерні білі вишивки із поєднанням прозорих швів із гладдю. Інколи орнамент вишивається із вкрапленням червоного та чорного кольорів.

Вишивки Полісся прості й чіткі за композицією. Ромболамана лінія геометричного мотиву повторюється кілька разів. Орнамент вишивається червоною ниткою на білому тлі.

Подільські рушники мають геометризований малюнок, що стилізує жіночу фігуру або фігурки тварин. Найтиповіша подільська вишивка — кольорова мережка, дві основні техніки — хрестик і низь, а також декоративний шов «калачики».

Волинські рушники оздоблюються однією горизонтальною смугою геометричного орнаменту, виконаного хрестиком й іншою технікою.

У прикарпатських рушниках переважають композиції чорних, червоних або жовтогарячих кольорів. Типовим є густе заливання тла, коли велика кількість дрібних елементів заповнює площину орнаменту і візерунок окреслюється тонкими просвітами.

На Буковині кайма рушника набагато ширша, іноді займає чверть його розміру. Крім геометричних та рослинних мотивів, використовуються зооморфні, які вишиваються гладдю або дрібним хрестиком шовком, вовною, бісером, срібними чи золотими нитками, металевими лелітками.

Гуцульські рушники вирізняються розмаїттям геометричних та рослинних візерунків, багатством композицій, кольорових поєднань (здебільшого червоного з жовтим та зеленим). Жовтого кольору може бути кілька відтінків, що надає вишивці золотавого відблиску.

Для вишивок Закарпаття характерний мотив «кривуля» у різних техніках виконання. Переважає техніка зволікання і вишивання хрестиком, часто використовується вирізування і гаптування. Колір червоного поєднується з чорним, при цьому виділяється один із кольорів.

Історія народної вишивки в Україні сягає своїм корінням у глибину віків. Вишивкою, за свідченням Геродота, був прикрашений одяг скіфів.

Техніка вишивання має близько 100 варіантів, як і гама кольорів. Серед технік поширені такі: верхоплут, виколювання, вирізування, гладь, довбанка, зволікання, занизування, зубчики, ланцюжок, мережка, низь, плутаний хрестик, подвійний прутик, прутикова мережка, хрестик та ін.

Символіка вишивок

Калина — символ невмирущості роду, краси.

Дуб і калина — мотиви, що найчастіше зустрічаються на парубочих сорочках і поєднують у собі символ сили і краси, але сили незвичайної, а краси — невмирущої. Дуб здавна вважався священним деревом, що уособлював Перуна, бога сонячної чоловічої енергії, розвитку життя.

Символіка винограду — радість і краса створення сім'ї, добробут, це символ життєвої ниви, на якій чоловік є сіячем, а жінка має обов'язок ростити й плекати дерево їхнього роду.

Барвінок — символ немеркнучого життя.

Яблуко — символ кохання.

Мак — ніжна й трепетна квітка, що несе в собі незнищенну пам'ять роду.

Лілія — символ дівочих чарів, чистоти та цноти. В орнаменті лілію неодмінно доповнює знак, що нагадує собою хрест. Він — магічний, тому й благословляє пару на утворення сім'ї, бо хрест — це прадавній символ поєднання сонячної батьківської та вологої материнської енергії (давня назва лілії — крин; мабуть, звідси — криниця).

Рожа (ружа) — безперервний сонячний рух з вічним оновленням.

Хміль належить до молодіжної (весільної) символіки, несе в собі значення розвитку, молодого буяння та кохання.

Берегиня — образ-символ дивовижних квітів, що виростають із єдиного начала, мають симетричну будову букетів, гілок, невеликих дерев тощо.

Соловей і зозуля — дівочі рушники, вони сумують, якщо їх вишили непарно.

Пави — полюбляють весільні рушники, над ними часто є Боже благословення — вінець або вінок. Це також символ жар-птиці, що несе в собі сонячну енергію і символізує сімейне щастя.

Соколи, голуби, півні — символи шлюбної пари, тому їх вишивають повернутими голівками одна до одної.

ОДЯГ

Український національний одяг — це національна святиня, одна із форм народної індивідуальності. Одяг певним чином впливає на формування суспільної поведінки людини. Вишита сорочка, вишитий рушник, хустка здавна вважаються найсвятішим подарунком, коли хтось вирушає в далеку дорогу. Повага до вбрання — це повага до свого роду, народу. Наші предки вважали, що нехтування ознаками національного вбрання призводить до втрати внутрішніх духовних орієнтирів. Серед іншого в українців було особливе ставлення до дівочого віночка.

ВІНОЧОК

Віночок мали право носити лише діти й дівчата. Прикрашати голову вінком заміжні жінки, вдовиці такого права не мали. До віночка в’яжуть кольорові стрічки, які оберігають дівоче волосся від чужих очей, вони мають бути не коротшими від кіс.

Кожен колір стрічки був символом:
світло-коричневий — символ землі;
жовтий — сонця;
світло-зелений — символ живої природи;

темно-зелений — краси та юності;
синій — неба;
блакитний — води;
жовтогарячий — символ хліба;
фіолетовий — розуму;
малиновий або червоний — щирості;
рожевий — багатства, достатку;
білий — символ чистоти.

Одягали такі віночки тільки на великі світа: Великдень, Трійцю, Івана Купала, Спаса. Ідучи до церкви, дівчата також вплітали в коси стрічки: білу — дівчата до 16 років та заручені перед весіллям; блакитну — сироти; червону — у яких уже є парубок; зелену — ті, хто ще не мали парубка; коричневу — коли в родині є тяжкохворий член сім'ї; чорну — коли в родині жалоба.

Коли наречена після вінчання знімає дівочий вінок, а свекруха одягає на неї хустку молодиці, вона роздає присутнім незаміжнім дівчатам по стрічці зі свого вінка на щастя. Якби котрійсь із дівчат не дісталося стрічки, це віщувало б нещастя. Тож стрічок було у весільному вінку чимало, по кілька стрічок кожного кольору.

Від сивої давнини існує повір'я, що пір'я павича приносить щастя в коханні, тому часто таке пір'я впліталося у весільні вінки.

На вечорницях, ясна річ, віночки були недоречними. Варто було б знати й шанувати свою історію нашим сучасникам, тоді б менше було випадків, коли юні (і далеко не юні) жіночки чіпляють собі віночки для проведення якогось заходу українознавчої тематики і мають такий недолугий вигляд. Слід шанувати народні традиції, а не «гратися» в них. Зовсім невиправдане проведення вечорниць у дитячих садочках, у молодших та середніх класах загальноосвітніх шкіл.

Китайка — символ честі

Це шовкова тканина (червоного, синього, жовтого або чорного кольору), яку колись привозили з Китаю, звідси й назва. Були ще бавовняні китайки, їх виготовляли в Росії китайським способом. Тканина була поширена серед козаків: за звичаєм, загиблих воїнів покривали чорною китайкою; якщо ховали з почестями, то китайкою або хусткою накривали й коня. Китайка була символом честі, чистоти, відваги, пошани до героя, який загинув за рідну землю.

Використовувалася ця тканина й у весільному обряді: нареченим стелили її під ноги, коли благословляли до шлюбу. Це символізувало пережити життєві незгоди з гідністю, що б у житті не сталося.

НАРОДНА ПЕДАГОГІКА

НАРОДНЕ ВИХОВАННЯ

Основною метою виховання вважалося навчити дитину бути людиною, прищепити їй високі моральні якості. Навіть знання, володіння грамотою, хороша освіта нічого не варті без людяності. Цей підхід до виховання закарбовано в народній мудрості: «Знання без людяності — це меч у руках безумця». А традиційні форми і засоби виховання цілеспрямовано готували дітей до життя і праці. Такий підхід передавався з покоління в покоління, тому кожному належало знати свій родовід до сьомого коліна (нині це називається дерево роду). До основних питань, що характеризують дерево роду, належать:

1. Священні знаки та символи роду (народу), одяг (див. також «Символи України»).
2. Імена предків, їхня мова.
3. Віра та світогляд.
4. Обряди та звичаї.
5. Рід занять.
6. Харчування та напої.
7. Історичні та міфологічні казання, перекази, легенди, думи, пісні.

Число «сім», у символ якого закорінене дерево роду, є священною математичною кратністю. Ця кратність всебічно проявляється на різноманітних рівнях буття людини. Наприклад, сімку використовували в ритуалах давньої магії, вона зустрічається в орнаментах доби кам’яного віку, на виробах майстрів скіфської доби, у шумерських міфах тощо. Для українців це справді число-символ:

7 днів творення світу;

7 богів поставив Володимир за княжим двором;

7 основних кольорів має веселка;

7 днів тижня.

Добре відома сімка в прислів'ях та переказах: семеро одного не ждуть; сім раз відмір, один раз відріж; на сьомому небі; за сімома замками тощо. Вважалося, що душа має пройти сім кіл. Тож не дивно, що наші предки вимірювали час від семи днів (тижня) до семи поколінь, навіть побутувала колись приказка: «Не хвалися у сім днів, а хвалися в сім поколінь».

Основу існування народ споконвіку вбачав у праці, тому змалку дитину привчали до самообслуговування, до спільної з батьками праці в хаті, на подвір'ї, на городі, завжди бажали, щоб дитя *було охоче і робоче*. Вимогливість до дитини — важлива риса народної педагогіки: «Хто дітям потаче, той сам плаче».

Піклуватися про малюків належало в міру. Зайве піклування може зашкодити дитині: «Де багато няньок — там дитина каліка», «У семи няньок — дитина безноса».

Народна педагогіка має великий досвід морально-етичного виховання молоді. Дітям змалку прищеплювали глибоку повагу до батьків та старших, до сімейних та громадських традицій. Народна мораль над усе ставила такі чесноти, як працелюбність, доброзичливість, щирість, чуйність, взаємодопомога. А героїчний козацький епос виховав не одне покоління української молоді палкими патріотами рідної землі.

Безперечно, що батьки намагалися віддати своїх дітей у науку, та незалежно від обраного в майбутньому шляху вчили дітей бути кмітливими, спостережливими, уважними. І в тому допомагали їм безліч головоломок, задач, загадок, жартівливих (але спрямованих на спостережливість та кмітливість) питань.

Здавна особливого значення в сім'ї надавали піклуванню про здоров'я, фізичне виховання та загартування. Хлопчиків, наприклад, клали спати на матрацик, набитий житньою соломою. За народними спостереженнями, запах житньої соломи сприятливо впливає на дітей. Зібрана в полі в час молодого місяця, вона «підгодовує» дитину енергією землі, сприяє росту, нейтралізує і зменшує пітливість.

Дівчинку клали на матрац із пшеничної соломи. Ця солома має свої особливості і вважається «знахарем душі і тіла», впливає на розвиток голосових зв'язок, шкіри, грудних м'язів.

Праця, розваги на свіжому повітрі, на воді, знання народної медицини — були складовими частинами народного виховання. Змалку дітей привчали ходити босоніж у теплу пору, заохочували до змагань (наприклад, біг наввипередки), привчали до охайності, щоденного вмивання, обтирання до пояса лише холодною водою. А деякі батьки вважали, що дитині інколи корисно на кілька хвилин вибігти у двір босоніж, коли зовсім незначний морозець прихопить молоденький сніжок.

Вітаючись, дорослі показували дітям приклад високої етичної культури, вони бажали один одному здоров'я. З цього приводу казали:

Здоров'я — всьому голова.
Не поберігши тіла — й душу погубиш.
У поганому тілі — погана душа.
У здоровому тілі й душа здорова.

Виховними функціями народна традиція наділяла і дитячі та молодіжні ігри, розваги, обряди, казки, розповіді, легенди, приказки, загадки, що були адресовані дітям. В іграх імітувалися відповідні робочі процеси, саморобні іграшки теж копіювали різні хліборобські знаряддя та предмети побуту.

Народне виховання вимагало застерігати дитину від необачних кроків. Для цього використовували застереження, навіть заборони:

Не руйнуй пташиних гнізд, бо осліпнеш.

Не сьорбай і не клацай ложкою об зуби, бо будуть заїди на роті.

Виховували в дітях ощадливість, уміння берегти зроблене:

Держи копієчку про чорний день.

Запас біди не чинить і їсти не просить.

Допускалися й фізичні покарання, якщо не допомагали слова:

Хто годує, той і б'є.

Б'ють — не на лихо учать.

Але фізичне покарання — це був уже найостанніший засіб навчити, який народна мудрість не вважала доцільним за звичайних обставин:

Не вчи дитину штурханцями, а вчи хорошими слівцями.

Хто б'є дитину, той не виховує добру людину.

І хоча побутувала приказка «Дитину бити — розуму вчити», все ж здоровий глузд підказував: «Вчи ласкою, а не тряскою». А ще нагадували батькам:

Не можна бити дитину по голові, бо виб'єш розум.

Не можна бити віником, бо почне всихати.

Не можна бити по обличчю, бо буде криворотою.

Не можна бити старим ганчір'ям, бо виросте — і обсядуть злидні.

Дозволялося бити лозиною по сідницях.

Вважали:

Якщо дитина швидко і спритно повзає — скоро почне ходити.

Якщо батьки не благословляють своєї дитини — з неї нічого доброго не виросте. Тому слід благословляти дітей перед початком якоїсь справи, діла, навчання чи в дорогу (навіть недалеку).

Не можна дитині дозволяти їсти на вулиці або у дворі — горобці поклюють збіжжя.

Якщо народжується більше хлопчиків, ніж дівчаток, — ознака того, що може бути війна.

Діти несвідомо кидають камінці вгору або поперед себе — теж ознака можливої війни.

Діти люблять ліпити з глини овочі, фрукти — на добрий урожай.

Не слід міряти зріст дитини метром — не буде рости. Краще міряти зріст, залишаючи зарубки на одвірках дверей.

Якщо двоє дітей ненароком ударяться головами, слід сказати примовку: «Раз, два, три, аби в мене роги не росли!»

Якщо діти граються в наречену — невдовзі із родини хтось тяжко захворіє і помре.

Якщо під час літньої спеки діти свистять — можуть накликати вітер.

Якщо батьки хочуть проколоти вуха доні для сережок, то краще це робити весною, коли цвіте терен, у цей час ранки швидко загоюються.

Поки дитина не говорить — не слід давати їй рибу, бо буде німа, як риба.

Естетичне виховання, прищеплення художнього смаку було важливою частиною народного виховання. Дівчаток учили вишивати, ткати, вирощувати квіти, а також співати і танцювати. Хлопчики опановували різьблення по дереву, малярство, гончарство, гру на різних музичних інструментах: сопілці, скрипці, дримбі та ін. Основу ж естетичного виховання складала участь у традиційних обрядах, що тривали впродовж цілого року і стосувалися як громади в цілому, так і сім’ї зокрема. Нині навіть у великих містах збережено великий пласт народної культури, який треба

не тільки зберігати, а й делікатно шліфувати, з повагою ставлячись до звичаїв та обрядів, а не бавлячись в «українські шаровари».

НАРОДНА МУДРІСТЬ ПРО КУЛЬТУРУ СПІЛКУВАННЯ

Як ти вітаєш, так і тебе вітатимуть.

Люди ставляться один до одного приязно — в добрі часи.

Слово чемне кожному приємне.

Який голос, такий й відголос.

Стримуй себе у всьому, а найбільше — у словах.

Від гарних слів язик не облізе.

Слухай перший, говори останній.

Прислухайтеся до корисних і добрих слів, навіть якщо це дитяче лепетання.

Відсахніться від поганих слів навіть із уст старої людини.

Будь першим на бенкеті й останнім у лихослів'ї.

Одне погане слово скажеш — почуєш десять.

Малі люди вживають великі слова, а великі люди — малі.

КОЛИСАНКИ

«Коли мати, над колискою схилившись, сумними очима на майбутнього академіка, стомлена, дивиться та: «Ой ну, котку, котів два... Сірі, білі обидва...» Отакий академік знатиме аромат рідної мови»

Остап Вишня

Колисанки передавалися з покоління в покоління, були надзвичайно різноманітні й співали їх дитині в певній послідовності. Перша — зверталися до сонця й вітру (сонячні промені й повітря дуже впливають на перші відчуття немовляти):

Баю, баю, бай,
Сонечко, гойдай
Ти мою кровину,
Малесеньку дитину.

Колисанки були ранкові й денні, чарівні, вечірні, для дівчаток, хлопчиків. За віком колискові поділялися на досвітні (для місячних немовлят); веселики-говоринки (шестимісячних); замовні (з шести місяців до року); сонні — від року до трьох. А ще ж були дарчі колисанки — від бабусь-повитух, шептух, знахарок, сусідок, родичів.

І що мелодія — то символ. Наспіви: а-а-а, о-о-о, у-у-у, за давніми повір'ями, вважались сонячними ключами, ними зачиняли слова від дитинки, а в колисочку сон кликали. Вірили, що ці звуки — діти сонця: а — червоний, у — жовтогарячий, о — жовтий.

Молода мати співала немовляті колискові. У них часто з'являється така дійова особа, як кіт. У народних віруваннях кіт постає другом людини, здатним оберігати її від злих сил. Колискові пісні — це побажання немовляті доброго росту, краси, розуму, щастя. Вони сповнені великої ніжності, теплоти і ласки до дитини. Дітей колисали і присипляли піснею, тому в колисанках часто зустрічається чарівний образ сну, дрімоти, а також сизого голуба. Співаючи таку лагідну й задушевну пісню, мати передавала своїй дитині любов, ласку, народну мудрість:

* * *

Ой, щоб спало, щастя знало,
Ой, щоб росло, не боліло,
На серденько не кволіло,
Соньки-дрімки в колисоньки,
Добрий розум в головоньки.

* * *

Прийди, сонку, в колисоньку,
Приспи мою дитиноньку.
Та щоб спала, не плакала,
Та щоб росла, не боліла,
На головку і все тіло,
Та щоб личко не марніло.

* * *

Ой, спи, дитя, в колисоньці,
Як горошок в билиноньці,
Буде вітер повівати
Та й горошком колисати;
Як горошок затиркоче,
Тоді Галя спати хоче.

* * *

Цить, дитино, цить, не плач,
Принесе киця калач.
Вже недалечко — на мостику,
Несе калач на хвостику...

Ще до хрещення дитини мама вже передає дитині чарівну музику майбутнього імені дитини:

Колисочка хить-хить,
А Даринка
(Петрик, Дмитрик, Олечка...)
Спить-спить.
Колисочка хитнулася,
Даринонці гикнулося.
Ворітечка скрип-скрип,
А Даринка спить-спить.
Ворітечка вклякнулися,
Даринятка проснулися.

Забавлянки

Це різновид маминих чи бабусиних співів, але спрямований не на заколисування дитини перед сном — він супроводжував догляд за дитиною впродовж дня.

Коли дитина прокидається, то їй примовляють:

Ото тушки-тутушки!
На котика потягушки,
А на (*ім'я дитини*) ростушки!
Ой тошки, тошки,
Щоб підрости ще трошки.

Аби дитинка швидше прокинулася, злегка лоскочуть її:

Мишечко, шкряботушечко,
Не йди в поле —
Ведмідь сколе.
Мишечка не послухала,
Пішла в поле,
А ведмідь сколов:
Кіль, кіль, кіль, кіль!

Масаж тільця, погладжування:

Потягусі, потягусі, на Галю ростусі!
Щоб Галочка росла, росла-виростала.
Щоб Галочка своїй мамі до помочі стала.
До помочі стала, діток колисала
Й хату доглядала.

Навчаємо дитину ходити:

Дибки, дибки,
Ходить котик по лавочці,
Водить кицю за лапочку,
Диб, диб, диб!

Масаж ніжок робимо з такою забавлянкою:

Куй, куй, ковальок!
Підкуй мені чобіток!
Підківочку — під ніжечку
За маленьку копієчку!
Гвіздочками, молоточками!
Туки-тук, туки-тук!

* * *

Куй, куй, чобіток,
Подай, бабо, молоток,
Не подаси молотка —
Не підкую чобітка.

Граємося:

Ой, чук, чук,
Наварив дід щук,
Баба губи надула,
Не полуднувала.

Заохочують плескати в долоньки, потягують ручки дитині, кладуть на голівку і речитативом проказують забавлянку:

Ла́дусі-ладу́сі!
Були у бабусі.
— А що їли? — Кашку.
— А що пили? — Бражку.
— А що на закуску?
— Хліб та капустку.
Бражка хмільненька,
Капуста квасненька,
Дитинка маленька.
Попили-поїли,
На бабину хатку
Спатки полетіли!
Гай-гай полетіли,
На голівоньку сіли!

Потім вказівним пальцем, ніби помішуючи кашку на долоні дитини, примовляють:

Сорока білобока
На припічку сиділа,
Діткам кашку варила,
Ложкою мішала,
Своїх діток годувала:

По черзі загинають усі пальчики дитини, окрім великого:

— Тобі дам, тобі дам,
Тобі дам, тобі дам,
А тобі не дам,
Бо ти в ліс не ходив,
Дрова не рубав,
Печі не топив,
Води не носив,
Хати не мів,
Діжі не місив,
Пиріжків не пік —
За ворота втік!
Шугу на бабину хату
Калачі їсти!

Або:

Гоп, гоп, на конику хлоп, хлоп.

Беруть у долоні дитячу голівку, легенько перекладають з руки в руку так, ніби виробляють хлібину, примовляють:

Печу, печу хлібчик
Дітям на обідчик,
Меншому — менший,
Більшому — більший.
(водять голівкою вперед-назад):
Шусть у піч!
Шусть у піч!

* * *

Печу, печу калачі,
То великі, то малі.
Шусть у піч, шусть у піч!
Повна піч!
Саджай-виймай,
Саджай-виймай.
(водять рукою по шийці):
Ріжу, ріжу, я куштую,
Гам!

Збираючись годувати дитину, приказували:

Гу-ту-ту, гу-ту-ту,
Вари кашку круту,
Підсипай молочка,
Погодуй козачка!

Садять дитину на коліна і чукикають:

Ой, чуки-чуким-чук!
Наловив дід щук,
А бабуся — пліточок
Для маленьких діточок!

Примовлянки для дитини, яка намагається тупцяти ніжками:

Ой без ду́ди, без дуди́
Ідуть ніжки не туди.
Як сопілочку почують,
Самі ніжки затанцюють.

Коли маля починає промовляти перші склади, слова, то його до цього заохочують:

— Лася-Парася, де була?
— У лісі.
— Що їла?
— Горісі.

— Чим кусала?
— Зубами.
— Куди клала?
— До мами.

СПИ, МАЛЕНЬКИЙ КОЗАЧОК

Народна пісня

Спи, маленький козачок,
Повернися на бочок.
Спи, синочку, мати засинає.
Спи, козаче, кінь твій почекає.

Люлі-люлі, баю-бай,
Завтра прийде Миколай,
Принесе тобі в дарунок
Золотих пісень пакунок.

А в січневу тиху ніч ми поїдемо на Січ,
Кошовий нам дасть різдвяний пряник.

Спи, синочку, треба спати.
Зайчик спить і вовчик-братик.
Грає синій водограй,
Казка ллється через край,
Люляй-люляй, баю-бай.

Спи, козаче, в бій ще рано,
Ще малі твої гетьмани.
А як підеш в бій свій перший...
Мало нас, а вас ще менше.

А в січневу тиху ніч ми поїдемо на Січ,
Кошовий нам дасть різдвяний пряник...

НАРОДНІ ДИТЯЧІ ІГРИ

Жеребкування

Заведено гру починати з жеребкування, тобто із розігрування права вибору бути організатором (відповідальним) гри. Здавна (та й до сьогодні) найпоширенішими були такі.

Вимірювання на палиці: один бере невелику палицю, підкидає її вгору (не дуже високо), інший має спіймати її однією рукою. Далі поверх руки, якою гравець тримає палицю, кожен береться однією рукою впритул вище руки товариша. Верхній мусить узяти палицю в кулак так, щоб вона була в горизонтальному положенні, і порахувати до трьох, якщо ж вона під час лічби впаде, право вибору переходить товаришеві.

Лічилки: найпоширеніший різновид вибору, у якому теж є нескладні правила. Наприклад, той, хто проказує лічилку, має починати із себе, а далі — сусід ліворуч, тобто «за сонцем».

Відгадування: залежно від того, у якій руці є річ, якого вона кольору, парна або непарна кількість, коротка чи довга паличка, як упаде монета, підкинута вгору. Хто вгадає, той має право вибору.

Числове жеребкування: гравці стають колом, хтось називає будь-яке число в межах 5—10. Інший гравець лічить по колу до названого числа, той, на кого випадає число, має починати гру.

Кидання на пальцях: за командою кожен із учасників гри «викидає» (показує всім), називає будь-яку кількість пальців, число в межах 5 або 10. Той, на кого випадає, має починати гру.

Заохочення

У виграші:
- — репутація першості (найпочесніше заохочення);
- — попередня домовленість про нагороду («хто виграє, той...»);
- — розмаїття «фантів».

Зміст «фантів» (завдань) може бути дуже різноманітним: від демонстрування кмітливості, широкого кола знань до веселих, жартівливих, пов'язаних із етичними правилами, фізичною вправністю:

1. Відгадати загадку.
2. Стати десь високо і тричі прокукурікати.
3. Розповісти смішний анекдот (так, щоб усім було смішно).
4. Із зав'язаними очима відгадати, торкаючись лише руками, хто перед ним стоїть (часто учасники гри міняються якимись деталями одягу, щоб заплутати товариша).
5. Сказати, не повторюючись, кожному учасникові гри приємні слова.
6. Назвати найбільше місто в Україні (світі), найдовшу річку, найбільший майдан, найвищу гору (в Україні, Європі, світі) тощо.
7. Щось із історії свого міста чи села (чому так називається, коли засновано тощо).
8. Поцілувати себе самого. (У дзеркалі.)
9. Заспівати пісню або виконати танець.
10. Тримати в руках одну монету, а показати дві. (У дзеркалі.)
11. Лічити назад від 50 (від 100, 30 тощо).
12. Сказати речення, щоб у словах не вживалася якась певна літера.
13. Свистіти різними способами (але не сміятися).
14. «Просвистіти» мотив якоїсь пісні.
15. Однією рукою терти (погладжувати) чоло, а другою бити в груди (по животу).
16. Прострибати на одній нозі до чогось або довкола чогось.

Кидати гуску

Діти стають у рівний рядок. Ведучий розкручує палицю (гуску), поки всі гуртом проказують: «Летіла гуска поперед хати, зачепилася за дах. Хто гуску спіймає, тому вона й знесе!»

Ведучий кидає палицю, і всі кидаються за нею. Хто перший принесе її, той буде далі «кидати гуску».

Цурка

Для гри потрібно дві палиці: одна — завдовжки 1 м, друга — 20—30 см. Довга — це кий, коротка — цурка. На землі креслять квадрат, у центрі викопується ямка. На неї кладуть цурку. Кий лежить поряд із нею у квадраті. Обирається ведучий. Він підходить до квадрата, бере кий і підкидає києм цурку вгору. Учасники гри в цей час приказують:

Лети, лети, цурко,
Кому вона попаде,
Той і гру поведе!

Гравці намагаються спіймати цурку, щоб вона не впала на землю. Хто зловив — має 50 очок. Після цього він кидає цурку у квадрат з того місця, де зловив її. Якщо попав — отримує додаткових 100 очок і стає ведучим. Якщо ж не влучив, то гру продовжує попередній ведучий. Якщо ведучий підкинув києм цурку і її ніхто не спіймав, то отримує 10 очок і знову повторює свій кидок.

З кола — до кола

Окреслюється коло діаметром 6—8 м, учасники гри діляться на дві рівносильні команди. Одна команда розташовується в середині кола, друга — поза ним. Гравці однієї команди намагаються втягти у коло гравців другої, і навпаки, ті намагаються витягти з кола гравців-суперників.

Уся гра відбувається у вигляді коротких зчеплень. Гравці, яких було затягнуто до кола або витягнуто з нього, вибувають з гри. Тягнути можна виключно за руки. Перемагає команда, у якої залишилося найбільше гравців.

Витягни з кола

На майданчику окреслюється коло діаметром 50—60 см. Двоє з гравців лягають додолу на живіт і з'єднують праві руки у центрі кола. За сигналом кожен гравець намагається перетягти руку суперника за лінію кола на свій бік. Переможцеві присуджується 1 очко. Грають удруге, з'єднавши ліві руки. Під час гри не можна вставати з долу; той, хто навмисно відпустив руку, однозначно програє. Гра має тривати непарне число разів, виграє той, хто набере більше очок.

У коробочку

Грають від двох до чотирьох гравців. Сідають за стіл. Черговість вступу до гри визначають жеребом або лічилкою. Той, кому випало починати, кладе сірникову коробку край столу і великим пальцем підбиває її вгору так, щоб вона оберталася. Якщо коробочка впаде на стіл етикеткою вниз, гравець отримує 5 очок, якщо вгору — 10. Якщо ж коробочка стала на більшу бокову грань — 15, меншу — 20. Виграє той, хто першим набере визначену наперед суму очок.

Розбитий гарбуз

До середини вересня майже вся городина зібрана. Але деякі господарі полишають на городах недостиглі гарбузи, які із задоволенням діти використовують для ігор.

Такий гарбуз начіпляють на кілок на висоту плечей гравців. Кілок встромлюють у землю. На відстані 10 кроків

від кілка проводять лінію, на яку стає гравець обличчям до гарбуза, тримаючи в руках дрючок завдовжки 1 м і завтовшки близько 3 см в діаметрі.

Гравцеві зав'язують очі хустиною, обертають кілька разів на місці, після чого він мусить угадати, де знаходиться гарбуз, підійти до нього і вдарити дрючком.

Виграє той, хто з першого разу розіб'є гарбуза. Про кількість ударів на одного гравця домовляються заздалегідь.

«Зоска»

Колись це була дуже популярна гра серед підлітків (особливо в містах). Майже у кожного в кишені була «зоска», для виготовлення якої брали хутряний шматок козячої шкіри діаметром 3—5 см і, щоб надати ваги, до не хутряного боку дратвою або дротиною прикріпляли овальний шматок свинцю.

Учасники гри по черзі підбивали вгору «зоску» внутрішнім боком підйому ступні. Якщо під час підбивання «зоска» падала на землю, то черга переходила до іншого гравця. Перемагав той, хто найбільше разів підбив «зоску».

Куці-баба

Не кожен захоче бути нею, але лічилка допоможе:

Один кан, другий кан,
Сіла баба на баран,
Поїхала в гості,
Поламала кості.
Вибіг зайчик,
Вирвав травку,
Положив на лавку.
Хто вкрав?
Гарійон.
А хто винен,
Вийди вон.

Куці-бабі зав'язують хустиною очі, відводять на те місце, звідки краще починати гру, й питають:

— Бабо, бабо! На чому стоїш?
— На глах-лободах.
— А що ти їсти?
— У мене каша на полиці.
— А мені даси?
— Чорта з'їси!
— Брешеш, бабо!

Кричать усі разом, штурхають куці-бабу й розбігаються від неї, а вона кидається ловити. Кого впіймає, той уже — куці-баба. Так само відводять на визначене місце, але можна вже інакше приказувати:

— Бабо, бабо! На чому стоїш?
— На гарячому камені.
— Що ти продаєш?
— Квас.
— Лови нас сто раз!

Якщо ж куці-баба, погнавшись, нікого не зловить, то повертається на своє місце і її знов обступають:

— Бабо, бабо! Чиє поросятко по смітнику ходить?
— Моє.
— Коли ти його заколеш?
— Завтра.
— А мені даси?
— Чорта з'їси!

Коли вже за третім разом куці-баба нікого не спіймає, то до неї звертаються так:

— Ти, бабо, сліпа?
— Сліпа, дитино, сліпа.
— Що ж тобі дати?
— Дайте, діти, борошенця на галушечки.

Їй насипають у жменю піску чи чогось іншого. Хтось другий стає куці-бабою, коли є бажання грати далі.

У зайчика

Щоб визначити, хто буде «зайчиком», проказують лічилку:

Біжить зайчик слобідкою,
За ним дітки черідкою,
Біжить зайчик, що не втече,
Перекинув вушка через плече,
Втікай, зайчику, до гаю,
А то спіймаю.

Потім стають колом та беруться за руки. А «зайчик» — усередині. Ідуть круг нього, примовляючи:

Городили зайчика
Тинком, льонком,
Та нікуди зайчику
Та ні вискочити,
Та нікуди зайчику
Та ні виплигнути,
А в нас ворота
Позамиканії,
Жовтим піском
Позасипанії.

«Зайчик» поривається, де б вискочити. А ті, що в колі, не дають: перепиняють міцно зчепленими руками, стають щільніше, заступаючи дорогу. А коли «зайчик» прорветься, то всі кидаються його ловити. Хто спіймає, стає «зайчиком». А як дівчинка наздожене, то її має замінити хтось із хлопчиків. Бо дівчинці не личить бути «зайчиком».

У гороховій скрині

Цікава й дуже корисна пізнавальна гра для малюків (майже як у «Декларації прав дитини»: «граючись, навчаємося»). Спершу ж слід визначити, кому бути «скринею»:

Ти голубка, ти маленька,
Де ти була?
— Боялася воркуна.
Воркунові діти
Хотіли летіти,
Тік токовий,
Яривон,
Вийди вон!

Хто залишається, сідає або присідає. Усі інші обступають його колом, беруться за руки, ходять навколо, промовляючи:

Сиди, сиди, скрине,
В гороховім місці,
Закрий рота,
Як ворота,
На крюк, на замок,
А кому не йметься,
В того одбереться.

А «горохова скриня» лічить:

Раз, два, три,
Грав я і ти,
А я виграв,
А ти ні,
Тебе бити,
Мене ні.

«Гороховій скрині» дозволяється так лічити, щоб останнє слово випадало на того, хто в колі. Усі зупиняються, а той, на кого вказано, віддає «скрині» або головний убір,

або якийсь інший предмет. Гра триває до того часу, поки кожен із кола не залишить щось у «гороховій скрині».

Потім стають рядочком і по одному підходять, називають свою річ і промовляють:

— Добродійко, голубонько, віддай мені моє!

А «скриня» у відповідь:

— Ні, покажи пташку, тоді віддам.

— Он горобчик.

— Де? Не бачу.

— Та он же, сидить неподалік на березі, цвірінькає, сіренький увесь, певно, горобчиха. Мабуть, спіймала мушку і понесе горобенятам у гніздо десь під стріхою.

— Так, тепер бачу. На твоє.

Так по черзі підходять усі. Відповідь має бути інформаційно повною: де пташка сидить чи живе, якого кольору, що робить, як співає, літає і т. ін.

У котика й мишку

Кіт — хлопчик, а мишка — дівчинка.

Обоє стають посеред кола, у якому і хлопчики, і дівчатка міцно тримаються за руки. Рухаються неквапливо по колу і примовляють:

А до нори, мишко, до нори,
А до золотої комори.
Мишка — у нірку,
А котик — за ніжку:
— Ходи сюди! —
А що то за мишка —
Не втече!
А що то за котик —
Не дожене!

Коли піднімають руки вгору, «мишка» втікає від «кота». Він кидається за нею, але перед ним опускаються зчеплені руки. Як прорветься і спіймає «мишку», то ті,

хто не втримав «котика», стають у середину кола, і гра продовжується.

Весняні ігри

Характерною ознакою давніх українських ігор, особливо весняних, є те, що ці ігри-забави складалися з бадьорих, жвавих пісеньок, сполучених з рухом і примітивними танцювальними елементами і сценічними фігурами (певними ролями). На жаль, сьогодні таке відродження давніх дитячих ігор покладено на музичних керівників дошкільних і шкільних закладів, і в побуті годі сподіватися на повноцінне відродження такого естетично-виховного пласту народної педагогіки. Та принаймні хоча б на сцену потрапили деякі з них, щоб долучити представників різних національностей, які живуть в Україні, до перлин дитячої народної творчості.

До таких ігор-забав належать: «Чижик», «Подоляночка», «Кривий танець», «Голубка», «Царівна», «Мишка і котик» та багато інших.

Великодні ігри

Навбитки

Чия крашанка при ударі яєць одне об одне не розіб'ється, той і виграв. Гравці вдаряють яйця гострими кінцями.

Під якою шапкою яйце

Ведучий кладе на стіл кілька шапок, а під одну з них — крашанку. Хто відгадає, під якою шапкою лежить яйце, той і виграв.

Кидок

Один із партнерів кладе дві крашанки на такій відстані, щоб між ними не могло прокотитися яйце. Другий гравець

стає на відстані близько 2 метрів і кидає яйце. Якщо він влучить одночасно в обидві крашанки — виграв, якщо ж тільки в одну або й у жодну — програв.

Правильний розрахунок

Ведучий кладе на землю крашанку. Гравець стоїть від неї в десятьох кроках. Йому зав'язують очі хусткою. Із зав'язаними очима гравець відраховує 10 кроків, розв'язує очі й намагається дістати крашанку. Дістане — значить, виграв, не дістане — вибуває з гри ні з чим. Іти до крашанки треба, не піднімаючи ніг, аби не розчавити яйце.

Ігри для підлітків

Гилка проста («У м'яча»)

Гилка (певно, від слова «гилити» — сильно і влучно бити) колись була чи не найпопулярнішою грою не тільки дітей та молоді, але нерідко й дорослі дядьки у час відпочинку не заперечували перевірити свій окомір, спритність рук та ніг. У Росії ця гра називалася «лапта».

Обладнання для гри нескладне: невеликий гумовий (колись — вовняний) м'ячик діаметром 6—8 см і гилка — палиця завтовшки 3—5 см, завдовжки до 1 м — щоб відбивати м'яч. Грають на рівному майданчику завдовжки 70—100 і завширшки 35—70 м. Для молодших дітей краще взяти дощечку (10 × 80 см), яка має бути трохи зачищена з одного боку, щоб її зручно було тримати. У просту гилку можуть грати і 2 гравці. Спочатку визначають (найпростіше на палиці), кому йти в поле, а кому залишатися в городі. Той, що в городі, лівою рукою підкидає м'яч, а правою вибиває в поле. Польовий гравець має спіймати його на льоту. Щоб ловити було зручніше, його треба бити вгору. Неспійманий м'яч повертається в город, а коли той, що в полі, зловить його, гравці міняються місцями.

У таку гилку грають переважно хлопчики. Вправність полягає не лише в тому, щоб м'яч летів якомога вище й

горизонтальніше, але й у тому, щоб ті, хто в полі, не одразу могли спіймати м'яч. Для цього удар спрямовується вбік від польових гравців або якимось іншим незручним чином (підкручування, наприклад).

Той, хто не вміє спрямовувати м'яч за своїм бажанням (б'є м'яч, «куди Бог пошле»), той вважається поганим гравцем. Аля ця гилка — гра для початківців, так би мовити — перша сходинка до складнішої гри.

Гилка складна

Ця гилка ускладнена більшою кількістю гравців і тим, що гравці виділяють між собою того, хто має починати гру, хто піддає йому (підгилок). Коли є підгилок, то можна бити по м'ячеві, узявшись за гилку обома руками. Від цього, звичайно, удар сильніший, м'яч летить далі, вище.

І той, хто б'є, і підгилок знаходяться в городі, а всі інші — на різних відстанях у кінці поля, щоб на кожен удар (короткий і довгий, високий і низький, прямий угору і вбік) був готовий ловець. Хто спіймає м'яч на льоту — іде бити, хто затримає на підскакуванні — кидає його підгильному. Якщо той спіймає, то стає замість гравця, котрий бив йому. Той, хто кидав підгильному, — замість нього. А хто бив, іде в поле, і гра продовжується.

Гилка маткова

«Гилка маткова», або «Матка», є складнішим розвитком двох попередніх ігор. Тут уже відбувається чіткий розподіл гравців. З'являються гравці, які можуть бити з розрахунком, вводяться складніші правила, що визначають належний хід виграшу і програшу. Біганина до так званої ступки, інколи цілим гуртом, зі сміхом і штовханиною, надає особливого настрою і привабливості цій складній грі.

Грають дві команди. Кількість гравців необмежена, але в обох командах має бути однаковою (від 5 до 15). Перед

початком гри обираються «матки» (капітани команд). Це мають бути найспритніші гравці, які вміють далеко і влучно бити м'яч. «Матки» відходять і стають, обнявшись.

Інші учасники гри поділяються на пари приблизно однакового віку і однакових фізичних можливостей. Відходять від гурту і спільно вибирають для себе умовні назви. Потім попарно підходять перші до однієї, другі до другої і т. д. «матки» і відкривають свої умовні назви. Наприклад, підходять до «маток» і запитують: «Солома чи залізо?» або «Дерево чи залізо?» Матки по черзі вибирають із запропонованих питань, таким чином розподіляючи гравців по командах.

На вибраному майданчику на відстані 35—40 метрів (кроків) одна від одної проводять дві паралельні лінії завдовжки 20—25 метрів. Одна з них зветься лінією «кону», друга — лінією «города», а обмежений ними простір — «полем».

З боку поля до лівого краю лінії «города» примикає невеличкий прямокутний кін, завширшки з крок. На ньому збираються гравці, які повинні бігти в поле. Конова лінія позначає межу, до якої вони повинні бігти, і відокремлює поле від великого «кону», а друга лінія — від «города». Під час гри одна команда перебуває в полі, а друга — в «городі». Роль кожної команди визначається жеребкуванням, яке проводять матки, вимірюючись на палиці або на гилці. Команда тієї матки, чия рука опиниться зверху, залишається в «городі» й починає бити.

Кроків за 25—40 від города визначається місце — «ступка» (кон), до якої туди і назад кожен, хто стоїть у городі, мусить добігти під час зробленого ним або кимось іншим удару, а також передачі м'яча з поля в город, якщо тільки м'яча не спіймають на льоту. У такому разі команди міняються місцем.

Кожен гравець має право бити м'яч 1 раз, а матка — від 3 до 5, що залежить від попередньої домовленості. Спочатку б'ють рядові гравці, а потім матка. Один із гравців польової команди (підгильний), стоячи на відстані півто-

ра-два метри від лінії города, підкидає м'яч вертикально вгору — підгилює. Гравець супротивної команди, не виходячи за лінію, відбиває його гилкою якомога далі в поле. Ударивши м'яч, треба, як уже було зазначено, залишити гилку в «городі», збігати в поле до ступки (кону) і повернутися назад. Решта гравців команди, що б'є, перебуває цим часом або в городі (ті, хто вже пробили), або на малому коні (ті, що мають бити).

Гравець, який використав усі удари, може відновити їх, збігавши до ступки. А збігати до неї, щоб не вдарили м'ячем, можна тільки тоді, коли м'яч або летить у повітрі, або впав далеко «в полі». Коли ж м'яч знаходиться в руках підсильного або близько у полі, до ступки прослизнути важко, бо команда суперника намагатиметься влучити в перебіжчика. А якщо це станеться, то команда «города» програє і йде «в поле», а команда «поля» — у «город».

Гравці польової команди намагаються зловити вибитий у поле м'яч, якщо комусь пощастить домогтися цього, то «городяни» програють, і команди міняються місцями.

Гравцеві, який зловить м'яч на льоту, дозволяється зробити 3 додаткові удари. Здебільшого він це право передає «матці», бо вона б'є найкраще.

Якщо ж м'яч на льоту не спіймали, слід зачекати, поки він удариться об землю і відскочить, а потім схопити його і влучити ним у того, хто перебігає. Влучання розцінюється як перемога польової команди. Вони перемагають і в тому разі, коли всі гравці супротивної команди пробили, а ніхто не встиг забігти «в поле».

Бігти «в поле» можна як після свого удару, так і після удару іншого, спритнішого члена своєї команди. Гравцям надається право вирішувати це на свій розсуд.

Якщо той, хто б'є, схибить («погорить») або вдарить невдало, він може бігти в поле, ризикуючи при цьому бути «побитим» м'ячем, а може залишитися в «городі» й дочекатися сприятливішого для перебування моменту. Прогріх гилкою програшем не вважається.

Бігун, якщо не встигає повернутися з поля, перечікує у «ступці» (на кону) до кращого удару. Бігти можна тільки після того, як хтось проб'є м'яч. За попередньою домовленістю дозволяється бігти в поле або бити м'яч одному членові команди за іншого, який має ще право бити. Коли ж станеться так, що після удару ніхто з членів команди, яка б'є, не біжить у поле, м'яч повертається в «город».

Після того, як усі «городяни» проб'ють і збігають у поле, вони починають знову бити по черзі. Обидві команди використовують усю свою майстерність: команда «гóрода» — щоб якнайдовше втримати свою активну позицію, команда «поля» — щоб вийти із своєї пасивної ролі. «Матка» першої переконує свою команду «не продавати», тобто бити так, щоб «поляни» не могли спіймати м'яч та не перебігали до ступки і назад прудко і своєчасно, сама чинить так само.

Малі, початківці переважно роблять помилки, підлітки, умілі не наважуються на «горяка» (удар угору), а б'ють скачка, по прямій і вбік, на що й очікують суперники. А «матка» або перебиває за межу поля, або так б'є угору, щоб м'яч падав вертикально, причому тому, хто його ловить, дістається по пальцях, по носу, обличчю. Інколи він, упіймавши, падає назад і випускає м'яч. Як тільки гра надокучить або «матка» хоче показати свою спритність, вона дає чистий, м'який і рівний удар по параболі, тоді спіймати вже неважко.

«Матка» супротивної команди теж розставляє свою команду у тому чи іншому напрямку, на більшій чи меншій відстані, залежно від уміння гравців ловити м'яч, а також кидати м'ячем по тих, хто біжить, або просто перекидати м'яч, і користується кожним прорахунком суперника як при ударі, так і під час бігу до ступки й назад. Тут з обох сторін спостерігається загальне напруження, заповзяття, сувора підкореність розподіленим ролям, товариськість, суперництво, почуття спільної честі, спільної невдачі.

Чортючка

Це маткова гра у м'яч, але відрізняється від «Гилки маткової» тим, що команда «поля» складається з одного гравця, а другим вважається підгильний, що стоїть у «гóроді».

Той, хто б'є, після удару чи промаху негайно повинен бігти до ступки, не вичікуючи для цього сприятливого моменту. Якщо польовий гравець ударить того, хто перебігає, то останній іде в «поле», а той — у «гóрод» підгильним, а підгильний займає місце в «гóроді».

Якщо ж того, хто перебігає, ударить підгильний, то він залишається в «гóроді», гравець, який був у «полі», іде на місце підсильного, а той, хто перебігав, — у «поле».

Назву «Чортючка» ця гра, мабуть, дістала тому, що поки той, хто в «полі», потрапить у «гóрод», пасивне становище йому осточортіє, і він встигне згадати всіх чортів.

У цю гру грають переважно тоді, коли мало гравців і не можна скласти великої «матки».

Лапта-гилка

Надзвичайно популярна народна гра, що була поширена по всій Україні. Грають влітку на великому майданчику. Учасників гри — від 8 до 30. Суддями у ній зазвичай бувають капітани команд (або «матки»).

Для гри потрібен гумовий або тенісний м'яч і гилка (подекуди її називають лаптою, як і в Росії) — кругла палиця завдовжки 70—80 см і завтовшки 3—3,5 см. З одного кінця її трохи стісують, щоб легше було тримати в руці. Другий кінець залишається круглим. А для початківців її можна зробити лопатоподібною, а як на нинішній час, то й взагалі можна використати ракетку для гри у великий теніс.

Із протилежних боків майданчика «поле» на відстані 40—80 м креслять на землі або відзначають палицями дві лінії: лінію кону та лінію «гóрода». Вибирають двох капітанів («маток») і розподіляються на дві команди будь-яким

способом. Після жеребкування одна команда стає за лінію «города», а друга довільно розміщається в «полі».

«Матка» «польової» команди посилає одного гравця у «город» для подавання м'яча.

Згідно з черговістю перший метальник — гравець «города» бере гилку і стає біля лінії «гóрода», супроти нього знаходиться той, хто підкидає м'яч, а метальник відбиває його гилкою у «поле» якомога вище і далі. Польові гравці намагаються спіймати м'яч зльоту або схопити його із землі. Той, хто вдало відбив м'яч, біжить на кін і повертається в «гóрод», за що заробляє одне очко.

Гравці «поля», схопивши м'яч із землі, намагаються заквачити ним тих, хто перебігає. Якщо когось заквачать, то біжать до «города», а гравці з «города» біжать у «поле» і намагаються потрапити м'ячем у гравця, який не встиг утекти в «город», тобто намагаються відлатуватися (відквачитися).

Команда, що встигла у повному складі зайняти «город», залишається там і починає відбивати м'яч у «поле».

Якщо польовий гравець спіймає його зльоту («свічку»), вся його команда переходить у «город», а ті, що були в «городі», ідуть у «поле». Отже, відбувається боротьба за здобуття «города». Кожен, хто може пробігти до кону і назад, заробляє очко. Грають до певної кількості очок або до обумовленого часу. Команда, яка здобула більше очок, виграє.

Правила гри:

1. Гравці «города» відбивають м'яч по черзі, що визначається «маткою». Кожен гравець б'є м'яч лише один раз, «матка» має право вдарити тричі.

2. Той, хто подає, повинен підкинути м'яч так, щоб було легко його вдарити, інакше він мусить підкинути м'яч ще раз. І так тричі. Якщо гравець підкине м'яч невдало, то його змінюють.

3. Той, хто перебігає, повинен залишити гилку в «городі», отже, мусить повернутися по неї. Влучення м'ячем

зараховується в тому разі, коли м'яч влучає у гравця безпосередньо, а не відскочивши від чогось.

4. Якщо гравець ударив м'яч кволо, він може не бігти до кону, очікуючи на гарний удар від іншого гравця. Тому одночасно можуть бігти декілька гравців, які вдарили м'яч невдало.

5. Той, хто подає, має право латкувати (квачити) тих, хто перебігає, як і гравці «поля». Перебігати можна доти, доки м'яч знаходиться поза «городом».

6. Гравець, який повернувся у «город», має право знову відбивати м'яч у «поле» згідно з чергою.

ЛІЧИЛКИ

ЛІЧИЛКИ ДЛЯ ДВОХ

* * *

Я Маринка, ти Маринка,
Моя чашка, твоя ринка.
А у ринці яйця смажать,
А у чашці м'ясо варять.

* * *

Я глип —
То гриб.
Я прикляк —
То синяк.
Я понюхав —
То... — кізяк!

* * *

Отче наш, іже єси!
Що украв — принеси.
— А я вкрав ковбасу,
Завтра рано принесу.

ЛІЧИЛКИ ЗАГАЛЬНІ

* * *

Ані-бані, барабані,
Їхав мужик на барані.
Тпру, тпру, не скачи,
Продавай калачі.
Калачі гарячі,
Три копійки здачі.

* * *

Ати-бати, йшли солдати,
Ати-бати, на базар.
Ати-бати, що купили?
Ати-бати, — самовар.

* * *

— А Іван-копитан,
Чим ти коні копитав?
— Сріблом-злотом — дзень, брязь,
Вийди, князь!

* * *

Бігав заєць
По болоту,
Він шукав собі роботу.
Він роботи
Не знайшов,
Сів, заплакав
І пішов.

* * *

Бігла лялька
Коло ковалька
В семи кожухах,
В трьох капелюхах.

В небо гляділа —
Злетіти хотіла.

* * *

Бігли коні під мостами
З золотими копитами.
Дзень, брязь — вийшов князь!

* * *

Бігли коні під мостами
З золотими копитами.
Треба стать, погадать,
Що тим коням їсти дать.

* * *

Дзвін б'є, хмара йде.
Пішла хмара на татара,
А сонечко на людей.
Який хрест?

* * *

Діти, діти, дітвора,
Утікайте із двора.
Хто не заховався,
Хай кричить: «Ура!»

* * *

Еники, беники, їли вареники.
Еники, беники, квас,
Вийшов старенький Тарас.

* * *

Зоря-зірниця,
Красна дівиця
По полю ходила,
Ключі загубила.

Місяць бачив —
Не сказав,
Сонце йшло,
Ключі знайшло.

* * *

Іде коза, брикає,
Бородою хитає,
А борідка хиталася,
За будяки чіплялася.

* * *

Ішли свині по дубині,
А за ними кабанці.
Ас, бас, бірі, біс,
Ти за зайцем підеш в ліс.

* * *

Ішов кіт
Через сто воріт,
До кінця дійшов,
Котеня знайшов,
Няв!

* * *

Йшла зозуля мимо саду,
Наступила на розсаду
І сказала: — Ку-ку, мак, —
Вибирай один кулак!

* * *

Йшла Маринка на стежинку,
Загубила там корзинку.
А в корзинці паляниця,
Хто її з’їв, — тому жмуриться!

* * *

Котилася торба
З високого горба.
А в тій торбі
Хліб-паляниця,
З ким захочеш,
З тим поділися.

* * *

Котилася торба
З великого горба,
А в тій торбі
Хліб-паляниця —
З ким захочеш
Будеш водиться.

* * *

Котилася торба
З високого горба.
А в тій торбі
Хліб-паляниця.
Кому доведеться,
Той буде жмуриться.
Тобі два, мені два,
Поділимось обидва.

* * *

Котилося яблучко
У город, у город.
Хто взяв яблучко?
Воєвода, воєвода.
Воєводова дружина
Народила аж три сина,
І попа, і дяка,
І серебреника.
День-бряжь,
Вийшов князь!

* * *

Летів лебідь —
Було дев'ять.
Летів назад —
Лишилось п'ять.

* * *

Лізла баба по драбині
Та й упала межи свині.
— Не кусайте мене, свині,
Буду ваша господиня.

* * *

Мидір, Сидір і Каленик
Збудували тут куреник.
У куренику сидять,
По варенику їдять.
В нас вареників немає,
Хто жмуритись починає?

* * *

Наша мати, ваша мати
Мали в поле кози гнати —
Треба їм допомагати. Геть!

* * *

Равлик, равлик,
Вистав ріг —
Дамо сиру на пиріг!
Виставляє равлик роги:
Геть з дороги!

* * *

Панас, Панас, не лови нас,
На тобі корзиночку груш,
Та мене не руш!

* * *

Покололо, покотило,
По дорозі волочило
Сонце, місяць і зірки,
На кілочку вийдеш ти.

* * *

Попіл, попіл, попільниця,
А де ж твоя зозулиця?
Попід небом літає,
Сивим оком киває.
Хоч кивай, не кивай —
З цього місця утікай!

* * *

П'явка-зозулька,
Щебече голубка,
Катерина материна,
Кістонька правдонька,
Линь!

* * *

Раз, два, три, чотири —
— Де були?
— На квартирі.
— А що робили?
— Чай пили,
Чашки били,
На полиці становили.

* * *

Раз, два, три, чотири —
Вийшли звірі,
П'ять, шість — пада лист,
Сім, вісім — птахи в лісі,
Дев'ять, десять — полуниці:
Хто знайде — тому й жмуриться.

* * *

Раз, два, три, чотири,
Козі дзвоника вчепили.
Коза бігає, кричить,
Просить дзвоник відчепить.

* * *

Раз, два, три, чотири —
Кицю грамоти учили:
Не читати, не писати,
А за мишками ганяти.

* * *

Раз, два, три, чотири, п'ять —
Вийшов зайчик погулять.
Як нам бути, що робити?
Треба зайчика зловити.
Будем знову рахувать:
Раз, два, три, чотири, п'ять...

* * *

Раз, два, три, чотири, п'ять —
Вийшов зайчик погулять.
Ось мисливець вибігає,
Прямо в зайчика стріляє:
Бух-баш, барабаш,
Помирає зайчик наш.
В хату зайчика мерщій!
Придивились — він живий!

* * *

Сітка — вітка,
Дуб — дубки,
Поставали козаки.
Шабельками — брязь:
Вийди, князь!

* * *

Стоїть півень на току
У червонім чобітку.
Будем півника просити:
—Ходи жито молотити!

* * *

Тут циганка ворожила,
Шматок сала положила.
Ось воно є — щастя твоє!

* * *

Ходила квочка
Коло кілочка,
Водила діток
Коло кліток,
Квок, квок.

* * *

Ходила квочка біля кілочка,
Водила діток-одноліток.
Дзень, бом, брязь,
Хто виходить в перший клас?

* * *

Я йду додому — їсти солому,
Я йду до хати — їсти салати.
Я йду у сіни — буду їсти сіно.

СКОРОМОВКИ

Із давніх часів дорослі складали коротенькі речення-скоромовки з метою навчити дітей чітко вимовляти окремі важкі звуки. Хоч вимовляння є певною мірою і грою, водночас діти привчаються уважніше, охайніше ставитися до свого мовлення, до рідної мови, не «забруднюючи» її словами-покручами. Саме скоромовки відіграють помітну роль в естетичному вихованні дитини.

Скоромовки слід читати спочатку повільно, старанно вимовляючи звуки та слова, згодом темп мовлення прискорюється. Але не намагайтеся говорити занадто швидко. Подібна «гімнастика» допоможе також правильно артикулювати звуки української мови.

* * *

Бабин біб розцвів у дощ —
Буде бабі біб у борщ.

* * *

Біг рапортувати, та недорапортував,
Став рапортувати, та перерапортував.

* * *

Білі барани грали на барабані.

* * *

Біля скирти, біля кіп
Казав Пилипу Прокіп:
Я біля кіп картоплю пік,
Опік руку біля кіп.

* * *

Бобер на березі з бобренятами бублики пік.

* * *

Боронила борона по боронованому полю.

* * *

Босий хлопець сіно косить,
Роса росить ноги босі.

* * *

Був господар, був господар, та й розгосподарився.

* * *

Був собі карп —
Переполукарпився.
Дитинята-карпенята —
Попереполукарплювалися.

* * *

Був собі полукіпок,
Переполукопився
На маленькі
Переполукіпенята.

* * *

Був собі цебер, та переполуцебрився на полуцебренята.

* * *

Бук бундючивсь перед дубом,
Тряс над дубом бурим чубом.
Дуб пригнув до чуба бука —
Буде букові наука.

* * *

Бурі бобри брід перебрели,
Забули бобри забрати торби.

* * *

Всім подобається це куце цуценя.

* * *

Вередували вередниченьки,
Що не зварили варениченьки.
Не вередуйте, вередниченьки, —
Ось ізваряться варениченьки.

* * *

В лісі лося лис зустрів.

* * *

Ворона проворонила вороненя.

* * *

В сіренької горлички туркотливе горлечко.

* * *

Варка варила вареника, Василь взяв вареника. Варка Василя варехою. Василь Варку вареником.

* * *

Викис, вимок, виліз, висох, став на колоду. Та знов — бовть у воду.

* * *

Вовк-вовцюг вівцю волік. Вова вовку — вила в бік. Як завив же вовк-вовцюг, миттю випустив вівцю.

* * *

Водовоз віз воду з водопроводу.

* * *

Дрова рубали два дроворуби.

* * *

Дзижчить над житом жвавий жук, бо жовтий він вдягнув кожух.

* * *

Женчик, женчик невеличкий,
На женчику черевички,
І шапочка чорненька,
І латочка червоненька.

* * *

Зелен, зелен льон у полі.
Буде Лялі з льону льоля.
Білим, білим білована,
Мов лілея мальована.

* * *

Золоті жолуді зовсім пожовтіли.

* * *

З-під куща перепелиця випідпадьомкала перепеленят.

* * *

Ішло дванадцять панів
Через дванадцять ланів.
Один каже: — Добре просо!
Другий каже: — Добре просо! *(І так далі.)*

* * *

Ішло три пани
Та всі Прокопи,
Та заговорились
Про Прокопа.

* * *

Ішов Данило голоногий
По розмокропогодженій
Погоді.

* * *

Ішов Прокіп — кипів окріп,
Прийшов Прокіп — кипить окріп,
Як при Прокопові,
Так і при Прокописі
І при Прокопенятах.

* * *

Ішов солдат із чоботищами
Понад баштанищами.

* * *

Їхав Прокіп мимо кіп.
Лічив снопи по три копи:
Одна копа ковпаком,
Друга копа ковпаком,
Третя копа ковпаком.

* * *

Їхала Хима з Єрусалима
Новою таратайкою.
Таратайка скрегоче,
Хима їсти хоче.

* * *

Їхали крамарі
Біля шинку стали,
Та забалакались
Про Прокопа,
Про Прокопиху
Та про маленьких
Прокопенят.

* * *

Їхав Прокіп з Прокопихою і забалакались
про горшки, про миски і про покришки.

* * *

Їла Марина малину.

* * *

Карпо перекарперючився,
Його жінка Карпилиха
Перекарпелючилася,
Діти Карпенята
Перекарпелючилися.

* * *

Кипи, кипи, кашка, поки прийде Йвашка.

* * *

Кіт котові каже:
— Коте, до комори кадуб вкотили.
В кадуб вкинеш капустину,
Кілька китичок калини.

* * *

Кішка зла на козла:
дали козлу кашки!
Катя ж кашку несла
для кішки Лукашки.

* * *

Клара у залі грає на роялі.

* * *

Коза в лузі — лоза в тузі; бери лозу — жени козу.

* * *

Коса косить — бруса просить,
Косар Герасим погострив — клин обкосив.

* * *

Косар скосив увесь овес.

* * *

Коваль кулю кував, кував і перековував.

* * *

Ковпак на ковпаку, під ковпаком — ковпак.

* * *

Копа на копі,
Під копою копа,
А хто їх копнув?
Копоклад Хома.

* * *

Кривий Кирило
Кував криву кобилу.
Крива кобила
Кривого Кирила — копитом.
Кривий Кирило
Криву кобилу — кулаком.

* * *

Кричав Архип, Архип охрип,
Не треба Архипу кричати до хрипу.

* * *

Летів горобець через безверхий хлівець,
Вхопив гороху без червотоку.

* * *

Летів горобець
Через безверхий хлівець.
Ніс четвертик гороху
Без червотоку,

Без червоточини,
Без почервоточини.

* * *

Летів горобець, сів на хлівець,
А як вийшов стрілець, то утік горобець.

* * *

Летів горобець через верхній хлівець.
Ніс пуд гороху і нам дав потроху.

* * *

Лис у лісі заховався, ліс лиса схопив.

* * *

Летів горобчик, сів на стовпчик,
А біг хлопчик — утік горобчик.

* * *

Летів горобець, сів на хлівець,
А як вийшов стрілець, то утік горобець.

* * *

Летіла лелека, заклекотіла до лелеченят.

* * *

Летів перепел перед перепелицею, перед перепеленятами.

* * *

Лежить п’ять п’ятаків.
На кожному п’ятаку
Ще по п’ятаку.

* * *

Лізе Кусіня з-за сусіка, зуби зазубрила, очі заочила.

* * *

Мусію, Мусію, муку сію,
Печу паляниці, кладу на полиці.
Мусій, муку сій,
Печи паляниці, клади на полиці.

* * *

Маленький полудрабок.
Розполудрабився
На маленькі полудрабенята.

* * *

Малий Микита
Розбив макітру.
Макітра з сметаною.
Микита зве маму:
— Ой-ой-ой!..

* * *

Мирон в лиман зронив лимон.

* * *

Мокра морква в Мотрі,
Змокла Мотря в моркві.

* * *

На дворі трава, на траві дрова,
Не рубай дрова на траві двора.

* * *

На кінці олівця немає кільця.

* * *

На річці Лука спіймав рака у рукав.

* * *

На печі, на печі смачні та гарячі пшеничні калачі.

* * *

На столі стоїть сільниця, у сільниці сіль.

* * *

На кому шапка найковпакуватіша?

* * *

На полі кіп з полукіпками накопичено.

* * *

На річці Роман спіймав руками рака.

* * *

Наш садівник розсадівникувався.

* * *

На шафі шапка, у шафі шубка.

* * *

На ложку, та покуштуй горошку.

* * *

Не жаліла мама мила,
Мила мама милом Милу.

* * *

На возі коза, під возом лоза.

* * *

На річці Лука спіймав рака в рукави.

* * *

Не переперчи, Петре,
Вепра перцем,
Бо як переперчиш, Петре,
То переперчений буде.

* * *

Олесь косив овес.
Скосив овес увесь!

* * *

Орел на горі, перо на орлі.

* * *

Ой був собі коточок,
Украв солі клубочок
Та й сховався в куточок.

* * *

Очиці у вовчиці — наче блискавиці.

* * *

Павло полов поле,
Піймав перепела в полі.

* * *

Перепілка, перепел, перепелиця.

* * *

Перчив, перчив, поки не переперчив.

* * *

Перепелиця підпадьомкає під полукіпком.

* * *

Пилип приліг під липою.

* * *

Пильно поле пильнували, перепелів полювали.

* * *

Пиляв Пилип поліна із лип,
Притуляв пилку Пилип до липи.

* * *

Пиляв Пилип поліна з лип,
Притупив пилу Пилип.

* * *

Пішов Петро по підпеньки.
Підпеньки повиростали
Попід пеньками.
Петро підпеньки позбирав,
У подолок поклав.

* * *

Пололи поле, поливали, на перепелів полювали.

* * *

Пошили сину шовкову сорочку.
Старшому сину пошили свитину.
Молодшому сину пошили сині штани.

* * *

Принеси, синку, синьку,
Підсинить мама косинку,
Підсинить тобі сорочку —
Принеси ж синьку, синочку.

* * *

Прокіп нарвав кропу.

* * *

Пилип посіяв просо. Просо поспіло, пташки прилетіли, просо поїли.

* * *

Побіля Прокопа паляниці пекла.

* * *

Пік біля кіп картоплю Прокіп.

* * *

Прийшов Прокіп, налляв окріп.
Іде Гаврило — ще не зварилось,
Прийшов Денис — налляв сім мис.
Прийшов Тарас — з'їв все враз.

* * *

Поля поле поливає, поле й переполює.

* * *

Раз — дрова, два — дрова, три — дрова.

* * *

Рвала недаром
трави Варвара —
зварила Варвара
два відра відвару.

* * *

Рила свиня тупорила — весь двір перерила.

* * *

Рогата корівка реве, Романко траву рве.

* * *

Ромка з Марком змалку марили морем.

* * *

Росте липа біля Пилипа,
Пилип біля липи очима глипа.

* * *

Руки заручила, ноги заножила.

* * *

Свині у сінях висівки сіють.

* * *

Серед корчів корч найкорчакуватіший.

* * *

Семен сказав своїм синам:
— Сини-соколи, складіть сіно!
Сини сіно склали, Семен сказав:
— Спасибі!

* * *

Сини на коромислі сіно корові несли.

* * *

Синичка, синичка — горобцю сестричка.

* * *

Сів Карпо на колоду
Та й упав у воду:
Кис, кис, мок, мок;
Викис, вимок, виліз — висох,
Знов сів на колоду
Та й упав у воду... (І так далі — без кінця.)

* * *

Сів шпак на шпаківню,
Заспівав шпак півню:
— Ти не вмієш так, як я,
Так, як ти, не вмію я!

* * *

Сіло перепеленя під перепелицю.

* * *

Сім дочок сіроочок
Вишивають сім сорочок.

* * *

Смаженю смажив,
Смажив Саша, —
Замість смажені
У Саші сажа.

* * *

Солома, полова й дишло
З-за хати вийшло.

* * *

Сорока сорок років
Сорока нитками
Сорок сорочок вишивала.
Сорока сорок сорочок
На сорок сороченят одягала.

* * *

Старий Самсон сказав своїм синам:
— Сини, соліть сало сухою сіллю!

* * *

Стоїть клен, біля клена сидить Олена.

* * *

Стриб-стриб-стриб —
Підстрибує по стерні рідня:
Перепілка, перепел, перепеленя.

* * *

Семен сіно віз — не довіз:
Лишив сани — узяв віз.

* * *

Сидів горобець на сосні,
Заснув — і упав уві сні.

Якби не упав уві сні,
Сидів би ще на сосні.

* * *

Сидить Прокіп — кипить окріп,
Пішов Прокіп — кипить окріп.
Як при Прокопові кипів окріп,
Так і без Прокопа кипить окріп.

* * *

Синку, принеси синьку.
Принеси синьку, Васильку.

* * *

Сонна персона —
сом Самсон:
саме сьомий сон
у сома Самсона!

* * *

Став на горіх — упав на поріг.

* * *

Стоїть піп на копі,
Копа під попом,
Піп під ковпаком.

* * *

Ти, малий, скажи малому,
Хай малий малому скаже,
Хай малий теля прив'яже.

* * *

Тишком-нишком
Вийшла мишка
Із нори.

В шкребетушки
Ніс і вуха догори.

* * *

Три барани на траві стрибали.

* * *

Улас у нас, Панас у вас.

* * *

У нас надворі погода розмокропогодилася.

* * *

У чотирьох черепашок четверо черепашенят.

* * *

У бобра добра багато.
У Кіндрата куртка короткувата.

* * *

У кільця немає кінця,
Всі кільця без кінців.

* * *

У маленької Сані перекинулись сани,
Тепер у Сані нові сани.

* * *

У Петра повна хура хутра.
Та Петро хитрий — не продає хутра!

* * *

У Соні шашки, у Сими — шишки.

* * *

Хитру сороку піймати морока,
А на сорок сорок — сорок морок.

* * *

Ходить квочка коло кілочка,
Водить діток коло квіток.
Квочка каже: — Квок, квок!
Ось золотий кілок!

* * *

Ходить посмітюха по сміттю
З маленькими посмітюшенятами.

* * *

Ходить квочка коло кілочка,
Водить діток-малоліток.

* * *

Ходить перепел між полукіпками зі своїми перепеленятками.

* * *

Хто про Прокопа,
Хто про Прокопиху,
Хто про Прокопових дітей.

* * *

Циган у циганки циганив цимбали.
Циганка у цигана поцупила цапа.
Циганча по цапові поцілило цибулиною.
А цап цигана — буць!

* * *

Цей ковпак зроблений не по-ковпаківськи.
Треба його перековпакувати, щоб він був перековпакований.

* * *

Ченчик, ченчик невеличкий,
На ченчику черевички.

* * *

Через грядку гріб тхір ямку.

* * *

Шишка на сосні — шахи на столі.

* * *

Шуша-муша шишки сушить.
Шуша-муша лущить шишки.
Попрошу я шуші-муші
Посушити ще й горішки!

* * *

Якось Яків сіяв мак
Так-сяк, абияк.
Виріс ярий Яків мак,
Та щось коле, як їжак.

Сімейні звичаї та обряди

Народини

За давнім світоглядом, народження дитини — це процес її переходу з одного світу в інший. Народжене дитя треба прилучити, призвичаїти до цього іншого світу — світу людей. Тому родильні обряди спрямовані на оберігання життя і здоров'я породіллі і новонародженого малюка та визнання дитини членом сім'ї, суспільства. У давнину вважалося, що майбутня мати знаходиться під покровом богині Мокоші, якій присвячувався п'ятий день тижня, а в християнстві її замінила Параскева-П'ятниця. Усе те, у що вірили наші предки: сила води і рослин, вогню і металу, допомога померлих предків і християнських святих, ставало в обряді гарантом щастя маленької істоти.

Відсутність дітей завжди вважалася за велике нещастя. «Хата з дітьми — базар, а без них — кладовище». Тому особливо дбайливим, уважним було ставлення до вагітної жінки з боку її родини, односельців. В її присутності не годилося лихословити, їй не можна відмовляти в будь-якому проханні. І зараз ще існує стійке повір'я, що в людини, яка відмовить вагітній, миші або міль попсують одяг. Ніколи не просили в неї солі, грошей, хліба, бо то вважалося негоже. Старші чоловіки при зустрічі знімали шапку, віталися і кланялися. Старші жінки пропонували відпочинок, обід, а в дорогу давали гостинці й маленький букетик засушених квітів — від уроків*.

---

* Уроки — нездужання від поганого погляду.

У свою чергу, до такої жінки могли звернутися з проханням обв'язати дерево, що почало всихати, або зайти в повітку, щоб під впливом могутньої сили започатого в ній життя зародило дерево і краще плодилась худоба.

Застереження для майбутньої мами

Вважається, що поведінка жінки під час вагітності зумовлює моральні та фізичні якості майбутньої дитини. Тому існує неписаний кодекс заборон, законів, яких вона має дотримуватися.

Не можна приховувати свою вагітність, бо вважалося, що дитина народиться глухонімою.

Вагітній не можна лукавити і сердитися, лаятись: найменша моральна провина може обернутись фізичними вадами для дитини. З крадіжкою, наприклад, пов'язували родиму пляму на тілі малюка, що за своїми контурами нагадувала вкрадену річ.

Вагітних застерігали особливо від переляку, вважалося, що якщо жінка злякається пожежі або миші й схопить себе рукою, то у дитини в тому місці залишиться «слід», «знак».

Не можна було вагітній також дивитися на мерця, ходити на цвинтар, слухати заупокійні молитви, бо за повір'ям — немовля матиме блідий, «мертвецький» колір обличчя.

Ні в якому разі не можна було їсти крадькома або вночі, бо тоді дитина буде або дуже боязкою, або схильною до крадіжок.

Не можна щось їсти, жувати на ходу, бо в дитини, так вважалося, не закриватиметься рот — вона буде крикливою, весь час проситиме їсти.

Через овочі на городі чи будь-де не можна переступати, щоб земля не гнівалась і вагітна при здоров'ї залишилася.

Слід було намагатися рухатися так, щоб не переступати через що-небудь, бо дитина буде обвита пуповиною.

Широко відомою була заборона штовхати ногою свиню, а особливо кота чи собаку, бо ці тварини якось стосуються демонічної сили. У такому разі щетина (шерсть) мучитиме немовля або ж дитина буде волосатою («як у шерсті»).

Не годилося у святкові дні, особливо в період від Різдва до Нового року, мотати нитки, пряжу, в'язати, «бо дитина під час пологів обкрутиться пуповиною».

Заборонялося у свята шити, «щоб не зашити дитині рота й очі», мазати стіни, долівку, «щоб жінка не зійшла кров'ю і мале не померло».

Не треба нікуди ходити у вітряні дні, щоб не зустрітися з Повітрулею або Гонихмарником, бо їхні риси вдачі можуть передатися дитині (йдеться про непостійність і легковажність).

Будучи в церкві, не обходити її разом з процесією, коли робиться хресний хід, бо дитина буде німою.

Не слід обрізати чи підрізати волосся, бо в дитини довго не ростиме волосся.

Нечиста сила боїться ножа, тому майбутній мамі слід хоча б перші шість місяців носити з собою невеличкого ножика.

Не можна сидіти на порозі, бо поріг — це межа двох світів: рідного, домашнього і чужого.

Коли подружжя не хоче, щоб народилася двійня, то майбутня мама уникає їсти плоди-двійнята, яйця з двома жовтками і все, що має подвійність.

В очікуванні...

Літньої пори майбутні мами вмивалися вранці росою з липи, берези, яблуні, вишні, ввечері — відваром з пелюсток ружі, сушених трав (материнки, чебрецю, калини, малини, м'яти). Холодної пори року використовували відвари з трав.

Волосся мили в кип'яченій воді, додаючи любисток, м'яту, ромашку, кропиву, липу, корінь лопуха, бруньки

берези, звіробій. Коли волосся випадало, змащували голову настоєм з хмелю, меду, яєць, цибулі, часнику, олії, а полоскали відваром любистку й васильків. А тіло після купання споліскували настоєм м'яти зі свіжим яблуком.

Готуючись до зустрічі зі своїм малюком, майбутня мама вишивала повивальні рушнички, закладаючи у візерунки певні обереги-символи.

Майбутній мамі слід було дивитися на все красиве: гарних людей, дітей, небо, красиві дерева, квіти — тоді й сни будуть у неї чарівними, адже малюк теж бачить ті самі сни, що і його мама. А із 7-го місяця майбутня мама має частіше бувати на природі, слухати спів птахів, як жебонить струмочок (це час, коли малюк починає відрізняти звуки, запахи, активно рухається, коли чує голос батька).

Тим часом дошивається 25-ий рушничок-пелюшка з узорами-оберегами. Вірили: та дитина, якій пелюшки приготували заздалегідь, буде краще берегти свій одяг, шанувати його, ніж та, якій пелюшки приготували після народження.

А майбутній тато готує гілочки, коріння з калини, верби, колодки тополі, клена, ясена. І все у час, коли з'явиться місяць-молодик. Незабаром чоловік робитиме колисочку, вистриже іграшки, маленьку чашечку, ложечку...

Є ще такий звичай: саджати дерево після народження дитини. Вишня, яблуня, тополя, верба — для дівчинки; дуб, явір, клен — для хлопчика.

Хлопчик чи дівчинка?

Якщо лице вагітної з плямами — буде хлопчик, як чисте — дівчинка.

Якщо дитинка б'ється з правого боку, а живіт довгастий і йде наверх, то це — на хлопця, як зліва, а живіт круглий — на дівчинку.

Часто хочеться оселедця — буде хлопець.

Якщо на питання «хто ж народиться?» вагітна ніяковіє, значить, буде дівчинка; якщо не ніяковіє — буде хлопчик.

Вагітна жінка любить хлібну скоринку — буде хлопчик, м'якушку — дівчинка.

Подобається пити молоко — народиться дівчинка.

Важливо, щоб дитя народилося на весільній сорочці матері.

ПОЛОГИ

Пологи (роди, злоги, народини, родиво) були очікуваним дійством. Вважалося, що чим менше людей знають про їх наближення, тим легші вони будуть. Пологи приймала досвідчена жінка похилого віку, як правило, вдова. У правобережних областях її називали «баба-бранка», подніпровських та лівобережних — «баба-пупова», «пупорізка», «пупов'язка», «породільна баба», на півдні — «бабушка», «бабка».

В українському традиційному середовищі повитуха — чи не найшановніша особа. Вона втілювала в собі народні знання, практичний лікувально-знахарський досвід. Від її вміння вправно застосувати споконвічні прийоми народної медицини значною мірою залежав успішний кінець пологів. Для сім'ї баба ставала своєю і сприймалася як родичка.

Для полегшення пологів перед святими іконами запалювали вінчальні або хрещенські свічки, а баба вдавалася до різних лікувально-магічних заходів. Наприклад, варила в торбинках овес, клала їх роділлі за спину і зверху живота або ж намотувала її коси на палець, просила відчинити всі двері, відімкнути всі замки, розв'язати всі вузли, щоб дитина легше вийшла на світ, а породіллю обкурювала зіллям. У важких випадках посилала когось із домашніх до батюшки з проханням відкрити «царські врата». Водночас промовляла:

Царськіє врата, одчиніться.
А ви, кості смиреннії, розійдіться.
Чи младенець, чи младенція,
Пора вже на цей світ родиться...

Шептала також богородичні молитви: «Богородиця Діво», «Сон Пресвятої Богородиці» тощо.

Були й інші «пологові ритуали». Інколи, щоб допомогти дружині, її чоловік лягав на підлогу, а роділля тричі через нього переступала. Ця дія, вважалося, була найбільш помічною під час народження первістка. Це залишкова форма відомого багатьом народам звичаю «кувади», за яким чоловік мав певним чином спокутувати родильні муки дружини, імітуючи свою участь у них.

У деяких районах України довгий час зберігалися давньоукраїнські дохристиянські традиції, які поступилися християнським: чоловік бере в руки пшеничний вінок з квітами, заздалегідь сплетений дружиною, торкається ним до її голови й кладе на хліб, що лежить край столу на вишитому рушнику. Запалює свічку і, повернувшись до вікна, каже тихо: «У вогні є тепло й чистота, сила та мудрість. І я схиляю голову перед тобою. Буду навіки вдячний тобі, коли обережеш здоров'я дружини моєї, а дитя наділиш могутністю своєю. Гори, вогне, ясно! Хай світ буде красен!»

Після першого крику дитя обмивають свяченою водою, загортаючи в повивальний рушник і дають батькові, цим він ніби визнає своє батьківство. «Нехай сили земні і небесні бережуть тебе, — каже батько і підносить дитя до свічки. — Ось промінчик вогню, щоб сила була!» Повертається до вікна: «От вікно, щоб видно було далеко. Людина на землю прийшла, на небі зірка зійшла. А сонце зійде — людина піде: дорогою життя, по землі рідній. Мати-земля (вклоняється на чотири боки), благослови мене й дитя моє на життя, на здоров'я, на мудрість роду нашого».

Особливого значення надавалося обрядам, що здійснювалися в перші хвилини життя дитини в цьому світі. Передусім це стосувалося пуповини й посліду. Щоб визначити характер майбутніх занять дитини, пуповину хлопчика повитуха відтинала на поліні, сокирі чи на книжці, — «щоб хазяїном, майстром, грамотним був», а дівчинки — на гребені, «щоб пряла і ткала». Зав'язувалася пуповина лляною чи конопляною пряжею — «матіркою», «щоб у породіллі діти велися», «щоб дитина плодовита росла». На півдні використовувалася котушечна лляна чи шовкова нитка, марлева стрічка. Зав'язування супроводжувалося словами: «Зав'язую тобі щастя і здоров'я, і вік довгий, і розум добрий». Пупок з ниткою на західному Поліссі клали дитині в колиску, в інших місцях ховали до скрині чи за ікону. Через 6—7 або й 10 років давали дитині і придивлялися: якщо зуміє розв'язати нитку, то буде все уміти, буде розумний — «як розв'яже пуп, то ум розв'яже, як ні — буде мучитися».

Послід («місце», «гніздо») закопували там, де дитина народилася — в хаті: під підлогою чи порогом, піччю або в коморі, хліві, «у глухому кінці двору», «де ніхто не ходе». Окрім побажання щасливої долі маляті мали заронити в душу зернятка майбутньої любові до батьківської оселі. І зараз ще кажуть: «Тут мій пуп закопано», маючи на увазі любов до рідних місць.

Надзвичайна подія для сім'ї — народилася дитина, і в деяких місцевостях баба-повитуха лишала на хвіртці знак: рушник — з'явився на білий світ парубок, вишитий квадратик, подібний до серветки — Бог благословив дівку. Тож бралася в руки сопілка: для дівчини — калинова (щоб вік був щасливий), для хлопця — яворова (щоб був міцний і кулі у війську минали), і лунали переспіви на всю вулицю, на все село.

«Щоб злий дух не підмінив дитя», «щоб сатана не підійшла», «від перешкоди», «щоб уроків не боялося», повитуха робила над малям хресне знамення або кро-

пила святою водою, перехрещувала освяченим ножем, супроводжуючи ці дії молитвою, називаючи малюка сакрально-християнським іменням — Іван, Адам, Марія або Єва (в українських віруваннях це імена перших людей на землі). З аналогічною метою, як оберіг, у колиску клали щось «залізне» («стальне»), звичайно ніж чи ножиці, що було типово для Правобережної України, нерідко також вуглинку з печі, скибочку хліба з сіллю, часник, освячені маківки, «свячене зілля».

Матері давали узвар з медом (2 ложки на глечик узвару) або (рідше) пива і в Україні ніколи не давали горілки. А коли вперше давали поїсти, то миску з їжею ставили у відро з водою, «щоб стільки в неї молока було, як води у відрі». Після народження дитини баба-повитуха приділяла багато уваги й породіллі: «правила» живіт, зціджувала перше молоко, здійснювала обряд обмивання молодої матері водою, набраною в річці обов'язково за течією.

Під час пологів дід гуляв на подвір'ї і уважно стежив за станом неба (погоди). Водночас він прислуховувався, аби не проґавити перший крик немовляти. Коли він чув цей крик, а небо віщувало негоду, він миттю мчав до хати. Дівчинка? Хлопчик? І якщо це була дівчинка, то дитину тут же за обрядом ховали під ночви від блуду, аби вона не стала повією.

Три ночі мати спить разом із дитям, умиває його грудним молоком, годує і наспівує колисанок.

За давнім звичаєм дарувались матері також ложка і гребінець. Ложка — символ достатку, за узорами і написами на ній можна було прочитати долю дитини.

Перша купіль

Велике значення мала і перша купіль — і не лише з гігієнічних міркувань, а й з оберегових, адже вода має силу очищення, тому купали дитя тільки в освячених травах та квітах. Кожен, хто приходив до хати під час купання, мав кинути у купіль монету на щастя.

Готувалися до першої купелі (це слід робити в четвер або неділю) так: тато чи хтось із чоловічого роду йшов набрати води з криниці. Мама напарювала в окропі любисток, череду, ромашку, м'яту, деревій, листя яблуні, вишні, малини, зібране на Івана Купала до схід сонця. Воду гріли в тому казанку, в якому кашу варять для великої сім'ї (щоб йому поле родило), наливалася в корито, в якому робився заміс на хліб (на багатство). На спід клали поли татової сорочки для дівчинки (щоб довго в дівках не засиджувалася), для хлопчика — станок маминої сорочки (щоб послав Бог добру дружину). Інколи під голівку клали те, що хотіли бачити в дитині в майбутньому: голку, молоток, цвях, олівець і т. п. (аби мав (мала) таланти і руки роботящі). Воду «на тепло» мама пробувала ліктем лівої руки — для дівчинки і правої — для хлопчика. З великою увагою добирали лікарські трави до купелі, враховували і стан здоров'я і стать дитини. Хлопчикам клали до купелі листя й коріння любистку (щоб любили), гілочку дуба (щоб міцним виростав), барвінок, тую (на довголіття), чорнобривці (аби людей радував), блават (щоб красивим ріс). До купелі дівчинки — ромашки, яблуко (на рум'яне лице), калину (щоб привітною виросла), материнку (аби хвороб не знала, «красною дівчиною» росла), гілочку вишні (на здоров'я). Хлопчика споліскували водою, настояною на свіжому яблуці з медом. Дівчинку — у воді з материнським молоком.

Багато зілля зберігали в хаті, його потім використовували для лікування. Коли дитина довго хворіла, то на 13 жовтня (Григоріїв день) запрошена бабця-знахарка спалювала солому з дитячого матрацика і набивала його чистим зіллям. З трьох джерел приносила воду — для купелі й обмивання дитини, під час купання використовувала примовляння, заклинання. Чи вода допомагала, чи слова, але день 13 жовтня (перед Покровою) здавна вважався днем зцілення дітей од хвороб.

Дитя загортали у мамин весільний рушник або хустку, якою їй голову покривали (щоб дочекалася свою дитину

одружити), а батько йшов виливати воду на чотири дороги (щоб щастя закликати з кожної сторони).

Поки дитина не хрещена, в сорочечку не вдягали, а пеленали в пелюшки із татових чи маминих сорочок. У деяких областях (переважно Західної України) першу сорочечку шили з крижми (полотнища, яке намотували хрещені батьки до свічі, з якою йшли хрестити дитину). Заповивали також у мамину зимову хустку (щоб мамин дух коло дитяти стояв), бо до маленької дитини все доступ має, замість подушки клали плахту чи спідницю — теж як оберіг від злих сил.

Мати до шести тижнів (до хрещення немовляти), поки сама молитву не прийняла (поки не відбулися «виводи»), не мала права до криниці ходити, дорогу переходити. Після виводів, якщо дитина була плаксива, породілля залишала біля церкви пляшку вина або горілки як задобрювальне нечистій силі: вона нагнала плач на дитину, тож тепер хай забирає назад.

Поки дитина не хрещена, у хату не мали права заходити чужі. А коли вже якась нагальна потреба виникала, то несли одкупну (аби те, що нехрещеній дитині перед очима ходить, за ними не пішло).

Подекуди було й так: коли мати виходила з хати, то клала біля нехрещеної дитини ніж (аби нічого зле не пристало).

ПРОВІДУВАННЯ

Провідування (одвідки) — невід'ємна частина звичаїв, пов'язаних з народженням дитини. Одвідки мали за мету підтримати породіллю та віддати їй шану. Цю місію виконували тільки жінки. Участь чоловіків була небажаною, бо вважалося, що вони можуть зашкодити породіллі. З цієї ж причини її не мали права відвідувати хворі та вагітні жінки. Провідування відбувалося кожного недільного ранку протягом двох—шести тижнів. Годилося приходити

з дарунками: хлібом та полотном на пелюшки. Навіть найбідніші не приходили з порожніми руками, а приносили бодай хліб із сіллю.

Застороги щодо немовляти

Не слід годувати немовля перед очима чужих людей, бо дитина буде неспокійною, і молоко в матері може зникнути або затвердіє грудь.

Як хтось чужий побував у хаті, де в колисці лежить мала дитина, то, виходячи з хати, слід узяти волосину зі своєї голови і покласти в колиску, щоб не забрати сон від дитини.

Увечері не можна дивитися у вікно з двору в хату, бо дитина не буде спати.

Після заходу сонця не треба вивішувати пелюшок у дворі, щоб дитячий сон і спокій не вивітрилися.

Коли вітер надворі, не слід вивішувати пелюшки, бо дитина виросте вітряною (легковажною).

З хати, де є немовля, не можна виносити сміття надвір після заходу сонця, бо з ним і сон дитячий пропаде.

Вікна на ніч слід завішувати фіранкою, щоб світло не падало на вулицю, бо може знайтися зла людина, яка «виллє дитині на плач».

Придивлялися, якими були перші дванадцять днів життя дитини, таким буде і життя в кожен проміжок (а їх 12) життя, коли дитина виросте.

Притримувалися думки: дитина, яка народилася на Благовіщення, буде нещасливою; у того, хто народився у повний місяць, скоро випадуть зуби і він (вона) швидко постаріє; той, то народився в добу молодого місяця, не хворітиме і довго збереже фізичну молодість; дитина, яка народилася вночі за тихої погоди, буде тиха; дитина, котра народилася тоді, коли починали співати півні (перші, другі, треті), буде крикливою.

Придивлялися до немовлят і визначали схожість на батька чи на матір. Коли син був схожий на батька, а

донька на маму, вважалося, що діти будуть щасливими. Коли ж такої схожості не було, примовляли: «Яким мати народила, таким і сповила!»

Колиска

Колиски робили з дерева: калини, ясена, клена або плели з лози, щоб діти були дужими та співочими:

Колисочка яворова,
Колисочка з горішка.
Нехай на ній колишеться
Маленька потішка.

Для слабенької доні готували калинову колиску, для бадьоренької — з ясена чи верби. Неспокійних хлопчиків клали у колиску з тополі, а спокійненьких — з дуба, явора. Були колиски-хитавчики — такий собі ящик з високими бильцями на полозах-гойдалках, а на перших порах (до 2—3 місяців) це були звичайні колиски-гойдалки, виготовлені у вигляді ящика з полотняним слабко натягнутим днищем.

Матрацики набивали соломою: для дівчаток — з пшеничної, для хлопчиків — із житньої. Коли дітки погано спали, в узголов'ї підвішували віночок з хмелю, але щоб не більше 12 шишечок. Колиску, у яку ліворуч для доньки клали ляльку, а для хлопчика — з правого боку сопілочку, підвішували в хаті на рівні грудей матері, які були надзвичайно чутливими до перепадів температури, тому, як вона відчувала тепло чи холод — колиску опускали чи піднімали вище.

За старими повір'ями були ще й символічні атрибути — обереги-ляльки від «насланих» хвороб, «поганого» ока. Вони прийшли ще з дохристиянських часів і несли в собі цілющу силу. Шили їх із клаптиків лляної тканини, шовку, конопель, кропиви, вовни. Лялька мала три- чи семиколірну гаму. Поєднувалися кольори зовсім неспо-

дівано: білий, малиновий, коричневий; зелений, білий, коричневий; малиновий, морквяний, чорний, синій. Таку м'якеньку ляльку клали в колиску чи підвішували. Коли дитина хворіла, ляльку закопували в землю, а як видужувала, то викопували, чепурили і клали знову до колиски. Сопілочку для хлопчика зрізали з гілок калини чи верби, що росте коло хати на сонячному її боці. З ударами перших дзвонів у церкві батько мав зрізати перші отвори в сопілці на знак гарного росту й розвитку сина. Коли хлопчик хворів, то батько (або дідусь) грав на сопілці, проганяючи хворобу з хати.

Колиску ніколи не викидали, її зберігали доти, доки жили в хаті люди.

Хрещення дитини

Хрестини — комплекс обрядових дій, спрямованих на прилучення дитини до сім'ї, громади і християнського світу. Хрестини переважно суто релігійні та змішані. Найпоширенішим є останній варіант: спочатку дитину хрестять у церкві, а потім у родині влаштовують гостину.

Народилася дитина. Отож на небі з'явилася ще одна зірка, яка горітиме, скільки й віку дитині одведено. Так вважали колись наші предки й намагалися доступними їм засобами — словами, обрядом, молільними діями — вплинути на долю малого, прихилити до нього весь світ.

Однаково дбали про фізичне і моральне здоров'я немовляти. Окраєць хліба, покладений у колиску, обіцяв малюкові достаток у житті, а ніж чи ножиці — оберіг від лихого. Найнадійнішим оберегом вважалося хрещення.

Отож дитину намагалися якнайшвидше охрестити. Поки дитина не охрещена — цілу ніч має горіти лампа або свічка (цього дотримувалися на сході України), щоб злий дух («зла личина») не підкрався, як злодій у темряві, до нехрещеного дитяти і не завдав йому якоїсь шкоди. А після хрещення до малюка починали літати янголи і

тішити його душу різними забавками, тому дитина починає посміхатися уві сні. Найкращими днями для цього обряду вважали вівторок, четвер, суботу, неділю: дитина, похрещена в ці дні, матиме багатше й веселіше життя.

Добирали кумів переважно по двоє, але подекуди й четверо кумів запрошували (Покуття, Гуцульщина). Обов’язок кумувати — дуже почесний обов’язок, відмовити у «хресті» було дуже тяжким гріхом. Не велося брати за кумів родичів, у разі смерті першої дитини для другої брали так званих «стрічених кумів», які вважалися Божими посланцями». Стати хрещеними батьками — велика відповідальність не лише перед немовлям, а й «перед Богом та людьми». Казали: «Батьки суджені, а кум і кума — люблені!». Якщо дитина була позашлюбна, підбиралися багаті хрещені батьки, щоб гідно опікувалися дитиною.

Обов’язкове випікання хліба нашими предками (один раз на тиждень) показувало, яким буде тиждень, а випікання хліба на таку урочистість — якою буде доля. Запрошували жінку, яка мала найвищу репутацію, аби вона випекла такі калачі, щоб запрограмувати якнайкращу долю. За давніми традиціями, в недільний день пекли три калачі або хлібину і йшли з ними до людей, котрих обрали на родинній раді. А то виходили на вулицю й тих, «кого доля послала», просили стати хрещеними батьками дитини. Якщо названі куми давали згоду, то калач розламували навпіл: «З’їмо разом, що жити по честі!»

Ім’янаречення пов’язане з вибором імені для дитини. Обряд, відомий під назвою *йти за іменем*, у якому брала участь повитуха, пізніше пов’язувався з хрещенням — *йти за молитвою.* Повитуха або куми йшли з подарунками (хлібом, пшоном та куркою) до священика, щоб *одержати ім’я.* Звичай надання імені відбивав і певні норми моралі та звичаєвого права, коли, наприклад, дитині, народженій поза шлюбом, давали немилозвучне (нелюдське) ім’я. По-

вернувшись додому, вітали батьків з іменем для дитини і оголошували про день хрестин.

Історичні джерела свідчать, що і за дохристиянських часів обряд ім'янаречення дитини був актом громадського значення й відбувався за участю старійшин роду або волхва. Як ми зараз не сумніваємося в тому, що програма розвитку організму вміщена в його гені, так давні не сумнівалися, що вся майбутня доля людини міститься у її імені. Дати ім'я означало дати долю. Саме латинське слово «доля» (fatum) має початок від слова fati — «говорити». Так само давньоруське слово «рок» пов'язане зі словами «ректи», «нарікати». Тож не випадково цей самий етимологічний ряд спостерігаємо й у Давньому Шумері, де слово «доля» було похідним від «нарікати», «давати ім'я». Про те, що між іменем людини та її характером і долею існує певний зв'язок, наші пращури здогадувалися, а волхви знали напевно. На жаль, з прийняттям християнства волхвів було знищено, а разом з ними — величезний обсяг знань, носіями і зберігачами яких вони були.

Дуже уважно ставилися до вибору імені. Як правило, дитині давали ім'я святого, пам'ять якого за церковним календарем відзначали в цей, а найліпше — у наступні після народження дні («по святках наперед»). Траплялися й інші варіанти. Наприклад, важливо було назвати немовля ім'ям, типовим для сімейно-родових або для місцевих церковно-християнських традицій, пов'язаних із культом певних святих. Часто орієнтувалися на такі імена, які мали вродливі, щасливі, успішні люди.

Усі ж імена слов'янського походження (а обиралися вони з огляду на зовнішність дитини, традиції і честь її роду) — це конкретні побажання родичів маленькому власникові імені: Володимирові — володіти світом, Мечиславові — здобути собі слави мечем, Людмилі — бути

милою людям, Зореславі — бути славною, як зоря. Серед цих імен ще такі: Добромир(а), Мирослав(а), Любомир(а), Любомил(а), Милослав(а), Яромир(а), Ярослав(а), Святослав(а), Квітослава, Любомисл, Зоряна, Зорина, Ярополк, Святополк, Світозар(а), Родислав(а), Ростислав(а), Златослав(а), Зореслав(а). Ця традиція зберігалася і в подальшому: Богдан (Богдана) — Богом даний (дана).

Трапеза, якою відзначали цю подію, з неодмінними ритуальними стравами — кашею, пирогами, з прийняттям християнства закріпилась за хрестинами.

Гості, які сходилися на хрестини, приносять у хату хліб, сіль та овочі — ознаки добробуту. Кума приносить «крижмо», ним покривають дитину під час хрещення, а опісля подекуди шили з цієї тканини дитячий одяг. Прощаючись із гостями, мати роздає яблука й груші, а на згадку «квітки» — букетики колосся, зілля та калини.

В означений час обрані батьками кум і кума приходили на хрестини. За традицією куми приносили хліб і крижмо (шмат полотна, рушник «хрещення», дитячу сорочку). Баба-повитуха сповивала немовля і клала його на кожух («щоб не полишав дитину Божий Дух, як тепло не полишає кожух»), щоб росло багатим, кум кидав на кожух гроші. Дитина мала якийсь час полежати на покуті під образами, потім кума брала дитину з кожуха і разом із кумом ішли до церкви. Інколи дитину до хреста сповивали в батькову сорочку (щоб прилучити її до родини) і передавали кумі через поріг, де лежала сокира (від нечистої сили).

Обряд, що проводиться в церкві, засвідчує відречення новонародженого і його хрещених батьків од нечистого духа і прийняття ними духу Господнього. «Брали у вас нарожденого, принесли вам хрещеного і моленого», — повідомляли куми батькам, повернувшись із церкви. І знову клали маля на кожух, розстелений вовною догори: хай таки буде багатим! Знімали з дитини хрестик, зав’язаний

на шнурочку, чіпляли його на срібний ланцюжок і вішали на шию. Вважалося, що так дитина захищена від злої сили і поганих очей. Батьки дякували кумам за ласку й обмінювалися з ними подарунками. Віднині вони ставали родичати і величали одне одного на «ви», навіть якщо раніше були на «ти» — «Кумувати — честь велика, тому викай, а не тикай». Хрещені батьки мали опікуватись хрещеником у разі смерті його батьків, перебирали на себе відповідальність за його виховання. До хрещеного батька і матері діти «носили вечерю» на Різдво, приносили гостинці на Великдень, до них перших заходили колядувати й засівати, першими кликали їх на весілля.

На час повернення кумів із церкви сходилися інші гості — родичі, сусіди, починалася гостина, бо «бідні хрестини без гостини». Основною ритуальною стравою була каша з маслом і яйцями, її готувала баба-повитуха в новому горщику. Як удасться та каша крутою та ще й з верхом — матиме дитина хорошу долю. Усі присутні торгувалися за право розбити горщик. Найвищу ціну звичайно давав хрещений батько дитини. Йому й діставався горщик з кашею, який він, піднявши високо над столом, розбивав об ріг так, щоб черепки й каша лишилися на столі. Зрізавши верхню засмажену скоринку і поставивши на неї чарку горілки або варенухи, кум подавав усе це породіллі з побажанням здоров'я їй та дитині. Кожен із присутніх гостей брав собі грудочку каші, а молоді жінки ще й черепок. Це мало забезпечити подружжю продовження роду. Роздача каші супроводжувалася приказкою: «Роди, Боже, жито-пшеницю, а в запічку дітей копицю».

У такому вигляді сьогодні цей звичай не зберігся, лише деякі елементи: кашу готує господиня дому або старша жінка в сім'ї; кашу «купують», але горщик не розбивають. Шматки тієї каші ділили між усіма гостями (нехай і їхні діти скуштують солодкої бабиної каші).

Літописи свідчать, що ритуальна «бабина каша» сягає ще того дохристиянського звичаю, коли вшановували бога

Рода — творця всього сущого на землі і Рожаниць — богинь життя і долі, заступниць жіноцтва. Інколи кашу заміняли так званим «виноградом» (страва характерна тільки для хрестин) — вареними яблуками і грушами. Їх також роздавала баба гостям.

На хрестинах можна почути дуже багато побажань, які витворювали саме тут, імпровізуючи на свій лад: «Нехай ваш синочок росте, як дубочок!», «Нехай ваша донька буде до людей привітлива, до діла прикидлива, батькам — щебетуха, хлопцям — хохотуха!» Гості дарували дитині гроші, примовляючи: «Не шкодуйте кинути в миску — дитині на колиску!» На Київщині, Волині, Поділлі баба-повитуха робила на хрестини ще й «квітку». Влітку це був букетик квітів із житнім колоском («щоб на життя дитині велося»), барвінком, а взимку — сухі квіти, барвінок, калина, якими обдаровувалися хрестинні гості з побажаннями: «Щоб ваша дитина як квітка цвіла», «Скільки квіточок — стільки діточок». Букетик зберігали для купання дитини, для лікування.

...Ущухав святковий гомін, гості розходилися, дякуючи господарям. Подекуди в Україні, ідучи з хрестин, кожен отримував у подарунок хрестик (букетик) із живих чи засушених пахучих квітів, колосків хлібних рослин, калини — залежно від пори року. Їх роздавала баба, інколи вмочала в горілку або в «непочату воду» (вода з криниці чи колодязя, набрана до схід сонця) і бризкала всіх присутніх, обов’язково в обличчя, за що гості також повинні були дарувати їй дрібні гроші або полотно. Під кінець свята влаштовували обмивання рук бабусі, після чого породілля дарувала їй гроші та полотно. Йшла додому й «бабуся», але мала ще знову повернутися.

Другий день хрестин мав назву «похрестини». Цього дня відбувався надзвичайно важливий очисний обряд «зливки», відомий усім слов’янським народам. Уранці до

схід сонця повитуха набирала в річці чи колодязі непочатої води, вкидала у воду вербові гілочки, овес і зливала воду на руки породіллі. Потім породілля, стоячи босими ногами на сокирі (якщо народився хлопчик) чи гребені (дівчинка), змивала руки бабі. Очисну силу води мали підсилювати замовляння: «Як верба росте швидко, щоб так і дитина росла швиденько, як заліза ніхто не вкусить, щоб так і породіллі, і дитині ніхто не спокусив». Після ритуального обмивання, на знак очищення жінки після пологів, баба-повитуха вела її на покуть — домашнє святилище й садовила на кожусі. Сама ж швиденько бігала від столу до порога, примовляючи: «Щоб так швидко мій онук (онучка) бігав». Лише після цих суто жіночих обрядів, що мали магічне значення, до хати дозволялося увійти чоловікам. Гостювання цього дня мало ще й назву «очередини»: гості пригощались, щоб «швидше оченята розкрити дитині». Наприкінці породілля дякувала бабусі за її працю і обдаровувала гостинцями: обов'язково хлібом, пирогами, давала полотна чи хустку, грошей. Гості везли повитуху в шинок, де вона мала поставити їм могорич. Так закінчувались хрестини — свято на честь прийняття у громаду нової людини. Попереду ще були відвідини кумів батьками немовляти з подарунками — 7 калачів і полотно.

ПРИПОВІДКИ

У кожної куми свої пироги.

Гарна кумка — грішна думка.

Ходить кума, як без ума.

Здавна так водиться: ні весілля, ні хрестини без кумів не обходяться.

Кожного кума точить своя дума.

Не тратьте, куме, сили, якщо кумі не милі.

Щучечка — для кумочка, а кумасі — два карасі.

Дитині виповнився 1 рік

Пострижини — традиційне відзначення річниці від дня народження дитини, а подекуди це робили й у 5 рочків.

На це свято запрошувалися тільки баба і родичі, але нині запрошують усіх рідних і друзів також. Для цього обряду розстеляли посеред хати кожух вовною наверх, садовили дитину, а хрещений вистригав йому на голові навхрест потроху волосся, починаючи з потилиці, і це волосся зберігали. Але спершу вистрижене волоссячко клали на тарілку, куди запрошені гості складали гроші з відповідними побажаннями: «Щоб дитина росла, грошовита була», «Щоб був багатий, як кожух волохатий». Під кожух підкладали предмети-символи, наприклад гроші («щоб гроші водилися»), книжку («щоб розумною була»), якийсь інструмент («щоб майстром був») тощо. Потім такі самі або інші предмети клали на кожух і спостерігали, до якого предмета дитина потягнеться найперше: до книжки, грошей, інструментів, прикрас, дзеркала тощо. Небажано ставити склянку або фужер, по-перше, це не українська традиція, по-друге, не слід навіть у веселій для дорослих формі говорити про майбутню схильність до випивки.

На Полтавщині пекли великий солодкий пиріг, який, перш ніж поділити і роздати присутнім, ламали над головою дитини, промовляючи: «Щоб життя було солодке і добре, щоб діждати весілля, ще й коровай ділити».

Вистрижене ж волосся показували дитині в 3 роки і питали, чиє. Коли дитина називала тварину, означало, що буде добрим господарем. Коли ж називала людей, то мала вирости мудрою. Таку дитину поважали змалку, бо вірили в її знахарські здібності, дар пророцтва.

Часто влаштовували пострижини не на день народження малюка, а 14 вересня — день Симеона Стовпника та його матері Марфи. Зазвичай готували кашу для молодих матерів, а малим дітям уперше стригли волосся. Зрізане волосся стелили під худобу, розсіювали по городу або

кидали в плинну річку. Подекуди ще залишилися відголоски минулих обрядодій і малого хлопчика саджали на коня, водили по двору, щоб «козак до їзди звикався і коня не боявся».

Дівчинку в цей день не стригли: їй заплітали першу косичку. Робила це рідна або хрещена мати, старша сестра. Годилося жартома примовляти: «Як тримається купи волосся в косі, так би тебе трималися хлопці усі. А котрий тебе вздрить — нехай за тобою біжить!» Після того як коса вже заплетена, маленьку обдаровували подарунками, а батьки та хрещені сідали за стіл «косу обмивати».

Коса — дівоча краса

Віддавна в нашого народу ще при народженні дитини влаштовували так званий обряд постригання. Кум, як названий батько немовляти, перш ніж виконати свій обов'язок — постригти хрещеника, мав виголосити поетичну промову-побажання. Насамперед це стосувалося дівчинки. Він бажав, щоб у неї зростало густе волосся, щоб руса коса маяла до пояса, приносячи радість батькам. Якщо хлопчиків голили щороку, то дівчаткам після річного віку заборонялося вже підстригати волосся, і матері ретельно стежили за ним — змивали в пахучих травах і розчісували, прикрашали косички стрічками. Здавна вважалося найбільшим нехлюйством братися за будь-яку роботу чи сідати за стіл із розпущеною косою. Про таких казали: «У неї на голові сорока гніздо звила» чи «У неї в косах сім чортів кублилось».

Споконвіку дівоча коса була своєрідною візиткою охайності. Вважалося, що від того, як стежить юнка за власним волоссям, залежить, якою вона стане господинею в майбутньому — чепурною, працьовитою або ж нетіпахою чи лінькуватою. Тому матері з особливою пильністю намагалися з раннього віку привчати своїх дочок до охайності. Перш ніж з'явитися на людях, дівчина

ретельно опоряджала косу, бо знала традиційні закони моралі: «Яка коса — така й краса», «Подивись на косу, а подумай про господиню».

Іграшки

У день постригу хрещені приносили іграшки, зазвичай дерев'яні, солом'яні, лляні. У тих місцевостях, де було розвинено бджільництво, виготовляли іграшки із лляних ниток (качалочки, «чоловічки», клубочки), просочували їх прополісом, медом, сосновою смолою, бджолиним молочком. Такі іграшки дитина тягла до рота, готувала ясна до прорізування молочних зубів. Чи варто говорити, настільки цінні ці лікувальні властивості для дитини! Для «тренування» ясен виготовляли також із висушеного гусячого горла, згорненого в кільце, брязкальце з кількома горошинами. Коли воно занадто розмокало — висушували і знову давали дитині. Для нас, сучасних, — це неприваблива (якщо не відразлива) іграшка, наші ж предки вбачали в цьому безпеку і природність (екологічну чистоту).

Дитині 3 роки

Великим святом у родині були іменини трирічної дитини. У цей день навесні їй одягали фіалковий вінок, влітку — сплетений із лугових квітів, восени і взимку — з барвінку і калини. Іменинника садовили на стілець, піднімали над головою, питали, що він бачить. Коли відповідав, що бачить батьків, піднімали ще вище. Коли казав, що бачить гостей, ті співали «Многії літа». Кожен вітав дитину, брав на руки, бажав здоров'я. Мама дарувала йому вишиту подушечку — на міцний здоровий сон. А батько — велику ложку з побажанням: «Дарую тобі ложку велику, щоб здоров'я черпав і силу, щоб стіл твій був щедрий, а життя довге, чесне!»

Бабуся й дідусь дарували півня. Коли він утримував птицю, то давали йому ще й палицю. Маленького віднині

нарікали пастушком чи пастушкою. Таких діток уже залучали до найпростішої домашньої роботи.

Від недобрих очей

За народним повір'ям, інколи діти страждають від «недобрих очей», а також від людських наврочень (пристріту). Тому радили таке:

Якщо малу дитину хтось починав дуже хвалити, треба було подумки примовляти: «Твої очі до сідниці, не навроч моїй дитинці».

Не дивитися на дитину з-за чиєїсь голови, бо маля, коли виросте, само стане наврочливим, буде мати «недобрі очі».

Якщо дитина дуже плаче без ознак хвороби — це значить, що її зурочили. Радили переляк «злити», викупавши дитину, а ту воду вилити у дворі в той бік, куди падає світло сонця, лампи, місяця, приказуючи: «Моєї дитини писк хай іде на той блиск!»

Весілля

Без родини нема щастя для людини

Сім'я — то джерело наснаги, любові та батьківських обов'язків. Народна мудрість стверджує: «У кого сім'ї ніт — тому не милий білий світ», бо нема щастя у самотнього. Про сім'ю є приповідки:

Жона і я — одна сім'я.
Де в сім'ї лад, там без вад.
В сім'ї наймолодше — найсолодше.
Сім'я без Бога — убога.
Сім'я — не церква, а люди — не ангели, усяко буває.

І кожна сім'я докладає зусиль, аби не всохло родове дерево, бо «Без роду нема народу». Нагадували: «Забудеш свій рід — усохне твій корінь». Казали: «В родині все навпіл — і радість, і щастя, і горе». Щоб родинне життя склалося, необхідні дві умови: кохання («То не сім'я — без любові») і дитина («То не родина, де не бігає дитина», «Одна дитина — не дитина, дві дитини — півдитини, троє дітей — ціла дитина»).

Розлучення, багатошлюбність здавна засуджувалися українцями: «Врятуй нас, Боже, од таких сімей, де твої діти і мої діти б'ють наших дітей».

Зазвичай в Україні брали шлюб у досить юному віці. Дівчата виходили заміж у 16—18 років, хлопці одружувалися у 18—22 роки.

Дошлюбне спілкування

Весіллю передували дошлюбні обряди, важливим компонентом яких були ритуали молодіжного спілкування. Система дошлюбного спілкування, певні норми залицяння та сватання майже до кінця XIX ст. ґрунтувалися на патріархальних засадах.

Найпоширенішими формами спілкування були *вулиці, забави, годенки, вечорниці* тощо. На забавах молодь розважалася, у холодну пору збиралися в приміщенні на *досвітки* та *посиденьки*. Приходили самі лише дівчата і не стільки заради розваг, скільки для роботи; на *супрядки* — і хлопці, і дівчата частково для роботи, частково для розваг; на *вечорниці* — переважно для розваг. Хлопці й дівчата спілкувалися на людях, наодинці дівчина з хлопцем могла бути лише до заходу сонця. На Прикарпатті нерідко на забавах були присутні батьки чи просто старші люди, але це не заважало молоді цілуватися та милуватися, проте свою цноту дівчата берегли. Колись уся громада зневажала дівчину, яка давала волю нестримному коханню. Траплялося, таких дівчат били мотуззям від дзвонів, намоченим

у солоній воді, у деяких регіонах карали і хлопця, і дівчину за перелюбство. Однак подібні випадки траплялися рідко, оскільки вся система виховання молоді ґрунтувалася на дбайливому, лицарському ставленні хлопців до дівчат і наречених, на романтиці почуттів.

Весілля відбувалося пізно восени, починаючи з дня Покрови (14 жовтня) і до початку Різдвяного посту (Пилипівка, 27 листопада) та взимку, у м'ясниці (починаючи з Водохреща, 19 січня, і до початку Сиропусного тижня перед Великим постом). «Ціле літо милування, а в м'ясниці свайбування». Запрошували, крім рідні, тих, кому винен гостиною.

Якщо в сім'ї було дві доньки, а сватали не старшу, то батьки дівчини заявляли: «Ми не пересаджуємо колоду через пень», тобто спершу віддамо старшу, а потім молодшу.

Одруженню надавали неабиякого значення. Йому передував цілий ряд обрядових дій, зміст яких — досягнути згоди обох родин і наречених на одруження. Такої згоди доходили після трьох обрядових зустрічей — **сватання, оглядин, заручин**.

Сватання

Сватання (сватанки, змовини, брання рушників, рушники, згодини, слово), його традиційні форми і пов'язані з ним звичаї у різних куточках України мали багато спільного. Хоча й були свої відмінності: у назвах сватання, атрибутиці, висловлюванні згоди і відмови від запропонованого шлюбу. Так, сама дія сватання називалась порізному: в центральних районах — сватання, рушники, на Закарпатті — світанки, на Івано-Франківщині, Тернопільщині — слово, старости, у поліських районах — могорич, змовини, злюбини, на Харківщині — рушники тощо.

Син підходив до батька, кланявся в ноги: «Тату, дозвольте мені женитися!» «Боже тебе благослови!» — від-

повідав батько і давав паляницю в руки. Порадившись із батьками, наречений ішов запрошувати старостів. У старости запрошували, як правило, двох близьких родичів, поважних одружених чоловіків, здебільшого це був рідний дядько. Оскільки успіх сватання певною мірою залежав від уміння сватів вести традиційні переговори, то, вибираючи старшого старосту, брали до уваги такі риси, як комунікабельність, дотепність.

У переважній більшості областей України сватати дівчину йшли пізно ввечері, і тільки на Закарпатті свати вирушали вдосвіта, щоб ніхто не перейшов дорогу з порожнім відром.

Старости йшли сватати з хлібиною та пляшкою горілки. Часто позичали хліб для удачі в добрих людей.

У деяких районах України свати приходили без попередньої домовленості молодих, а часом до дівчини йшли свати від двох претендентів. Звичайно, таке сватання могло закінчитися відмовою старостам. Символом відмови були: піднесення гарбуза, макогона, небажання дівчин подати чарку сватам, повернення хлібини. Щоправда, до цього вдавалися тоді, коли старости були аж надто небажані. Здебільшого, відмовляючи, дотримувалися етичних норм і намагалися згладити образу. У разі незгоди дівчина, поцілувавши принесений старостами хліб, промовляла: «Спасибі за честь. Хай вам Бог дає з інших рук».

Словесні формули сватання дівчини будувалися на алегоріях: старости говорили, мов мисливці, що натрапили на слід куниці — красної дівиці, купці, що дізналися про товар — теличку, ягничку, голубку, господарі — що шукають швачку, прачку тощо.

Приклад такого діалогу (Полтавщина):

— Добривечір у вашій хаті!

— Доброго здоров'ячка! Просимо сідати.

— Та й не питаєте, чого це ми до вас прийшли?

— Та скажіть, що ви за люди і чого завітали.

— Ми стрільці-молодці, вийшли на припорошу і побачили слід куниці. Пішли та й пішли тим слідом — і вислідили аж до вашої господи. А тепер будемо вас в'язати за те, що переховуєте куницю.

— Та боронь Боже! Ніякої куниці в нас нема, — трусіть!

— А коли знайдемо, то наша буде?

— Та трусіть, трусіть! Такої звірини в нас нема!

— Та то ж не куниця, то ж красна дівиця! *(Старости кладуть хліб на стіл.)*

— Дівиця хоч і є, то не для вас.

— Не для нас, а для нашого козака. А в нас козак молодець, просимо видати за нашого козака. *(Дівчина при цих словах вибігає в сіни і там розмовляє з хлопцем.)*

— Та ми ж не знаємо вашого козака. Покажіть же нам, нехай ми його побачимо, який він: кота у мішку не торгують.

— Гей, козаче! А йди лишень сюди, бо нас тут в'яжуть!

Заходить парубок, згодом заходить дівчина і стає біля печі. Старости вихваляють хлопця, що він гарний парубок, хазяйського роду, доброї поведінки і т. ін. Далі триває діалог:

— Та бачимо, що гарний і гарного роду, але нема як оддати. Дочка ще молода, хай погуляє.

— Еге-ге! Поки молода, то тільки тоді й оддавати. Ми молодої й шукаємо.

— Та що вам казати? Вона ще не вміє нічого робити, ні хліба пекти, вона ще допіру на ноги зіп'ялась!

— Це не біда! Мати навчать — покажуть, як що робити.

— А чи нема в тебе, доню, чим їх пов'язать, щоб тутечки не бунтувались у нашій господі? *(Батько звертається до дочки.)*

Дівчина приносить із комори на дерев'яній тарілі два рушники, потім кладе рушник старості на плече, той звертається до неї:

— Дякую, дочко, хай Бог помагає!

Після подання рушників молоді кланяються батькам у ноги, а ті благословляють їх хлібом. Далі частують за столом. Староста наливає принесену горілку: «Дай же, Боже, щоб діждати потанцювати на весіллі та чоботи побить» або: «Дай же, Боже, здоров'я — у світі прожить, дітей одружить та онук дочекати!»

На Слобожанщині під час сватання вели дещо інший діалог. Старости ще з порога: «А пустіть, будьте ласкаві, в хату, кланяємось вам, свате, хлібом-сіллю». Заходять і дають батькові хліб у руки. Батько й мати дякують, запрошують старостів сідати. Ті сідають на лаві, і старший староста починає: «Ми прийшли до вас шукати куниці, що ховається під солом'яні копиці». Після цих слів заходить дівчина, стає біля печі та починає її колупати. Батько при цьому каже: «Бачите, ловці-молодці, що ви наробили: мене з жінкою засмутили, дочку пристидили, що скоро піч зовсім повалить. Тоді ми ось що зробимо: доброго слова не цураємось, а щоб ви нас не порочили за те, що ми передержуємо куницю — красну дівицю, то ми вас перев'яжемо і тоді усе добре вам скажемо». Звертається до дочки: «Дочко, прийшла черга і нам до прикладу казати, годі піч колупати. А чи нема чим цих ловців-молодців пов'язати?» Дочка мовчить. Мати до неї: «Чи чуєш, що батько каже? Іди та давай чим людей перев'язати! А може, нічого не придбала та з сорому піч колупаєш? Не вміла матері слухати, не вчилася прясти, не зробила рушників?» Тоді дівчина йде до іншої кімнати, виносить на тарелі два рушники, кладе їх на хліб, вклоняється батькам і цілує їм руки, а потім перев'язує вишитими рушниками старостів. Свати вклоняються: «Спасибі батькові й матері, що свою доню рано будили і доброго діла навчили. Спасибі й дівочці, що рано вставала, тонко пряла і гарні рушники придбала».

Кличуть нарешті молодого, який був досі у сінях чи під вікном. Батько: «Цього молодця, дочко, сама вітай та за

пояс хустку затикай і до себе притягай. Та слухай його, та шануй». Дівчина затикає хлопцеві хустку за пояс. (На Полтавщині зав'язує її на руці). Починають частуватися, і старости вихваляють пригощення: «Ану, товаришу, спробуй та скажи, чи пили ми таке у Туреччині або Німеччині? Подякуймо ж батькам!» Господар припрошує: «Їжте на здоров'ячко. Ішла баба від ляхів та несла здоров'я сім міхів, так ми у неї купили, сім рублів заплатили та в цю горілочку положили».

Оскільки на Слобожанщині сватання й заручини часто об'єднувалися в один обряд, то після пригощання старостів до хати входили запрошені дружки та близька рідня молодої, молодий приводив бояр, починали співати весільних пісень.

На Закарпатті сватач (староста) одразу розкривав мету свого приходу. На запрошення сісти він відказував: «Не інакше, як ми прийшли за нареченою. Нам говорили люди з-за моря, з далеких країн, від краю світу прилетів сизий орел і нам приніс звістку, що у вашому домі є прекрасна наречена». Батьки питали: «Скажи нам, добрий чоловіче, яка дівчина вам приглянулася? Чи жовтокоса, чи чорноока, чи білолиця?» А ті у відповідь: «Вона не жовтокоса, не чорноока, але така, як красна квітка, як золотий вінок, як коштовний камінь, як зоря на небі, як роса на сонці». Сватачеві висилали спочатку підставних наречених (когось із подруг, родичів), а за третім разом виходила дівчина, яку сватають. «Це наша, це наша!» — вигукував сватач, і його починали частувати.

Оскільки перша обрядова дія — сватання накладала певну моральну відповідальність за подальший хід шлюбних переговорів, то батьки не поспішали з відповіддю навіть тоді, коли були згодні. Давали відповідь на другий-третій день, обміркувавши рішення.

Обряд сватання і в наш час не втратив свого значення. Навпаки, знайомство батьків наречених ще до шлюбу їхніх дітей засвідчить повагу до батьків. Мудрість прийде

на допомогу молодості. Обрядовість сватання змістовно збагатить сімейне свято, зміцнить родинні стосунки, створить фундамент для сімейних традицій сім'ї.

Сватання дівчини

Сватання дівчини. «Прийміть мене, мамо, я ваша невістка», — такими словами, як не диво, два століття тому дівчина починала сватання. Згідно з існуючими звичаями, вона мала на це таке саме право, як і хлопець. А раніше хлопці лише подекуди наважувалися свататися до коханої.

Дівчина пропонувала хлопцеві руку, не заручаючись його згодою, причому їй дуже рідко відмовляли, бо це могло накликати нещастя. Про силу цієї традиції свідчить звичай, що існував у XVIII ст.: злочинця, засудженого до страти, могли помилувати, якщо котрась з дівчат висловлювала бажання взяти його за чоловіка.

Умовини

Невдовзі після сватання відбувалася наступна обрядодія — **умовини** (*змовини*). Переважно наступного дня батько й мати хлопця приходили до батьків дівчини. Розмова йшла про майбутнє весілля, призначали день. Зазвичай воно відбувалося в неділю. Говорили також про придане, яке видавалося дівчині при одруженні. Якщо в сім'ї були ще брати, то дівчина не могла претендувати на наслідування батьківського майна.

Посаг *(придане).* Кожна українська дівчина готувала собі придане, зокрема ту його частину, що становила так звану скриню. Адже посаг складався з двох частин: *худоби* та *скрині.* Щодо першої, то її виділяв батько. Це худоба, певна сума грошей, клаптик землі. Але те, що входило до скрині, дівчина мала готувати собі сама або ж разом з матір'ю. Скриня включала постіль, рушники, одяг, а та-

кож стрічки та хустки, якими дівчина мала обдаровувати весільних гостей.

Ось приблизно який посаг мала дівчина перед заміжжям:
Шовкові платки на свято — 2
Шерстяні і прості платки — 10
Очіпки — 2
Сорочки — 35
Полотно — 10 шматків
Корсетки — 4
Ватянки (спідниці) — 3
Суконні спідниці — 3
Кофти — 2
Кожушанки — 2
Запаски — 5
Пояси — 6
Чоботи чорні та кольорові — 3 пари
Рушники — 3
Скатертини — 3
Килим — 1
Ліжник (ковдра) — 1
Рядна — 10
Подушки — 4
Скриня — 1

З худоби давали на посаг: 2—3 вівці, телицю, корову, зрідка кобилу, а ще рідше — пару волів. Залежно від статків посаг був або багатшим, або біднішим, але перелік мав бути саме таким, що його можна було розширювати, але в жодному разі не скорочувати.

Розглядини

Розглядини (*оглядини, обзорини, переглядини*). Під час оглядин батьки й родичі нареченої приходили в дім парубка, щоб ознайомитися з його матеріальним становищем,

побутовими умовами, господарством, ближче познайомитися з ріднею, де житиме їхня дочка. У цей час молода збирала по селу дівчат, а молодий — парубків. І йшли до молодої додому. Хлопець приносив горілку, наймав музик, а дівчина готувала страви.

Заручини

Заручини (*полюбинини, хустки, рушники, сватанки*) — обряд, яким закріплювалося досягнення остаточної згоди на шлюб, був на всій території України єдиним за суттю, але різнився окремими елементами. Цей обряд нагадує сватання, але має більш урочистий вигляд. Водночас це перший передвесільний обряд, що набував законної чинності. Під час цієї зустрічі відбувалося обрядове з'єднання рук наречених, що набирало юридичної сили. За свідченням архівних джерел, «від заручин хлопець зв'язаний майже так, як по весіллю». На *заручини* до молодої приходили разом із молодим його батьки та родичі. Всі сідали до столу, а молодих виводили *на посад*. Старший староста брав рушник і накривав ним хліб, потім праву руку нареченого клав на хліб, на неї лягала рука нареченої, а далі — всіх близьких родичів. Зв'язуючи покладені на хліб руки рушником, староста проголошував: «Не в'яжемо вузол, а в'яжемо слово. Хто цей вузол розв'яже, той дасть сто рублів на церкву...» Потім він розв'язував рушник, а наречена перев'язувала рушниками старостів, а також обдаровувала всіх присутніх родичів молодого хустками, полотном, а молодий давав за це молодій гроші. Відтак молодят благословляли паляницею і пучком жита. Весь час співали пісень. Пісня взагалі не вщухала впродовж весільної церемонії.

Після усіх церемоній дівчина і хлопець вважалися зарученими і відтепер не мали права відмовлятися від шлюбу. Спроба відмовитися вважалася за безчестя, за відмову ж відшкодовували матеріальні витрати та ще й платили *за образу*.

Весілля

Барвінкові обряди розпочинали власне весілля. Вони символізували освячення шлюбу громадою і включали цілий ряд обрядових дій: збирання барвінку, материнське благословіння на плетення вінків, їх виготовлення та одягнення.

У народі вважали, що кожна людина може мати коровай тільки раз у житті. Тому не випікали коровай, коли одружувалася вдова. Весілля без короваяя — вечірка, а не весілля. Тільки через коровай та інший весільний хліб весілля набувало певної чинності.

Бгання короваю — один із найпоширеніших весільних обрядів, який символізував освячення громадою новоствореної родини. Українці пекли багато видів весільного хліба: *коровай, дивень, теремок, гільце, лежень, полюбовники, шишки, гуски, калачики,* кожен із яких виконував специфічну обрядову функцію. Існувало повір'я, що вдало спечений коровай принесе молодим щастя, тріснутий — розлучення, а покручений — злу долю. Через це в короваййних обрядах багато магічних дій, повір'їв, коровайниці «улещували» коровай приказками та піснями. Щоб молоді жили весь вік у парі, запрошували парну кількість коровайниць і тільки тих, хто щасливий у шлюбі.

У четвер, п'ятницю або суботу зранку «бгали коровай». Колись його випікали і в молодого, і в молодої, а з кінця XIX ст. переважно в молодої. Коровай — це особливий круглий хліб, прикрашений зверху шишками та іншими фігурками з тіста. Під середню шишку клали монету, щоб молоді заможними були.

Кожна з жінок брала з собою миску борошна, молоко, яйця. Зібравшись, зв'язували поясом двох найвправніших коровайниць, ставили їх вимішувати тісто. Був колись звичай робити коровай з двох половин — нижньої (житньої) і верхньої (пшеничної). Готуючи коровай, жінки примовляли й приспівували, наприклад такої:

Світи, Боже, з раю
Нашому короваю!
Щоб було виднесенько,
Красити гарнесенько!

Кожен із весільних хлібів має своє призначення: з паляницею йшли свататись, з шишками та калачем запрошували на весілля, голубки та гуски дарували коровайницям. Коровай був окрасою весільного столу як символ достатку й щастя, а наприкінці весілля його розподіляли між усіма присутніми.

Дівич-вечір

Дівич-вечір ***(дівичник, вечорина, вечоринки дружбини, пироги, збірня, головиця, заграванк, заводини)*** влаштовували напередодні весілля як символ прощання з вільним життям. Такі молодіжні вечори робили окремо в оселях молодої та молодого. Це був обрядовий акт відокремлення наречених від нежонатої молоді.

Дівчата-подруги вили *гільце*: оздоблювали квітами, стрічками та букетиками колосків виготовлені під час барвінкових свят вишневе деревце або гілку сосни. Разом із завиттям гільця виготовляли маленьку квітку або вінки для молодого і молодої як символ наречених.

Або ще зранку в суботу, коли пекли коровай, молода ходила по селу, збирала подруг у дружки, потім вони заходили в хату молодого вити гільце. Це гільце ставили в спеціально спечену паляницю з діркою посередині і тримали протягом усього весілля на столі. Молода з дружками квітчали деревце й співали:

Благослови, Боже,
Нам гілечко звити,
Цей дім звеселити...

А одягання вінків супроводжувалося ритуалами. На долівці розстеляли біле полотно, на яке ставили хлібну

діжку. Наречена сідала на неї, після чого брат розплітав їй косу, дівчата причісували й прикрашали голову весільним вінком.

Старша дружка *(весільна матка)* чіпляла молодому вінок до шапки чи капелюха, садовила біля нареченої на кожуху і накривала їх рушником або посипала житом. Після цього молодих називали *князем* та *княгинею,* вони збирали дружину (весільний поїзд) та йшли запрошувати рідню і сусідів на весілля.

Запросини

Запросини передбачали збір дружини (*весільного поїзда)* та запрошення гостей. Їх проводили в неділю зранку. У супроводі бояр та дружок матері молодого й молодої виряджали своїх дітей на запросини. Молода в національному вбранні, прикрашена квітками та стрічками, обходила хати й дарувала господарям шишки, примовляючи: «Просили вас батьки, і я вас прошу прийти на малий час — на весілля до нас». Цей звичай не був повсюдно однаковим: у південних районах запрошував молодий, у Карпатах — спеціальні посередники, на Поділлі молоді ходили разом. Не годилося запрошувати під час випадкових зустрічей на вулиці, що відбилося в іронічному прислів’ї: «Просили по дорозі, щоб не були на порозі».

Весільний поїзд

Весільний поїзд *(поїзд, свати, почет, дружина).* Його складали головні дійові особи весільної обрядовості — з боку молодого і з боку молодої. На перших етапах весілля ці групи перебували у протиборстві, на заключних — у порідненні.

Центральними фігурами весільного поїзда, навколо яких розгорталися всі обрядові дії, були наречені. Групу нареченого представляли *старший дружка (боярин), хорунжий, старший сват, дружка, світилка, брати.* Усі вони разом складали *почет* молодих, виконуючи ритуаль-

ні функції переважно на перших етапах весілля: під час плетення вінків, завивання гільця, запросин.

Посад

Посад — обрядові дії, що санкціонували остаточне скріплення шлюбу та поріднення родів. Вони включали обряд викупу місця біля нареченої, обмін дарами між родинами молодого й молодої, розподіл короваю та обдаровування молодих. Посад здавна був юридичною санкцією шлюбу та й залишився таким після введення церковного вінчання.

Вінчання

Вінчання — форма церковного шлюбу, яка запроваджувалася Синодом протягом XVII—XVIII ст. За українським звичаєм батько не веде молодої до вівтаря, а тільки обох молодят веде вже з притвору священик і тільки їх (а не батьків) питається, чи бажають вони одружитися.

Перед виходом до церкви батьки сідають рядком, тримаючи на колінах хліб та благословляють молодят, що стоять навколішках, іконами Христа та Богородиці. Ці ікони, «батьківське благословення», посідають почесне місце в домі молодят. До церкви молодята їдуть окремо — молодий з дівчатами та жінками, молода з чоловіками родини, а повертаються вже разом.

Під час вінчання дружки тримали на правому плечі молодого хлібину зі свічкою, а над лівим плечем молодої намітку*. Це також елементи народної обрядовості, які дещо «заземляли» духовний церемоніал. Водночас церковне вінчання збагачувало традиційне народне весілля ідеєю освячення шлюбу, закріплюючи цінності сімейного життя.

Як правило, у неділю після вінчання молодий і бояри поверталися до себе додому, а молода з дружками — до

* Н а м і т к а — прямокутна хустка, якою запиналися жінки поверх очіпка.

себе. У кожному домі відбувався обід. По обіді молодий разом із боярами готував весільний поїзд, щоб їхати за молодою. Його проводжала до воріт мати у вивернутому кожусі, обсипала зерном, дрібними грішми, що мало означати побажання успіху та багатства. Дорогою молодий відкуплявся від перейми*, що заступала йому дорогу. По приїзді молодого відбувалося багато обрядодій, наприклад: виставляли серед двору хлібну діжу, майбутня теща підносила молодому горщик з вівсом, імітувалася боротьба бояр з братами молодої. Бояри, зрештою, давали викуп, їх пропускали в дім, де за столом на покуті з похиленою на хліб головою сиділа наречена. Поряд сидів неодружений брат і її стеріг. Саме в нього після довгих переговорів «купляли» наречену. Жених сідав збоку, а поруч і бояри. Під час весільного обіду ділили коровай, родичі і запрошені обдаровували молодих подарунками. Усі подарунки клалися на тарілку, що разом із весільною шишкою та склянкою горілки підносилися кожному.

Молодий дарував тестеві борону з тіста, сукно, а теще — праник із тіста та чоботи. Після дарування відбувався обряд розплітання коси і покривання.

І сьогодні дуже важливо, щоб батьки зустріли молодих на порозі весільної зали, як велить звичай, хлібом і сіллю.

Покривання

Покривання — найдраматичніший весільний обряд, що символізував перехід молодої до заміжнього стану. Він був продовженням посаду молодих, а розпочинався розподілом короваю. Ритуал розподілу весільного хліба і спільного його з'їдання молодими символізував створення нової сім'ї.

Далі символічні дії через розплітання коси та покривання голови молодої очіпком і наміткою підкреслювали

* Перейма — парубки, які заступали дорогу, не пропускаючи молодого, вимагали могорич (викуп).

ієрархічність шлюбного союзу. У найдавніші часи обряд розплітання здійснювався в домі молодої дружками та свекрухою, в кінці ж XIX ст. — як в домі молодої, так і в домі молодого дружками, свекрухою й навіть молодим.

Молоду садили на діжу, брат або приданка розплітали їй косу і мастили волосся маслом чи медом. На Поділлі це здійснював молодий. Молоду покривали очіпком. За ритуалом, вона мала двічі його зривати, і тільки на третій раз корилася долі. Від цього моменту вона переходила у стан жінки з відповідними нормами поведінки. Вони підкреслювалися, зокрема, вбранням: заміжня жінка збирала волосся у жмут й запиналася хусткою або вдягала очіпок. Виходити поміж люди без нього вважалося непристойним.

Розпорядником усіх дій на весіллі був староста. Виконувалися весільні пісні й танці під музику. Після вечері молоду саджали на віз, клали її посаг і в супроводі молодого, який їхав на коні з правого боку воза, везли в дім до майбутнього чоловіка. Біля воріт хати молодого запалювали кулик соломи, через який мусили всі переїхати — певний ритуал очищення вогнем.

Стосунки невістки і свекрухи складалися по-різному, але народна приповідка засвідчує, що «невістка — чужа кістка», тому молода, переступаючи поріг чоловікового дому, вручала свекрусі хліб зі словами: «Візьміть цю хлібину, прийміть мене за дитину».

Свекруха благословляла молодих на порозі і вводила невістку в дім. Відтепер у неї з’явилася ще одна донька, до якої вона так і зверталася «доню», а та звала її «мамою» і на «ви». Співжиття двох господинь у домі (незаміжні дівчата до уваги не бралися) не завжди було мирним. Свекруха неохоче здавала свої позиції головної розпорядниці, але поступове збільшення обов’язків невістки призводило до розширення її повноважень. Остаточним визнанням цих повноважень був акт передачі їй свекру-

хою ключів від комори. Хоча в кінцевому підсумку все залежало від душевного складу людини: скільки було таких сімей, де невістка ставала найріднішою дитиною, а свекруха — справжньою матір'ю.

За традицією, батьки доживали віку з молодшим сином, який «догодовував їх до смерті», тому й наречену йому вибирали дуже прискіпливо, бо непоодинокі були випадки, коли невістка, навіть залишившись без чоловіка, доглядала їх до самої смерті.

Перезва

Перезва́ — частина весільного обряду, звичай, за яким родичі молодої після першої шлюбної ночі йшли або їхали на частування до хати молодого; учасники такого походу, поїздки.

Калачини

Калачини (*покалачини, хлібини, честь, дякування, розхідний борщ, свашини)* — обряд післявесільного циклу, спрямований на зміцнення зв'язку між сватами та полегшення періоду адаптації нареченої в чужому домі. Відбувалися калачини, як правило, через місяць після весілля у батьків молодої, куди приходили на гостину молоді з найближчими родичами та батьки молодого. За звичаєм, молоді дякували своїм батькам, даруючи їм по 12 калачів, батьки у свою чергу обдаровували молоде подружжя полотном та перемітками.

Весільні прикмети

Якщо у день весілля зранку йде дощ, вважалося, що молодий і молода будуть часто плакати, нарікати на своє подружнє життя; молодий буде плаксивим; молодий стане п'яницею і молода буде проливати сльози, як дощ. Коли ж у цей день сонце — життя молодят буде світле, веселе, сонячне.

Якщо під час весілля молодята побачать сажотруса або цигана — їхнє родинне життя буде мирним і щасливим.

Якщо на весіллі якась пара випадково сяде на те місце, де щойно сиділи молодята, треба, щоб ці двоє поцілувалися, бо інакше заберуть щастя від молодят.

Якщо під час танцю молодої у боярина випаде миска з грішми (у яку складають «відкупне») і вона не розіб'ється — молодята будуть бездітними. Коли ж миска розіб'ється: на скільки шматочків розлетиться — стільки буде у них діточок. Іноді беруть до уваги й кількість купок грошей на долівці (підлозі).

Є інший варіант. Миску з грішми, «затанцьованими» молодою, підносять до молодої, коли її посвячують у невістки. Гроші всипають їй на коліна у плаття, а миску кидають на долівку, щоб розбити на щастя. Далі — як вище.

Якщо у день весілля по сусідству хтось помре — у молодят буде важке подружнє життя; якщо в той день мрець не по сусідству, але десь у селі (чи неподалік) — чекай напасті: хтось із близьких незабаром захворіє або ж і самі молодята нездужатимуть.

Якщо під час весілля боярин-староста випадково торкнеться своєю корогвою до плеча котроїсь дружки чи котрогось дружби — та дівчина чи той хлопець невдовзі буде справляти своє власне весілля.

Якщо між гостями виникла бійка чи сварка — значить між молодими теж не буде ладу.

Кінь упав на коліна — недобра прикмета.

Особливого значення набувало випікання короваю, за ним спостерігали і прогнозували майбутнє сім'ї: як він сходить, як випікається, хто його місив.

Готуючись до весілля, пекли калач, верченик, сплетений кільцем: «Верченичок із мучиці — молодому й молодиці!», який потім вішали під ікону, над місцем, де сидітимуть молоді після вінчання. Якщо верченик упав

під час танцю молодої — погана прикмета: шлюб невдовзі розпадеться. Якщо верченик розламався ще в церкві або при виході з неї, — хтось із подружжя скоро помре.

А щоб не наврочити молодим, вважали: не можна у день весілля проходити між молодими: будуть жити погано й невдовзі розлучаться; якщо у селі або десь поруч кілька весіль — їх молодятам не можна бачитися, бо не будуть щасливими, а якщо вже побачаться, сказати: «Тьху, тьху, тьху, нівроку!» і побажати: «Все в Божій власті, хай захистить од напасті як нас, так і вас!»

Приповідки:
День — весілля, три — похмілля.
Не біда, що жениться Михаль, — дівку жаль.
Така свайба була, що аж за третє село чути, як гула.
Хто молодим вінчається — скоро помочі дочекається.
Чиє весілля, того й музики.

По весіллі молодята, за старим звичаєм, вибирали місце для ліжка. Для цього до кімнати вносили кота і спостерігали, де він сяде. І там, де сидів кіт, ніколи не ставили ліжка, бо це недобре місце. Котові воно до вподоби, а для здоров'я людини — шкідливе.

Були й інші способи, наприклад, крізь обручку протягували нитку і, опустивши її у вигляді маятника, носили по кутках. Де є недобрі місця, каблучка починає хитатися або взагалі обертатися. І тут ставили, але як більше не було де, то клали під ліжко бурштин (янтар), глину або мармур. З рослин — каштан, папороть, головку часнику.

Спали головою на північ.

Ліжко молодят — розкішне й пахуче. На стіні вішали віночок із хмелю, в головах ставили букетик польових лікарських трав: чебрецю, м'яти, сухоцвіту, деревію, полину. Подушки теж вишиті квітами — оберегами. Кожному знакові зодіаку — своя квітка (див. Народна астрологія).

Щасливо проживши разом місяць, молодята саджали одне із дерев свого зодіаку і за тим, як воно розвивалося, судили, якою буде спільна доля.

Весільний обрядовий хліб

Верч — весільний обрядовий хліб. Випікали його на Поліссі. У весільних обрядодіях слугував для обміну між весільними родинами: молодий привозив верч для тещі, а молода — для свекрухи. Верч випікали овальної форми, але майже без прикрас.

Дивень — обрядовий весільний хліб (як і калач) у вигляді кола, який прикрашався двома очеретинками або гілочками, обплетеними тістом, з'єднаними вгорі (ніби ручка в кошику), а зверху чіпляли квітку з жита, калини, квітів. Такий обрядовий хліб характерний для півдня України, частково Полтавщини й Слобожанщини.

Дивень

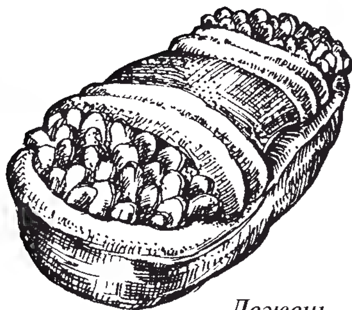
Калач — один із різновидів весільного хліба. Виготовляли його із вчиненого тіста, як правило, плетеним із 3—4 качалочок, завернутим у великий овал, нерідко з діркою посередині. Випікали й малі калачики, розміром з кулак. На півдні Поділля, Буковині, у Карпатах калачі виконували роль короваю, тому їх там випікали багато — для обдаровування на застіллі, для почесних батьків, для обміну між родами тощо. А в тих районах, де головним весільним хлібом був коровай, калачі виконували допоміжні функції: ними обмінювалися роди,

маленькими запрошували на весілля, великі дарували наступного дня після вінчання. На Херсонщині молода крізь дірку в калачі дивилася на молодого, коли він приходив забирати її до себе.

Коровай — обрядовий хліб, який випікають із розчинного тіста на маслі, яйцях. Зверху оздоблюють шишками, голубками, жайворонками, качечками, квіточками, колосками тощо. Крім того, прикрашають зеленим барвінком, ягодами або цвітом калини, червоними стрічками, подекуди гілочками плодових дерев, обплетеними тістом. Коровай розподілявся старшим дружкою або старостою в кінці весільного застілля і роздавався «на мир Божий».

Коровай

Лежень

Лежень — весільний обрядовий хліб, різновид калача. Його завжди робили овальним і великим — як із плетінки, так і з довгастої хлібини. Зверху (як і коровай) прикрашали виробами з тіста. Лежень возили молоді до нової родини. Ділили його на другий день весілля, а доти він мав лежати на столі перед молодими (певно, звідси його назва). Лежень випікали переважно на Лівобережжі та частково на півдні.

Шишки — весільне обрядове печиво, яке випікали з коровайного тіста. Розкачували смугу тіста й робили з одного боку насічки, зубці. Потім стрічку згортали, перевертали зубцями догори й «підперізували» качалочкою з тіста. Готували і в інший

спосіб — маленькими плетінками на зразок калачиків, у формі пташок чи булочок. Ними оздоблювали коровай і лежень, ними обдаровували на застіллі гостей, яким не вистачило короваю, коровайниць, весільну челядь; ними запрошували на весілля. Раніше на весіллі шишки були чи не єдиною подякою молодого і молодої своїм дружкам і боярам. Отож, ідучи на весілля, гості несли з собою хліб, а верталися зі шматком короваю або з шишкою.

ПОХОВАЛЬНА ОБРЯДОВІСТЬ

ПОХОРОН

Коли помирає людина, кажуть, що на небі меншає на одну зірку, а на землі — на одну людину. Це велике горе для сім'ї, рідних, друзів, близьких. І вся вдячність за ті добрі справи, які вона творила на землі, втілюється в похоронному обряді. Дуже важливо гідно провести людину в останню путь — у вічність. Провести так, щоб чистою була совість живих.

Смерть — це дуже велике горе і разом із тим це важлива необхідність: «Якби не вмирали, то би під небо підпирали». Людина, яка гідно жила, намагається й гідно її зустріти, з честю залишити цей світ. У похоронному обряді, як ні в якому іншому, збереглися давні традиції. І тому ще й досі старі люди заздалегідь готуються до смерті, намагаються помиритися з усіма, з ким сварилися, висповідати всі гріхи, щоб жодної плями нещирості чи нечесності не лишилося перед мандрівкою на той світ. А також готували одяг, рушники, хустки, свічки для людей.

Момент смерті — це межа двох різних світів. Сам померлий ще не належав потойбічному світові. Обряд мав туди його відправити. Але покійник не належав і до світу

живих, тому викликав у них страх. За давніми переконаннями, мрець мав шкідливий вплив на природу, оточення, тому певні заборони і магічні дії мали знешкодити вплив мертвого на живий світ.

У момент смерті відчиняли вікна й двері навстіж, «щоб душа вільно вийшла», засвічували свічку й лампадку, закривали дзеркала, які є в хаті. Не можна було голосно кричати і плакати. І ще розв’язували всі вузли в хаті, щоб і в мертвого вузли розв’язалися.

Смерть за прадавніми уявленнями означала відторгнення від тіла не тільки душі, а й духу, розлучення якого з тілом нібито не було законом: за певних умов дух померлого міг повернутися. Щоб протидіяти цьому, звичай забороняв залишати мерця одного, бо «лихий дух увійде в нього і буде турбувати людей». Інакше кажучи, такий небіжчик може стати вампіром.

Коли помирає людина, один із перших обрядів, як і при народженні, — омивання, який символізує очищення. Збираються старі жінки, сусідки чи дальні родичі, миють небіжчика, готуючи до поховання. Це роблять і вдома, і в морзі (можна попросити про це тих, хто там працює). Якою водою можна це робити? Для обмивання тіла береться звичайна вода, якщо є бажання, її можна скропити освяченою водою. Церква вважає забобоном те, що воду після обмивання треба вилити в певний час і в певному місці.

Відтак убирають померлого в традиційний смертний одяг (переважно темних кольорів), кладуть на лаву (або одразу в домовину, скропивши її свяченою водою) ногами до дверей, головою на схід. Подекуди спалюють увесь одяг, постіль померлого, а інколи й усі речі, якими він користувався. Це все залишки давньослов’янського поховального обряду.

Кладуть подушечку із сіна (або деревної стружки), труну вистилають білим простирадлом поверх стружки. Відгомін прадавніх часів спостерігаємо в тому, що подекуди в труну

кладуть особисті речі небіжчика: окуляри, ціпок, з яким той не розлучався, тощо, але таких речей небагато і класти білизну, хліб чи ще щось — не варто. Подекуди біля голови небіжчика кладуть пучечки висушених васильків, галузки свяченої верби, а в руки — свічку звичайну або свячену на Стрітення. Можна, закриваючи домовину, накрити очі вишиваним рушником.

У труні покійник має лежати, склавши руки на грудях, із стиснутими вустами, в іншому разі використовують зав'язі для рук, щелепи. А на кладовищі перед тим, як має закриватися і забиватися домовина, треба ці зав'язі зняти і залишити в домовині. Інколи через тяжку хворобу на померлого неможливо надягнути взуття, у такому разі його кладуть біля ніг. У руки покійника вкладають, крім свічки, іконку Спасителя або Розп'яття. На грудях має бути натільний хрестик, якщо людина була віруючою. Навколо домовини ставлять 4 свічки: одну — біля голови, другу — біля ніг і дві — з боків домовини. У сукупності вони символізують хрест і перехід небіжчика до Царства Небесного.

Домовину і саму кришку (віко) оббивають тканиною, і тут немає якоїсь обов'язковості щодо кольорів, хоча найпоширенішими є: для літніх людей — червоний з чорною каймою; для молодих — білий з чорною каймою; для дитини — рожевий з чорною каймою.

Але все це має дуже відносне значення, усе має робитися в межах розумного і виходячи з матеріальних можливостей родини. Церква завжди застерігала від надмірностей, адже не вартістю і пишністю визначається повага до померлого, а тією увагою і пошаною, які приділяють йому в цей день.

У головах покійного встановлюється його портрет у чорній рамці або оторочений чорною тканиною (крепом). Поруч, на окремому столику, має стояти канун (колово), хліб, склянка з водою, запалена свічка; на окремих подушечках поміщаються нагороди (ордени, медалі) небіжчика.

Залежно від того, коли померла людина, похорон відбувається протягом 2—3 днів. Якщо після обіду чи ввечері, то першу ніч і вечір тільки готуються, повідомляють родичів, сусідів. І сидять над мертвим лише свої, рідні. А коли рано або вночі, то ввечері вже правлять панахиду. Добре, коли всім похоронним ритуалом, за порадою родичів, керує одна людина — розпорядник, який знає обряди і не раз брав у них участь. Тоді все відбувається послідовно, без суєти, небажаних випадковостей і нічого не буде упущено чи недотримано.

На похорон нікого не кличуть, не запрошують, а просто повідомляють, з тим, щоб люди самі вирішували про свою присутність тут. Приходити обов'язково треба з хлібом, іншими продуктами — овочами, фруктами, печивом. Як заходять у хату, то не вітаються, не кажуть «Добрий день», бо для родичів він зовсім не добрий. Підходять насамперед до померлого, мовчки стоять трохи (3—5 хв), а тоді підходять до рідних і висловлюють слова співчуття: «Дуже співчуваю вам», «Поділяю ваше горе», «Прийміть мої (наші) співчуття» та ін. Коли бачать знайомих, то вітаються кивком голови, уникають будь-яких розмов на побутові чи робочі теми. Принесені квіти можна покласти в труну покійника, а ритуальний вінок залишити там, де й усі інші: у передпокої, сусідній кімнаті, надворі коло квартири.

Ті, хто проводять ніч біля померлого, згадують і переповідають про померлого тільки що-небудь добре, поганого не говорять, навіть якщо ця людина за життя не була доброю. Читають Псалтир і співають поминальні пісні. Інколи для цього запрошували жінок, які знають поминальні пісні.

Отже, цілу ніч сидять над померлим, а зранку копають могилу, роблять (або замовляють) труну, тешуть хрест. І починають готувати поминальний обід. Зранку сходяться люди, приносять різні продукти. Приходять переважно старі люди. Знову співають, правлять панахиду, розповідають про життя померлого. Потім усі рідні прощаються з померлим, цілують його в лоб і виходять із хати, а

померлого кладуть у домовину. Домовину з покійником виносять вужчою частиною вперед (ногами вперед). Але під час виносу часто виникають труднощі — незручні повороти в квартирі, вузькі коридори. Особливо часто це трапляється в багатоповерхових будинках. У такому разі дозволяється виносити тіло покійника без домовини у спеціально підготовленому білому покривалі. Це слід робити у спокійній обстановці, без суєти: спершу виноситься домовина, а потім — покійник.

Біля входу в будинок (під'їзд) встановлюється домовина на заздалегідь підготовлені підмостки (для цього найзручніші — табуретки), і в неї покладається тіло небіжчика.

За народною традицією, після того, як домовина з покійником установлена біля дому, має бути певний час «стояння» — своєрідне прощання його з домом, де він жив, з тими, з ким спілкувався, з усім, що було близьким і рідним при житті.

Цей час дає можливість розпорядникові ще раз подумати над тим, чи все готове для того, щоб похоронна процесія вирушила на кладовище.

Тим, хто безпосередньо буде зайнятий похороном, на ліву руку пов'язують білі пов'язки (зазвичай це хустинки або порізана на шматки перкалева тканина). Коли ж відбувається громадська панахида, то пов'язують червоні пов'язки з чорною каймою (певно, винахід радянських часів). Пов'язки знімаються з руки тільки після похорону.

Далі похоронна процесія йшла в церкву, там ще раз правили панахиду. А якщо церкви немає, то зі співом йдуть просто на цвинтар. Переважно дотримуються такого порядку:

— попереду з траурною стрічкою несуть портрет покійного або ікону;
— услід несуть хрест;
— учасники похоронної процесії з вінками;
— четверо людей несуть кришку домовини;

— услід рухається автомобіль (катафалк) з домовиною (або її несуть 6—8 людей, за винятком родичів);
— ідуть близькі родичі, потім друзі, знайомі, сусіди покійного;
— завершують процесію оркестранти (якщо родичами було прийнято рішення про їхню участь у похоронах).

Біля могили домовину ставлять з правого боку на підмостки, рідні і близькі стають у головах з лівого боку, знову співають поминальних пісень, рідні востаннє прощаються з померлим, труну на рушниках опускають у яму (вона має бути такою: ширина — 1 м, довжина — 2,2 м, глибина — 2 м), потім тричі кидають по жмені землі і яму засипають. Коли ж ховають якогось відомого громадського діяча, співають «Заповіт» Шевченка. Колишнім воякам українських армій співають над могилою стрілецьку пісню Богдана і Лева Лепких «Видиш, брате мій» («Журавлі»).

Далі похорон відбувається за певним ритуалом: або траурний мітинг проводить хтось із представників громадськості, або обряд здійснює священик. Як би то не було вирішено, але настає момент прощання з покійником. Цілувати належить у надлобну частину голови у вінчик, покладений на лоб покійного. Далі із домовини прибираються квіти, які будуть покладені на могилу.

За скорботного мовчання домовина накривається віком (кришкою), забивається гвіздками (зазвичай їх використовують 4—6) і на рушниках опускається вузькою частиною на схід.

За звичаєм, рушники, на яких опускали домовину, залишаються в тих, хто виконував цей обряд. Якщо в ритуалі бере участь священик, то «запечатування» домовини він виконує згідно з церковними канонами, а якщо це громадська панахида, то хто-небудь із тих, хто зайнятий похованням, хрестить могилу (подекуди це робиться лопатою, якою будуть закопувати могилу).

Хрест на могилі ставиться біля ніг небіжчика так, щоб розп’яття було повернуте до його лиця.

Слід пам'ятати, що похорон не можна здійснювати в перший день Великодня і на Різдво.

Багато незвичайного (містичного) пов'язувалося з останньою дорогою покійника, та це й не дивно, бо вона сприймалася як дорога у потойбічний світ. Тому були різні магічні дії, заборони, щоб не зашкодити ні мертвому, ні живим. Залишки збереглися в різних повір'ях, яких подекуди й зараз дотримуються:

Коли винесли мерця з хати і з подвір'я, треба слідом за ним позачиняти всі двері і ворота, щоб смерть не повернулася.

Треба зачинити худобу в хліві, щоб померлий не забрав її з собою.

Не можна їсти, коли несуть мерця, бо виросте «мертва кістка».

Коли несуть мерця, треба закривати двері і ворота.

Не можна йти або їхати проти похорону, не можна переходити дорогу померлому.

На кладовищі хтось із родичів роздає дітям, старим, бідним людям печиво, цукерки, що є залишком давнього обряду жертвоприношення силам природи.

Після поховання розпорядник похорону дякує всім за повагу і пошанування покійного і запрошує всіх на поминальний обід додому. Останнім із кладовища йде хтось із найбільш близьких покійника.

Поминальні обіди влаштовувались за упокій душі. Вважалось, що саме після поминок — дев'ятин і сороковин — душа отримує спокій і назавжди прощається з землею людей, а через рік відлітає «у світи». Нагодувавши у ці дні якомога більше людей, господарі тим самим «годували» душу померлого. Раділи, якщо на обід нагодився хтось чужий. Запрошували на поминки старців, прочан, божевільних, щоб через цих убогих «передати» хліб-сіль на той світ. Роздавали їжу «за царство небесне» («за прости Біг») тим, хто її особливо потребував.

Обов'язково й абсолютно необхідною ритуальною поминальною стравою в українців і сьогодні є коливо (канун, сита). Готують його з вареної пшениці і медовою ситою або відварюють рис. На Поліссі пшеницю замінюють білі булочки чи дрібно покришений пшеничний хліб, змащені медовою ситою. З трьох ложок колива починають поминання і в день поховання, і на третій, дев'ятий чи сороковий день по смерті, а також на роковини. Коливом наділяли цвинтарних і церковних старців під час панахид.

Коливо — різновид куті, але без маку (мак означає життя). Пшеницю (на Лівобережжі частіше ячмінне недроблене зерно) варили до готовності, охолоджували, поливали медовою ситою або слабким цукровим сиропом. На півночі України, подекуди на Полтавщині замість крупів брали печений білий хліб, булки, бублики, печиво, кришили в миску й поливали ситою або солодкою водою. Нині дедалі частіше канун готують із рису, але обов'язково поливають солодкою водою, а подекуди — узваром.

Обід починають, помивши руки, перехрестившись, молитвою «Отче наш».

Беруть три ложки колива, що означало для всіх присутніх на обіді ніби вони згуртовувалися в цьому світі живих і забезпечували собі майбутнє у своїх нащадках, що їх символізує зерно-хліб. Страви готували звичайні, прості, не святкові: борщ або капусняк, смажена риба, м'ясо, локшина, картопля і т. ін. Після обіду, коли всі знову читають «Отче наш», роздають цукерки, печиво, пиріжки «на спомин душі». Під час поминок розмовляють лише про добрі справи покійника. Церква не підтримує вживання алкоголю на таких поминальних обідах, це скоріше традиція громадського поминання. Горілку п'ють, не цокаючись, примовляють: «Хай земля буде пухом, а душа царства небесного діждала».

Подекуди в Україні є ще поминальний обряд наступного дня, коли зранку йдуть на цвинтар «будити» померлого

і несуть йому снідати. По дорозі частину продуктів роздають старим, дітям, калікам. Родичі снідають, розклавши їжу просто на могилі, а що не з'їдять, залишають. Такий самий обряд виконується і в поминальні дні.

Треба пам'ятати і про малих дітей, яких невиправдано намагаються відлучити від цього обряду. Діти мають засвоювати приписи поведінки під час похорону, аби в майбутньому не викликати обурення своїм невіглаством у оточення.

Коли ховають молоду дівчину, її одягають у весільне вбрання, стрічки, вінок. А ще несуть деревце, як на весіллі, перев'язують весільними рушниками тих, хто несе труну. Печуть весільний коровай і несуть гільце для хлопця. Це теж відгомін давнини: дівчина (хлопець) ніби брали шлюб з підземним божеством.

Поминають на 9-й, 40-й день і через рік, а також щороку на проводи. Крім того, поминають в день народження та ангела. За повір'ям, душі померлих перші два дні перебувають на землі і в супроводі ангела ходять місцями своїх земних радощів, добрих і злих справ. Третього ж дня душа возноситься на небо, щоб стати перед лице Правосудного. Наступні 6 днів душа живе в раю, а 9-го ангели знову приводять її на поклоніння Господу. Потім відбувається 30-добова мандрівка, а на 40-ий день Бог визначає подальше місцеперебування душі померлих. Церква ж у ці дні молиться за кожного із них.

Окрім цього у ці дні рідні замовляють панахиду.

Якщо не стало немовляти

Коли в родині таке страшне горе, як народження мертвого немовляти, то його раніше ховали на цвинтарній межі, а мати протягом семи років кропила могилку свяченою водою. У домовину годилося покласти, крім зілля, яблучко. Коли ж пологи були передчасними і визначити стать дитини було неможливо, казали так: «Якщо ти хлопчик — будь Іванком, якщо дівчинка — будь Ма-

рійкою!» За повір'ям, назвати дитину ім'ям необхідно, бо, ставши нехрещеним потерчам*, вона шукатиме своє ім'я, блукаючи світом.

Певною своєрідністю відзначається похорон неодружених дівчат та хлопців, у якому використовується деяка весільна обрядовість. Дівчат одягають у весільний одяг, на руку ліплять перстень із воску, до правої руки прив'язують весільний рушник, розплітають волосся, одягають весільні головні убори (як дівчині, так і хлопцеві).

Зі смертю людини пов'язували багато містичного, наприклад різні повір'я та прикмети, що пророкують смерть, яких і досі подекуди дотримуються:

Якщо курка співає, буде мрець.

Якщо собака виє і мордою до землі припадає, хтось помре.

Якщо сниться, що комусь побудовано хату, то комусь побудують домовину.

Оскільки «мертві відмучилися», а «живі думають про живе», то всі інші повір'я скеровувалися на те, щоб запобігти нещастю, яке можуть спричинити мерці своїм родичам. Тому зауважували:

Якщо в хаті мрець, то не можна допускати, щоб туди забігла кішка чи собака, бо якщо вони з'являться — це погана прикмета і для небіжчика, і для домашніх.

Якщо хтось попрощався з мерцем, обов'язково мав помити руки, бо як не помиє — наступний мрець буде в його домі.

Якщо в селі покійник, то не можна співати (втратиш голос), садити картоплю, квасити капусту, бо все погниє, попсується. Слід почекати, поки покійника поховають.

---

* Див. Слов'янська міфологія.

Як поводитися в храмі

Православний храм — це місце особливої присутності Бога на землі. Поводитися в храмі слід благоговійно, так, щоб не образити величі святині, не накликати на себе гніву Божого.

1. Приходити до служби слід завчасно (за 5—10 хв до початку).
2. Заходячи, слід перехреститися, поклонитися в пояс.
3. Жінки входять до храму з покритою головою (бажано без макіяжу). Одяг має бути скромним. Жінкам не бажано заходити до храму в штанях. Чоловіки заходять без головних уборів.
4. У храмі не можна тримати руки в кишенях (навіть після закінчення служби), жувати гумку, голосно розмовляти.
5. Під час служби не слід без потреби ходити по храму і тим самим заважати іншим.
6. У храмі не можна розмовляти на мирські теми. Якщо побачив знайомого (знайому), слід зробити легкий кивок головою і не більше, відклавши бесіду на потім, — адже зараз ви спілкуєтеся з Богом.
7. Якщо ви прийшли до храму з дітьми, не слід дозволяти їм бігати, пустувати. Якщо дитина заплакала — негайно вийдіть з нею із храму і дочекайтеся, поки вона заспокоїться.
8. Можна підспівувати хору, але дуже тихо, щоб не заважати тим, хто стоїть поруч.
9. Прикладатися до ікон слід так, щоб не заважати тим, хто молиться. Не слід юрмитися біля свічника, а просто чекати свою чергу.

10. Сидіти в православному храмі дозволяється тільки немічним, малим дітям і хворим.
11. Якщо всі, хто молиться, стануть на коліна, слід приєднатися до них або відійти трохи вбік, якщо якась фізична причина заважає це зробити, чи просто вийти з храму.
12. На церковній паперті не можна курити, не можна заходити в храм із тваринами, птахами.
13. Категорично не можна заходити до храму і розмовляти там під час читання Євангелія, співу «Херувимської» і «Євхаристичного канону» на літургії (від символу віри до «Отче наш»).
14. У храмі не можна виявляти своє невдоволення, роздратування з приводу того, що хтось робить щось не так. Зауваження слід робити м'яко й делікатно, не ображаючи парафіянина.

Отці церкви про молитву

І. ЩО ТРЕБА РОБИТИ ПІД ЧАС МОЛИТВИ

1. Постійно пам'ятати, що ти стоїш перед Вседержителем і благаєш Його простити безліч твоїх гріхів, за які, можливо, доведеться дати відповідь вже сьогодні, адже нам невідомий кінець нашого життя.

2. Стояти рівно, не розслаблювати своє тіло, не спиратися, відганяти дрімоту. Хреститися й чинити поклони акуратно, уникаючи недбалості й автоматичності.

3. Не звертати уваги на різні тілесні й господарські проблеми, які майже завжди можна вирішити і після молитви.

4. Відкидати всілякі земні думки, які відвертають нас від молитви. Якщо ж така думка прийде, то, схаменувшись, треба просити у Бога прощення за те, що ти, залишивши бесіду з Ним, став розмовляти з нечестивими духами, які не хочуть, щоб ти молився щиро.

5. Усіляко уникати почуттів самозадоволення, радісного захоплення, мрійливості, а також зовсім не звертати уваги на будь-які видіння, навіть якщо здається, що з’являється Сам Христос. Це — бісівські спокуси, і підпадання під їх владу призводить до тяжкої душевної хвороби.

6. Якщо душа забажає молитися своїми словами, відкласти молитовник і молитися без нього.

7. Просити Господа, щоб Він Сам навчив і напоумив нас, як треба Йому молитися.

II. ЩО ПЕРЕШКОДЖАЄ МОЛИТВІ

1. Надмірність у їжі, питві та сні.

2. Марні розмови і сміх, а також пристрасть до розваг, зокрема телебачення, музики, світської літератури та ін. Усе це, сприйняте в надмірній кількості, спустошує душу, робить її байдужою і нечутливою до духовних цінностей.

3. Злопам’ятність і гнівливість.

4. Захоплення роботою, господарством та іншими турботами. Думки про них займають людину цілий день, у тому числі і ті декілька хвилин, які вона віддає для молитви.

5. Поблажливе ставлення до тілесної похоті.

6. Взагалі всякі малі і великі гріхи, особливо якщо вони не загладжені щирим покаянням. Усі вони віддаляють нас від Бога і дають владу над нами демонам.

III. ЩО СПРИЯЄ МОЛИТВІ

1. Читання Біблії (щодня) і творів св. отців, у яких говориться про те, яким має бути життя християнина.

2. Життя за заповідями Божими. Адже для того, щоб Він вислухав нас, нам треба самим слухати Його.

3. Роздуми наприкінці кожного дня — чим ти сьогодні прогнівив Бога і яку зробив кривду ближньому.

4. Чиста сповідь і причастя.

5. Піст.

6. Діла милосердя до ближніх, які роблять Бога милосердним до нас.

7. Постійна і безкомпромісна боротьба з пристрастями — з гріховними схильностями душі. Це 8 головних пристрастей: любов до їжі, тілесна похоть, любов до грошей і матеріальних благ, гнів; печаль, викликана житейськими проблемами; духовна розчарованість і недбалість; любов до людської слави; гордість.

Як треба хреститися

Кожен православний християнин зобов'язаний твердо знати, як належить правильно хреститися. Хрестимося тільки правою рукою, а пальці на Хресне Знамення складаємо так. Спершу треба скласти три перших (верхніх) пальці рівно: великий, вказівний і середній разом. Пальці ці визначають три Особи Святої Трійці — її рівність, поєднання і не змішання, як от: Бог Отець, Бог Син, Бог Дух Святий.

Два долішні пальці — безіменний і мізинний — пригортаємо до долоні. Вони визначають дві сутності в Ісусі Христі: Божу й людську, що Ісус Христос є справжній Бог і справжня людина, себто Боголюдина.

І хрестимося так: рівно складені три пальці правої руки кладемо спершу на чоло (щоб Господь освятив наш розум), потім на груди (щоб Господь освятив наше серце, чуття), далі на праве плече і на ліве плече (щоб Бог освятив наші сили). Заведено класти на собі хреста виразного і повного з належною повагою і любов'ю.

Перехрестившись, завжди схиляємо голову на знак покори перед Господом. Проказуємо початкову молитву, хрестячись: «Во ім'я Отця (пальці на чоло), і Сина (на груди), і Святого (праве плече) Духа (ліве плече). Амінь (вклоняємося)».

Пам'ятаймо, що католики хрестяться всією рукою і перше кладуть руку на ліве плече, а потім на праве. Росіяни-старовіри хрестяться двома пальцями.

Хресне знамення — це найперша ознака християнина. І ми глибоко віримо, що хрест береже нас від усього злого,

тому й приказуємо: «Господи Ісусе Христе, Сину Божий, помилуй мене, грішного!»

Ми завжди хрестимося:

1. На початку і в кінці кожної молитви.
2. Входячи до святого храму.
3. Перед цілуванням святої речі.
4. Перед споживанням їжі й після неї.
5. Перед початком і в кінці кожної роботи (праці).
6. Перед сном і після нього.

(За Митрополитом Іларіоном (І. Огієнком.))

Десять заповідей Божих

1. Я є Господь Бог твій, нехай не буде в тебе інших богів, крім мене.
2. Не роби собі ідола і нічого подібного до нього, не поклоняйся і не служи йому.
3. Не згадуй імені Господа Бога твого даремно.
4. Шість днів працюй і роби всі діла свої, а день сьомий — Господу Богу твоєму.
5. Шануй батька твого і матір твою — і добро тобі буде, і довго житимеш на землі.
6. Не вбивай.
7. Не перелюбствуй.
8. Не кради.
9. Не свідчи неправдиво проти ближнього твого.
10. Не жадай нічого того, що належить ближньому твоєму.

Сім діл тілесного милосердя

1. Голодного нагодувати.
2. Спраглого напоїти.
3. Нагого одягнути.
4. Подорожнього прийняти і нагодувати.
5. Недужого відвідати.
6. Ув’язненого в тюрмі відвідати.
7. Померлого поховати.

Сім діл духовного милосердя

1. Грішника направити.
2. Нерозумного навчити і допомогти знати істину.
3. Ближньому добру пораду дати.
4. Засмученого втішити.
5. Особисту кривду терпляче зносити.
6. Заподіяну кривду щиросердно простити.
7. За живих і мертвих помолитися.

Найстаровинніші ікони

Найстаріша з наймонументальніших давньоруських ікон — це ікона св. Георгія, що зберігається в Успенському соборі Московського Кремля. Писана вона в Києві у 1232 році Аліпієм.

До найстаріших творів української іконографії належать також «Богородиця Одигітрія» (кінець XIII — поч. XV ст.) з Дорогобужа Рівненської обл. (зберігається у Рівненському краєзнавчому музеї), «Волинська Богоматір» з Покровської церкви в Луцьку (зберігається в Музеї українського образотворчого мистецтва в Києві) та «Юрій Змієборець» із с. Станиля Дрогобицького району на Львівщині (зберігається в Національному музеї у Львові).

Церковний тлумачний словничок

Акафіст — хвалебний піснеспів на честь Ісуса Христа, Богородиці, святих, свят та ікон.

Алілуя — хвалебний приспів під час богослужіння.

Амвон — підвищене місце в храмі (середина солеї) перед царськими вратами, призначене для читання Євангелія та виголошення проповідей.

Амінь — означає: хай буде так.

Аналой — столик, що використовується як підставка для Святого Письма, ікон та хреста, а також як кафедра для читання Євангелія.

Анафема — прокляття від імені Бога, яке відлучає від церкви.

Апостоли — святі, які у своєму земному житті стали найближчими учнями Ісуса Христа. Перших апостолів, яких було 12, Христос посилав на проповідь. Після вшестя на них Святого Духа апостоли пішли проповідувати Христову віру по всьому світові. До 12 апостолів додалися ще 70. Найвидатнішими апостолами були Петро і Павло, яких за це назвали першоверховними. Апостолів Матвія, Марка, Луку та Іоанна Богослова називають євангелістами, бо саме вони написали Євангеліє.

Архідиякон — 1) духовний сан старшого з дияконів; 2) помічник єпископа при богослужінні; 3) почесне звання, яке дається першим дияконам кафедрального собору, лаври, великого монастиря.

Архієпископ — почесний титул, яким нагороджують єпископів за заслуги перед церквою.

Архієрей — загальна назва церковних ієрархів (єпископів, архієпископів, митрополитів, патріархів), які мають право здійснювати всі без винятку богослужіння і таїнства.

Архієрей-святитель — архієрей, який здійснює Таїнство рукопокладення.

Архімандрит — почесний титул настоятелів чоловічих монастирів, а також ректорів духовних семінарій.

Бабинець — місце в західній частині церкви, де під час богослужінь стоять жінки. Західний — ліворуч, якщо стояти спиною до входу в храм. Жінки мали стояти окремо, щоб зосередитися на молитві, а не розглядати й відволікатися на осіб протилежної статі.

Баня — келеподібна покрівля собору, увінчана хрестом.

Безсрібники — святі, які служили людям безкоштовно. Наприклад, великомученик і цілитель Пантелеймон зціляв хвороби і не брав за це ніякої платні.

Благовіст — 1) дзвін, який сповіщає про початок богослужіння, а також під час самої служби, згідно з поряд-

ком її відправлення; 2) найбільший дзвін на церковній дзвіниці.

Благодать — Божий дар людині — дар віри, оздоровлення, чудотворення, пророкування, дар навчати.

Благочинний — помічник архієрея, який має адміністративно-судові повноваження.

Блаженніший — означення при титулі митрополита.

Великомученики — святі, які померли за Христову віру після особливо тяжких страждань. Серед святих великомучеників — Георгій (Юрій), Варвара, Катерина.

Вервиця (чотки) — замкнена мотузка з нанизаними на неї кульками, призначена для відраховування прочитаних молитов та здійснених поклонів.

Високопреосвященний — означення при титулі митрополита та архієпископа.

Високопреподобний — означення при титулі архімандрита, ігумена, а також протоієрея й протопресвітера, які прийняли постриження.

Вівтар — найголовніша східна частина храму. Від середини храму він відділяється іконостасом. У вівтарі відправляється служба Божа й приноситься безкровна Жертва.

Вінчик — стрічка із зображенням Ісуса Христа, що її кладуть на чоло померлого на похороні.

Владика — титулування архієреїв усіх санів: патріарха, митрополита, архієпископа та архімандрита.

Вселенські вчителі — святителі Василій Великий, Григорій Богослов та Іоанн Златоуст, які є вчителями християнської Церкви.

Граматка — поминальна книжечка або поминальний список.

Дев'ятини — дев'ятий поминальний день після смерті людини.

Дикирій — свічник з двома свічками, якими архієрей благословляє вірних. Зберігається у вівтарі, знаменує дві сутності в Ісусі Христі — Божественну і людську.

Диякон — найнижчий ранг священства, який перед-

бачає виконання ролі помічника ієрея або архієрея під час богослужіння.

Дяк — особа, яка виконує роль церковного читця і співця.

Екзарх — глава екзархату.

Екзархат — церковний округ, наділений певною самостійністю в управлінні.

Єктенія — молитва, кожне з прохань якої виголошується священиком або дияконом у супроводі приспіву хору.

Єлей — освячена ароматна олія, яку використовують для священного помазання людей або церковних предметів.

Єпархія — церковно-адміністративний округ на чолі з архієреєм, що складається з кількох благочиній, які у свою чергу поділяються на парафії.

Єпископ — найвищий ранг священства, здійснює всі без винятку богослужіння і Таїнства.

Єпитрахиль — частина одягу священика у вигляді зшитого із широких стрічок і прикрашеного шитвом фартуха з двома звисаючими кінцями, що вдягається на шию і носиться під ризою.

Ігумен — почесне звання, яке надають ієромонахам та настоятелям монастирів.

Ієрей — другий ступінь церковної ієрархії, між єпископом та дияконом.

Ієродиякон — звання диякона, який прийняв чернече постриження.

Ієромонах — звання ієрея, який прийняв чернече постриження.

Іконостас — покрита іконами центральна частина храмового інтер'єру, яка відокремлює вівтар від храму.

Інок — монах.

Іподиякон — церковний чин, який допомагає під час архієрейського богослужіння: одягає архієрея, подає йому дикирій і трикирій.

Ісус — грецька передача єврейського імені, що означає «Спаситель».

Канон — піснеспів із 9 або менше пісень.

Канонізація — офіційне визнання Церквою померлого подвижника віри святим.

Каплиця — невелика молитовна споруда на кладовищі, біля святого місця або на честь святої особи чи події, у якій можуть здійснюватися богослужіння.

Катавасія — вид церковного співу, який виконується водночас або по черзі півчими обох крилосів.

Катехізис — книга, в якій стисло викладено зміст християнського віровчення.

Кондак — коротка молитва, яка містить історію святкової події.

Крижмо — біла тканина, рушник, у який сповивають хрещені батьки щойно охрещену дитину; сорочка хрестильна (її слід зберігати аж до самої смерті й покласти в труну після смерті).

Криласи — місце по боках солеї у храмі, на котрих стоять читці й співаки.

Ктитор — церковний староста.

Лавра — назва великих і відомих особливою святістю православних чоловічих монастирів, підпорядкованих вищій церковній владі.

Ладанка — мішечок з ладаном або святою річчю, який носять на шиї разом із хрестиком.

Літургія — центральне богослужіння добового кола, яке складається з трьох частин: проскомідії, літургії оглашенних, літургії вірних.

Миро — освячена ароматна олія, якою помазують людей та церковні предмети.

Митра — богослужебний головний убір єпископа, архімандрита та нагородженого ним протоієрея, оздоблений іконами.

Митрополит — сан єпископа, який очолює митрополію.

Молебень — богослужіння з подячним або прохальним молінням.

Молитовник — книга з текстами молитов, призначена для мирян.

Мученики — святі, які зазнали жорстоких тортур, прийняли смерть за християнську віру.

Начертані — сповідники, яким мучителі писали лайливі слова.

Обідня — літургія.

Одигітрія — іконографічне зображення Богородиці у вигляді цариці з Христом-дитятком, що сидить у неї на колінах, як на троні.

Омофор — елемент архієрейського одягу у вигляді прикрашеної хрестами довгої стрічки, яку надівають на шию поверх риз.

Оранта — 1) молитовна поза з піднятими врівень з обличчям руками та повернутими від себе долонями; 2) образ Богородиці в цій молитовній позі.

Отче — звернення до представника духівництва.

Паламар — церковний чин, який дозволяє виконувати підготовку до богослужінь: запалювати свічки, подавати кадильницю, прибирати храм тощо.

Панагія — оздоблена прикрасами нагрудна ікона на ланцюжку, відзнака архієрейського чину.

Панахида — заупокійне богослужіння під час похорону, на 3-й, 9-й, 40-й дні після смерті, в роковини смерті та народження, в день іменин небіжчика тощо.

Паперть — підвищення перед входом до храму; церковний ґанок.

Парафія — найменша церковно-адміністративна одиниця на чолі з парафіяльним священиком.

Пасхалія — таблиця для визначення дати Пасхи та свят пасхального кола.

Патерик — збірка оповідей про життя святих отців Церкви.

Патріарх — найвищий духовний сан, звання єпископа — глави помісної церкви.

Першомученики — перші, хто постраждав за Христову віру. Першомучениками стали архідиякон Стефан і свята рівноапостольна Фекла.

Плащаниця — 1) полотно, у яке був загорнений Ісус Христос, коли його зняли з хреста; 2) полотно із зображенням покладеного до гробу Ісуса Христа.

Праведні — святі, які під час свого земного життя вели праведне, угодне Богові життя, будучи сімейними, світськими людьми.

Праотці — перші праведники на землі. Праотцями є, наприклад, Адам, Ной, Авраам.

Предстоятель — 1) найменування єпископів у єпархіях, протоієреїв у соборах, настоятелів у монастирях; 2) архієрей чи ієрей, який очолює соборне богослужіння.

Преосвященний — означення при титулі єпископа.

Преподобний — означення при титулі ієродиякона, архідиякона та ієромонаха.

Преподобні — праведні люди, які відійшли від світського життя, не брали шлюб, жили в монастирях, пустелях, перебуваючи в постах і молитвах. Преподобними є, наприклад, Серафим Саровський, Сергій Радонезький, свята Анастасія.

Преподобномученики — преподобні, які зазнали мук за Христову віру.

Притвор — західна частина храму (від входу), де в стародавні часи стояли ті, хто каялися, і оглашенні, або ті, хто готувався до хрещення.

Пророки — це святі, які жили на землі ще до пришестя Ісуса Христа і передбачали майбутнє про Спасителя та християнську віру.

Проскомідія — перша частина літургії, під час якої священик на жертовнику готує хліб та вино для здійснення Таїнства, згадуючи при цьому живих і померлих членів Христової Церкви.

Протодиякон — звання головного диякона.

Протоієрей — звання головного ієрея.

Проща — мандрівка до святих місць.

Псалом — священний піснеспів із Псалтиря.

Псаломник — дяк.

Псалтир — збірка псалмів, поділених на кафізми й слави, для богослужбового використання.

Пустинь — монастир або келія, які розміщено у віддалених безлюдних місцях.

Рака — велика кам'яна гробниця з мощами достойника чи святого.

Ризниця — приміщення з правого боку вівтаря, де зберігаються ризи, тобто священні одежі, які використовуються при богослужінні, церковний посуд і книги, за якими проводяться богослужіння.

Рівноапостольні — святі, які, подібно до апостолів, поширювали християнську віру. Рівноапостольними святими є Марія Магдалина, першомучениця Фекла, благовірний Володимир — князь київський, свята Ніна — просвітителька Грузії, благовірні цар Костянтин і цариця Єлена.

Сакос — верхній богослужебний одяг архієрея, коротке оздоблене вбрання із широкими рукавами.

Святителі — єпископи чи архієреї, які догодили Господу своїм праведним життям. Святителями є святий Миколай Чудотворець, святий Олексій митрополит Московський.

Святі люди — у святцях ми зустрічаємо перед іменами такі слова, як пророк, апостол, мученик, першомученик, преподобний, преподобномученик, святитель, блаженний, праведний, безсрібник. Це все святі люди, які під час свого земного буття догодили Богові своїм праведним життям. Після смерті святі перебувають з Богом на небі, допомагають людям, які живуть на землі. Святих ще називають Божими угодниками.

Священик — другий ступінь церковної ієрархії, середній між єпископом та дияконом.

Священномученики — святителі, що зазнали мук за Христа.

Серафими — шестикрилі ангели найвищого ступеня, які оточують престол Бога і звеличують Його співом.

Середній храм — це місце, де бувають присутні всі православні, що прийшли молитися.

Символи євангелістів — ангел, лев, тілець, орел, які позначають відповідно чотирьох євангелістів: Матвія, Марка, Луку, Іоанна.

Скит — монастир з особливо суворим статутом, розташований у віддаленому пустельному місці.

Собор — головний храм міста чи монастиря.

Собор кафедральний — головний храм єпархії.

Солея — підвищення спереду середнього храму перед іконостасом.

Софія — уособлена мудрість Божа.

Сповідники — святі мученики, які після тортур залишилися живими і помирали мирно.

Схизма — церковний розкол; схизматик — той, хто причетний до розколу.

Схима — ступінь чернецтва з особливим аскетизмом; схимник — чернець, який це сповідує.

Тезоіменитство — іменини, день ангела.

Треба — богослужіння, що здійснюється на прохання вірного (Таїнство, молебен, освячення, благословення).

Трикирій — підсвічник з трьома свічками, які знаменують нашу віру у Пресвяту Трійцю. Зберігається у вівтарі, використовується архієреєм для благословення народу.

Триптих — складень із трьох ікон.

Тропар — коротка молитва на честь свята.

Харизма — Божа благодать.

Херувими — ангельський чин.

Хоругви — ікони на матерії чи металі, прикріплені до довгих древок, у вигляді знамен. Їх носять під час хресних ходів як церковні знамена.

НАЦІОНАЛЬНЕ ВБРАННЯ

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ОДЯГ

Національний одяг нашого народу — це частка народної душі, цілий світ зі своєю неповторною декоративною мальовничістю, широким застосуванням різних матеріалів. Велике історичне та художнє значення українського народного одягу безумовне. Від глибокої давнини і протягом усього існування він задовольняв не лише матеріальні, а й духовні потреби людини, виконуючи необхідні побутові, соціальні, обрядові функції. Його високий мистецький рівень, емоційна насиченість яскраво відображають світогляд, естетичні смаки, саму психологію українського народу. Це самобутнє явище посідає визначне місце не тільки в національній, а й у європейській та загалом світовій культурі.

Розвиток українського одягу на всіх етапах відбувався в тісному зв'язку з іншими культурами. Традиційне вбрання розкриває глибинне коріння історії українського народу, пов'язане з ранньослов'янським періодом, а особливо з найвищими досягненнями Київської Русі, з його дохристиянськими традиціями. Зберігаючи ознаки різних епох, особливості українського одягу являють собою важливе джерело вивчення етнічної історії населення, його соціальної структури, естетичних поглядів та уявлень. Так, у Іпатіївському літописі згадується *кожух*, у «Слові о полку Ігоревім» — *кожух* і *опанча*, в інших джерелах — *сорочка, ногавиці, плащ (корзно), свита, клобук, вінець* тощо.

Чимало знахідок свідчать і про побутування в Київській Русі шкіряного та плетеного взуття, великої кількості прикрас. Ці матеріали суттєво доповнюються іконографією XI—XIV ст.: фрески, ікони книжкові мініатюри дають уявлення про одяг пануючих верств населення — князів, бояр, дружинників тощо. На фресках Софійського собору в Києві збереглися зображення одягу не тільки князівської сім'ї, а й музикантів, мисливців.

Символіка народного одягу — важлива складова національних традицій. Зафіксована в такий спосіб соціально значуща інформація забезпечує не лише розвиток самого українського костюма, а й значною мірою життєздатності усієї нації. Знакові функції належать до тих стереотипів, у яких упродовж віків утілювався досвід поколінь, їхні уявлення про довколишній світ і людину серед цього світу. Вони стосуються насамперед знання про те, що таке буденний одяг, святковий, обрядовий, престижність одного виду одягу і не престижність іншого, естетичність виготовлення одягу для певних соціальних груп, правила користування одягом залежно від віку, статі, сімейного стану, розуміння моральних приписів щодо межі дозволеного в проявах особистих смаків тощо.

Загальною характерною рисою традиційного українського одягу та численних доповнень до нього є декоративна мальовничість, яка показує високий рівень культури виробництва матеріалів для одягу, створення його різноманітних форм, володіння багатьма видами й техніками опорядження та оздоблення. Артистичне багатство національного одягу ще виявляється у розвиненій гамі кольорів та в мистецьких формах. А разки червоного намиста й кілька барвистих стрічок завершують ефект гармонійної цілісності національного одягу українських дівчат. Вишивка та мереживо на одязі — свідчення мистецького смаку й артистичного досвіду наших жінок, майстерність, що передавалася з покоління в покоління. Водночас народному одягу притаманна значна варіативність.

Основою мистецького стилю українського національного одягу є стиль бароко, він проявляється у певних перебільшеннях, наприклад рукава жіночої сорочки. У різних регіонах України костюми зберігають певні відмінності, особливо помітні, коли порівняти, наприклад, костюми Слобожанщини і Полісся, або півдня України і Карпат. Своєрідні риси і досі зберігаються у народному одязі лемків, бойків, гуцулів. В українському традиційному вбранні кінця XIX — початку XX ст. поряд із збереженням давніх місцевих ознак простежуються й пізніші нашарування, пов'язані насамперед з історичною долею українських земель. Так, одяг населення Правобережжя зазнав помітного впливу польсько-литовської, Лівобережжя — російської культури. Велике значення мало й те, що через Україну йшло інтенсивне та постійне торговельне й культурне спілкування країн Заходу і Сходу.

Загалом кожен народ оцінює свій національний одяг як найдосконаліший та найкращий, і це є природним явищем, тож слід сказати кілька слів про етнічну символіку українського національного одягу. Етнічна специфіка одягу проявляється у міжетнічних контактах і цілком залежить від їхнього характеру. Там, де міжетнічні стосунки не були напруженими, виникали своєрідні регіональні комплекси, особливістю яких були етнічні символи кількох народів. Прикладом є одяг українського та молдавського населення Буковини. Водночас історія народного костюма українців знає випадки, коли його збереження від іноетнічного впливу виступало як своєрідний спосіб протесту. Етнічними символами народного костюма українців є ряд с особливостей одягу інших народів. Зокрема, значна частина запорозького козацтва з міркувань престижу запозичила чимало прикметних ознак одягу народів Європи та Сходу. Пізніше козацький костюм не лише справив помітний вплив на розвиток українського народного одягу в цілому, але часто й усвідомлювався як суто національний.

Елементи національного костюма були не лише вбранням, а й предметами народних ритуалів. Насамперед це стосується жіночих головних уборів, найпоширенішими з яких є хустки, вінкоподібні головні убори дівчат та чоловічих головних уборів тощо. Завдяки своїм самобутнім рисам традиційний одяг українців був певною позначкою належності людини до тієї чи іншої верстви суспільства, мав досить широку й складну семантику, символізуючи, крім етнічних, регіональних чи соціальних ознак, вік, стать людини, її сімейний стан чи рід заняття.

Свою символіку має обрядовий костюм, здебільшого це окремі його компоненти: хустка або рушник на сватанні, крижмо (спеціальний рушник) на народинах, біла (частіше чорна) хустка на похоронах. Вони мають захистити людину від злих сил, принести добробут, здоровя, щасливе кохання. Вважалося, що особливу магічну силу мали речі, виготовлені спеціально для того чи іншого обряду власними руками: дівчина мала власноруч пошити сорочку своєму нареченому, проводжаючи козака у військо, дівчина чи дружина обов'язково дарували вишиту хустку (щоб живим повернувся, а коли не судилося, — щоб накрили лице козакові). Символічне значення мали й обов'язкові весільні дарунки — чоботи від зятя та намітка — свекрусі від невістки.

Етнографи поділяють національний одяг за способом виготовлення на *шитий* і *нешитий*. За розміщенням на стані людини — *натільний, нагрудний, стегновий (поясний)*. Одяг також буває *верхній* і *нижній*, на що ми звертали увагу, пояснюючи елемент національного костюма.

Національний одяг — це вияв святкового, урочисто піднесеного настрою, вияв одухотвореного мистецтва українського народу.

Подаючи невеликий довідник, ми відштовхувалися від назв та побутування національного одягу впродовж XVIII—XIX ст. (а деякі елементи збережені й до сьогодні). Пропонований розділ не має за мету показати історію

розвитку національного одягу, — це тема окремої книги. Пропонуємо вашій увазі найбільш поширені деталі одягу, прикрас, взуття, на назви яких ви можете натрапити в художній чи науково-популярній літературі.

Взуття — його форми та матеріал, як і одягу в цілому, виникли та розвивалися в різних районах України залежно від природних умов, характеру господарювання, майнових статків, а також враховувалося призначення взуття (ясна річ, що ніхто не піде поратися на городі в черевиках чи чоботах). Тож виготовляли взуття із рослинних стебел або кори дерева (лика), зі шкіри та повсті. Техніка виготовлення залежала від матеріалу, тому взуття було плетеним, стягнутим, зшитим.

Личаки плели з лика, *постоли* виготовляли методом стягування, *сап'янці* (чоботи-*чорнобривці*) шили з високоякісної шкіри сап'яну (сафяну).

Сап'янці — це було святкове жіноче взуття. Про добру господиню та сімейний добробут народне прислів'я свідчить: «На нозі сап'ян рипить, а в борщі півник кипить». До святкового жіночого взуття належали також черевики (частіше вживано було — черевички, як у Гоголя). Шили їх не тільки з кольорової шкіри, а також і з міцної коштовної парчі та обшивали «золотим узороччям». Черевички вважалися більш дівочим взуттям, а сап'янці — взуттям заміжніх жінок: «Кому хустка на голову, тому й сап'ян на ногу, а в кого стрічка в косі, в того й парча на нозі». Слід зауважити, що таке взуття як лапті, ходаки, постоли подекуди затрималися на крайній півночі в поліських селах та в населення українських Карпат. На східноукраїнських землях таке взуття хоч і відоме, та не дуже шановане, бо лапті чи постоли — це ознака великої бідності. Існує навіть приказка: «Впуталась, як Настя в лапті» — це про дівчину або жінку, яка потрапила в якусь халепу.

Чоловіки носили чоботи, крій яких тривалий час не зазнавав ніяких змін. Це були переважно чорні *юхтові*

або *хромові* чоботи. Юхтові (з грубішої шкіри) носили селяни, а хромові — міщани, тому й казали: «Видно пана по халявах». Найкраща юхта виходить із кінської шкіри, найгірша — із свинячої, бо пропускає воду і швидко розмокає, а взимку мерзнуть ноги. Про «свинячі чоботи» казали: «Не дай, Боже, з Івана пана, з кози кожуха, а з свині чобіт!»

Вінок та вінкоподібні головні убори — це атрибут головного убору дівчини. Кілька слів про саму зачіску. За часів Київської Русі тривалий час дівчата носили розпущене волосся, розділене посередині. Але згодом ця традиція змінюється і в Україні дівчата заплітають волосся в коси, а розпущене волосся використовують тільки під час певних обрядів.

У деяких місцевостях Прикарпаття тривалий час зберігався старовинний звичай продовжувати природне волосся штучними косами з червоної бавовняної стрічки. Здається, зараз ця традиція повернулася у вигляді молодіжних зачісок.

На Гуцульщині дівчата вплітали в косу нитку (*шварку*), на яку нанизували ґудзики. Для закріплення коси на голові її густо оплітали червоною вовною (*попліткою*) або прив'язували кінці кіс на тім'ї червоною стрічкою, яка закінчувалася на потилиці. Зачіску оздоблювали живими квітами — закосичували.

На Покутті дівчата розділяли волосся на тім'ї на дві половини і заплітали над вухами коси (*китки*), які укладали на зразок вінка.

Для дівчат Лівобережжя у святкові дні було типовим заплітання волосся в одну косу, яка вільно звисала за спину, а в будень — у дві, що закладалася вінком.

На Правобережжі і в свято, і в будень дівчата заплітали волосся здебільшого у дві коси, які в свято вільно спадали за спину, а в будень закріплювалися довкола голови.

На Полтавщині дівчата інколи заплітали волосся в одну велику і кілька маленьких кіс. Відомі й більш складні

зачіски, наприклад, *у зв'язку*, при якій частину волосся спереду розділяли навпіл та напускали на обидві сторони чола, утворюючи так звані *начоси*, кінці яких закладали за вуха під коси.

Звичай прикрашати голову квітами (*квітчатися*) був дуже поширений. Заплітаючи волосся у дві коси, дівчата обвивали їх навколо голови та закріплювали за ними квітки, що створювало враження надітого на голову вінка.

Дівочі головні убори суттєво відрізнялися від жіночих. Їм притаманна яскрава різнобарвність і пишність та насиченість кольорів. Особливим розмаїттям форм і оздоблень відзначалися весільні головні убори. Характерним для них було те, що верх голови, *маківка*, був завжди відкритим. Звідси й головний убір здебільшого мав вінкоподібний вигляд.

Вінки-шнури мали вигляд тоненької яскравої стрічки, яку пов'язували навколо голови і закріпляли ззаду, стримуючи розпущене волосся. За таку стрічку (Чернігівщина) затикали штучні або живі квіти. Також нашивали закладену у дрібні складки різнокольорову тканину (Київщина), що імітувала вінок.

Вінки площинні виготовлялися на твердій основі (наприклад, картонній), яка мала циліндричну форму. Часом на неї нашивали у багато рядків вузенькі різнокольорові стрічечки, зібрані у дрібні складки. Частіше ж основу обтягували шовковою тканиною, а зверху прикріплювали квіти.

Вінки звиті мають і складне виготовлення, і значні територіальні відмінності. Наприклад, розмір квітів поступово зменшується в напрямку потилиці (Подніпровя), а в інших місцевостях (на Поділлі) — у протилежному напрямку. У звитому *чубатому* вінку виділяли передню частину композиції. Робили його з живих і паперових чи воскових (штучних) квітів, прикрашали позлітками, пташиним пір'ям, пофарбованим у яскраві кольори, а ззаду на спину опускалися барвисті стрічки.

У Західній Україні такі вінки прикрашали уплітками, ґерданами зі скляних намистин, листками позолоченого барвінку. Дівчата підв'язували підборіддя червоною хустиною і, піднявши її на тім'я, опускали кінці з тороками за голову. Попід хускою з боків голови втикали живі або штучні квіти — *чічки*.

На Івано-Франківщині до кіс прив'язували цілі жмути червоної, рідше різнокольорової вовни, яку опускали на плечі — уплітки.

Гуцулки носили вінки зі стеклярусу та стрічок, штучних квітів і павиного пір'я — *карабулі*. На весілля надівали головний убір у вигляді шапочки, виготовленій із герданів та стрічок і оздоблений спереду круглими металевими бляшками, а збоку китицями квітів.

На свята прикрашали коси квітами або дрібним пір'ям, яке вмочували в розтоплений віск. Поверх усього цього накладали різнокольорові шовкові стрічки, кінці яких опускали на плечі. Безперечно, важливим елементом вінків були стрічки-*бинди*, які у великій кількості дівчата прикріплювали спершу до однієї стрічки, а потім її прилаштовували до вінка чи пов'язували на шиї (Чернігівщина, Лівобережна Київщина, Черкащина). Тривалий час на Гуцульщині побутувала ще одна прикраса під назвою чільця, що складалася з низки тоненьких орнаментованих латунних пластинок, що спадали на чоло, вони зберегли багато архаїчних рис і нагадували старовинні прикраси періоду Київської Русі.

Гачі — чоловічі штани; інші назви: *порти, ногавиці, холошні*. Це одні із найдавніших ще слов'янських назв, що подекуди збереглися і зараз. Вузькі штани з такою назвою були поширеними в західних та південних областях України, виготовлялися переважно з білого, рідше темного сукна.

Гуня — жіночий і чоловічий плащ з довго ворсового сукна, з фальшивими рукавами, що накидався на плечі. Гуню зав'язували спереду мотузкою. Побутував такий одяг переважно як старовинний гуцульський плащ-накидка.

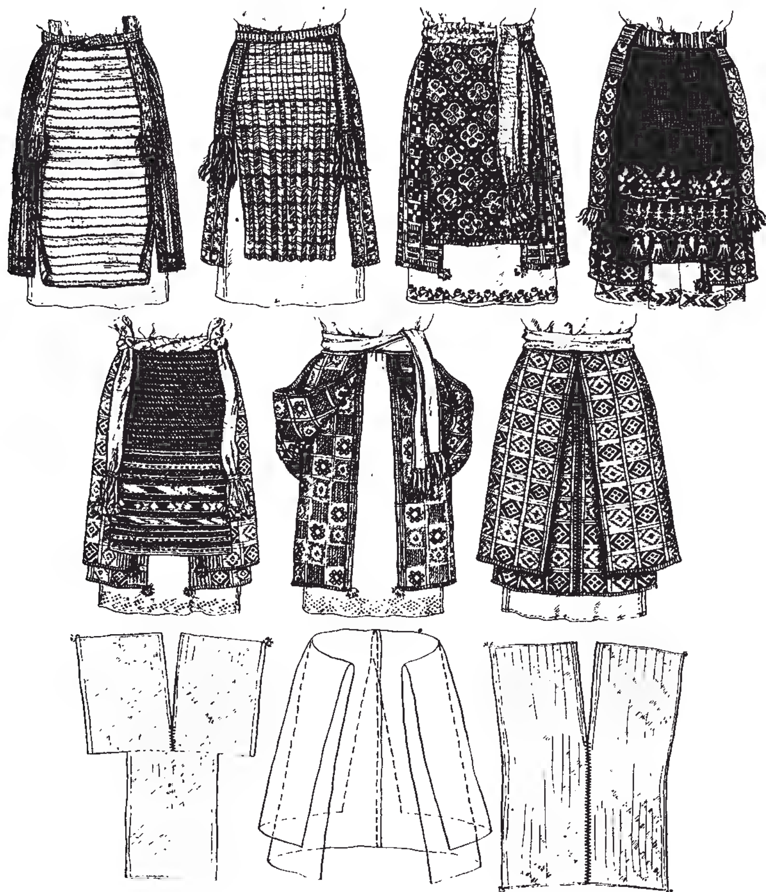
Дерга належить до жіночого стегнового одягу. Щоб її виготовити, брали колись грубе сукно, виткане з овечої вовни, перерізували на три шматки, зшивали вздовж і виходило полотнище, яке й називали дергою. Ідучи на роботу, жінки і дівчата такою дергою обмотували свій стан навколо і підперізувалися крайкою.

Дукати — нагрудна жіноча прикраса. Монети посідали особливе місце серед традиційних прикрас. Звичай використовувати монети як прикраси дуже давній: у різних народів монети нашивали на одяг, доповнювали ними ювелірні вироби або ж повністю з монет складали прикраси. В Україні були найрізноманітніші способи носіння прикрас із монет (дукатів), але переважно це були скріплені між собою 3-5-7 монет у вигляді намиста, прикріплювали їх до коралів тощо.

Жупан — верхній чоловічий або жіночий одяг до п’ят. До 17 ст. жупан був святковим одягом заможної козацької старшини, шляхти, міщан, потім набув поширення серед селян. Для багатих жупан шили з парчі, штофу, тонкого фабричного сукна синього або зеленого кольору, він був приталений, з призбираною спиною, з відкладним або стоячим коміром, манжетами. Кишені та поли оздоблювалися кольоровою тасьмою, гарусом, шнуром. Уздовж полотнищ у два ряди і на кишенях пришивалися ґудзики. Жупан носили разом із кунтушем, а згодом заможні селяни стали носити разом зі свиткою. Шлюбний жупан — із синього сукна, обшитий білим хутром. Щодо самої назви одягу немає одностайної думки: одні вважають, що це слово походить з латинської мови, інші — що від татарського «зубун». Останній варіант правдоподібніший, бо український жупан схожий на бешмет, що є одягом іранських племен на Кавказі. Народні приказки про жупан є такі: «Поневолі пан у жупані ходить, бо свити не має», «Який пан, такий і жупан», «Вбрався в жупан та й думає, що пан».

Єршанки — зимові чоловічі штани з овечих шкур хутром усередину.

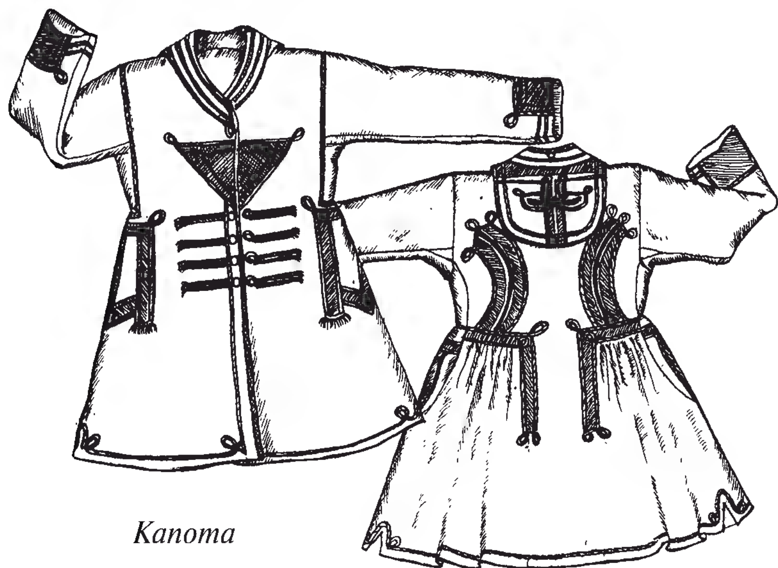
Запаска — поясний жіночий одяг, який носили по всій Україні. Запаска (обгортка) складалася з двох пілок шириною 60-70 см. Поперечну запаску шили з двох поздовжніх поперечносмугастих полотнищ, *волосову* — ткали з тонкокрученої вовняної пряжі, *дротяну* (святкову) запаску перетикали золотою ниткою. Поширені були запаски двох видів. Один із них — це чотирикутний шматок вовняної

Жіночий настегенний одяг.

тканини із зав'язками на верхніх кутах. Такі запаски вдягають по дві: одну спереду, другу ззаду, але так, що з обох боків, де сходяться запаски, трохи видно сорочку. Одна з таких запасок використовується як попередниця до плахти. Другий вид — один суцільний шматок вовняної тканини, що ним обгортають стан навколо, але так, щоб кінці його сходилися спереду. Поверх такої запаски вдягають інший шматок тканини — попередницю (що згодом перетворилася на нинішній фартух). Запаску і попередницю разом підперізують крайкою (поясом), що її кінці мають звисати ззаду або з лівого боку (у молодиць), дівчата зав'язували крайку спереду. Обперезавшись крайкою, дівчата й молодиці підсмикують сорочку догори настільки, щоб знизу з-під запаски і попередниці було видно вишитий поділ сорочки. На свято молоді жінки носили зелені та червоні запаски, передня частина яких прикрашалася тканим орнаментом або вишивкою. А попередниці (фартухи) як святкове вбрання виготовляли з дорогих тканин, частіше привізних — парчі, візерунчастого шовку, шерсті. О. Воропай зафіксував таку іронічну приповідку: «Як були ми молодими, то ходили по дубині у червоних запасках і сивизна на висках». Ця іронія спрямована проти тих жінок, що занадто довго вважають себе молодими, бо ж червоні запаски носять дівчата та молоді жінки, які нещодавно вийшли заміж.

Капота — старовинний святковий верхній одяг міщанок з покупних тканин, довший і ширший за жупан, з широкими і дрібними фалдами, з вузькими рукавами, виложистим коміром, вільний у талії. Рукава і спина капоти обшивалися чорною тасьмою, а шили капоту з тонкого сукна або з шовкових тканин червоного, рожевого, блакитного кольору чи з розводами або квітами. Капота має великий викот біля шиї, щоб видно було намисто та дукачі. З ужитку виходить у другій половині XIX ст., але особливості оздоблювання зберігаються ще довго стосовно іншого одягу.

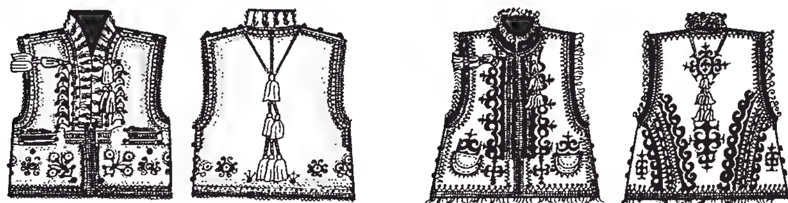

Капота

Каптан (жупан) — козацький верхній одяг трохи нижче колін (щоб легше було скочити на коня), без ковніра, застебнутий густо ґудзиками, перепоясаний м'яким поясом, до якого з лівого боку була причеплена шабля. Усі інші носили цей одяг трохи довший, ніж у козаків.

Керея (сіряк, кобеняк, бурка, затула) — це плащоподібний верхній одяг прямоспинного крою із вставними клинами по боках; його носили заможні селяни, козацька верхівка. Був поширений на всій території України. Так називався також довгий широкий суконний одяг. Керея не мала застібок, тому підперезувалася поясом. Носили її поверх усіх видів верхнього одягу в негоду. Шився з одного або двох перегнутих на плечах полотнищ саморобного сукна гіршого ґатунку чорного або сірого кольору. По боках вставлялися великі клини, до невеликого коміра пришивався прикрашений вишивкою капюшон.

Кептар — кожушок без рукавів, який і досі носять жителі Карпат та Прикарпаття. Виготовляється з овчини,

Кептарі

оздоблений смушком, вовною, шнуром, сап'яном, бляшками і має багато варіантів і щодо оздоблення і щодо довжини. Саме слово «кептар» походить із румунської мови і означає «груди». І до сьогодні це зручний одяг як для чоловіків, так і для жінок.

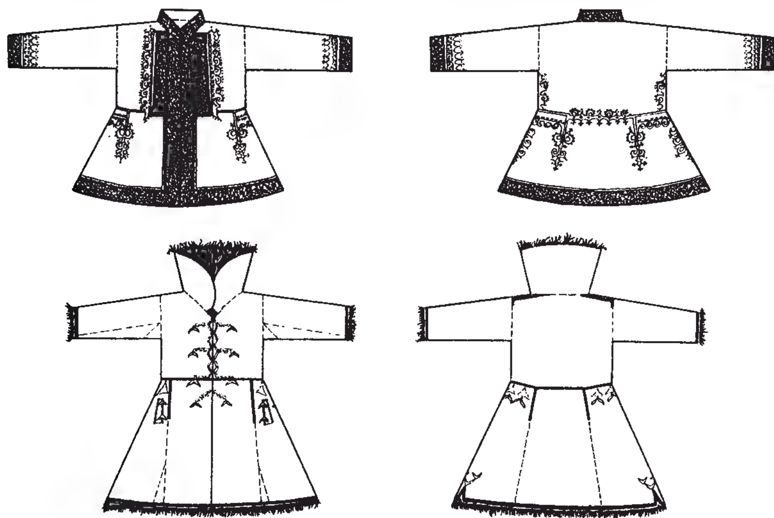
Керсетка (корсетка) — жіноча безрукавка, яка мала багато місцевих варіантів довжини, пропорцій, оздоблення. Шили їх з тонкої вовняної матерії, оксамиту або шовку, на підкладці, без коміра, переважно приталеними (в стан). Побутували вони здебільшого на Київщині, Чернігівщині, Полтавщині, частково на Півдні України. Дівочі керсетки переважно «гладкі» (облягають талію, стан), а жіночі з «вусами». «Вуса» — це складні чотириярусні складки; їх буває п'ять або сім, вони надають одягові пишноти і легкості барокового стилю. Довжина їх буває до коліна й коротше. Довші керсетки носили на Полтавщині, коротші в західних землях України. Застібка знаходиться з лівого боку, на Уманщині — посередині, а в галичанок зовсім не застібаються.

Керсетки

Кибалка — це пристосування для жіночого догляду за волоссям, що мало вигляд луб'яного кільця. Інші назви: *гибалка, хомевка, хомля, обруг, кичка*. Розділивши волосся на дві половини і скрутивши кожну у джгут, жінка намотувала її на кибалку. Такі підкладки виготовляли також із конопляного шнурка, скрученого полотна, дерева, лика, соломи. Кибалку накладали на голову, закручували на ній волосся, поверх надівали очіпок, який пов'язували наміткою або хусткою.

Кожух — зимовий одяг із овечих шкур хутром усередину. Колір кожухів був переважно білий, але згодом став більш популярним коричневий або червонястий, бо вичинка білої овчини складніша і згодом вона занепала, але й донині такі кожухи користуються попитом. Раніше кожухи прикрашали вишивкою, аплікацією з кольорової шкіри, нашивками з яскравих плетених шнурів, китичками з вовняних ниток тощо. Різновид кожуха — кожушанка, це теж кожух, але зверху покритий тонким фабричним сукном. Кожухи зазвичай носили козаки та

Типи кожухів

селяни, а шуби — пани, тому й казали: «У кого кожух овечий, у того душа чоловіча, а шуба — це згуба», «Ми в кожусі та при своєму дусі, а хто в лиссях — той у мислях» (про людей багатих та нещирих), «Козячий кожух та вербові дрова — смерть готова», «Кожух та свита та й душа сита». Вважається, що слово «кожух» походить від слова «кожа», а «шуба» від мадярського і означає те ж саме, що й наш кожух.

Кораблик — головний убір заміжніх жінок, який за формою справді нагадує кораблик: невелика шапочка продовгасто-округлої форми. Передні та задні кінці кораблика іноді були подвійними, а через це на голові виходило щось на зразок чотирьох вушок, чи ріжків. За козацьких часів шили їх з оксамиту, парчі, а відвороти робилися з бобрового хутра.

Крайка — тканий пояс, за допомогою якого утримувався стегновий незшитий, а пізніше і зшитий одяг: запаска, плахта, дерга. Жіночі крайки — як і чоловічі пояси — бувають тканими і плетеними. Тчуться крайки з шовкових або вовняних ниток, а плетуться з бавовняних ниток і вовни; бувають червоні, сині, зелені та квітчасті з китицями або торочками з обох боків. Інколи за крайку брали вузенький білий довгий рушничок (Центральна Україна), який був обов'язковим у весільному вбранні молодої. Ширина крайок була від 3 до 15 см, а довжина — до 3 м.

Кресаня — чорний фетровий капелюх гуцулів, дно якого було обведене золотавим галуном, узорною бляхою (басаманом) або різнокольоровими шнурками (*байорками, черв'ячками*). Кресаню підтримував ремінець (*підборідь*) із червоного сап'яну, вибитий мусянжовими заклепками. Оздоблювали її пір'ям глухаря або павича, а збоку звисали кулясті вовняні китиці (*бовтиці*).

Кучма — висока циліндрична (Поділля, південь Волині), рідше напівсферична або конусоподібна шапка (південні, південно-західні райони) з овчини чи іншого хутра. Носили такий чоловічий головний убір по всій території

України, на Чернігівщині та півночі Волині носили так звані рогаті шапки.

Кунтуш — верхній жіночий і чоловічий одяг з відрізною приталеною спинкою, зі зборками і вилогами на рукавах. Рукава вузькі, комір двобортний, відкладний. Кунтуш не мав пояса, застібався на талії гапликом (спеціальним гачком); носили такий одяг старшина й цивільні урядовці — одяг з різної тканини з розрізними «фальшивими» рукавами (вильотами), які перекидали через плечі на спину; без пояса. Простим козакам, наприклад, такий одяг не дозволялося носити. Напинався він поверх жупана, шився з дорогого кольорового сукна, прикрашався срібними, золотими або шовковими шнурами.

Намисто — давня жіноча нагрудна прикраса, поширена по всій території України. Найбільше цінувалося намисто з дорогих природних матеріалів — коралів, бурштину, перлів, гранатів, скла, смальти. А в ряді районів Західної України зберігалася традиція прикрашатися намистом із плодів — *клокічкою*. Та найпоширенішим було коралове намисто, хоча воно було не з дешевих. Кількість разків намиста (часом доходила до 25) на шиї дівчини чи жінки свідчили про достаток у сім'ї. Кораловому намисту приписували цілющі властивості. У траур та в піст не носили червоних коралів, натомість вдягали скляне — молочне або прозоре.

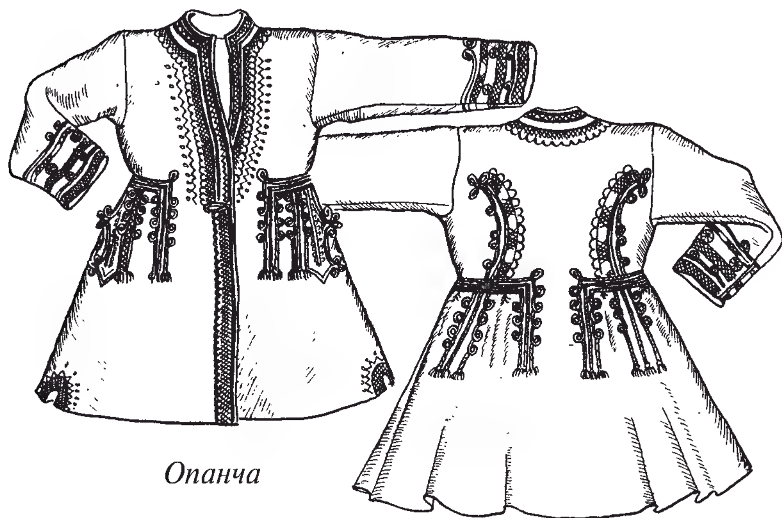
Намітка — білий рушничок, з обох боків обшитий червоними нитками. Це була лляна, зрідка конопляна або взагалі прозора (часом підкрохмалена) тканина завдовжки до 5 м і завширшки до 50 см. Намітку (убрус) починали носити після весільного обряду розплітання коси. Голову молодої покривали очіпком, а поверх пов'язували намітку або ж запинали хустку. Так жінка мала вбиратися аж до кінця своїх днів. Найпоширенішим способом запинання намітки було обгортання її навколо очіпка та зав'язування пишним бантом ззаду. Намітка мала різні назви: *плат* (Волинь, Західне Полісся), *серпанок* (Південне Полісся),

перемітка, рантух (Львівщина, Гуцульщина, Буковина), *завійка, намiт* (Прикарпаття) та ін.

Обрус — це також жіночий головний убір заміжньої жінки. Обрус звичайно коротший, але й набагато ширший за намітку. Його не зав'язують, а кладуть на голову і кінці спускають на плечі. Найбільш поширеним обрус був у лемків, частково в Галичині та на Волині. А на Поділлі обрусом називали скатертину, що нею накривався стіл. Є припущення, що колись у них теж обрусом накривали голову.

Опанча — верхній одяг халатоподібного типу, який шився частіше з одного або двох перегнутих на плечах довгих полотнищ домашнього сукна гіршої якості, чорного або сірого кольору аж до п'ят, мав обов'язково каптур. Застібок в опанчі не було, підперезувалася поясом, одягалася поверх іншого одягу. Опанчу використовували в основному як одяг для далекої дороги або ж використовували в негоду.

Очіпок — циліндрична шапочка (предмет убрання заміжньої жінки) з плескатим дном, з розтином на потилич-

Опанча

ній частині, який стягувався шнурком. Інші назви: *чепець, каптур, капор, чепак, керпа*. Часом очіпок виготовляли на підкладці і виразно прикрашали узорами. Молоді жінки

Жіноче вбрання голови

носили очіпки синього, білого, зеленого кольору, жінки похилого віку — чорні. Залежно від статків, очіпки шили з бавовняної тканини, оксамиту, шовку, парчі.

Очкур — вузький шкіряний або з рослинних волокон чоловічий пояс, який втягувався в очкурню (обшивку) широких штанів. Одягнувши такі штани, застібають очкур на пряжку; вільний кінець очкура обводять навколо стану і знову застібають на пряжку, але так, щоб він був трохи «на ослабі». Кінець очкура залишається звисати з правого боку. При такому способі одягати штани утворюється багато складок і, якщо це полотно, тонка вовна, китайка, то це має ошатний вигляд, бо шаровари наприклад, пишними складками облягають чоловічий стан. Побутував очкур переважно на Подніпров'ї і часто виготовлявся для щоденного використання з сирової шкіри. Про очкур казали: «З переляку очкур луснув», «Очкурем підперезався, та й зовсім зібрався», «Ой чумак дочумакувався, штанів нема, очкур обірвався!»

Плахта — жіночий поясний одяг, зшитий (або частково зшитий) з двох довгих пілок, витканих з різнокольорової вовни, вона вдвічі ширша за запаску. Полотнища зшивали приблизно наполовину або на дві третини. Зшита частина охоплювала фігуру ззаду, а незшиті крила (криси) вільно звисали по боках. Іноді передні кінці плахти підтикали під пояс. Заможні жінки носили дорогі нарядні плахти, а спереду пов'язували візерунчасту вовняну або парчову запаску. За кольором плахти вони називалися *синятка, солов'їні очі, червчатка*, за формою орнаменту — *картата, крижева, грушева, хрещата*, за малюнком — *мотилівка, степова*, за способом ткання — *проста, закладна*. Незважаючи на колір, майже всі плахти мали одну особливість: різнокольорові смуги проходять уздовж і впоперек, утворюючи квадратики, що нагадують собою шахівницю. Плахтою також називають спідницю з 3-5 пілок самотканного полотна, зібраного в поясі. (Пілка — тканина на всю ширину.)

Серед дослідників є така думка щодо походження плахти: судячи з орнаментації, маємо справу зі старовізантійським впливом. З усіх слов'янських народів плахти мають ще тільки болгари. У деяких народних приказках і прислів'ях згадується плахта: «Не було в куми запаски, аж гульк: кума в плахті походжає!» (про людину, яка приховує свої статки, а якийсь момент з'ясовується, що вона аж ніяк не бідна), «Шовкова плахта не к будню, а к святу годиться», «Скочила з пенька плахта рябенька» (коли хтось із жінок чи дівчат десь несподівано з'являвся).

Попередниця — необхідний додаток до плахти, що шиється з барвистої вовняної тканини. Долішня (нижня) частина попередниці оздоблюється вишивкою або впоперек нашитими стрічками. Колір попередниці підбирають під колір плахти, а тому вони бувають червоні, сині, зелені і білі. Білі попередниці з червоним обрамленням поширені в північній частині України. На Волині попередниці тчуть на зразок маленького килимка з гарним геометричним орнаментом. Оздоблені попередниці зустрічалися на західному Поділлі та Карпатах; там їх шиють з чорного оксамиту і вишивають шовком і прикрашають різнокольоровим намистом. Попередниці носять однаково і дівчата, і жінки (щоправда, у дівчат вони барвистіші, яскравіші).

Пояс — обов'язковий атрибут як чоловічого, так і жіночого одягу. Вони були обов'язковим елементом і водночас прикрасою одягу. За їхньою допомогою закріплявся поясний та розпашний одяг, вони захищали та стягували м'язи живота під час фізичних навантажень (чи то праці, чи то змагань, чи то бою). За Київської Русі вони були досить коштовними і важливою ознакою гідності можновладців, їх навіть передавали у спадок як частину майна. До чоловічих поясів кріпилися різні необхідні речі: кресало, гребінь, невеликий ніж тощо. Врешті вони вважалися талісманами та певними оберегами, а також як прикраса. Як витвори художнього мистецтва пояси були неповторними, їх не

можна було копіювати. Існувала традиція зображення на поясах певних знаків — оберегів, символів, емблем, а в XIX ст. в орнамент пояса іноді вписували ініціали, ім'я власника (коханого чи коханої), дату та місце народження. Вони пов'язані зі сферою обрядовості, а також народної моралі. Зокрема, показатися на людях без пояса означало зганьбити себе, дати привід для розмов. Пояси були повсякденні (скромніше виготовлені) і святкові — справжній витвір мистецтва.

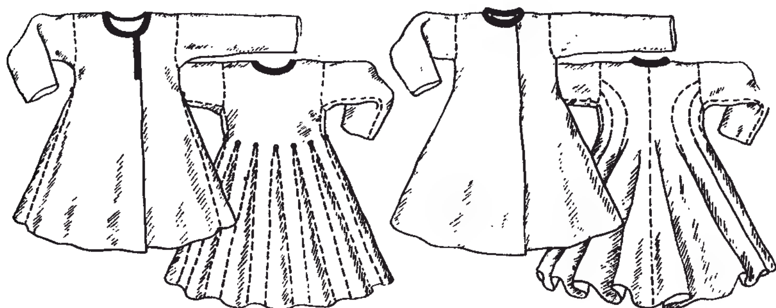
Пояси виготовляли з вовни, льону, конопель, тканини, шкіри. Заможне населення та козацька старшина використовувала пояси так звані персидські або слуцькі, для виготовлення яких використовували шовк різних кольорів, срібну та золоту нитки. Слуцькі пояси виготовлялися в м. Слуцьку (Білорусь), де була заснована велика мануфактура з виробництва поясів. Золототкані слуцькі пояси мали характерну двобічність, при цьому кожний з боків мав свій колір і візерунок.

Ширина пояса коливалася від 3 до 30 см, кінчики поясів були з різнокольоровими торочками або великими кулястими китицями (*кутасами*). Ну а бідніше населення носило нефарбовані пояси або ж просто лико чи мотуззя.

Пояс-рушник — обов'язковий атрибут весільного обряду. На поліссі молода дарувала своєму обранцеві червоний пояс, що мав оберігати його від нещастя. Полтавчанка підперізувала молодого святково вишитим поясом, що мав примножити чоловічу силу. Загалом же пояс — річ святкова, що була ознакою заможності.

Рантух — головний убір заміжньої жінки — біла, тонка хустка, див. також *намітка*. Рантухом називали також тонку бавовняну тканину.

Свита — верхній жіночий і чоловічий одяг з домотканого білого або сірого сукна довжиною до колін і нижче. Свити шили прямоспинного крою, з вусами (клинами) по боках, з відрізною спинкою, зі зборами і розрізами по боках. Різновиди свити набули значного поширення в

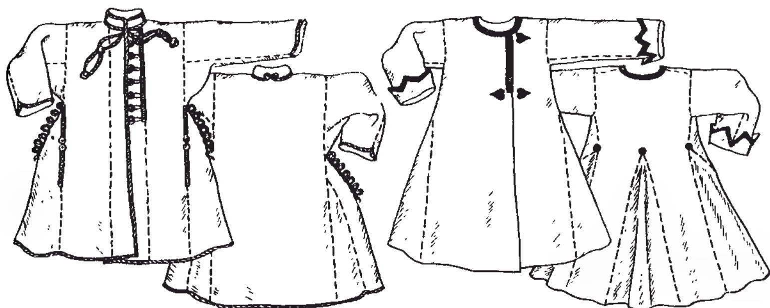

Свити

центральних районах України в XIX ст.: *до вусів, під стан, до рясів, до заборів* та ін. Свита — це найстародавніший і найпоширеніший верхній одяг українських селян, про нього в народі казали так: «На панові шовчок (*шовк*), а в животі щолчок (*звуки на порожній шлунок*), а в нас хоч свита та душа сита», «Найкращий парубок Микита, що на ньому сіра свита».

Сердак — короткий старовинний гуцульський верхній одяг з домотканого валяного сукна (частіше коричневого кольору), оздоблений вовняними шнурами, який носили переважно наопашки, — накидаючи на плечі.

Сережки — один із найдавніших видів жіночих вушних прикрас, який поширений і тепер. З ними пов'язано бага-

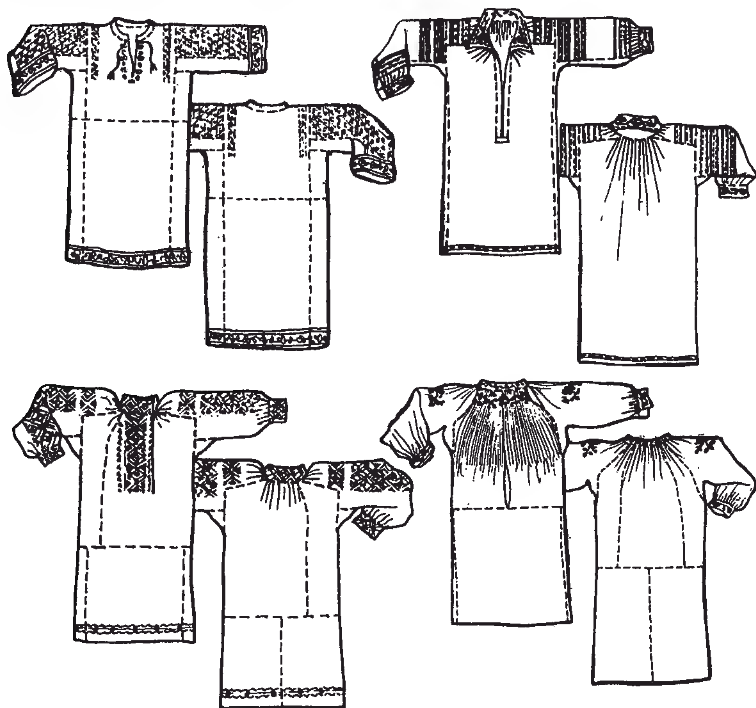
Сердак

то повір'їв: сережки могли знімати головний біль, загубити їх вважалося великим нещастям. За традицією, у піст і під час трауру вдягали найпростіші сережки у вигляді кільця, а в першу шлюбну ніч молода обов'язково мусила зняти сережки. Дівчатка починали носити сережки, починаючи з дворічного віку, це були прості мідні сережки, а дівчата й жінки — срібні, позолочені, зрідка — золоті. Залежно від форми вони мали назви: *каблучки, калачики, п'явочки, уточки, метелики, ягідки, маківки*. До сережок часом кріпилися привіски — *бовти, теліпони.*

Сорочка — жіночий і чоловічий одяг. Традиційний з давнини колір сорочки — білий. Національний характер білої сорочки підкреслюється в багатьох народних прислів'ях і приказках: «До Великодня сорочка хоч і лихенька, аби біленька», «Як неділя, то й сорочка біла», «Як мати рідненька, то й сорочка біленька», «Перша Пречиста любить паляницю м'якеньку, а друга — сорочку біленьку». До речі, наші північні сусіди, як стверджує О. Воропай, полюбляли сорочки кольорові, а найбільше захоплювалися червоними сорочками, цей звичай вони запозичили від татар.

Шили сорочки з домотканого лляного або конопляного полотна. Основні типи сорочок за кроєм: тунікоподібні, сорочки зі вставками по плечу або по основі, сорочки з уставкою або поликом. Сільська чоловіча сорочка сягала майже колін, носили її навипуск та підперезувалися шкіряним або в'язаним поясом. Комірець чоловічої сорочки низенький, переважно стоячий, тільки на західному Поділлі та на Волині зустрічаються відкладні комірці. Заможна козацька старшина носила сорочки з тонкого полотна, вишитого шовком, сріблом або золотом. Подібна за кроєм до народної вона відрізнялася якістю тканини, оздобленням. До того ж вона заправлялася в шаровари, підперізувалася поясом і поверх вдягався дорогий жупан.

Забезпечення чоловіків та інших членів родини білизною покладалося традиційно на дружину. Молодий

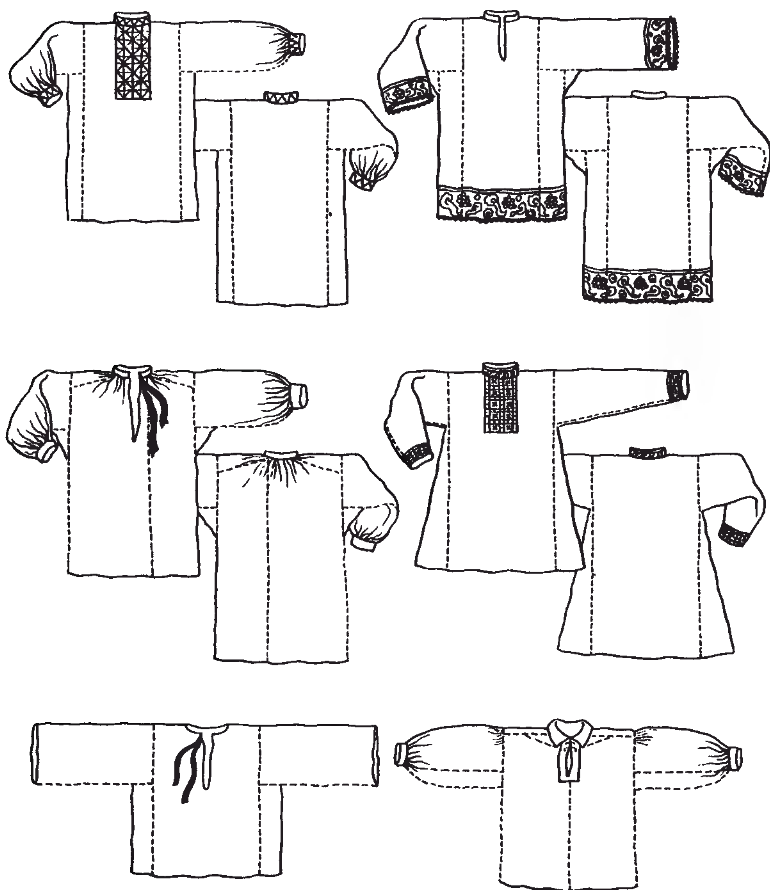
Типи жіночих сорочок

приносив з дому 2-3 сорочки, що їх виготовила мама або сестра, а вже на весіллі, наприклад, молодий був у святковій сорочці, яку йому дарувала молода.

Жіночі сорочки — це і верхній, і одночасно натільний одяг. Їх шили суцільними, з тонкого полотна або верхню — з тонкого полотна, а нижню (підточку) — з грубого. Короткі сорочки з'явилися у XIX ст. Вони були на кокетці, без коміра, з чотирикутним вирізом горловини.

Українська сорочка багато оздоблена вишивкою. Орнамент вишивки залежить від крою і від того, де вишивка розміщена — на рукавах, манжетах, пазусі, вставках. Сорочки переважно зав'язувалися стрічкою або тасьмою, ґудзики дуже рідко використовувалися.

У кожному регіоні у вишивках сорочок склалася своя, відшліфована століттями, єдність орнаменту і засобів його вираження, своя колірна гама. У народному мистецтві існувало багато секретів фарбування ниток природними барвниками — корою дерева, корінням, листям, квітками, плодами багатьох рослин. Для закріплення кольору нитки запікали в житньому тісті, після чого вони не втрачали

Типи чоловічих сорочок

забарвлення протягом багатьох десятиліть. Використання домотканого полотна, що має крупне (як на сьогоднішній погляд) переплетення ниток, обумовили загальний характер української вишивки, її геометричні та орнаментальні форми.

Жіноча сорочка, крім свого основного призначення, мала для наших предків ще й оберегову функцію: новонароджене дитя клали на мамину весільну сорочку або на татову весільну сорочку; щоб заспокоїти дитя, коли воно знервоване, умивали його свяченою водою, а мама повинна витерти личко передом своєї сорочки. Про жіночу сорочку збереглися й приповідки: «Рукава, як писанка, а личко, як маків цвіт», «Упізнають хлопці і в драній сорочці, аби рукава вишиті», «У наших хазяйок по сто сорочок, а у мене одна та й та біла щодня».

Спідниця — жіноче вбрання, яке у свій час витіснило запаску і плахту. Кажуть, що спідниця нібито прийшла до нас із Заходу. В Україні вона мала певні різновиди. *Андарак* — широка літня жіноча спідниця з вовняної або напіввовняної саморобної тканини яскравого (переважно червоного) кольору і широкою смугою (тканого або вишитого) орнаменту внизу та закладеними складками ззаду. Був поширеним переважно на півночі Чернігівщини. Так називали на Поліссі спідниці зі смугастої саморобної тканини. Лемки спідницю називають *фарбаном*, на Волині — *літником*. Ще вона мала назви *димка* (з тонкої тканини), *мальованка* (з фабричної розмальованої тканини).

Хустки виготовляли з полотна, відбілювали, оздоблювали вишивкою. Зазвичай хустка — не для дівчат, але в певний час, залежно від погодніх умов доводилося й дівчатам користуватися хусткою. Запиналися так само, як жінки, але ззаду обов'язково мала виглядати з-під хустки коса.

У багатих сім'ях вишивали шовком, золотом, сріблом, кольори ниток були різноманітні: червоний, синій, зелений, жовтий та рожевий, зрідка — чорний. Синій

Типи спідниць

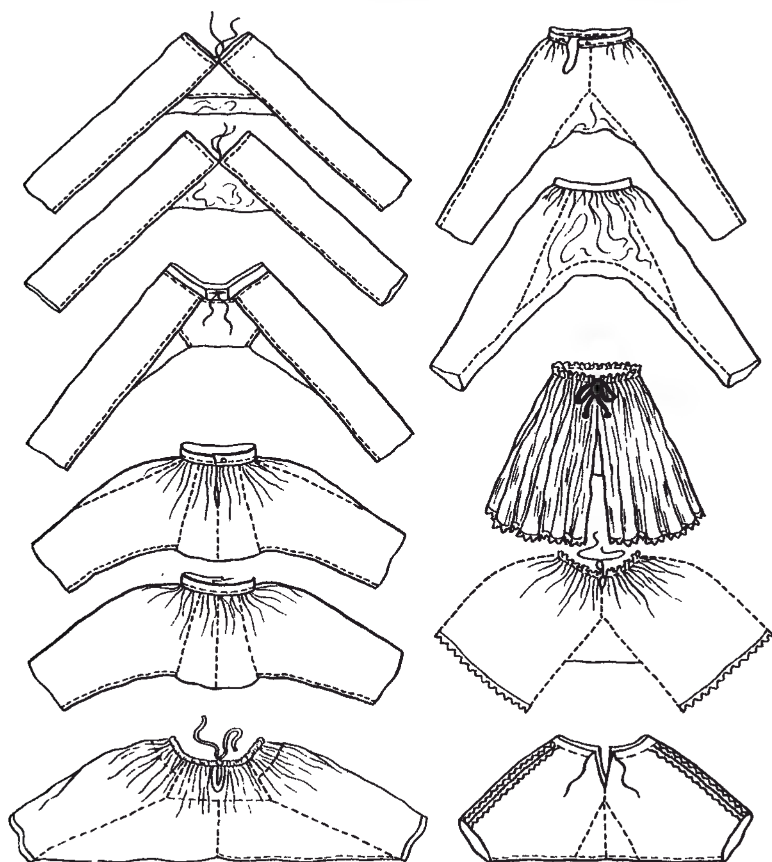
колір ніколи окремо не вживався, тільки в поєднанні з червоним. У галицьких селян хустку запинали поверх луб'яного віночка. Хустка виконувала не лише побутову роль, вона слугувала і в багатьох обрядах: при сватанні дівчина перев'язує руку парубкові на знак згоди; виряджаючи козака в похід, дівчина дарувала коханому хустку як символ вірності; коли ж лиха доля спіткає і козак гине, то накривали його лице хусткою.

Переважна більшість дослідників вважають, що споконвічний (архаїчний) і національний характер української

хустки полягає саме в білому кольорі з вишивками. Барвисті хустки, які згодом поширилися по всій Україні були запозичені від південних слов'ян — болгар та сербів, а ті у свою чергу перейняли той звичай від турків та персів.

Черес — чоловічий шкіряний пояс, поширений у гірських районах Карпат. Пояси мали свої різновиди: *пасок* (з однією пряжкою), *малий ремінь* (на 2 пряжки), *великий ремінь* (на 6 пряжок). Оздоблювалися витисканням на шкірі, ланцюжками з міді, плетінкою з кольорової шкіряної тасьми. З правого боку кріпилися *рекітязь* (гаманець для грошей), *кресало*, *протичка* для люльки. З лівого боку прикріплювали *ігольник*. А до великого ременя підвішували роговий *сугак* (пристрій для розв'язування вузлів), *складний ніж* і металевий *топірець*. Черес із калитою використовувався чумаками. Мав вигляд довгого вузького шкіряного мішка з пряжкою на одному кінці та ремінцем на іншому.

Шаровари — термін перського походження, означає широкі чоловічі штани, які носили запорозькі козаки. Була ще інша назва шароварів — *гандевери*, які шили із саєти — тонкого англійського сукна. Неправильно вважають ті, що шаровари — це суто національний одяг українських чоловіків, тому широко демонструють це на сцені, в концертних виступах. Усі інші чоловіки, крім козаків, носили штани, які були значно вужчими за шаровари. Та слід пам'ятати, що в тих районах, де було розвинене скотарство, теж були поширені шаровари (правда, не такі пишні), оскільки вони є дуже зручними для їзди верхи. Шаровари, на пошиття яких витрачалося до 10 м тканини, — це бойовий козацький одяг, зручний не тільки для верхової їзди, але і для ведення бою ногами (так званий «козацький гопак»). Шаровари, як і штани, ніколи не випускаються поверх, а заправляються в чоботи. Загалом же широкий крій штанів у Східній та Центральній Україні зберігся до кінця XIX ст., поки на зміну не прийшли брюки міського крою.

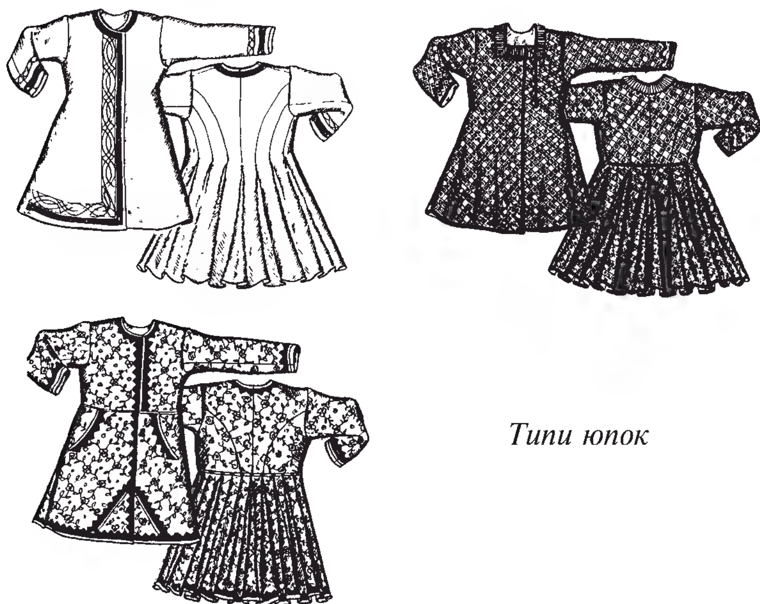

Типи чоловічих штанів

Збереглося в записах чимало приповідок про штани та шаровари: «Ой гоп штани-шаровари, куповані в Києві на базарі!», «Шаровари сині, а ще дома двоє в скрині», «Нате й мої штани в жлукту». (Жлукто — діжка без дна, куди закладався одяг для прання, пересипався попелом, поливався час від часу водою, а згодом прався на річці. Ця приказка відповідає відомому іншому варіанту: «Нате й мої п'ять, щоб було десять»).

Шапки — найдавніший чоловічий головний убір. В Україні існує повір'я, що ходити під відкритим небом з непокритою головою гріх для чесного чоловіка. У народі навіть виробилося прислів'я: «Ходить без шапки, мов злодій». За українськими звичаями ходити з непокритою головою чоловікові можна на похоронах та біля церкви. У хаті ж, напаки, переступаючи поріг, треба скинути шапку. Узимку носили шапки з овечого хутра або суконні з хутровою опушкою. Поширеними були шапки з овечого смушку. Найкращий смушок для шапок був з «випарків» — шкурок ягнят, вийнятих з утроби матки ще до народження. З давніш часів по всій Україні славилися решетилівські смушки.

Стародавня традиція носити певним чином шапки зберігалася аж до XX ст.: прямо на всю голову, заломлюючи посередині, зсуваючи на потилицю або набакир (трохи набік). Такі шапки найкраще захищають від дощу та снігу,

Типи юпок

а тому й донині збереглися в багатьох народів. Козацькі шапки були переважно опушені дорогим хутром та прикрашені коштовним камінням, пір'ям страуса; вони були однією з основних частин козацького одягу. Гарна шапка колись була гордістю козака, а пізніше парубка: «Жупан, як жупан, аби шапка добра!» — каже жартівливе прислів'я.

Юпка — жіночий верхній одяг, короткий, до колін, з білого сукна, з вузеньким стоячим коміром, ззаду в талії обшитий чорними нитками, застібка на шкіряних ґудзиках. Із середини XIX ст. вигляд юпки змінюється: її починають шити з чорного сукна, замість ґудзиків — гаплики (гачки). Комір, груди, кінці рукавів оздоблюють чорною тасьмою, до того ж вона стає коротшою. Шили їх неутепленими (холостими) і утепленими (ватяними). У цих виробах було більше клинів, подвійних складок, а спинка часом відрізалася по лінії талії. Використовувалися однотонні або орнаментовані фабричні тканини, верхня, більш дорога й нарядна, відтінялася гармонуючою, але недорогою підкладкою, а іноді й ватяною прокладкою. Цей тип одягу увібрав кращі традиції декоративних прийомів, утворюючи складний витвір мистецтва народного одягу.

УКРАЇНСЬКІ ПІСНІ

УРОЧИСТІ

МОЛИТВА

Слова Олександра Кониського, музика М. Лисенка

Боже великий, єдиний!
Нам Україну храни,
Волі і світу промінням
Ти її осіни.

Світлом науки і знання
Нас усіх просвіти,
В чистій любові до краю
Ти нас, Боже, зрости.

Молимось, Боже єдиний,
Нам Україну храни,
Всі свої ласки-щедроти
Ти на люд наш зверни.

Дай йому волю, дай йому долю,
Дай доброго світа,
Щастя, Боже, народу
І многая літа!

ЩЕ НЕ ВМЕРЛИ УКРАЇНИ...

Слова Павла Чубинського

Ще не вмерли України
І слава, і воля,
Ще нам, браття українці,
Усміхнеться доля.

Згинуть наші воріженьки,
Як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття,
У своїй сторонці.

Станем, браття, всі за волю,
Від Сяну до Дону,
В ріднім краю панувати
Не дамо нікому.

Чорне море ще всміхнеться
І Дніпро зрадіє,
Ще на нашій Україні
Доленька доспіє.

Душу й тіло ми положим
За нашу свободу
Та й покажем, що ми, браття,
Козацького роду.

ОЙ, У ЛУЗІ ЧЕРВОНА КАЛИНА

Слова Ст. Чернецького, музика народна

Ой, у лузі червона калина похилилася,
Чогось наша славна Україна зажурилася.
А ми тую червону калину підіймемо,
А ми нашу славну Україну — гей! гей! —
розвеселимо!

Марширують наші добровольці у кривавий тан,
Визволяти наших українців з ворожих кайдан.
А ми наших братів-українців визволимо,
А ми нашу славну Україну — гей! гей! —
розвеселимо!

Гей, у полі ярої пшенички золотистий лан,
Розпочали стрільці українські з ворогами тан!
А ми тую ярую пшеничку ізберемо,
А ми нашу славну Україну — гей! гей! —
розвеселимо!

Як повіє буйнесенький вітер з широких степів,
То прославить по всій Україні січових стрільців,
А ми тую стрілецькую славу збережемо,
А ми нашу славну Україну — гей! гей! —
розвеселимо!

УКРАЇНО

Тарас Петриненко

Дороги іншої не треба,
Поки зорить Чумацький Шлях.
Я йду від Тебе і до Тебе
По золотих Твоїх стежках.
Мені не можна не любити,
Тобі не можна не цвісти.
Лиш доти варто в світі жити,
Поки живеш і квітнеш Ти.

Україно, Україно!
Після далечі доріг
Вірне серце Твого сина
Я кладу Тобі до ніг.

Бо ми кохаєм до нестями
І ще не скоро наш кінець.

Ще, може, нашими серцями
Розпалим тисячі сердець.
Ще свічка наша не згоріла.
Ще наша молодість при нас.
А те, чи варте наше діло,
То скажуть люди, скаже час.

ВЕЧІРНІЙ ДЗВІН, ВЕЧІРНІЙ ДЗВІН

Яків Щоголів

Вечірній дзвін, вечірній дзвін!
Багато дум наводе він.
Про молоді щасливі дні
В коханій рідній стороні.
Як я навіки там прощавсь,
Вечірній дзвін там роздававсь.

Як сон, пройшли ті ясні дні,
Що знав я в рідній стороні.
І скільки вже нема в живих
Тоді веселих, молодих?!
Кріпкий їх сон в сирій землі,
Не чуть їм дзвону у труні.

Уже й на мене час приспів,
Роздасться похоронний спів;
Засиплють яму — і кінець!
Другий десь найдеться співець.
І вже не я, а буде він
Співати про вечірній дзвін.

ОЙ, НА ГОРІ ТА ЖЕНЦІ ЖНУТЬ

Народна пісня

Ой, на горі та женці жнуть, (2)
А попід горою,
Яром-долиною
Козаки йдуть.
Гей, долиною,
Гей, широкою
Козаки йдуть!

Попереду Дорошенко (2)
Веде своє військо,
Військо запорізьке,
Хорошенько.
Гей, долиною,
Гей, широкою,
Хорошенько!

А позаду Сагайдачний (2)
Що проміняв жінку
На тютюн та люльку,
Необачний.
Гей, долиною,
Гей, широкою,
Необачний!

«Гей, вернися, Сагайдачний! (2)
Візьми свою жінку,
Віддай тютюн-люльку,
Необачний!
Гей, долиною,
Гей, широкою,
Необачний!»

«Мені з жінкою не возиться, (2)
А тютюн та люлька
Козаку в дорозі

Знадобиться!
Гей, долиною,
Гей, широкою,
Знадобиться!

Гей, хто в лісі, озовися! (2)
Та викрешем вогню,
Та закурим люльку,
Не журися!
Гей, долиною,
Гей, широкою,
Не журися!»

КРИШТАЛЕВІ ЧАШІ

Слова В. Крищенка, музика О. Марцинківського

Наливайте, браття,
Кришталеві чаші,
Щоб шаблі не брали,
Щоб кулі минали
Голівоньки ваші.

Бо козацька доля,
Як у полі рута,
Січена дощами,
Хрещена громами
Ще й вітрами гнута.

Козаку не треба
Срібла ані злата,
Тільки б Україна
Не була катами
На хресті розп’ята.

Погуляймо, браття,
Наберімось сили,

Поки до походу,
Поки до схід сонця
Сурми не сурмили.

Наливаймо, браття,
Кришталеві чаші,
Щоб шаблі не брали,
Щоб кулі минали
Голівоньки ваші.

ЛІРИЧНІ

КОЗАК ГУЛЯЄ

Слова С. Пушика, музика М. Литвина

Козак гуляє, шинкарка носить,
Питає турок: «Чого не ллєш?»
Козачка плаче, козачка просить:
«Не пий, козаче, коня проп'єш».

Козак сміється, шинкарка носить,
Говорить турок: «Замало ллєш!»
Козачка плаче, козачка просить:
«Не пий, козаче, мене проп'єш».

Моргає турок, шинкарка носить.
Козацтво п'яне, регоче ніч.
«Не пийте, діти», — Вкраїна просить.
«Не пийте, рідні, проп'єте Січ».

Шинкарка носить, носить і носить:
Ллє горілочки, ллє й вина.
«Не пийте, діти», — Вкраїна просить.
«Не пийте, рідні. Я ж в вас одна».

ЧЕРВОНА РУТА

Слова і музика В. Івасюка

Ти признайся мені,
Звідки в тебе ті чари,
Я без тебе всі дні
У полоні печалі.
Може, десь у лісах
Ти чар-зілля шукала,
Сонце-руту знайшла
І мене зчарувала?

Приспів:
Червону руту
Не шукай вечорами, —
Ти у мене єдина,
Тільки ти, повір.
Бо твоя врода —
То є чистая вода,
То є бистрая вода
З синіх гір.

Бачу я тебе в снах,
У дібровах зелених
По забутих стежках
Ти приходиш до мене.
І не треба нести
Мені квітку надії,
Бо давно уже ти
Увійшла в мої мрії.

Приспів

НІЧ ЯКА МІСЯЧНА, ЗОРЯНА, ЯСНАЯ

Михайло Старицький

Ніч яка місячна, зоряна, ясная,
Видно, хоч голки збирай.
Вийди, коханая, працею зморена,
Хоч на хвилиночку в гай!

Сядем укупочці тут під калиною,
І над панами я пан!
Глянь, моя рибонько, — срібною хвилею
Стелеться в полі туман.

Гай чарівний, ніби променем всипаний,
Чи загадався, чи спить?
Ген на стрункій та високій осичині
Листя пестливо тремтить.

Небо глибоке засіяне зорями.
Що то за Божа краса!
Перлами ясними попід тополями
Грає краплиста роса.

Ти не лякайся, що ніженьки босії
Вмочиш в холодну росу.
Я тебе, милая, аж до хатиноньки
Сам на руках однесу.

Ти не лякайся, що змерзнеш, лебедонько,
Тепло — ні вітру, ні хмар...
Я пригорну тебе до свого серденька,
А воно палке, мов жар.

ОЙ, ЧОМ НЕ ПРИЙШОВ

Українська народна пісня

— Ой, чом не прийшов,
Як місяць зійшов,
Я тебе чекала, —
Чи коня не мав,
Чи стежки не знав,
Мати не пускала?

— І коня я мав,
І стежку я знав,
І мати пускала, —
Найменша сестра,
Бодай не зросла,
Сідельце сховала.

Найменша сестра,
Бодай не зросла,
Сідельце сховала;
Найстарша сестра
Сідельце знайшла,
Коня осідлала.

Найстарша сестра
Сідельце знайшла,
Коня осідлала:
— Ой, їдь, братику,
До дівчиноньки,
Яка тебе ждала!

ОЙ, ХМЕЛЮ Ж МІЙ, ХМЕЛЮ,

Українська народна пісня

«Ой, хмелю ж мій, хмелю,
Хмелю зелененький,
Де ж ти, хмелю, зиму зимував,
Що й не розвивався?»

«Зимував я зиму,
Зимував я другу,
Зимував я в лузі на калині
Та й не розвивався!»

«Ой, сину ж мій, сину,
Сину молоденький,
Де ж ти, сину, нічку ночував,
Що й не роззувався?»

«Ночував я нічку,
Ночував я другу,
Ночував я у тої вдовиці,
Що сватати буду!»

«Ой, сину ж мій, сину,
Ти моя дитино,
Не женися на тій удовиці,
Бо щастя не буде!

Бо вдовине серце,
Як осіннє сонце, —
Воно світить, світить, та не гріє,
Все холодом віє.

А дівоче серце,
Як весняне сонце, —
Ой хоч воно та й хмарнесеньке,
А все теплесеньке!»

ОЙ, ЧИЄ Ж ТО ЖИТО...

Українська народна пісня

Ой, чиє ж то жито, чиї ж то покоси, (2)
Чия ж то дівчина розпустила коси?

Коси розпустила, ні з ким не ходила, (2)
Молодого хлопця повік полюбила.

Проводжала мати сина у солдати, (2)
Молоду невістку — в поле жито жати.

Жала вона, жала, жала — не дожала, (2)
І до сходу сонця тополею стала.

Прийшов син до хати: «Здрастуй, моя мати. (2)
Де ж моя дружина, чом не йде стрічати?»

«Не питайся, сину, про свою дружину, (2)
На сокиру в руки — рубай тополину».

Як ударив вперше — вона похилилась, (2)
Як ударив вдруге — вона попросилась:

«Не рубай, коханий, бо я твоя мила. (2)
На моєму листі спить твоя дитина».

Ой чиє ж то жито, чиї ж то покоси; (2)
Не спішіть, дівчата, розпускати коси.

ЇХАЛИ КОЗАКИ

Українська народна пісня

Їхали козаки із Дону додому,
Підманули Галю — забрали з собою.
Ой ти, Галю, Галю молодая,
Підманули Галю — забрали з собою.

«Поїдемо з нами, з нами, козаками,
Лучче тобі буде, як в рідної мами!
Ой ти, Галю, Галю молодая,
Лучче тобі буде, як в рідної мами!»

Везли, везли Галю темними лісами,
Прив'язали Галю до сосни косами.
Ой ти, Галю, Галю молодая,
Прив'язали Галю до сосни косами.

Розбрелись по лісу,назбирали хмизу,
Підпалили сосну од гори до низу.
Ой ти, Галю, Галю молодая,
Підпалили сосну од гори до низу.

Горить сосна, горить, горить і палає,
Кричить Галя криком, кричить-промовляє.
Ой ти, Галю, Галю молодая,
Кричить Галя криком, кричить-промовляє:

«Ой хто в лісі чує, нехай той рятує,
Ой хто дочок має, нехай научає!»
Ой ти, Галю, Галю молодая,
Ой хто дочок має, нехай научає.

«А хто дочок має, нехай научає —
Темненької ночі гулять не пускає».
Ой ти, Галю, Галю молодая,
Темненької ночі гулять не пускає.

Обізвався козак: «Я в полі ночую,
Я твій голосочок здалека почую.
Ой ти, Галю, Галю молодая,
Я твій голосочок здалека почую».

Обізвався козак: «Я в полі пахаю,
Я твій голосочок здалека пізнаю.
Ой ти, Галю, Галю молодая,
Я твій голосочок здалека пізнаю».

ТУМАН ЯРОМ, ТУМАН ДОЛИНОЮ

Народна пісня

Туман яром, туман долиною. (2)
За туманом нічого не видно. (2)
Тільки й видно дуба зеленого.
Під тим дубом криниця стояла,
Там дівчина воду набирала.
Та й впустила золоте відерце,
Засмутилось дівчиноньки серце.
— Ой хто ж теє відерце дістане,
Той зі мною на рушничок стане.
Обізвався козаченько з гаю:
— Ой я ж теє відерце дістану,
Я з тобою на рушничок стану.

ЯК ЗАСЯДЕМ, БРАТТЯ

Народна пісня

Як засядем, браття, коло чари,
Як засядем, браття, коло меду,
То най ідуть турки і татари,
А я навіть ухом не веду.

Кришталева чара, срібная креш,
Пити чи не пити — все умреш. (2)
На тім світі не дадуть горілки,
Ані пива, меду, ні вина,
Смоли трохи на тії дощівки, —
Пиймо ж, браття, пиймо все до дна!

Як засіли наші коло чаші —
Петро, Павло, Хведір, Миколай,
Як смикнули тії шпагатівки,
То вони забули і про рай!

А як прийде, браття, костомаха,
А як прийде, браття, із косою,
Я їй скажу: «Будь здорова, свахо, —
Випий, кумцю люба, ізо мною!»

В КІНЦІ ГРЕБЛІ ШУМЛЯТЬ ВЕРБИ

Народна пісня

В кінці греблі шумлять верби,
Що я насадила...
Нема того козаченька,
Що я полюбила.

Ой, немає козаченька, —
Поїхав за Десну;
Рости, рости, дівчинонько,
На другую весну!

Росла, росла дівчинонька
Та й на порі стала;
Ждала, ждала козаченька,
Та й плакати стала.

Ой, не плачте, карі очі, —
Така ваша доля:
Полюбила козаченька,
При місяці стоя!

Зелененькі огірочки,
Жовтенькі цвіточки...
Нема мого миленького, —
Плачуть карі очки!

НА ГОРОДІ ВЕРБА РЯСНА

Народна пісня

На городі верба рясна... (2)
Там стояла дівка красна.

Хорошая та вродлива, (2)
Її доля нещаслива.

Її доля нещаслива: (2)
Нема того, що любила.

«Нема його та й не буде — (2)
Розраяли вражі люди.

Розраяли, розсудили, (2)
Щоб ми в парі не ходили.

А ми в парі ходить будем, (2)
Як любились, так і будем!»

ЗАСВІТ ВСТАЛИ КОЗАЧЕНЬКИ

Українська народна пісня

Засвіт встали козаченьки,
Засвистали козаченьки
В похід з полуночі,
Виплакала Марусенька
Свої ясні очі.

Не плач, не плач, Марусенько,
Не плач, не журися,
Та за свого миленького
Богу помолися!

Стоїть місяць над горою,
А сонця немає.
Мати сина в доріженьку
Слізно проводжає:

«Іди, іди, мій синочку,
Та не забаряйся,
За чотири неділеньки
Додому вертайся!»

«Ой, рад би я, матусенько,
Скоріше вернуться,
Та щось мій кінь вороненький
В воротях спіткнувся.

Ой, Бог знає, коли вернусь,
В якую годину;
Прийми ж мою Марусеньку
Як рідну дитину!»

«Ой, рада б я Марусеньку
За рідну прийняти,
Та чи буде ж вона мене,
Сину, шанувати?»

«Ой, не плачте, не журіться,
В тугу не вдавайтесь:
Заграв мій кінь вороненький —
Назад сподівайтесь!»

РОЗПРЯГАЙТЕ, ХЛОПЦІ, КОНІ

Українська народна пісня

Розпрягайте, хлопці, коні
Та лягайте спочивать,
А я піду в сад зелений,
В сад криниченьку копать.

Копав, копав криниченьку
У вишневому саду...
Чи не вийде дівчинонька
Рано-вранці по воду?

Вийшла, вийшла дівчинонька
В сад вишневий воду брать,
А за нею козаченько
Веде коня напувать.

Просив, просив відеречка —
Вона йому не дала,
Дарив, дарив з руки перстень
Вона його не взяла.

«Знаю, знаю, дівчинонько,
Чим я тебе розгнівив:
Що я вчора ізвечора
Із другою говорив.

Вона ростом невеличка,
Ще й літами молода,
Руса коса до пояса,
В косі стрічка голуба».

КОЗАК ОД'ЇЖДЖАЄ

Українська народна пісня

Козак од'їжджає,
Дівчинонька плаче:
«Куди їдеш, козаче?
Козаче-соболю,
Візьми мене із собою
На вкраїну далеку!»

«Дівчинонько мила,
Що ж будеш робити
На вкраїні далекій?»
«Буду хусти прати,
Зеленого жита жати
На вкраїні далекій!»

«Дівчинонько мила,
Що ж будеш ти їсти
На вкраїні далекій?»
«Сухарі з водою,
Аби, серце, із тобою
На вкраїні далекій!»

«Дівчинонько мила,
Де ж будеш ти спати
На вкраїні далекій?»
«В степу під вербою,
Аби, серце, із тобою
На вкраїні далекій!»

РОСТЕ ЧЕРЕШНЯ В МАМИ НА ГОРОДІ

Слова М. Луківа

Росте черешня в мами на городі,
Стара-стара, а кожен рік цвіте.
Щоліта дітям ягодами годить,
Хоч рідко хто з них дякує за те.

Приспів:
Мамо, мамо, вічна і кохана,
Ви пробачте, що був неуважний.
Знаю, ви молилися за мене
Дні і ночі, сива моя нене.

Живе старенька мати у господі,
Невтомні руки, серце золоте.
Щодня і дітям, і онукам годить,
Хоч рідко хто з них дякує за те.

Ну, що ж, про вдячність забувають люди,
Душа сліпа у щасті, а проте
Вони прозріють, але пізно буде:
Черешня всохне, мати одцвіте.

Приспів.

ЗАСТІЛЬНІ ЖАРТІВЛИВІ ЗАЗДРАВИЦІ

Після пошанування, возвеличення з якоїсь нагоди, коли випивалася чарка доброї горілки, дуже хотілося заспівати пісню. Та перш, ніж подати такі пісні, пропонуємо використати традиційні українські тости, або заздравиці. Доречно нагадати, що застільні промови, приказування традиційно були короткими, небагатослівними, лаконічними.

* * *

А батькові твоєму — щоб жито родило!

* * *

Аби так наші вороги їли з маслом пироги!

* * *

Ану лиш: чоловік на одній нозі не ходить, а на двох!

* * *

Бажаю тобі лебединого віку та журавлиного крику (майбутньому військовому командиру; журавлиний крик дуже далеко чути).

* * *

Без Тройці і хати не строяться!

* * *

Бог заплатить за обід, що наївся дармоїд!

* * *

Бог Тройцю любить, а четверту Богородицю, а п'ятий Спас!

* * *

Бодай на вас добра година та грошей торбина, а до того дітвори сотні півтори!

* * *

Бодай на тебе щастя напало!

* * *

Бувай здорова від припічка до порога!

* * *

Бувай здоров, коли змолов!

* * *

Будемо жити, мед-вино пити, хліб жувати, добра чекати!

* * *

Будь здорова, як риба; гожа, як рожа; весела, як весна; робоча, як бджола; багата, як свята земля!

* * *

Будьмо, гей!

* * *

Будьмо здорові, як бурі корови, а я буду пить, як черкаський бик!

* * *

Будьте здорові, в кого чорні брови!

* * *

Будь здоров, щоб тебе котяра поборов!

* * *

Будьмо, людей не гудьмо, бо й самі не кращі.

* * *

Вашими б устами та мед пити!

* * *

Великий рости, щасливий будь, себе не хвали, інших не гудь!

* * *

Випийте по другій, щоб на одній не скакали.

* * *

Вип'ємо за нас, красивих, а хто скаже, що є кращі, — нехай тому пір'я в роті поросте!

* * *

Від краю до краю всім добра бажаю!

* * *

Година вам щаслива!

* * *

Дай же, Боже, щоб діждати потанцювати на весіллі та чоботи побить!

* * *

Дай же, Боже, здоров'я — у світі прожить, дітей одружить та онук дочекати!

* * *

Дай, Боже, щоб наші вороги рачки лазили!

* * *

Дай, Боже, щоб усе було гоже!

* * *

Дай, Боже, нашому теляті вовка піймати!

* * *

Дай вам Бог того, чого щодня хочеться!

* * *

Дай вам, Боже, і жита, і пшениці і всякої пашниці! І колиску важкеньку і дітей не одну жменьку!

* * *

Дай тобі, Боже, спішно робити; щоб твої думки були повні, як криниця водою, щоб твоя річ була тиха та багата, як нива колосом.

* * *

Дай вам, Боже, вік довгий!

* * *

Дай їм, Боже, вік звікувати і горя не знати!

* * *

Жити вам, поживати та добра наживати!

* * *

За здоров'я ваше, а тільки в горло наше!

* * *

За золото в серці, за срібло на скронях і за кришталь у штанях!

* * *

І чарка нова, та горілки нема: хилю — не тече, коло серця пече.

* * *

Їжте, мачайте, а що не так — вибачайте!

* * *

Їжте на здоров'ячко. Ішла баба від ляхів та несла здоров'я сім міхів, так ми у неї купили, сім рублів заплатили та в цю горілочку положили.

* * *

Їжте, пригощайтеся та нашого роду не цурайтеся!

* * *

Кланяйся своїм і не забувай наших!

* * *

Літ до ста рости вам без старості, рік від року цвісти вашій молодості.

* * *

Май розум в голові, а Бога в животі.

* * *

На здоров'я пийте та й мені улийте!

* * *

На здоров'я всім, а сам з'їм!

* * *

Накажи вас, Боже, хлібом із сіллю!

* * *

Не поминайте лихом, а добром як хочете!

* * *

Нехай вам Бог здоров'я прибавить у ручки, у ніжки і в животик трішки!

* * *

Не бери дурного в голову, а важкого в руки.

* * *

Нехай вам добро і з роси, і з води, і з усякої лободи!

* * *

На Новий рік не годиться пити по одній чарці, а все по дві, щоб старі в парі жили, а молоді собі пару знайшли!

* * *

Нехай буде гречка, аби не суперечка!

* * *

Пий, куме, тут, бо на тім світі не дадуть!

* * *

Пийте, люди добрі, по повній чарці, щоб у моєї тещі горло не пересихало!

* * *

Перед обідом не вадить, а по обіді загладить!

Перший келишок, як по льоду; другий, як по меду, а третій — не питай, лиш давай!

* * *

Пий до дна, пий до дна — моя кума вихідна!

* * *

Пийте до дна, щоб очі не западали!

* * *

Пішла, смерть, пішла проч, тепер мене не мороч, бо я часу не маю: на празнику гуляю!

* * *

По три дай, тоді питай!

* * *

По цій мові та будьмо здорові!

* * *

По чарці, по парці та оп'ять по п'ять!

* * *

Роди, Боже, жито, пшеницю, а в запічку дітей копицю!

* * *

Роди, Боже, хліб, а до хліба опеньки!

* * *

Скільки в лісі пеньків, щоб у вас було стільки синків!

* * *

Святий понеділку, не сварись на мене, що я п'ю горілку!

* * *

Сідайте, на чім стоїте!

* * *

Спасибі тому, хто наївся, а той, хто варив, щоб догори ногами ходив!

* * *

Сподоб, Господи, Боже наш, щоб родило жито, пшениця і всяка пашниця, а нам діждати жати, спочивати та людям честь віддавати!

* * *

Сядь, нехай поли не висять!

* * *

Хай у вас, і у нас все буде гаразд! Щоб ви і ми щасливі були!

* * *

Хай Бог хліб родить та скотину плодить!

* * *

Хай вам добре буде: ви вже такі п'яні, що я вас вже й не бачу!

* * *

Хай у вас все родиться і господарство водиться!

* * *

Хай у вас, і у нас все буде гаразд! Щоб ви і ми щасливі були!

* * *

Хто п'є, той кривиться; кому не дають — той дивиться, а ми будем пить і Бога хвалить!

* * *

Чим багаті, тим і раді.

* * *

Що хата має, тим і приймає.

* * *

Щоб вам на той рік діждати та сон-траву топтати!

* * *

Щоб нам добре жилося-булося, щоб у нашім житі колосся велося!

* * *

Щоб наші діти так вибрикували!

* * *

Щоб ти жила, багатіла та спереду горбатіла!

* * *

Щоб тобі добре було!

* * *

Щоб пилось, і їлось, і назавтра хотілось!

* * *

Щоб було у вас стільки синочків, як на хаті сніпочків!

* * *

Щоб через день — та й неділя, а через хату — та й весілля!

* * *

Як срібло, будь довговічним; як золото, будь чистим і красивим!

* * *

Я — такий чоловік, як візьму, то й вип'ю!

ЖАРТІВЛИВІ НАРОДНІ ПІСНІ

І ШУМИТЬ, І ГУДЕ

І шумить, і гуде,
Дрібний дощик іде.
— Ой, хто ж мене, молодую,
Та й додому одведе?

Обізвався козак
На солодкім меду:
— Гуляй, гуляй, дівчинонько,
Я й додому одведу.

— Не веди ж ти мене,
Не прошу я тебе,
Бо лихого мужа маю,
Буде бити мене.

ІЗ СИРОМ ПИРОГИ

Ішов я раз по стежці, помежи терени,
Зустрів я там дівчину, що несла пироги.

П р и с п і в:
Ой чула, чула, чула,
Ой чула, чула ти?
Зустрів я там дівчину,
Що несла пироги.

Дівча моє кохане, чи знаєш мої сни?
Бо я тебе кохаю, як з сиром пироги!

Дівчина як почула козацькі мрії-сни,
То зразу запросила на свіжі пироги.

І як його діждатись щасливої пори?
Дівча його цілує, а він їсть пироги.

А десь це із-за лісу взялися вороги,
Козак із переляку сховався в бур'яни.

А то були мисливці, ніякі ворги,
Взяли собі дівчину і з сиром пироги.

Козак гірко заплакав: «Ви злії вороги!
Візьміть собі дівчину, — віддайте пироги!»

ПІДМАНУЛА, ПІДВЕЛА

Ти сказала: «Прийду, прийду!..»
Не сказала куди, куди...
Я прийшов, тебе нема —
Підманула, підвела.

Приспів *(після кожного куплета)*:
Ти ж мене підманула,
Ти ж мене підвела,
Ти ж мене, молодого,
З ума-розуму звела!

Ти сказала: «Під комору».
Не сказала, під котору,
Я прийшов, тебе нема —
Підманула, підвела.

Ти сказала: «В понеділок
Підем разом по барвінок...»
Я прийшов, тебе нема —
Підманула, підвела.

Ти сказала — у вівторок
Поцілуєш разів сорок.
Я прийшов, тебе нема —
Підманула, підвела.

Ти сказала: «У середу
Підем разом по череду...»
Я прийшов, тебе нема —
Підманула, підвела.

Ти сказала: «У четвер
Підем разом на концерт...»
Я прийшов, тебе нема —
Підманула, підвела.

Ти сказала, у четвер
Будеш краща, ніж тепер,
Я прийшов, а ти така —
Підманула, підвела.

Ти сказала: «У п’ятницю
Підем разом по телицю...»
Я прийшов, тебе нема —
Підманула, підвела.

Ти сказала: «У суботу
Підем разом на роботу...»
Я прийшов, тебе нема —
Підманула, підвела.

Ти сказала: «У неділю
Підем разом на весілля...»
Я прийшов, тебе нема —
Підманула, підвела.

Ти сказала, що умру,
Я зробив тобі труну,
Я прийшов, а ти жива —
Підманула, підвела.

НУ ДА Я

Ой піду я понад лугом, ну да я, ну да я.
Там мій милий оре плугом, ну да я, ну да я.
Він наївся, він напився, ну да я, ну да я.
Та й на ріллю повалився, ну да я, ну да я.
— Чом ти сидиш, чом не ореш? Ну да я, ну да я.
Чом до мене не говориш? Ну да я, ну да я.
— А я сиджу та й думаю, ну да я, ну да я.
Що я руду жінку маю, ну да я, ну да я.
— Не вилізли тобі очі? Ну да я, ну да я.
Цілував мене щоночі! Ну да я, ну да я.
А я брови підмалюю, ну да я, ну да я.
Чорнявого поцілую! Ну да я, ну да я.

Використана література

1. Бабич Н.Д. Поговори зі мною, мамо. — К.: Т-во «Знання», 1992. — 48 с.
2. Біленко В., Цвірко М. Чар-зілля// Українська культура. — 1993. — № 3—4.
3. Благослови, мати: Уроки українського народознавства в школі/ Упорядник Л. Іваннікова. — К.: Освіта, 1995. — 189 с.
4. Благослови, мати, весну зустрічати: Зб. — Дрогобич: Відродження, 1991. — 40 с.
5. Болтарович Зорана. Українська народна медицина. — К.: Абрис, 1994. — 319 с.
6. Бондаренко Галина. Принесли вам хрещеного і моленого// Людина і світ. — 1993. — № 2.
7. Борисенко Валентина. Сватання// Людина і світ, 1992. — № 10.
8. Виклад давньословянських легенд, або Міфологія/ Укл. Я. Ф. Головацький. — К.: Довіра, 1991.
9. Воропай Олекса. Звичаї нашого народу. — К.: Велес, 2005. — 527 с.
10. Гаврилюк Наталя. «Завязую тобі на щастя...»// Людина і світ, 1992. — № 7—8.
11. Горохова скриня: Українські народні ігри. — К.: Веселка, 1993. — 94 с.
12. Данилевська Н., Ткач М. Словник української міфології// Соціалістична культура. — № 1, 6, 7.
13. Знаки (155 стародавніх українських вишивок): Б-ка ж. «Соняшник». — К., 1992. — 71 с.
14. Кара-Васильєва Т. Українська сорочка. — К.: Томіріс, 1994. — 32 с.
15. Клиновецька З. Страви й напитки на Україні. — К.: Час, 1991. — 214 с.
16. Культура і побут населення України. — К.: Либідь, 1993. — 284 с.

17. Наука про службу Божу. — К.: Либідь, 1993. — 56 с.
18. Ніколаєва Т. Історія українського костюма. — К.: Либідь, 1996. — 171 с.
19. Обычаи, поверья, кухня и напитки млороссиян [Репринтне видання 1860 року] / Упор. М. А. Маркевич. — К.: Час, 1992. — 171 с.
20. Плачинда С. Словник давньоукраїнської міфології. — К.: Український письменник, 1993. — 62 с.
21. Повір'я. — К.: Т-во «Знання», 1992. — 47 с.
22. Провожая в последний путь. — Луганськ: Редакційно-видавничий відділ друку облуправління, 1993. — 61 с.
23. Силенко Лев. «Мага Віра». — США, 1979. — 1428 с.
24. Скуратівський В. Дідух. — К.: Освіта, 1995. — 271 с.
25. Скуратівський В. Погостини. — К.: Веселка, 1990. — 125 с.
26. Стефаник С. Виглянь, сонечко. — Х., 1994. — 50 с.
27. Таємниця духовного скарбу: Спецвип. журн. «Донбас». — 1994. — № 1–6.
28. Ткач М. Дерево роду. — К.: МПП «Анфас», 1995. — 111 с.
29. Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник. — К.: Либідь, 1994. — 254 с.
30. Українські народні звичаї в сучасному побуті. — Львів: Вид. центр «Фенікс», 1990. — 35 с.
31. Українські традиції// Перлини Української Культури/ Упор. О.В. Ковалевський. — Х.: Фоліо, 2004. — 571 с.
32. Українські чари. — К.: Либідь, 1992. — 94 с.
33. Чарівна скринька. — Чернігів: Редакційно-видавничий комплекс «Деснянська правда», 1993. — 54 с.
34. Щедрий вечір: Зб. — К.: Республіканський центр духовної культури, 1992. — 35 с.

ЗМІСТ

НАРОДНІ ЗНАННЯ, УЯВЛЕННЯ ТА ВІРУВАННЯ

Популярне видання
ТВОЯ КРАЇНА — УКРАЇНА
Енциклопедія українського народознавства

Укладання:
Ніна Дмитрівна Кусайкіна

Редактор
Р. Дерев'янченко
Коректори
Н. Косенко, Т. Вакуленко
Комп'ютерне макетування
С. Бирюков

